

EMAKEELE SELTSI
AASTARAAMAT

59
2013

EESTI TEADUSTE AKADEEMIA
EMAKEELE SELTS

EMAKEELE SELTSI AASTARAAMAT

Peatoimetaja Mati Erelt

59
2013

Teaduste Akadeemia Kirjastus
Tallinn 2014

Emakeele Seltsi aastaraamat 59 (2013) /
The Year Book of the Estonian Mother Tongue Society 59 (2013)

Toimetuskolleegium Riho Grünthal (Helsinki), Cornelius Hasselblatt (Groningen),
Tuomas Huumo (Turku-Tartu), Arvo Krikmann (Tartu),
Helle Metslang (Tartu), Karl Pajusalu (Tartu), Raimo Raag
(Uppsala), Kristiina Ross (Tallinn), Urmas Sutrop (Tallinn-
Tartu), Lembit Vaba (Tampere), Jüri Viikberg (Tallinn),
Tiit-Rein Viitso (Tartu), Eberhard Winkler (Göttingen)

Toimetus Mati Erelt peatoimetaja
Sirje Mäearu toimetaja

Toimetuse aadress Emakeele Selts
Roosikrantsi 6
10119 Tallinn

telefon 644 9331
e-post es@eki.ee

Trükk trükikoda Pakett

ISSN 0206-3735 (trükis)
ISSN 2228-1215 (võrguteavik)

Emakeele Selts on asutatud 1920. aastal
Emakeele Seltsi aastaraamat ilmub 1955. aastast

Emakeele Seltsi aastaraamat on registreeritud andmebaasides MLA Directory of Periodicals (Modern Language Association, USA), Linguistics & Language Behavior Abstracts (LLBA, Cambridge Scientific Abstracts (CSA), USA), SCOPUS (Elsevier) ning Alalise Rahvusvahelise Lingvistide Komitee valikbibliograafias Linguistic Bibliography Online (BL Online). Täistekstid on elektrooniliselt Kesk- ja Ida-Euroopa teadusajakirjade andmebaasis Central and Eastern European Online Library (CEEOL).

Emakeele Seltsi aastaraamatu väljaandmist on rahaliselt toetanud riiklik programm „Eesti keel ja kultuurimälu II (2014–2018)” ning Haridus- ja Teadusministeerium

© Emakeele Selts

SISUKORD

Enn Ernits

Mihkel Veske panusest vene keelde laenatud soome-ugri sõnade uurimisse.....	9
Concerning the contribution of Mihkel Veske to the investigation of Finno-Ugric loanwords in Russian	27

Mariko Faster

Kaks Hargla kihelkonna vetenime	28
Gauja (Koiva) River and Aheru Lake – two hydronyms on the Estonian borderland	44

Krista Kerge, Anne Uusen, Halliki Põlda, Helin Puksand

Loovkirjutiste süntaksimuutujate areng teismeeas	46
Development of syntactic parameters of teenage creative writing	76

Kadri Koreinik, Tõnu Tender

Eesti keeltest rahvaloendustel	77
Languages and censuses in Estonia	102

Kirsi Laanesoo

Direktiivsed <i>mis</i> - ja <i>mida</i> -küsilauseid suulises suhtluses	103
Directive <i>what</i> interrogatives in Estonian spoken interaction	126

Tiina Laansalu

Kohanimede eriarengutest Kose kihelkonna asustusnimede põhjal	127
Specific developments in the settlement names of Kose parish	138

Helle Metslang, Karl Pajusalu, Külli Habicht

Koordinatiivsed partiklid lause perifeerias	139
Coordinative particles in the sentence periphery	161

Iris Metsmägi

Eesti <i>norg</i> -tüve etimoloogiast	162
Etymology of the Estonian stem <i>norg</i>	170

David Ogren

Objekti kääne hinnangukonstruksioonis:

kas on võimalik <i>osta auto</i> või <i>autot</i> ?	171
Object case variation in the Estonian assessment construction	192

Vilja Oja

Mõnest nahatöötlust märkivast murdesõnast	193
On some dialect words related to hide processing.....	205

Andriela Rääbis

Argitelefonivestluse lõpetamisel kasutatavad keelelised vahendid	206
The linguistic means used in Estonian telephone conversation closings	228

Meeli Sedrik

Veel ühest kannikesesinisest	229
About one more violet blue.....	243

Anne Tamm, Reili Argus, Kadri Suurmäe

Evidentsiaaliid: kas uskuda või mitte? Teabe vormi mõju eesti koolieelikute käitumisele	244
Evidential sentences guiding Estonian preschoolers' exploration of novel objects and their properties.....	261

RINGVAADE

Emakeele Seltsi 94. tegevusaasta (2013) (Killu Paldrok)	265
2013. aastal Emakeele Seltsi üritustel peetud ettekanded (Killu Paldrok)	272

2013. aastal Emakeele Seltsile saadetud või kingitud kirjandus (Annika Oherde)	280
2013. aastal manalateele läinud Emakeele Seltsi liikmed	283
<i>In memoriam</i> Valdek Pall (Jüri Viikberg)	284
Emakeele Seltsi juubilarid 2013. aastal	287
Asta Õim 70 (Mati Erelt)	290
Hannu Remes 70 (Reet Kasik)	292
Tiit Hennoste 60 (Olga Gerassimenko, Riina Kasterpalu, Mare Koit, Kirsi Laanesoo, Krista Mikhels, Andriela Rääbis)	295
Raimo Raag 60 (Jüri Valge)	298
Jüri Viikberg 60	301
Emakeele Seltsi liikmete nimestik seisuga 31.12.2013	303
Lühendid	312

MIHKEL VESKE PANUSEST VENE KEELDE LAENATUD SOOME-UGRI SÕNADE UURIMISSE

ENN ERNITS

Annotatsioon. Kirjutises analüüsitakse Mihkel Veske keelekontakte käsitleva monograafia (Veske 1890) esimest peatükki, milles autor vaatleb soome-ugri keeltest laenatud sõnu vene murretes. Kõigepealt antakse artiklis lühiülevaade seesuguste laensõnade uurimise ajaloost XIX sajandil ning M. Veske monograafiast kui tervikust ja senistest hinnangutest selle kohta. Kirjutise põhiosas üritatakse hinnata M. Veske panust laensõnade uurimisse õigete, poolenisti õigete ja valede etümoloogiate eristamise ja nende protsentuaalse osatähtsuse kindlakstegemisega. M. Veske on käsitlenud ühtekokku 105 vene murdesõna, mis tema andmetel on laenatud soome-ugri keeltest. Neist on ta 21 sõna uurinud esimesena. Enamik monograafias vaadeldud vene sõnu on laenatud läänemeresoome keeltest. Peale nende leidub õige etümoloogiaga laensõnade hulgas vaid neli komi päritolu vene lekseemi. Kirjutises hinnatakse vene üldsõnade laenusuundade ja etümoloogiate õigsust M. Veske antud tähendusrühmade kaupa. Kalanduse ja veesõiduga ning esemete ja materjalidega seotud laensõnadest osutusid õigeks ainult pooled. Kõige õigemini oli M. Veske käsitlenud loodusega seotud laensõnu, nende hulgas leidub tänini käibivaid etümoloogiaid ligikaudu 68%. Tähenduselt liigitamata rühm, milles on õigeid etümoloogiaid 43%, sisaldab erinevalt eelmistest rühmadest peamiselt tegusõnu. Kokkuvõtlikult võib nentida, et M. Veske on oma monograafias õigesti etümologiseerinud üle poole enda käsitletud laensõnadest.

Võtmesõnad: Mihkel Veske, keeleuurimise ajalugu, läänemeresoome keeled, leksikoloogia, keelekontaktid, võrdlev-ajalooline uurimismeetod

1. Sissejuhatuseks

Kirjutis on mõtteliseks järjeks käesolevate ridade autori varasematele keeleajaloolistele artiklitele Mihkel Veske tegevuse kohta (vt Ernits 2008, 2009, 2010). Artikkel käsitleb XIX sajandi keele- ja rahvaluuleteadlase Mihkel Veske leksikoloogiauuringuid Kaasani-perioodil (1886–1890),

mil ta võrdlev-ajaloolisel meetodil uuris peamiselt läänemeresoome, vähem teiste soome-ugri keelte sõnakontakte algslaavi ja vene keelega ning vähesel määral ka balti keeltega. Asjakohane uurimus ilmus mahuka teosena autori surma-aastal (Veske 1890).

Siinkirjutaja analüüsib peale ajaloolise fooni loomise ja M. Veske monograafia kohta antud seniste hinnangute refereerimise Kaasani uurija teose esimest peatükki soome-ugri laenude kohta vene keeles ning üritab hinnata ta panust keeleteadusse õigete, poolenisti õigete ja valede etümoloogiate eristamise ja nende osatähtsuse kindlakstegemisega.

Kirjutises hinnatakse vene üldsõnade laenusuundade ja etümoloogiate õigsust tähendusrühmade kaupa Jalo Kalima uurimuse „Die ostseefinischen Lehnwörter im Russischen” („Läänemeresoome laensõnad vene keeles”, 1919), Max Vasmeri vene keele etümoloogilise sõnaraamatu (ESR) ja võimaluse korral ka hilisemate autorite tööde järgi. Kohanimed jäävad vaatluse alt välja. Läänemeresoome lekseemide omavahelist seost kontrollitakse vajaduse korral EES-i ja SSA põhjal. Seejuures ei pöörata tähelepanu läänemeresoome sõnade seostele kaugemate sugulaskeeltega. Siinkirjutaja on teadlik, et eri uurimused annavad kohati üsna erisuguseid tulemusi, kuid ta loodab, et käesoleval juhul ei ole lahknemised nii suured, et takistaksid protsentuaalsetest vahekordadest suhteliselt tõepärase pildi saamist.

Laensõnu käsitletakse käesolevas uurimuses enamasti ühtse skeemi järgi: vene laensõnale järgnevad selle esmakirjeldajate nimede lühendid ja sõna tähendused M. Veske järgi, seejärel tuuakse lühendi *vrd* järel soome sõna koos M. Veske esitatud tähendustega (tõlkes on siinkirjutaja neid lühendanud). M. Veske nime lühend lisatakse laensõna järele vaid juhul, kui ta on osutunud esmakirjeldajaks. J. Kalimal puuduvad laensõnad (nt laenud väljaspool läänemeresoome keeli, suisa valed etümoloogiad) on tähistatud tärniga *, v.a juhtudel, kui uurimuses ei kajastu terve sõnarühm. Selle järgi saab otsustada, kuivõrd soome uurija on aktsepteerinud M. Veske seisukohti.

Lühendit *vrd* kasutatakse sellepärast, et vene sõna on tegelikult laenatud konkreetsest läänemeresoome keelekujust, enamasti kas karjala või vepsa keelest või mõnest tänaseks täiesti hääbunud keelekujust. Võrdlemisel kasutatakse ühtluse mõttes võimaluse korral siiski M. Veske kasutatud soome sõnu, kusjuures ruumi säästmiseks jäetakse keelelühend märkimata. Sõnatähenduste õigsuse kontrollimine ja võrdlemine tänastega

võiks olla omaette uurimisteema. Praegusaegsete sõnastike kasutamine poleks siinkirjutaja meelest õigustatud, sest keel on rohkem kui sajandi vältel tunduvalt muutunud.

2. Vene keelde laenatud soome-ugri sõnade uurimise ajaloost

Soome-ugri laene on oletatud Loode-Venemaa vene keele murrakutes juba XVIII sajandi teisel poolel, aga võib-olla isegi varem. Näiteks arvas vene ajaloolane Nikolai Karamzin Holmogorõ linna nime tulenevat soome arvsõnast *kolme* (Veske 1890: 4–5). Järgnevalt tehakse Jalo Kalima (1919: 2–8) ja Sergei Möznikovi (Myznikov 2003a: 44–45) tööde põhjal ülevaade laensõnade uurimise edasisest ajaloost. Arvestades M. Veske monograafia profiili, tulevad kõne alla üksnes läänemeresoome laenud.

Esimene nimeloend, mis sisaldab soome keelest laenatud sõnu vene keeles, on Venemaa Teaduste Akadeemia üllitises ilmunud laiade huvidega sõjaväe- ja riigitegelase Pjotr Butkovi mahukas artikkel „О финских словах в русском языке ..” („Soome sõnadest vene keeles ..”, 1842). Soome vastet andmata eeldab autor õigesti paljude sõnade läänemeresoomelist päritolu, nt *мерта* 'mõrd', *мянда* 'mänd', *сельга* 'selg', *соломя* 'vähn'.

Kaks aastat hiljem avaldas soome teadlane Matias Aleksanteri Cast-rén ajakirjas Suomi väikese artikli „Antekningar om Sawolotscheskaja Tschud” („Ülestähendusi Zavolotšje tšuudidest”, 1844) paarikümne Põhja-Venemaalt pärineva laensõnaga, millest umbes pooled olid õiged, sh *лох* 'lõhi', *макса* 'kalamaks', *салма* 'vähn', *шалга* 'mets'.

Eelmainitust tähelepanuväärsemaks peetakse akadeemik Andreas Johan Sjögreni teost „Материалы для сравнения областных великорусских слов со словами языков северных и восточных” („Materjale paikondlike vene sõnade võrdlemiseks põhja- ja idakeeltega”, 1854).¹ See sisaldab peale läänemeresoome keelte võrdlusmaterjali ka teistest soome-ugri keeltest ja isegi kaugemalt. Õigesti määras uurija laenusuuna näiteks sõnadel *веньгать* 'vinguma', *кехтать* 'tahtma', *кобра* 'peotäis', *малтать* 'aru saada', seega J. Kalima andmeil taas umbes pooltel juh-tudel. Kahjuks jõudis A. J. Sjögren varase surma tõttu laensõnu avaldada vaid *n*-täheni.

¹ Keelte ja keelkondade nimetuste tõlgetes on arusaamatuste vältimiseks originaalide vananenud nimetused asendatud tänapäevastega.

M. Veske monograafiat lugedes näib, et talle polnud asjaomased teosed (peale ühe M. A. Castréni teose) teada. Küll aga on ta maininud akadeemik Jakov Groti teose teist trükki pealkirja all „Слова областного словаря, сходные с финскими” (”Paikkondliku sõnastiku sõnad, mis sarnanevad soome sõnadega”, 1876; I tr 1854; Veske 1890: 136). Teoses on peale uue ainese korratud peaaegu kõiki A. J. Sjögreni publitseeritud laensõnu. Nii neid kui ka uusi lekseeme mainis kümme aastat hiljem August Ahlqvist oma teoses „Kalevalan karjalaisuus” („„Kalevala” karjalapärasus”, 1887). Peale selle sisaldas läänemeresoome sõnalaene ka tšehhi keeleteadlase-slavisti Antonín Matzenaueri 1870. aastal ilmunud „Cizí slova ve slovanských řečech” („Võõrad sõnad slaavi keeltes”). Nii A. J. Sjögren kui ka J. Grot on peale läänemeresoome laenude puudutanud ka idapoolsemate alade, sh Kaama ülemjooksu vene murretes leiduvat substraati (Gaidamaško 2013: 200).

Käsitletavat perioodi 1840.–1880. aastatel nimetab S. Mõznikov (Myznikov 2003a: 43) vene keeles leiduvate läänemeresoome laensõnade uurimise esimeseks etapiks, mil koguti keeleainest ja tehti esimesi katseid siduda vene sõnu läänemeresoome omadega.

Teine periood algas S. Mõznikovi sõnutsi M. Veskest ja lõppes J. Kalimaga. Sellal analüüsi põhjalikult kogutud materjali, tehti ohtrasti konkreetseid järeldusi ja jõuti oluliste üldistusteni, mida kroonis Kalima „Die ostseefinnischen Lehnwörter im Russischen” 1919. aastal. Õigupoolest oli see 1915. aastal kaitstud magistritöö uustrükk, milles autor vaatles üle 500 laensõnapesa. Asjaomast teost peetakse musterteoseks laensõnade uurimise vallas (Myznikov 2003a: 48).

Teise perioodi suurepäraseid saavutused keelekontaktide uurimisel olid tingitud nii slaavi kui ka soome-ugri keelte leksikoloogia ja leksikograafia suhteliselt heast arengutasemest XIX sajandi lõpupoolel.

Toona ilmus mahukaid sõnaraamatuid üksikute soome-ugri keelte (eesti, soome, komi jt) kohta Ferdinand Johann Wiedemanni jt keelemeeste intensiivse töö tulemusel. Samuti oli käsikäes komparativistika arenguga hakatud avaldama võrdlevaid sõnaraamatuid. Nendeks olid ungari teadlase József Budenzi „Magyar-ugor összehasonlító szótár” („Soome-ugri võrdlev sõnaraamat”, 1873–1881) ning soome uurijate Otto Donneri „Vergleichendes Wörterbuch der finnisch-ugrischen Sprachen 1–3” („Soome-ugri keelte võrdlev sõnaraamat”, 1874–1888) ja August Ahlqvisti „Die Kulturwörter der westfinnischen Sprachen” („Läänemeresoome keelte

kultuursõnad”, 1875). Keele ja kultuuri suhete uurimisel sõnavara kaudu olid Soomes alates filoloogist ja ajaloolasest Henrik Gabriel Porthanist (1739–1804) juba pikaajalised traditsioonid (Herlin 2003: 116).

Ka M. Veske kasutas mainitud sõnaraamatuid oma uurimuses ning asus keele põhjal kultuurisuhteid vaatlema ilmselt just A. Ahlqvisti mõjul. Olulise impulsi sai ta ka taani teadlase Vilhelm Thomseni (1842–1927) dissertatsioonist germaani laensõnade kohta läänemeresoome ja saami keeltes. Selle töö tutvustamisega Õpetatud Eesti Seltsis algas M. Veske leksikoloogiaalne tegevus (Ernits 2010: 10). Pole ehk tähtsusetu mainida, et samal aastal M. Veske monograafiaga ilmus ka V. Thomseni läänemeresoome ja balti keelte vahelisi kontakte käsitlev tähtteos (Stieda 1990: 325).

Ka slavistika tegi XIX sajandi teisel poolel edusamme. Tugevnes vene keele leksikograafiline baas, sh Loode-Venemaa murdesõnavara vallas. Saaremaalt pärinenud slavisti Aleksandr Vostokovi (perekonnanimi dieti Osteneck) toimetusel ilmus „Опыт областного словаря великорусского языка” („Vene keele paikkondliku sõnaraamatu katse”, 1852), Tartu ülikoolis end arstiks koolitanud Vladimir Da(h)li „Толковый словарь живого великорусского языка” („Elava vene keele seletussõnaraamat”, 1863–1866) ja kirjanik Aleksandr Podvõssotski „Словарь областного архангельского наречия” („Paikkondliku Arhangelski murde sõnastik”, 1885). Neid teoseid kasutas ka M. Veske, kusjuures pole võimatu, et Dali sõnaraamatu puhul selle teist trükki, mis ilmus aastatel 1880–1882 (Alvre 1993: 7, 8). XIX sajandi teise poole olulisimaid saavutusi slaavi keelte võrdlev-ajaloolise leksikoloogia vallas oli sloveeni keeleteadlase Fran(c) Miklošiči (saksapäraselt Franz Miklosich, 1813–1891) teos „Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen” („Slaavi keelte etümoloogiline sõnaraamat”, 1886), mida M. Veske ohtrasti kasutas slaavi algkeelest soome-ugri keeltesse siirdunud sõnade või hilisemate laenude uurimisel.

3. M. Veske monograafiast ja selle senistest hinnangutest

M. Veske põhjalik teos „Славяно-финские культурные отношения по данным языка” („Slaavi ja soomeugri kultuurisuhted keeleandmete põhjal”, 1890) ei sündinud Kaasani-perioodil paariaastase töö tulemusena, vaid see oli autori sõnutsi ideena saanud alguse juba üliõpilaspõlves Leipzgis kuulsate indoeuropeistide juures õppides ja nendega ligemalt

lävides (Veske 1890: I; vt ka Ernits 2009: 56). Seejuures rõhutas M. Veske eriti professorite Friedrich Zarncke (1825–1891) ja August Leskieni (1840–1916) mõju.² Muide, viimatimainitu töötas Leipzigi ülikoolis slaavi filoloogia professorina ning tegeles komparativistina balti ja slaavi keelte vallas. Tartu-perioodil ei saanud M. Veske keeleuurimisega materiaalsetel jm põhjustel intensiivselt tegelda. See õnnestus alles Kaasani-ajajärgul, mil tal jäi üle küllaldaselt aega, kuna ta jagas õpetust vaid ühele innukale kuulajale, professoriks valmistuval Nikolai Tihhovile,³ kes luges oma õpetaja monograafia korrektuuri ja koostas raamatule registrid (Veske 1890: III).

Asjaomase monograafia põhiosa on esitatud veidi üle 300 leheküljel. Raamat koosneb kolmest osast: 1) soome-ugri sõnad vene keeles (lk 1–136), 2) algslaavi, vene ja balti sõnad soome-ugri keeltes (lk 137–260) ning 3) algslaavi, vene, balti ja soome-ugri keeltele ühised sõnad (lk 261–303). Teos oli kavandatud vähemalt kaheköitelisena, kusjuures viimane köide oleks sisaldanud lisanäiteid ning üldistusi keele ja kultuuri suhete kohta (Smirnov 1904: 56; vt ka Veske 1890: 260, 262, 303). Esimeses peatükis on erinevalt järgmistest vene laensõnad jagatud tähenduse järgi rühmadesse, milles neid on käsitletud tähestikjärjestusse paigutamata. Vene sõnale järgnevad näited teistest soome-ugri keeltest, kusjuures autor ei too enamasti selgelt esile, mis keelest või keelerühmast on sõna laenatud. Tagantjärele hinnates on tegemist enamasti laenuga läänemeresoome keeltest, mida M. Veskel esindavad peamiselt eesti ja soome, harvem liivi keel. Vadja, isuri ja karjala keele näidete ärajätmise põhjuseks oli ilmselt vajalike sõnaraamatute puudumine. Volga keelte sõnavara on M. Veske ka ise kogunud ja monograafias kasutanud (Veske 1890: 125). Teose esimene osa sisaldab rohkesti kohanimesid.

Raamatu teises peatükis paigutas M. Veske esiplaanile sõnalaenude häälikulise vastavuse seaduspärasused, mis ta oli ise avastanud ja sõnastanud. Näiteks 20. seaduspärasuses räägib Veske, et soome-ugri *a*-le vastab laensõnades sageli vene ja vanaslaavi *o*, mille balti keelte vasteks on

---

² Friedrich Zarncke tegeles peamiselt kirjandusteadusega.

³ M. Veske on monograafia eessõnas andnud Tihhovi nime ees initialsid N. Z., kuid M. Veske mälestuskogumikus (Dr. Mihkel Veske: 53) on ühes lookese tõlkes märgitud N. S., mida kasutas ka Johannes Kaup (1936: 42). Ilmselt on teisel juhul tegu ebatäpsusega. M. Veske õpilase näol on tegemist Nikolai Zahharovitš Tihhoviga, kes 1890. aastatel avaldas Kaasanis töid bulgaaria keelest ja kultuurist.

taas *a* (Veske 1890: 135, 177). Seaduspärasustele järgnevad keelenäited: kõigepealt F. Miklošiči rekonstrueeritud slaavi tüve algkuju, näited slaavi keeltest, vene sõnapesa, seejärel soome-ugri vasted. Monograafia kolmas osa on järjestatud jällegi vene sõnade järgi, mille laenusuund pole selge (seals: 261; vt ka Alvre 1993: 9–10).

M. Veske monograafiat on teadusavalikkus aegade vältel vastu võtnud mitmeti, enamasti küll positiivselt.

Omaaegne nõukogude fennougrist Dmitri Bubrich, kelle vaarisa oli Tartu ülikooli eesti keele lektor, pidas kõnesolevat monograafiat M. Veske põhiliseks teadussaavutuseks (tsit Myznikov 2003a: 46 järgi). Ent Soome tähtsaim slaavi ja balti laensõnade uurija Jalo Kalima väitis eesti teadlase kohta: „Autoril ei õnnestunud üldse selgeks teha ega välja joonistada tõepäraselt pilti läänemeresoome-slaavi ja läänemeresoome-balti kontaktidest ajaloolisel foonil.” (Kalima 1952: 8). Paraku ei käsitle asjaomast Veske monograafiat Günter Johannes Stipa oma fennougristika ajaloo ülevaates (Stipa 1990).

Viimastel aastakümnetel on üritatud M. Veske uurimusele anda vääriline hinnang. Esimesena on M. Veske keelekontaktide monograafia põhjalikumalt vaatluse alla võtnud Paul Alvre (1993: 7–10). Ta nendib kokkuvõtteks: „Vaatomata mitmele puudusele (sealhulgas liigsele fantaasialennule, üldistuste nappusele ja kindla vahe puudumisele slaavi ja balti keelte vahel) tuleb M. Veske mahukat ning faktitihedat uurimust slaavi ja soome-ugri kultuurisuhetest pidada oma aja kohta silmapaistvaks saavutuseks. Edasiseks keelekontaktide uurimiseks löi see rikkaliku ja mitmekülgse ainesega tugeva põhja ..” (seals: 10). Siinkohal võiks veel kord rõhutada, et üldistused oli M. Veske kavandanud teise köitesse.

Kõrgelt hindab M. Veske panust asjaomases valdkonnas tänapäeva olulisim läänemeresoome-vene keelekontaktide uurija, poolenisti vepsa juurtega Sergei Mõznikov. Kõigepealt on ta nentinud, et M. Veske oli üks väheseid uurijaid, kes tegeles ühtaegu nii läänemeresoome keeltest vene keelde laenatud sõnadega kui ka vene keelest läänemeresoome keeltesse siirdunud lekseemidega. M. Veske tegi kindlaks, et läänemeresoome keelte mõju vene keelele oli ulatuslik. Paljud (hinnangu andja ei täpsusta protsentides) tema antud etümoloogiad on osutunud õigeks. S. Mõznikov peab puuduseks asjaolu, et vene lekseeme oli kõrvutatud eesti ja soome andmetega, mitte aga karjala ja vepsa keele omadega (Myznikov 2003a: 45–46; EES). Teisal rõhutab S. Mõznikov, et M. Veske monograafia oli

esimene teos, mis käsitles soome-ugri ja vene laenapellatiive komplekselt. Seda põhjendab Peterburi uurija järgmiselt: 1) laensõnade uurimiseks oli olemas üsna lai andmebaas, 2) M. Veske paigutas apellatiivse materjali laia toponüümide konteksti, 3) vene murdesõnade uurimisel kasutas uurija peale soome-ugri keelte ka balti ja isegi turgi aineklikku (Myznikov 2004: 40–42).

4. Kalanduse ja veesõiduga seotud laensõnad

Enne konkreetsete laensõnade juurde asumist vaatles M. Veske monograafia esimese peatüki alguses soome-ugri sõnade laenamise põhjusi. Ta nentis, et enne koloniseerimist oli Põhja- ja Kesk-Venemaa asustatud üksnes soomeugrilastega. Põhja poole liikudes leidsid venelased eest teistmoodi looduse ja eluviisi ning olid sunnitud omandama põliselanikelt uusi sõnu endisel kodumaal tundmatute esemete ja nähtuste tähistamiseks. Koloniseerimise käigus muutusid soomeugrilased ajapikku kakskeelseks ja viimaks venekeelseks (Veske 1890: 1–2). See seisukoht väljendab selgesti kaua käibinud migratsiooniteooriat. Tänapäeval peetakse tõenäolisemaks keelevahetuse teooriat, mille kohaselt esikohal pole suure hulga uusasukate migreerumine, vaid prestiižikama keele piiride laienemine ja selle omandamine vallutatud alade põliselanike poolt (vt nt Ligi 1993: 109).

M. Veske jaotas oma teoses soome-ugri laensõnad neljaks rühmaks, mis on seotud 1) kalanduse ja veesõiduga, 2) loodusega, 3) esemete ja materjalidega ning 4) erisuguste mõistetega. Ta on uurinud 105 võimalikku soome-ugri laensõna (sõnapesa) vene keeles. Neist on seotud kalanduse ja veesõiduga 26 sõna(pesa) (24,8%), mis tähistavad kalu ja muid mere-saadusi, kalapüüki ja püügiriistu ning veesõidukeid ja nende osi.

Etümoloogiate õigsuse protsentuaalsel hindamisel jäävad välja sõnad, mis puuduvad ESR-is, ning sõnad, mille etümoloogia on tänini ebaselge. 26 laensõnast nelja õigsust ei saa kontrollida, sest lekseemid *зельдь** 'Valge mere räabis' ja *лониат** 'teatud arengujärgus lõhi' puuduvad M. Vasmeri sõnaraamatus ning sõna *алажка* ~ *алажна* (V) 'paksu liiva-või mullakorraga kaetud koht laeva ninaosas, kus valmistatakse toitu' puhul pidas J. Kalima varasemat etümoloogiat õigeaks, kuid M. Vasmer ei tunnistanud vene sõna läänemeresoome laenuks, ent ei pakkunud ka midagi selle asemele. Täiesti ebaselgeks on jäänud sõna *селава** 'harilik viidikas' algupära. Seega saab protsenti määrata 22 sõna kogumist.

M. Veske on õigesti läänemeresoomeliseks tunnistanud 10 laensõna (45,5%), sh *емега ~ ямега* (V) 'nõör võrkude liitmiseks' (vrd *jama* 'võrguliitekoht')⁴, *кирьяк* (V) 'teatud arengujärgus lõhi', *макса* (C, Sj, A, D) 'lutsu niisk; valgevaala maks' (vrd *maksa* 'maks'), *мерда ~ морда* (B, C, Sj) 'mõrd' (vrd *merta* 'väike mõrd'), *лох* (C, Sj) 'teatud arengujärgus lõhi' (vrd *lohi* 'lõhi'), *салакуша* (M) 'räim' (vrd *salakka* 'viidikas'), *сельга** 'Valge mere räabis' (vrd *selkä* 'selg'), *сойма* (C, Sj, A) 'ühemasiline purjelaev' (vrd *saima ~ soima* 'suur lahtine või poolkinnine laev'), *сорога* (V) 'särg' (vrd *särki* 'särg'), *морбатъ* (V) 'mõrrapüügil aeruga kalu peletama' (vrd *tarpoa* 'jõel latiga paati tõugata; kalu võrku mütata'). Loendist selgub, et M. Veske ei olnud laensõna *лох* esimene etümologiseerija, nagu väitis S. Mõznikov (Myznikov 2003a: 166).

Osaliselt õigeks saab pidada üht laensõna (4,5%), nimelt sõna *вальчак* (V) 'teatud arengujärgus lõhi'. M. Veske on lähtekeelt täpsemalt diferentseerimata esitanud võrdlusmaterjali nii läänemeresoome kui ka saami keeltest, kuid hiljem on omaks võetud üksnes saami algupära.

Ebaõige etümoloogia on selles rühmas kokku 11 sõnal (50%). Sõna *галадья ~ галдья ~ галля* (V) 'Valge mere idaheeringas' laenuallikaks on sm *halle* 'heeringas'. Soome-ugri laenudeks ei peeta sõnu *мульга* 'aeru või toetuslati käepide', *мылица* 'laeva kaldalt eemale tõukamise lati käepide', *пан** 'teatud arengujärgus lõhi', *селедец** 'vinträim', *селедка** 'heeringas' ja *шалега** ~ *шелега** ~ *шелюга** ~ *шеляга** 'mereloomadelt saadav, sulatamata rasv'. Sõnad *мульга* ja *мылица* on vene keeles genuiinsed. Laensõna *пан* seostas M. Veske handi sõnaga, mis tähendab kalarikast jõemadalikku, kuid pärastpoole on lekseem usutavamalt ühendatud vene keelde laenatud poola sõnaga *пан* 'isand'. *Шалега* pole üle võetud soomeugrilastelt, vaid neenetsitelt.

M. Veske on ekslikult kõrvutanud eri lähtega lekseeme, nagu eespool nimetatud *галадья ~ галдья ~ галля* (V) 'Valgemere idaheeringas (*Clupea harengus pallasi n. maris-albi*)' ning *салакуша* (M) 'läänemere (balti) heeringas ehk räim (*Clupea harengus membras*); balti kilu (*Sprattus sprattus balticus*)', *селава** 'harilik viidikas (*Alburnus alburnus*)', *селедец** 'vinträim (*Alosa fallax fallax*)', *селедка** 'harilik heeringas (*Clupea harengus*)' ja *сельга** 'Valgemere räabis (*Coregonus sardinella maris-albi*)', seega poolt tosinat omavahel kokkusobimatut kala-

⁴ M. Veske toodud tähendus 'kammitsad, köidikud' on vist ebatäpne.

nimetust.⁵ Uurija oli ebaõigel seisukohal, et käsitletud vene *sal-*, *sel-* ja *gal-*algulised kalanimetused on lähtunud läänemeresoome omadest. Tegelikult pärinevad nad eri tüvedest ja keeltest, nt *галадья* ja selle lähedased sõnad lähtuvad, nagu eespool mainitud, soome keelest, *селедка* aga Skandinaavia keeltest.

5. Loodusega seotud laensõnad

Looduse vallast on M. Veske analüüsinud 26 laensõna ehk 24,8% laensõnade koguarvust. Lekseemid tähistavad maastikuelemente: veekogusid, metsa, aletatud kohta, kõrgustikku, järsakut ja kruusa; taimi: mändi, kasekäsna ja murakat; imetajaid: siga, hiirt; ning lindu.

Protsenti ei saa arvutada neljast sõnast: *виселга** 'alumine latt lõhepüügivahendi vaiade külge kinnitatavast kolmest latist', *жижка* 'põrsas', *тыр** 'ahi; ahjusamba jalg' ja *чашельга** 'keskmine latt lõhepüügivahendi vaiade külge kinnitatavast kolmest latist', sest neist kolm puuduvad ESR-is. Vene murdesõna *жижка* on juba A. J. Sjögren ja küsimärgiliselt ka V. Dal kõrvutanud läänemeresoome lekseemiga *sika*. J. Kalima, kes jättis M. Veske mainimata, pidas seda kõrvutust karjala *š* (sõnas *šika*) ja vene *ж* vastavuse sobimatuse tõttu ebakindlaks (Kalima 1919: 217). Vene keeles on teiste lõpuliite poolest sarnaste seanimetuste teke seotud nende sööma kutsumise hüüdega (vrd *зюшка* ja *зю-зю*, *чушка* ja *чух-чух*), kuid *жижка* puhul pole sobivat hüüet teada.

Järelejäanud 22 sõnast on M. Veske üldjoontes õigesti määranud 15 laensõna (68,2%) päritolu: *кенда* (Sj, G) 'kõrge liivane järvekallas' (vrd *kenttä* 'kindel maapind, viljatu kõrge tasandik, muld, väli'), *козма* (Sj) 'pealmine lume- või jääkiht kevadel' (vrd *kohva* 'jääpank, -hunnik, -koorik'), *конда* = *хонга* (Sj, G) 'kuivanud mänd, tavaliselt punakat värvust tugev mänd' (vrd *honka* 'vana mänd'), *курья** 'pikk ja madal abajas; kuivanud jõesäng' (vrd komi *курья* 'laht, jõekäär'), *мороба** ~ *морошка** 'murakas' (vrd ee *murakas*), *мянда* ~ *мяндач* (Sj, D*, G) 'soomänd; palumänd' (vrd *mänty* 'mänd'), *паккула* (V) 'kasekäsna' (vrd *pakkula* samas tähenduses), *салма* (B, C, G) 'väin; laht' (vrd *salmi* 'väin'),

⁵ Aja jooksul on ladinakeelne terminoloogia oluliselt muutunud. Tänapäevaste ladina ja eesti nimetuste ning erikeelsete vastete kindlakstegemisel on kasutatud allikaid Lindberg, Gerd 1972, Mikelsaar 1984 ja Pihu 1979.

чага* 'kasekäs'n' (komi *миак* 'seen'), *шупа* 'hiir'* (vrd komi *шыр* samas tähenduses), *шора* (V) 'kruus' (vrd *sora* samas tähenduses), *шун* (V) 'tähendused samad mis sõnal *шызга*' (vrd *suppu* 'ummistav jäämass; peeneks raiutud õlg'), *шелега* 'üle veepinna ulatuv kivi' (vrd *selkä* 'selg, hari'), *юркой* (V) 'järsk; libe' (sm *jyrkkä* samas tähenduses), *ягель* (V) 'põdrasamblik' (vrd *jäkälä* 'samblik'). Muide, KESK peab sõna *курья* laenusuunda ebaselgeks.

Sõna *наккула* päritolu pole hakatud uurima alles XX sajandi alguses, nagu kirjutab S. Mõznikov (Myznikov 2003a: 103), vaid sõna on käsitletud juba 1890. aastal. J. Kalima (1919: 244) polnud kindel, kas *шалга* (vt edaspidi) ja *шелега* seostuvad omavahel, kuid S. Mõznikov (Myznikov 2003a: 308) peab viimase laensõna lähteks krj *šelga*'t 'mäeselg'. Laensõna *шупа*, mille ka S. Mõznikov ühendas komi keelega, on talletatud kõigepealt XIX sajandi teisel kolmandikul Vologda kubermangu Jarenski maakonnast, mis ulatus Sõktõvkari külje alla ja oli asustatud osaliselt komidega, osaliselt venelastega; sama aastasaja teisel poolel pandi sõna kirja ka Jaroslavli kubermangust (Myznikov 2004: 31, 299; Jarenskiij uezd). Juhul, kui asjaomane laensõna pole naabruses paiknevasse Jaroslavli kubermangu kandunud siirdlastega, siis tuleb nõustuda käesoleva kirjutise esimese retsensendi arvamusega, et seal võib olla tegemist vepsa-merja substraatlaenuga, kusjuures vene *ш* on tekkinud esimese palatalisatsiooni tulemusena.

Poolenisti õigesti on M. Veske kindlaks teinud kolme laensõna (13%) päritolu: *кулига* (B) 'aletatud maatükk; muudest struktuuridest ümbritsetud maastikuelement; järsk jõekallas', *шалга* (C, A) 'niiske paik, kus kasvab kõrge kuusik ja kanarbik; põõsaid täis kasvanud metsaala, kus raiutakse küttepuid; laialdane metsaala, mille keskel leidub järvi' (vrd *selko* 'kauge mets') ja *шызга* ~ *шыз* ~ *шых* (V) 'jões ujuv esimene sügisjää koos lume-pankadega; kevadine õhuke jääkirmet või -supp'.

Laensõna *кулига* arvas J. Kalima tulenevat läänemeresoome sõnast *kylä* 'küla', mida M. Vasmer ei pidanud küllaldaseks kogu sõnapesa päritolu seletamisel. S. Mõznikovi arvates võiks sõna üheks läänemeresoomeliseks lätteks olla M. Veske pakutud *kolkka* 'kolgas' (Myznikov 2003a: 241). Sõna *шалга* käsitelu on M. Veskel pikk ja sõnaseoste leidmise poolest kohati üsna keeruline. Uuri ja on ebaõigesti paigutanud O. Donneri soome-ugri keelte võrdleva sõnaraamatu põhjal ühte etümoloogilisse ritta sm sõnad *salo* 'metsane saar; suur põlismets', *selko* ~ *selkä* 'selg; mäeselg,

-hari', *selkeä* 'selge' ja ee sõna *salk* (lisaks veel *salmi* 'väin'). Tegelikult on *salo* balti laen ja *salk* võib sellest tuleneda, kuid *selkeä* on iseseisev sõna ning ainult *selko* tuleneb sõnast *selkä*.

Laensõna *uuya* ~ *uuz* ~ *uux* 'jões ujuv esimene sügisjäa koos lume-pankadega; kevadine õhuke jääkirme või -supp' puhul on uurija õigesti määranud laenusuuna, kuid esitanud vasteks sobimatud ee *soga* ja sm *soka* 'ropsmed'. J. Kalima (1919: 248) pakutud sm *sohja* ~ *sohjo* 'lõrts; jääsoga' sobib küll häälikuliselt paremini, kuid mitte laimatult.

Vale laenuallikaga on tegu ainult nelja laensõna (18,2%) puhul. *Колдоба** 'veega täidetud auk' ja *луток** 'pardi või sukelpardi liik' on vene keeles genuiinsed. Komi keelest on üle võetud *mez* (V) 'jõekäärude vette ulatuv kaldaosa'. Läänemeresoome keeltest pärineb *шалга* (V) 'ülemine latti lõhepüügivahendi vaiade külge kinnitatavast kolmest latist', mida ei saa erinevalt M. Veske väitest seostada sõnaga *шалга* metsa tähenduses (vt eespool), vaid tegu on eraldi laensõnaga (vrd *salko* 'latti; teivas'). Viimase lekseemi puhul jätab J. Kalima (1919: 245) M. Veske ei mainimata.

6. Esemete ja materjalidega seotud laensõnad

M. Veske on oma monograafias käsitlenud 15 esemete ja materjalidega seotud laensõna (14,2%). Tegu on suhteliselt väikese sõnarühmaga, millesse on koondatud nahast ja puust esemed, sh jalatsid, puunõud. Selle rühma laensõnade seas pole aga kalapüügivahendite ega nende osade nimetusi, mis on paigutatud mujale, v.a *тарья* 'kalatõkke rest'.

ESR-is puuduvad *кута** 'hütt; ait' (M. Veske on muide võrdlusainest esitanud volga keeltest) ja *шабала** 'lagunenud rõivas või nõu; haavapakk puunõude tegemiseks'. M. Vasmer pidas murdelekseemi *елаха** 'õlu; praska' päritolu ebaselgeks, pooldades ise küll pigem selle ühendamist vene genuiinse sõnaga *ол* 'alkohoolne jook, v.a viinamarjavein'. Seetõttu saab protsenti arvutada vaid 12 sõnast.

Üldjoontes on M. Veske selles rühmas õigesti seletanud kuus sõna (50%): *гигна* ~ *игна* ~ *хигна* (Sj) 'põhjaapõdrarakendi ohjad' (vrd *hihna* 'rihm'), *кен(ь)га* (B, M) 'saabaste peale asetatav jalavari; vildist või nahast talvejalats; sooja voodriga, säärteta nahkjalats' (vrd *kenkä* 'king'), *койба* (Sj, D) 'põhjaapõdra jalgadelt nülitud, töödeldud nahk' (vrd *koipa* 'koib'), *курика* (V) 'puidust puulõhkumisvahend' (vrd *kurikka* 'kurikas; kaigas'),

раха (G, D) 'raha' ja *сарья* (V) 'kepikestest villavanutamisvahend' (vrd *sarja* 'rida; harjake; trepp')⁶.

Päris õige tulemuseni pole M. Veske jõudnud kahe sõna (16,7%) puhul: *лянгас** 'suur torbik' (vrd mr *längõš* 'puunõu; suur tünn, milles pruut toob näha oma kaasavara') ja *ляник* (D) 'suur puuvaagen' (vrd ee *länik*). Paraku pole M. Veske kummagi laensõna puhul lähtekeelt eraldi näidanud. EES ja SSA ei kõrvuta viimast sõna mari vastega ilmselt erineva sõnasisese konsonantismi tõttu.

Ebaõigesti on M. Veske seletanud nelja sõna (33,3%): *кан(ь)ги* ~ *каньи* 'ülespoole painutatud ninadega saami jalatsid', *сарга* (V) 'laastud, vitsad või männi- ja seedrijuured sidumiseks ja punumiseks; niin', *тарья* (V) 'kalatõkkerest' ja *шакала** ~ *шаколина** 'tatraterade kestad'. Juba J. Kalima (1919: 112) mainis, et M. Veske ei lahutanud läänemeresoome keeltest pärinevat sõna *кен(ь)га* ja saami keeltest üle võetud sõnu *кан(ь)ги* ~ *каньи* 'liik saami jalavarje'. Seevastu *сарга* pole vene keelde siirdunud mari, vaid mõnest läänemeresoome keelest (vrd *sarka* 'tohuriba; põllu- või metsariba'). M. Veske oletas läänemeresoome ja mordva vastavuse *s ~ t* põhjal ebaõigesti ka *тарья* puhul lekseemide *sarja* ja *tarja* (samuti *sarka*) omavahelist seotust, teadmata neist eraldi seisva soome-ugri sõna olemasolust (vrd sm *tarja* 'laastudest punutud reepõhi või raam; laast-, kõrkja- või õlgmatt'; EES: sõna *tari* all). M. Veske ühendas *шакала* jt ebaõigesti soome-ugri sõnadega, sh lõunaeesti murdesõnadega *sõkla* 'sõklad' ja *sõgel* 'sõel'. Tegelikult pole need omavahel suguluses, sest esimene on laenatud läti, teine aga algermaani keelest; käsitletavat vene sõna peetakse otselaenuks balti keeltest (ESR). Seega oli M. Veske õigele laenuallikale üsna lähedal.

7. Tähenduselt rühmitamata laensõnad

Viimaks asutagu M. Veske sõnutsi „tähenduselt rühmitamatute sõnade” käsitlemisele. Neid on arvult 38 ehk 36,2%. Verbid moodustavad analüüsitavast rühmast enamiku (32 ehk 84,2%), ülejäänud sõnad kuuluvad substantiivide hulka.

Protsendiarvestusest jääb välja 10 sõna, millest M. Vasmeri sõna-raamatus puuduvad *кауриться* 'kulmu kortsutama; altkulmu vaatama',

⁶ EES: 461 ei anna tähendusi 'harjake' ja 'trepp', kuid on lisanud tähendused 'raam', 'liist' ja 'ääris'.

кетовать 'andma midagi käega', *котышить* ~ *котычить* 'kõditama', *куердить* 'üles kloppima; keerutama; sassi ajama', *рабуть* 'tagaajamismängus neiut püüdma' ja *тякчить* 'peeneks raiuma'; ülejäänute etümoloogiat pole uuritud või see on jäänud ebaselgeks: *галубать* (Sj) 'kõvasti tahtma', *ковырять* 'uuristama, koukima', *колготать* 'vaidlema; irisema', *кувыркать* 'kukerpallitama'. Neist sõnadest on *галубать* (Sj) 'kõvasti tahtma' ainuke, mille esitab oma loendis J. Kalima, pidades seda häälikulistel põhjustel küsimärgiliselt läänemeresoome sõnaks (vrd *haluta* 'tahta, soovida'). Tähenduse poolest on kahtlane kõrvutada sõnu *колготать* ja *колкottaa* 'koputada; kellegi peale karjuda'. *Рабуть* on M. Veske arvates vähemalt läänemeresoomeline (vrd *rapaistaa* 'kinni haarata'), kuid sõna *тякчить* puhul on ta toonud võrdluseks üksnes ee *täksima*. Mõlemad kõrvutused võiksid põhimõtteliselt olla õiged. Verbi *кувыркать* etümoloogia on ebaselge, kuid kindlasti pole ta soome-ugri laen. Seega jääb protsentarvutuseks 28 sõna.

M. Veske on käsitletavas rühmas õigesti määranud 12 laensõna (42,9%): *венгать* ~ *вянгать* (Sj) 'nuttes kaeblema; ebaselgelt või kaeblevalt rääkima' (vrd *vinkea* 'vinguda; oiata; uluda'), *кехмать* (Gr, Sj) 'soovima; ülemäära sööma, pintsliste panema; raskustega töötama' (vrd *kehdata* 'julgeda; viitsida')⁷, *кобарка* ~ *кобра* (Gr, Sj) 'peotäis' (vrd *koura* < *kopra 'peotäis; kamalutäis'), *колкать* (Sj) 'uksele või väravale koputama' (vrd *kolgata* 'koputada, kloppida'), *кульнаться** 'vees rabelema', *ленгузить** ~ *лынгузить** 'laisklema; töölt pagema' (ka tegijanimena *ленгас* ~ *ленчуг* ~ *ленгась* ~ *лынгуз*), *ляпать** 'paugutama; patsutama; lapiti lööma; midagi kleepuvat märga pilduma' (vrd *läpyttää* 'plaksutada; matsutada'), *малтать* (Sj) 'aru saada, taipama' (vrd *malittaa* 'aru saada, taibata; ennast tagasi hoida; suuta'), *равга* (Gr) 'nääre; paise' (ee Võru *rauh* nääre), *мурба* (V) 'koon (näo osa)', *муртать** 'tülitama' (vrd komi *turtõdny* 'painama, tüütama'), *шагла* ~ *шегла* ~ *шогла* ~ *щагла** ~ *щегла** (V?) 'palk, -gi; varras' (vrd *salko* 'pikk latt'; vt Kalima 1919: 245 *шалга* all).

Sõna *кульнаться* (Sj) 'vees rabelema' pidas M. Vasmer pigem genuiinseks, väites, et sm *kyl/peä* laenamisel pidanuks vene keeles hääliku *p* asemel peaks olema *b*. Ent pole võimatu, et *p* võis tekkida tähenduselt mõneti lähedase sõna *купаться* 'suplema' mõjul. Tegusõna *ленгузить* ~ *лынгузить* ja sellega seonduvad tegijanimed on arvatud õigete hulka, sest hoolimata M. Vasmeri seletusest, et nad on vene päritolu, ühtib siinkirjutaja

⁷ Juba J. Kalima märkis õigusega, et tähenduse 'sööma' teke jääb mõistatuseks.

EES-i arvamusega (P. Ariste järgi), mille kohaselt *lõngus* on eesti keelest laenatud vene keelde.

Ebaõigeks on osutunud 16 M. Veske oletatud laensõna seletust (57,1%; kõik puuduvad ka J. Kalima loendis). Neist on vene keeles genuiinsed *ботать* 'põtkima', *вехоть* ~ *вихоть* 'heina- või õletuust; räbal', *гоить* 'hoolitsema; söötma', *коверзень* 'viisud', *коверкать* 'painutama, murdma; mudima', *лебезить* 'lipitsema; keelt peksma', *лындать* 'töölt pagema; ümber hulkuma; laisklema', *лытать* (samad tähendused mis eelmisel), *мулить* 'hõõruma; valusalt pigistama; loiult mäluma või rääkima; tüütama', *ряхаться* 'venitama, koperdama', *торкать* ~ *торнуть* 'tõukama; sakutama; koputama, kolkima', *турить* ~ *турять* 'ära ajama; kiirustama', *холить* 'koristama; hoolitsema', *юрить* 'rahmeldama; kiirustama'. Seevastu vene *кульма* 'võrgupära või kitsam koht' pärineb komi keelest, vrd *kulem* ~ *kulōm* 'lõks; võrk' (ESR II: 409–410); teisalt pole välistatud ka asjaomase sõna genuiinsus (Myznikov 2003b: 181). Verbi *кайковать* * 'nukrutsema; ebalema; kahetsema' lähteks pidas M. Veske ee sõna *kõigutama*, sm sõnu *kaikottaa* 'karjuma panna' ja *kaikua* 'heliseda' ning ersa sõna *kajgoms* 'helisema', mis aga ei sobi tähenduse poolest, ning vene lekseemi on J. Kalima hiljem ühendanud sm sõnaga *kaikkoa* 'kurvastada' (ESR). Läänemeresoome levikuga *torkama*-sõna on uurijad pidanud kas vene laenuks või ekspressiivsõnaks.

On võimalik, et esitatud vene murdesõnadest osutub detailsemal uurimisel veel mõnigi praegu genuiinseks peetav soomeugriliseks või vastupidi. Näiteks *холить* 'koristama; hoolitsema', mida M. Vasmer pidas üsna sarnaste slaavi vastete pärast genuiinseks, on tähenduselt siiski ka väga lähedane asjaomastele läänemeresoome sõnadele, vrd sm *huolittaa* 'muretseda neiu mehelemineku pärast; ehtida; koristada; hoolikalt valmistada'.

Hakkab silma, et viie eespool mainitud laenverbi (*рабить*, *тякчить*, *венгать*, *колкать*, *ленгузить*) läänemeresoome lähted kuuluvad ekspres-iiv- ehk deskriptiivleksika hulka (EES-is „häälikuliselt ajendatud”); ilmselt selliseid tüvesid laenataksegi nende väljendusrikkuse tõttu hõlpsamalt. Edaspidi vajaks uurimist, kas ekspres-iivsõnu märkas esimesena M. Veske või olid need juba varem tuntud. Nimelt nentis uurija, et läänemeresoome sõnad, mille koostises on kas 1) *k* + lühike vokaal + *ver*, 2) *k* + pikk vokaal + *r* või 3) *k* + diftong + *r* tähistavad 'välja või sisse õõnestatud, kõver, kääru-line', vrd *kõver*, *keerama* (Veske 1890: 118). Neile vastab sageli ka vene keeles sama koosseis, kuid uurijatel pole õnnestunud leida seost läänemeresoome ja vene (slaavi) sõnade vahel.

8. Kokkuvõtteks

M. Veske on käsitlenud ühtekokku 105 vene murdesõna, mis tema väitel on laenatud soome-ugri keeltest. Neist on ta 21 sõna ehk viiendikku uurinud esimesena. Osa asjaomastest laensõnadest ei kajastu enam hilisemates uurimustes, osa päritolu on aga tänini lõplikult selgitamata. Selliseid sõnu on ligemale 20%. Uuriija jättis monograafias enamasti täpsemalt lähtekeele või keelerühma märkimata, kuid sõnakuju ja tähenduse järgi tagantjärele otsustades on neist enamik pärit läänemeresoome keelerühmast. Muudest soome-ugri keeltest on õige etümoloogiaga laensõnade hulgas vaid neli komi päritolu vene lekseemi: *курья*, *туртатъ*, *шупа* ja *чага*.

M. Veske etümologiseeritud kalanduse ja veesõiduga seotud laensõnadest osutusid õigeks ainult pooled. Suur osakaal valesid etümoloogiaid on tingitud sellest, et uurija ühendas omavahel pool tosinat *sal-*, *sel-* ja *gal-*algulisi kalanimetusi, mis aga tegelikult on erinevat algupära. Kõige õigemini on M. Veske seletanud loodusega seotud laensõnu, mille hulgas leidub tänini käibivaid etümoloogiaid 68%.

Esemete ja materjalidega seotud laensõnadest on õigesti etümologiseeritud jällegi ainult pooled. Tegu on suhteliselt väikese rühmaga, mistõttu see ei ole eriti tõestusvõimeline. Peaaegu kolmandiku uuritud sõnadest jättis M. Veske tähenduse järgi rühmitamata. Kui eelmised rühmad koosnevad nimisõnadest (tegasõnadest vaid *морбамъ*), siis neljandasse rühma on koondatud suuremalt jaolt verbid (nimisõnu vaid 20% ringis). Selles rühmas on õigesti määratud kõigest 43% laensõnadest. Nii läänemeresoome kui ka vene (slaavi) sõnade seas leidub rohkesti ekspressiivleksikat, mis komplitseerib genuiinsuse või laenulisuse määramist.

Kokkuvõttlikult võib nentida, et M. Veske on oma monograafias õigesti etümologiseerinud ligemale 52% enda käsitletud laensõnadest; lisaks on umbes 9% osaliselt õigeid etümoloogiaid. Kahjuks pole võrdlusmaterjali teiste XIX sajandi uurijate tulemuslikkuse kohta, ent tahaks loota, et seda tulevikus lisandub. M. Veske teost ei saa võrrelda vene keele läänemeresoome laenude uurimise teise perioodi lõppu tähistava J. Kalima monograafiaga, sest vahepeal oli keeleteadus jõudsate sammudega edasi arenenud. M. Veske panus soome-ugri keeltest vene keelde laenatud sõnade uurimisse on kahtlemata tuntav, liiati kui erinevalt eelkäijatest pole tegu pelga sõnaloendiga, vaid esimese argumenteeritud teemakohase teadustööga.

Läänemeresoome laensõnu käsitletud uurijate nimede lühendid ja asjaomaste teoste ilmunisaasta

A – A. Ahlqvist (1887), B – P. Butkov (1842), C – M. A. Castrén (1844),
D – V. Dal (1863–1866), Gr – J. Grot (1854), M – A. Matzenauer (1870),
Sj – A. J. Sjögren (1854), V – M. Veske (1890)

Kirjandus

- Alvre, Paul 1993.** Mihkel Veske fennougristina. – Keel ja Kirjandus 1, 1–10.
- Dr. Mihkel Weske** = Dr. Mihkel Weske 25. surmapäeva mälestuseks. 1915. Jurjew: Eesti Kirjandus.
- EES** = Eesti etimoloogia sõnaraamat. 2012. Koost. ja toim. Iris Metsmägi, Meeli Sedrik, Sven-Erik Soosaar. Peatoim. Iris Metsmägi. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Ernits, Enn 2008.** Läänemeresoome käändesüsteemidest Mihkel Veske kirjatööde valgusel. – Emakeele Seltsi aastaraamat 53 (2007). Peatoim. Mati Erelt. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus, 23–37.
- Ernits, Enn 2009.** Mihkel Veske uurimustest soome-ugri keelte morfoloogia vallas. – Emakeele Seltsi aastaraamat 54 (2008). Peatoim. Mati Erelt. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus, 54–71.
- Ernits, Enn 2010.** Mihkel Veske uurimustest eesti keele leksikoloogia vallas. – Emakeele Seltsi aastaraamat 55 (2009). Peatoim. Mati Erelt. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus, 9–31.
- ESR** = Макс Фасмер 1986–1987. Этимологический словарь русского языка. 1–4. Издание второе, стереотипное. Москва: Прогресс.
- Gaidamaško, Roman 2013.** Finno-Ugric substrate appellatives in Russian dialects of the Upper Kama. – Areal Linguistics, Grammar and Contacts. (= Eesti ja soome-ugri keeleteaduse ajakiri 4–2.) Tartu, 199–216.
- Herlin, Ilona 2003.** Sanat ja asjat. – Virittäjä 1, 116–123.
- Jarenski üezd** = Яренский уезд. <http://ru.wikipedia.org/wiki> (20.02.2014).
- Kalima, Jalo 1919.** Die ostseefinnischen Lehnwörter im Russischen (= Suomalais-ugrilaisen Seuran toimituksia 44.) Helsinki: Société Finno-Ougrienne.
- Kalima, Jalo 1952.** Slaavilaisperäinen sanastomme. Tutkimus itämerensuomalaisten kielten slaavilaisperäisistä lainasanoista. (= Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 243.) Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kaup, Johannes 1936.** Dr. Mihkel Veske. Keeleteaduse pioneer ja isamaalsuse raudne tulehoidja. (= Eesti rahvuslikud suurmehed. Elulooline kirjastik noorsoole, III sari, nr 16.) Tallinn: Kooli-Kooperatiiv.

- KESK** = Василий И. Лыткин, Евгений С. Гуляев 1970. Краткий этимологический словарь коми языка. Институт языкознания Академии наук СССР, Коми филиал АН СССР. Москва: Наука.
- Ligi, P[eeter]** 1993. Vadjapärased kalmed Kirde-Eestis (9.–16. sajand). – Muinasaja teadus 2. Vadjapärased kalmed Eestis 9.–16. sajandil. Toim. Valter Lang. (= Töid arheoloogia alalt 1.) Tallinn, 7–175.
- Lindberg, Gerd** 1972 = Георгий У. Линдберг, Александр С. Герд. Словарь названий пресноводных рыб СССР на языках народов СССР и европейских стран [около 9000 наименований]. Ленинград: Наука.
- Mikelsaar, N[eele]** 1984. Eesti NSV kalad. Käsiraamat-määraja. Tallinn: Valgus.
- Myznikov 2003a** = Сергей А. Мызников. Русские говоры Обонежья. Ареально-этимологическое исследование лексики прибалтийско-финского происхождения. Российская академия наук, Институт лингвистических исследований. Санкт-Петербург: Наука.
- Myznikov 2003b** = Сергей А. Мызников. Атлас субстратной и заимствованной лексики русских говоров Севера-Запада. Российская академия наук, Институт лингвистических исследований. Санкт-Петербург: Наука.
- Myznikov 2004** = Сергей А. Мызников. Лексика финно-угорского происхождения в русских говорах Севера-Запада. Этимологический и лингвогеографический анализ. Российская академия наук, Институт лингвистических исследований. Санкт-Петербург: Наука.
- Pihu** 1979 = Loomade elu. 4, Kalad. Toim. Ervin Pihu. Tallinn: Valgus.
- Smirnov 1904** = И. Н. Смирнов. Веске, Михаил Петрович. – Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского Казанского университета. За сто лет (1804–1904). 1, Кафедра православного богословия, факультеты историко-филологических (с разрядом восточной словесности и лектурами) и физико-математический. Под редакцией Николай П. Загоскина. Казань, 54–60.
- SSA** = Suomen sanojen alguperä. Etymologinen sanakirja. 1–3, 1992–2000. Päätoim. Erkki Itkonen, Ulla-Maija Kulonen. (= Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 556, Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisu 62.) Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.
- Stipa, Günter Johannes** 1990. Finnisch-ugrische Sprachforschung. Von der Renaissance bis zum Neupositivismus. Redaktionelle Bearbeitung und Zusammenstellung der Bibliographie Klaas Ph. Ruppel. (= Suomalais-ugrilaisen Seuran toimituksia 206.) Helsinki: Suomalais-ugrilainen Seura.
- Veske 1890** = Михкель П. Веске. Славяно-финские культурные отношения по данным языка. (= Известия Общества Археологии, Истории и Этнографии при Императорском Казанском университете 8, 1.) Казань.

Concerning the contribution of Mihkel Veske to the investigation of Finno-Ugric loanwords in Russian

Enn Ernits

The paper provides an analysis of the first chapter of the monograph of the Estonian linguist Mihkel Veske (earlier Michael Weske; 1843–1890) concerning words in Russian dialects borrowed from Finno-Ugric languages (Veske 1890). First, a short overview is given of the monograph and previous evaluations of it, as well as the history of the 19th-century investigation of these loanwords. In the main part of the paper an attempt has been made to evaluate the contribution of M. Veske to the investigation of loanwords by differentiating and calculating the percentage of correct, nearly correct and incorrect etymologies.

M. Veske has investigated 105 Finno-Ugric loanwords in Russian, including 21 words that have not previously been studied. The most Russian words have been borrowed from the Finnic languages. Only four loanwords derive from the Komi language: *куръя* ‘long, shallow creek; dried river bed’, *туптать* ‘disturb’, *шуша* ‘mouse’, and *чага* ‘tinder fungus (*Inonotus obliquus*)’.

The paper analyzes the correctness of Veske’s etymologies and assumed directions of borrowing, dividing the words examined into different groups based on their meaning. Half of the etymologies of the loanwords connected with fishing and water transport, as well as those related to products and materials, were correct. M. Veske has most successfully analyzed loanwords connected with nature: 70% of them were correct. The group of unclassified words contains 43% correct etymologies. The majority of words in this group are verbs. In summary, one can assert that M. Veske correctly etymologized 50% of the loanwords he investigated.

Undoubtedly, M. Veske has significantly contributed to the investigation of Finno-Ugric loanwords in Russian. Moreover, unlike the works of his forerunners, his monograph is not only a word list, but the first argued research on the topic.

Keywords: Mihkel Veske, history of linguistics, Finnic languages, lexicology, language contacts, comparative method

Enn Ernits

veterinaaria alusteaduste ja populatsioonimeditiini osakond

Eesti Maaülikool

Kreutzwaldi 62

51014 Tartu

enn.ernits@emu.ee

KAKS HARGLA KIHELKONNA VETENIME

MARIKO FASTER

Annotatsioon. Artiklis vaadeldakse nimede *Koiva jõgi* (lt *Gauja*) ja *Aheru järv* päritolu ja etümoloogiat. *Koiva* nime päritolu üle on vaieldud juba aastakümneid, *Aheru järve* nime etümoloogiat pole siiani välja pakutud. Ei eesti- ega läti keelses kirjanduses pole *Koiva* nime päritolu lõplikku lahendust leidnud, kuid võõrkeelses kirjanduses paistab asi olevat selgunud. Wolfgang Schmid (1998) arvates on tegu muinaseuroopa hüdronüümiga, mille tähendus jääb hämaraks (vrd saksa sõna *Gau* 'piirkond jõeorus', millel Schmid arvates indoeuroopa etümoloogia puudub). Geograafiat vaadeldes peaks selgemaks saama nimeandmismotiiv: Väina ja Koiva suubuvad merre suhteliselt teineteise lähedal ning muistse nimeandja jaoks oli tähtis, kuhu jõgi viis. Väina on olnud rahvusvahelise tähtsusega veetee, aga Koiva hoopis sisemaale viiv jõgi. *Aheru* (*ahi* + *järu* 'järv') *järve* nimi kuulub kokku teiste *Ahi*-tüveliste Eesti kohanimedega, mis paiknevad enamasti mingitel vanadel piiridel. Nime tuumsõna *ahi-* (*ahikotus*) tähendust saab ühendada ersa ja mokša sõnadega *aštums* ~ *aštems*, mis väljendavad põhitähendusena paigal olemist. Piiriäärse Hargla kihelkonna nimevaras kohtuvad seega nii indoeuroopa (või veel vanema substraatkeele) kui ka uurali päritolu nimed.

Võttesõnad: hüdronüümid, etümoloogia, onomastika, Lõuna-Eesti

1. Sissejuhatus

Artiklis võetakse vaatluse alla kaks Hargla kihelkonna suure veekogu nime: *Koiva jõgi* ja *Aheru järv*. Jõgedel-järvedel võivad mõnikord olla ka rööpnimed ning jõelõikudel erisugused nimed, mis on antud kõige sagedamini külade järgi. Koival on alamjooksust kuni ülemjooksuni üks ja sama nimi, kuid erinevad rööpvormid läti ja eesti keeles. *Aheru järve* on kutsutud veel ka Kandsi järveks ja Suurjärveks. Koiva voolab nii Eestis kui ka Lätis, *Aheru järv* on täielikult Eesti territooriumil.

Need kaks nime on valitud käsitlemiseks sellepärast, et varasemate uurimuste taustal paistab nende etümoloogia olevat selge, ent lähemal reanalüüsil selguvad detailid, mis panevad nimede kohta seni arvatust kahtlema. Artikli eesmärk on välja selgitada nimede tähendus ja

algupära, analüüsides neid etümoloogia, tüpologia ja keelekontaktide vaatepunktist.

Hargla kihelkonnas on kokku 172 vetenime ehk hüdronüümi (AVKA). Nende hulgas on enamik semantiliselt läbipaistvad või siis tekkinud mõne teise nime eeskujul, ent leidub ka vanu ja hämaraid. Nimeobjektide suurus ei ole siinjuures määrav, ka väikeste veekogude nimede hulgas leidub kummalisi ja läbipaistmatuid, nt *Särksekolgasuut*, *Äühv(ü)oja*, *Mallustõ oja* ja *`Suulõq*.

Eestis pole varem terviklikke, kõiki vetenimesid käsitlevaid uurimusi tehtud, kuid üksikute nimede etümoloogiaid on artiklites siiski selgitatud. Sama joont jätkab ka see artikkel. Soomes on ilmunud mõni hea uurimus vetenimede kohta (nt Kiviniemi 1977; Hulden 1997; Palander 2000; Kepsu 2012; ka SPK 2007), aga terviklikud ülevaated kõikide jõe- ja järvenimede kohta puuduvad. Lätis seevastu on vetenimede igakülgse uurimisega juba aastaid tegeldud. On antud ülevaade kõikidest sealsetest hüdronüümidest (Endzelīnš 1934), eraldi on käsitletud järvenimesid (Balode 1985); Laimute Balode ja Ojārs Bušs on uurinud veekogunimesid eri aspektidest, näiteks läänemeresoome keeltest pärinevaid hüdronüüme (Balode, Bušs 2007: 27–43), maastikusõnu hüdronüümides (Balode 2005), mütoloogilisi hüdronüüme (Balode 2008), metafoorseid hüdronüüme (Balode 2012), hüdronüüme kaartidel (Balode 1998, 1999), üksikute hüdronüümide etümoloogiaid (Bušs 2003) jne.

2. Vetenedest üldiselt

Veekogud on olnud kõige olulisemad objektid, millele esmalt nimesid anda, sest veekogude ääres on elatud, nendest toitu hangitud, nende ääres loomi peetud, neid mööda liigutud pikki vahemaid ja nende kallastele püsiv asustus rajatud. (Palander 2000: 1–5; Kepsu 2012: 264) Kõige vanemad Soome jөнenimed pärinevadki ajast, kui veel ei olnud püsivat asustust ja kui jõgesid kasutati liikumisteedeks igal aastaajal. Soomes voolavad jõed tihti läbi suuremate järvede. Need järved, mis olid kalapüügi jaoks olulised, said nime arvatavasti varem kui teised järved. Jõeale võidi nimi anda järve järgi: näiteks Oulujärvest välja voolavale jõeale anti nimeks Oulujoki 'Oulujõgi' (Pellos). (Kepsu 2012: 272) Jõgesid, millele on nimi antud mingit muud moodi (nt iseloomustades selle värvi või faunat), on samuti, aga märkimisväärselt vähem ja need nimed on nooremad. Vanemasse

kihti kuuluvad ka need jõenimed, millega seostuvad jõgede järgi nimetatud keskuskülad. Muud nooremad jõe kaldale tekkinud asustusnimed on aga tihti nimeandmise olukorra pea peale keeranud: asustusnimi muutus paremaks jõele nimeandmise motiiviks kui hea kalajärv ja seetõttu võidi muuta ka jõenime. (Kepsu 2012: 273)

Hüdronüümid võivad ühe objektiga seotuks jääda aastatuhandeteks, samal ajal kui teised nimed võivad olla üsna liikuvad. Kõik hüdronüümid pole muidugi vanad, nende hulgas on ka noori nimesid, aga keskmiselt on hüdronüümid kõige vanemad. Isikunimed muutuvad olenevalt keelest ja moest, ka asustusnimed võivad muutuda asustuspildi muutudes või sotsiaalsete tegurite tõttu, kuid hüdronüümid alluvad muutustele halvasti. (Koß 2002: 1–11)

Kuna hüdronüüme peetakse üldiselt kõige vanemaks nimekihistuks, siis võib nende hulgast leida ka kõige rohkem tundmatu päritoluga nimesid. Soome suuremate veekogude nimedest arvatakse tundmatut päritolu olevaks umbes veerand (SPK 2007). Mõni uurija (Rahkonen 2013: 153–191), kes on proovinud seda rühma määratleda, on leidnud, et suur osa neist nimedest võib pärineda tundmatust uurali keelest või lähedastest väljasurnud sugulaskeeltest. Eestis selline statistika veel puudub, kuid selge on, et meilgi on see kiht olemas. Näiteks ei ole siiani usaldusväärselt etümoloogiat Eesti suuremate järvede nimedel, nagu *Peipsi*, *Võrtsjärv*, *Tamula*, *Vagula*, samuti pikimate jõgede nimedel, nagu *Võhandu*, *Piusa*, *Õhne*, *Elva*, *Kunda* (vt ka Ariste 1981; EKNR).

Pauli Rahkonen (2013: 156–158) on sõnastanud neli kriteeriumi, mille järgi tundmatut päritolu nimede etümoloogiaid otsida. Nimedes tuleb vaadelda korduvaid elemente, mis võivad viidata mingile maastikuobjektile. Selliste nimede taustal võivad olla kadunud maastikusõnad. Näiteks merjalaste aladel seostuvad *jahr*- ja *hra*- ~ *hro*-lõpulised nimed järvedega (Ahlqvist 2006: 14–16; Rahkonen 2013: 156). Võib vaadelda ka nimede lõpus olevaid sufikseid. Nii on näiteks leitud, et Soome järvenimede lõpus esinev **nka* ~ **nki* on algupäralt tundmatu (Räisänen 2003; Aikio 2007: 169). Lisaks on vaja tunda omaaegseid nimeandmispõhimõtteid ja vaadelda ka nimede levikupiirkonda.

Pikaealiste hüdronüümide kaudu on võimalik rekonstrueerida eelajaloolisi keelesuhteid. Näiteks sakslaste Muinas-Euroopa hüdronüümide uurimise tulemused näitavad kahte järjepidevuskust, millest üks asub Baltikumis ja teine Lääne-Saksamaal. Nende kahe keskuse hüdronüümides

on indoeuroopalikud või veel vanemad substraatsed keelelised leiud kõige paremini esindatud. Indoeuroopa päritolu nimed annavad tihti edasi veega seotud sõnavara, nagu *vesi*, *voolama*, *vedelik*, *niiske*. Elbe ja Visla vahelt on Muinas-Euroopa nimesid viimaste uurimustulemuste järgi samuti leitud. Varem on seal esil olnud ainult noorem slaavi päritolu hüdronüümide kiht. (Schmid 1998: 145; Koß 2002: 1–11) Sarnast uurimust on tehtud ka soome-ugri keelte aladel: Pauli Rahkonen (2013) on kohanimedele, eriti just hüdronüümide abil uurinud kadunud merja, meštšera ja muroma keele paiknemist ning püüdnud iseloomustada veel varem välja surnud Novgorodi tšuudi keelt.

3. *Koiva*

Nii Eesti kui ka Läti territooriumil voolav Koiva (lt *Gauja*) on Läti pikim jõgi (452 km; ENE) ja see on Eesti-Läti piirijõeks 22 km ulatuses (VE). Jõe järgi on nimetatud kaks asustusüksust: *Koivaliin(a)* (lt *Gaujiēna*) – linn Lätis – ja *Koikküla* – küla Koiva keskjooksul. Nime päritolu üle on pingsalt vaieldud XIX sajandi lõpul ja XX sajandi alguses ning Willem Reiman (1916) on oma artiklis võtnud ülevaatlikult kokku kõik varasemate uurijate seisukohad, mida siin artiklis ka lühidalt refereeritakse. Pärast Reimani pole eesti keeles juba peaaegu sada aastat sellel teemal tõsisemalt sõna võetud. Küll aga on nime päritolu üle arutletud teistes keeltes (nt Schmid 1998; Bušs 2003; Balode 2010; Kallio¹ 2014).

Küsimuseks on olnud, kas nimi *Koiva* tuleb läti keelest või on sel siiski läänemeresoomeline taust. Kuna nime esmane üleskirjutaja Läti Henrik on nime kuulnud kõige enne liivlastelt Turaida linnuse juures, on järeldatud, et see on tulnud liivi keelest. Väidetavalt pidas Läti Henrik seda liivi keele sõnaks (Reiman 1916: 25).

Henriku Liivimaa kroonikas (1224–1227) on tarvitusel nimekuju *Coiwa* ~ *Coiwe* (HLK) ning hilisemates dokumentides kasutatakse seda nime varieeruvul kujul: *Koiva*, *Goyva*, *Goiwa*, *Gowa*. Paralleelselt on ajaloolistes dokumentides aga kasutatud Koiva jõe kohta ka saksakeelseid nimesid: *A*, *Lifländische Aa*, *Livländische Aa* ja ka *Treider Aa*, *Treider-a*, *Toreidera*, *Thored-a*, *Thoreider-a* (Reiman 1916: 25; Balode 2010).

---

¹ Tänan Petri Kalliot kasulike viidete ja inspireeriva kirjavahetuse eest. Selle tulemusena on nüüd kummalgi oma artikkel Koiva nime kohta.

Variandid *Treider*, *Toreidera* jt on lähtunud Turaida linnuse kohast. Võrdluseks: sakslaste nimetarvituses oli olemas veel ka teine jõgi *Kurländische* või *Kurische Aa* (ka *Semigaller-A*), mis lätlaste nimepruugis on kandnud nime *Lielupe* 'suur jõgi'. *Aa* jõenimena on saksa traditsioonis tähistanudki lihtsalt mingi piirkonna suurt jõge, vrd vanasaksa *aha* 'vesi, vool, jõgi', ladina *aqua* 'vesi', indoeuroopa **akwā* 'vesi'. (Reiman 1916: 25; Kluge 2002: *Au*)

XIX sajandi lõpul tegutsenud uurijad (Heinrich Neus, Eduard Pabst, Jaan Jung, August Bielenstein; viidatud Reiman 1916: 26–27 järgi) olid seisukohal, et *Koiva* nimi tuleneb liivi sõnast *kōv* ~ *kōv* 'kask' või lõuna-eesti sõnast *kõiv*, vrd soome *koivu*, ja tähendab sel juhul 'kasejõge'. Sealjuures on uurijad toonud paralleele nii Eestist kui ka Lätist, kus ka teisi, isegi suuri jõgesid on nimetatud puude järgi, vrd läti *Bērze* (< *bērzs* 'kask') või eesti *Pedja* (< *pedajas* 'mänd'). Reiman (1916: 27–28) märgib õigesti, et *kõiv* käändub *kõo* või *kõivu*. Aga kohe tuleb esile ka probleem türevokaaliga: sõna on *u-* või *o-*tüveline, nimi aga *a-*tüveline. Seda on ilmselt teadnud ka väga vanade hüdronüümide uurija Wolfgang Schmid, kes ütleb, et nime *Gauja* ja *Koiva* juurest sõna *kõiv* juurde jõudmist kujutab ta ette küll, kuid mitte seda, kuidas sõna *kõiv* juurest jõuda jõenime juurde (Schmid 1998: 148). Võiks veel arvata, et tegemist on *a-*tüvelise mitmuse omastava käände vormiga sõnast *kõiv*, mis on **kõiva*, kuid sel juhul ei saaks nimest läti keeles häälikuseaduslikult tuleneda variant *Gauja*.

Türevokaalide probleemi on märganud ka Karl August Hermann (viidatud Reiman 1916: 28 järgi), kelle arvates võiks nimi tulla sõnast *koib* ~ *koiv* : *koiva* ja olla sellisena võrdlusnimi (jõgi nagu koib maastikus). Võrdlusnimesid (nimed, mille aluseks on sarnasuse tajumine koha ja võrreldava mõiste vahel) on aga antud tavaliselt väikestele kohtadele või objektidele kuival maal, mitte suurtele veekogudele. Pealegi võiks iga jõgi või oja olla nagu koib maastikus ja niiviisi ei ole põhjendatud, miks just see jõgi on sellise nime saanud. Janne Saarikivi pakkus 2012. aastal Eesti kohanimerahamatu seminaril välja, et nime aluseks võiks samuti olla sõna *koib* : *koiva* tähenduses 'jalg', ent nime motivatsioon oleks sel juhul 'teekonnajõgi (sm *taivaljoki*), mille ülemjooksult saaks jalgsi minna järgmisesse vesikonda üle maakitsuse'. Koiva ülemjooksul siiski mingit atraktiivset ühest vesikonnast teise liikumise teed ei ole teada; sel võib olla olnud vaid kohalik tähtsus. Koiva vesikonda piirab lõunas ja idas küll Daugava vesikond, kuid Koiva ja Daugava suue paiknevad kõrvuti

ning Koiva teed poleks vaja kasutada. Põhja pool Koiva jõge on Salatsi vesikond, millest pääseb Valga juures Väikse Emajõe vesikonda (vt ka Faster 2013). Pikem jalgsiteekond Koivalt Väiksele Emajõe le on siiski võimalik.

Willem Reiman (1916: 30) on märganud, et Ferdinand Johann Wiedemanni eesti-saksa sõnaraamatus leidub *Koiva jõe* kõrval ka rööpnimi *Kuiwa-jõgi* 'der Fluss Aa (in Livland) [jõgi Aa Liivimaal]' ja et ka rahvalauludes kasutatakse tihti nimekujusid *Kuiv* või *Kuiva*. Tema arvates ongi see kõige parem seletus. Reiman (1916: 31) kirjutab: „Vaataja silma paistab alt sügavast orust jõgi õhuke ja veevaene, s. o. kuiv olevat.” Tõestuseks lisab ta veel kõnekäänud *meri on kuiv* ja *kuiv vesi* 'mõõnaaeg (meres)' ning arwab, et sellega võib märkida ka madalat vett jões (Reiman 1916: 30). Veel arutleb Reiman selle üle, et kuna liivi keeles tähistab *kuiva* sõna *kūja*, peaks ka jõenimi liivi keeles olema *Kūja. Aga kuna see nii siiski ei ole, arwab ta, et nimi on eesti keelest sinna laenatud (Reiman 1916: 31–32).

Esisilbi *o ~ u* varieerumine on lõunaeesti keeles tõepoolest üsna harilik nähtus, vrd *muro ~ moro* 'muru', *kond ~ kund* 'mets', *sui ~ soi* 'sugesin, kammisin', *lui ~ loi* 'lugesin' jt – niisiis on võimalik ka varieerumine *Koiva ~ Kuiva*. *o ~ u* varieerumisel sõnades *om ~ um*, *ommaq ~ ummaq* 'on' on arvatud *o*-lised vormid vanemaks ja *u*-lised uuemaks (Tauli 1956), mõnes teises sõnas võib aga ka teisiti olla. Koiva vanimad üleskirjutused ning nime suuline pruuk kinnitavad igatahes vaid *o*-list vormi. Rahvalauludes esinevate variantide *Kuiv ~ Kuiva* põhjuseks peab olema midagi muud, nt algriimi taotlus. Reiman (1916: 31) toob võrdluseks *Kuijõe* nime, kus ongi tegemist mõnikord kuivaks jääva jõega – niisiis on ta õigesti ära arvanud *Kuijõe* nime päritolu. Nimelt on kõik Eesti kohanimed, mille alguses on *kui-* või *kuiva-*, nt *Kuijõe*, *Kuie*, *Kuivajõe* jt, enamasti sellest motiveeritud, et küla juures olev suhteliselt väike jõgi kuivab suvel täiesti ära või kaob karstiala tõttu maa alla (EKNR). Koiva jõega aga mitte midagi sellist ei juhtu ja tegemist on ka suhteliselt suure jõega.

Jorma Koivulehto (1986: 170) arvates on kindlasti tegu balti, mitte läänemeresoome päritolu nimega. Nimelt on mõned germaani ja balti laenud võetud algläänemeresoome keelde üle metateetiliselt, et asendada keelele võõraid konsonantühendeid (*vr*, *vj*, *vs*), nt eesti *karv* < balti **gaura-*; eesti *laev*, soome *laiva* < germaani **flauja-*; eesti *rasv* < germaani **krausa-*. Täpselt sama seaduspärasus ilmneb ka *Koiva* nimes: *Gawja > *Kaiva > *Koiva*. Balti keelte *a*-le vastab läänemeresoome keeltes tihti *o* (Koivulehto

1986: 170). Niisiis peab nime päritolu otsima balti keelevormi *Gauja*-kujust või veelgi vanemast indoeuroopa keelevormist.

Balti keelte uurijatele on teada, et ka Leedu Nemunase jõe üks lisajõgi (jõgi Leedus ja Valgevenes) kannab nime *Gauja* (Bušs 2003: 27–29). Seda on võrreldud leedu sõnaga *gaujà* 'kari, rahvamurd, hunnik'. Võrdlus pole eriti viljakas, kuna sellised jõenimed on nimesemantiliselt võimatud (vrd Schmid 1998: 148). Ojārs Bušs (2003: 27) on leidnud veel paralleeli vene keelega, kus sõnad *poŭ* 'sääseparv, mesilassülem' ja *peka* 'jõgi' on omavahel suguluses ning seega võiks *Gauja* kui 'kari' tähendada lihtsalt voolu või jõge. Tuletussuund või semantilise arengu suund 'jõgi, vool' > 'sääseparv, mesilassülem' on loogiline, aga 'kari' > *Gauja* 'jõgi' nii loogiline ei ole. Bušs (2003: 28) pakub veel, et *Gauja* nimi võiks tuleneda indoeuroopa tüvest *gou-* 'kisendama' ja viidata mingile häälistsusele, mida jõgi teeb. Seda peavadki mitmed uurijad kõige tõenäolisemaks (Balode 2010). Veel kirjutab Bušs (2003), et kuna läti *gūt* 'püüdma', leedu *guvus* 'kiire' ja vene *zymko* 'kiiresti' on omavahel seotud, siis võiks arvata, et nimi tähendab 'kiire jõgi' (algselt pärineb idee Leedu nimeuurijalt Bronys Savukynaselt, kes ühendas nime *Gauja* ja leedu verbitüve *góti* (*gója, gójo*) 'kiiresti minema' (1966)).

Kõige põhjalikumalt ja kaalutletumalt on kirjutanud *Gauja* nimest Wolfgang Schmid (1998). Schmid arvates peaks nii läti kui ka leedu *Gauja* nimele vastama vanapreisi asustusnimi *Gawgein* ja metsanimi *Gawgen* (1438 *Gauwen*). Kui *Gauja* on olnud balti algkeele nimi, siis peaks sellest leiduma ka redutseerunud diftongiga vorme. Selliseid ongi, nagu näiteks Lätis *Guja*. Peaks leiduma ka vokaalipikendusega vorme ja on neidki, näiteks Leedu *Góvija*. Leedu keeles on ka nime meessoost vaste *Gavỹs* (järv). Läti ja Leedu kohanimeses esineb ka tuletisi *Gauja* nimepesast (Schmid 1998: 148–149).

Schmid (1998: 149) võrdleb *Gauja* nime saksa sõnaga *Gau*, mis tähistab piirkonda orus vee ääres. Selle sõna etümoloogia ei ole **ga-agwja-* 'veeäärne', nagu varem on arvatud. Ometi esineb sõna *Gau* laial alal ja nii balti, muinasgooti, vanaülemsaksa kui ka tänapäeva saksa keeles. Saksa maal sisaldab kõige tavalisema jõe orus asuva piirkonna või maakonna nimi tihti hüdronüümi ja järelkomponenti *Gau*, nt *Rheingau*. Olemas on ka kohanimesid, kus *Gau* on asustusnimeks. Niisiis on *Gau* Saksamaal tähendanud just mingit territooriumi jõeorus. Sõna *Gau* germaani rekonstruktsioon on **gawja*, millele pole leitud kindlat indoeuroopa etümoloogiat.

Sõna on seostatud vanakreeka sõnaga *chōra* 'maa, vaba ruum', kuid see seos on häälikuliselt problemaatiline (Kluge 2002: *Gau*). Schmidt (1998) arvates polegi vaja sõna *Gau* vanakreeka sõnaga seostada, vaid see võib olla tähistanud ainult maad jõe ääres või jõe orus ja võib germaani keeltes olla koguni substraatne sõna.

Schmidt (1998) jaoks on *Gauja* tõeline muinasnimi, mis sobib hästi germaani ja balti nimede ritta ning selle võib julgelt võtta ürgvanade hüdronüümide hulka. Kindlalt võib öelda, et see nimi on sisaldanud diftongi ja alanud velaarise *g*-ga. Tähendus pole päris selge, kuid kohanimede põhjal on lähedane 'territoorium veekogu ümber'.

Gauja nime sellist seletust võib pidada põhjendatuks küll. *Gauja* ja Daugava (Väina) suue asuvad teineteisele küllalt lähedal ning on täiesti võimalik, et muistne nimeandja võrdles kahe jõe nimesid. Erinevalt *Daugavast*, mis oli ülitähtis vee- ja liikumistee ühest vesikonnast teise kuni Musta mereni välja, on *Gauja* nagu maajõgi, mis on ümbritsetud jõeoru asulatest ja voolab vaid sisemaal, geograafiliselt kompaktsel alal. Ka Leedu-Valgevene *Gauja* jõgi viib vaid sisemaale, seevastu *Nemunas* ise on olnud tähtis liikumis- ja laevatee.

4. *Aheru järv*

Aheru järv asub praeguses Valga maakonnas Taheva vallas Hargla ja Karula kihelkonna piiril. Järv on 232,5 ha suurune (EJN). Järvel on veel teisigi nimesid, nt *Kandsi järv*, mis on nime saanud metsavahikoha järgi ja on seega hiline, sest seda kohtab dokumentides alates XIX sajandist, ning *Suurjärv* (1900. a Karula kaardil nimekuju *Surwa Jerw*; Kaart 1900). See näitab lihtsalt piirkonna kõige suurema järve staatust. *Aheru järve* lähedal asuvad *Aheru talud* ning ka kogu piirkond on tuntud selle nime järgi. Harilikel juhtudel on järvenimi primaarne ja asustusnimi sekundaarne ehk järvelt saadud. Seda võib arvata ka *Aheru talude* puhul, sest enamasti on *Ah(V)*-tüvelised asustusnimed saadud veekogult.

Järvenimena esineb see 1627. a revisjonis kujul *Ayhero Jerw* ja *Ayhere*. Revisjonis leidub veel nimekuju *Ayar Jesar* (sõna *jesar* all on ilmselt mõeldud poolakeelset sõna *jezioro* 'järv'), mis piirikirjelduste järgi on pigem *Aheru järv*, mitte *Ähijärv*, nagu väidetud. Samal ajal on olemas olnud ka küla *Ayhero Kuella* (Rev 1624/27: 96–98, 154). Nime struktuuri vaadeldes saab seal eristada nimetuuma ja liidet: *Ahe* + *ru*. *Ahe* ~ *ahi*-nimedest ja

tähtendusest tuleb juttu hiljem. Nimelõpu *-ro ~ -ru ~ -re* interpreteerimiseks on kaks võimalust. Üks võimalus on, et see on lühenenud sõnast **õru* 'oja', vrd kohanimed *Õru*, *Õruste*, *Õru oja* (sama, konsonandilisandusega sõna **võro ~ *võru* võib olla *Võru* nime aluseks, vrd Saar 2009), ning sellel juhul oleks primaarne hoopis Aheru järvest välja või läbi voolava oja nimi, seda siis kujul **Ahi + *õru* (tänapäeval tuntakse järvest välja voolavat oja sekundaarse nimega Laanemetsa oja). Oja on siiski väike, veeteena kasutamiskõlbmatu ja Aheru järv on ojaga võrreldes palju silmapaistvam objekt. Teine ja tõenäolisem on võimalus, et järelkomponent on samuti lühenenud, kuid teisest sõnast, näiteks lääne-eesti- ja liivipärasest vormist **-jāru* 'järv', mida ka siin-seal võru keele alal ette tuleb: **Ahi + jāru > Aheru*. Edaspidi on lühenenud nimi kasutajate jaoks juba hämardunud ja on tundunud vajalik lisada uus ja läbipaistev liigisõna *jārv*: *Aheru jārv*. Sellist nn topeldamist ehk hämardunud komponendi korvamist arusaadavamaks sõnaga tuleb kohanimedes üsna tihti ette, nt *Ora* 'oja' > *Orajõgi* jt.

Linnulennult 10 km kaugusel Aheru järvest Karula kihelkonnas asub Ähijärv (sks *Ahe-See*). Selle nime kirjakuju on järgmised: 1627 *Aya*, *Ayher Jerw* (Rev 1624/27: 104, 154), 1685 *Asiger Jerw* (Kaart 1685), 1839 *Ahijerw*, *Aehe S.* (Rücker), XIX saj *Ahhi-See* (BHO), 1900 *Aahe Jarw* (Kaart 1900). Ähijärve nime üleskirjutuses *Ayher* on märgata järelkomponenti *-Vr*, mis on arvatavasti lühenenud kuju sõnast *-jārv* (vrd 1582 *Kodyar > Kodijärve* (PA I: 47); 1582 *Kariar > Karijärve* (PA I: 48); 1627 *Illmer > Ilmjärve* (Rev 1624/27)). Külanime *Ähijärve* üleskirjutustes on samamoodi edasi antud lühenenud vormi: **Ähijärveküla > 1586 Haierkula* (PA II: 331), 1627 *Ayer Kuella* (Rev 1624/27: 106). Selgub, et nime varasemad üleskirjutused on sarnased Aheru järve nimekujujudega. XVIII sajandi lõpus on nime esiosas olnud siiski juba *ä*-häälik, mida on kirja pandud *e*-ga: 1782 talupoeg *Ehijerwe Pedro* (Hingeloend 1782: 56). Samas mõni nime üleskirjutus on kuni XX sajandi alguseni olnud *a*-line.

Nimede varasemad kirjanijad on kahte järve tihti ka segamini ajanud. Võimalik, et *ä*-häälik tekkis *Ähijärve* nime algusse just suulisest varieerimisest kummagi nime üheselt mõistetavuse eesmärgil. Sama tendentsi on märganud Eero Kiviniemi (1977) Soome kohanimedes. Kuigi need kaks järvenime *Ähijärv* ja *Aheru järv* pole dokumentaalselt täpselt samasugusele algkujule tagasi viidavad, sisaldavad mõlemad esikomponendina sama sõna *ahi*-. Sõna alguses on *a ~ ä* vaheldumine mõnes positsioonis võimalik,

eriti kui teises silbis järgneb *i* (vrd ka Tauli 1956: 194). Võrumaal on veel vähemalt kaks *Ahijärve* ja *Ahitsõ järv* (AVKA).

Üleskirjutuste sarnasust kohtab ka teistes *Ahi-*, *Ahe-*, *Ahj-*, isegi *Aia-* ja *Aak-*algulistest nimedes, millest paljud on ka asustusnimed (EKNR). Näiteks *Ahja* (kui asustusnime) üleskirjutused on järgmised: 1553 *Agill*, *Ayell*; 1582 *Aya*; 1627 *Aya kuella*; 1638 *Aya*, *Aya kyll*; 1686 *Aiahoff*; 1758 *Das Private Guth Aija*; 1774 *Aya ehstn. Aia- oder Ahja mois*; 1798 *Ayakulla*; 1839 *Aya* (Simm 1971: 178). Isegi külanime üleskirjutustest paistavad välja sarnasused *Ähijärve* ja *Aheru järve* nimekujude vahel. Ilmne on, et küla ja mõis on nime saanud *Ahja* jõelt. Niisiis on ka siin primaarne veekogunimi. *Ahja* jõega on edelapoolsest otsast ühenduses järv, mille nimi on *Ahijärv*.

Eestis leidub kokku kümme konda nime, mis võiksid siia nimepessa kuuluda ja millest enamik on seotud veekogudega. Kõhklemisi võib siia nimepessa kuuluvaks pidada ka *Aht-*algulisi nimesid. (EKNR) Kui otsustada vanade üleskirjutuste järgi, võib nende kõikide aluseks pidada sõna *ahi*, kuid selle tähendus pole selge.

Siia nimepessa sobivad *Ahja jõgi*, *Ahijärv* selle ääres (Võn), *Aiu jõgi* (Rõu), *Ahijärv* (Kan), *Ahijärv* (Rõu Kasaritsa), *Ahitsõ järv* (Rõu Nursi), *Ähijärv* (Krl), *Aheru järv* (Har Krl), *Kirikumäe järve* (Vas) vahetunud nimi (1561 *Озйарь*, 1588 *Ahirewo*) (EKNR). Muud liiki kohtadest võiksid ehk sama sõna sisaldada paikkonnanimi *Ahepalu* (Rõu Vana-Roosa), külanimi *Ahisilla* (Kos), võib-olla ka külanimi *Aiamaa* (Nõo).

Nimepessa on juba varem tähele pandud ja seostatud peamiselt Mulgimaal tuntud ohverduskoha nimetustega *ahikotus*, *ahikoht*, *ahivare*, *ahivars*, *ahtmise paik*, *ahtmise kotus* (Ariste 1937/2010: 317). Oskar Loorits ühendas Mulgimaal ohverdamise tähenduses tuntud verbi *ahtima*, *ahtma*, *ahkma*, *ahvma* üldestilise verbiga *ahtma*, mis eelkõige tähendab 'vilja partele kuivama asetama, vilja üles andma; võrke kuivama riputama; toppima, palju sööma'. Loorits tõlgendas tähendusarenguks: andma > ohvriandi tooma. (Loorits 1935) Paul Ariste märkis õigesti, et vastav verb on lõunaeeesti keeles, sh ka Mulgimaal, *atma*, mitte *ahtma*: *rihi om atõt* 'rehi on üles pandud' (Trv), *ati ark* 'ahtmise hark' (Pst). Vastavus on häälikuseaduslik: uurali *akta-tüvele vastab põhjaeeesti ja soome keeles *ahta-*, lõunaeeesti keeles *atta*-tüvi (Ariste 1937/2010: 317–318; SSA 1992: *ahtaa*).

Ariste pidas soome mütoloogia veejumala nime *Ahti* seotuks pigemini *ahtma*-sõnaga, sest tüvi on esindatud kalastusterminoloogias. Kuid

Lõuna-Eestis esindaks seda sõna Ariste meelest pigem Wiedemannil esinev kalastussõna *ati-wõrk* 'triivvõrk' (Ariste 1937/2010: 317–318).

Ühend, kus nii lõuna- kui ka põhjaeesti keelevormis oleks tekkinud *-ht-* (nõrgas astmes *-h-*), on meist ida poole jäävates uurali sugulaskeeltes *-št-*. Ariste leidis vastava verbi ersa ja mokša keelest: *aštums ~ aštems* 'elama, paiknema, viibima, seisma, istuma, varjul olema' (jpt lähedased tähendused). Sellel mordva keeltes olulisel verbitüvel on tekkinud palju lisatähendusi, muu hulgas ka tähendus 'külastamine, kuskil käimine'. Ariste (1937/2010: 318–320) oletas, et algselt kuskil elamist, olemist, viibimist, teatud koha külastamist tähendanud verb hakkas arhailisemaks muutudes tähendama ohvrikohta külastamist ja lõpuks ainult ohverdamist.

Kas Võrumaa Ahijärved, Aheru järv ja Ähijärv on 'ohverdamisjärved'? Kindlaid tõendeid selle kohta pole. Kõige tõenäolisemalt on looduslike pühapaikadena tunnetatud Ähijärve, mille kaldal leidub muistseid kalmeid, ja kunagist *Ahijärve, praegust Kirikumäe järve, mille kaldale õigeusu kiriku rajamine XVI sajandil peaks näitama, et kohta peeti ka varem pühaks. Kuid Aheru järve kohta pole sellist pärimust. Metsaga ümbritsetud järve kaldale pole ka tekkinud ühtki põlistalu. Järve ääres on vaid tuhandeid aastaid vanad kiviaegse kütikultuuri asustuse jäljed ning hilised metsavahikohad ja järvevahikoht. XVII sajandi Aheru küla, mille järeltulijaks on praegu Aheru talurühm, paikneb nii, et põlistalud jäävad igal pool järvest vähemalt 1 km kaugusele.

Ka kõiki neid järvenimesid koos vaadeldes torkab silma, et tegemist on järvedega, mis asuvad vanadest põllunduslikest asustuskeskustest küllalt kaugel. Lähemal vaatlusel selgub, et peaaegu kõigi nende järvede, nii suurte kui ka väikeste juures kohtuvad põlised piirid: Aheru järvel Sangaste, Koivaliina ja Lannamõtsa keskaegne piir, Ähijärvel Vana-Antsla ja Sangaste keskaegne piir, Kanepi Ahijärvel Otepää ja Põlva kihelkonda kuulunud Piigandi keskaegne piir, Kasaritsa Ahijärvel Kasaritsa ja Vastseliina varauusaegne piir, Ahitsõ järvel Rõuge ja Vastseliina lossile kuulunud Sänna varauusaegne piir, Ahja jõe Ahijärvel Ahja ja Kastre mõisa keskaegne piir.

Võrreldes nii *ahikotuse*-sõna kui ka Kagu-Eesti nime *Ahijärvi* mordva keelte sõna *aštums ~ aštems* kesksete ja perifeersete tähendustega, võib arvata, et kusagil käimise tähendus on Mordva poolel hiline areng. Piirikohtadega võib seostada pigem sealset keskset (algset?) tähendust, mille semantika seostub püsimise, paigalolemise, rahulejäetuse, kaitstusega.

Need võiksid olla järved, kus kehtib eriline, naabritevaheliste suhetega reguleeritud kord. Vrd ersa *ašton kudo* 'maja, kuhu pruut peidab end kosilaste eest (kes ta muidu vana kombe kohaselt rööviksid); koht (maja), kuhu neid kogunevad käsitööd tegema' (MWB).

Ahikotustega seotult võiks nõustuda, et ka Võrumaal tuntud sõna *ahivare, ahivars* 'varemed' pärineb otseselt sellest **ašti*-tüvest ja seob endas algset tähendust 'olemine-elamine, elupaik', võib-olla ka 'varjupaik' (vrd Ariste 1937/2010: 319). Põhja- ja lõunaeesti keele üleminekuala läheduses Mulgimaal toimus lõunaeesti verbi *atma* segunemine põhjaeesti verbiga *ahmta*, millel on andmise, kitsamalt ohverdamise tähendus. Niisugune mõttekäik aitaks seletada, miks Võrumaal, kus vana lõunaeesti sõnavara on üldjuhul täielikumalt säilinud, ei ole registreeritud *ahtmist* ohverdamise tähenduses.

Tulles tagasi vetejumala nime *Ahti* ~ *Ahto* : *Ahden* ~ *Ahdon* juurde, pole sugugi kindel, et see on seotud riputamist või ülesseadmist tähistava *ahmta*-verbiga. Ka SSA (1992: *Ahti*¹) ei paku kindlat sõnavaralist vastet. Häälikuliselt võiks see ehk pärineda ka samast **ašti*-tüvest nagu Võrumaa järvenimedki, kuid semantilist seost luua pole siiski lihtne.

5. Kokkuvõte

Eestis, mõnevõrra erinevalt Soomest ja Lätist, pole varem terviklikku ülevaadet hüdronüümide kohta ilmunud ja ka see artikkel jätkab kõigest üksikute nimede päritolu selgitamist. Artiklis vaadeldakse kahe hüdronüümi – *Koiva jõe* ja *Aheru järve* – päritolu.

Veekogud on kõige esimene liik objekte, millele tõenäoliselt nimesid anti, sest veekogud olid toidu hankimiseks ja liikumiseks eluliselt vajalikud. Hüdronüümid on keskmiselt kõige vanem nimekiht ning seepärast võib nende hulgast leida ka kõige rohkem tundmatut päritolu, raskesti etümologiseeritavaid või väga vanu nimesid.

Üks selline nimi, mille päritolu üle on pikalt arutlenud nii Eesti kui ka Läti nimeuurijad, on *Koiva*. Sellele on etümoloogiaid pakutud juba XIX sajandil, ent need on olnud kas häälikulooliselt või tüpoloogiliselt sobimatud. Artiklis on esitatud enamik neist arvukatest etümoloogiatega. Eesti keeles pole sellest nimest pea sada aastat midagi kirjutatud, kuid rahvusvaheliselt on *Koiva* nime lahendusele ilmselt juba jõutud. Kõige parema vihje, et tegu pole läänemeresoome päritolu nimega, on esitanud

Jorma Koivulehto (1986). Koivulehto avastas, et nii nagu mõnes balti ja germaani sõnas on konsonantühend laenatud metateetiliselt, nii on toimunud ka *Koiva* nimes. Tuletuskäik on võinud olla **Gawja* > **Kaiva* > *Koiva*. Kõige sobivama etümoloogia on aga välja pakkunud Wolfgang Schmid (1998). Ta on võrrelnud saksa sõna *Gau* 'piirkond jõeorus' (germaani algkujul **gawja*) ja balti keelte *Gauja* nimepesa. Sõna *Gau* rekonstruktsioonil **gawja* ei ole kindlat indoeuroopa etümoloogiat ja Schmid näeb *Gauja* (*Koiva*) nimes indoeuroopaeelset hüdronüümi. Artiklis on pakutud peale Schmid'i etümoloogia võimalik nimeandmismotiiv, kus omavahel on võrreldud nimesid *Daugava* (*Väina*) ja *Gauja* (*Koiva*). Kahte nime võrreldes on selgunud, et Daugava on rahvusvaheline tähtis veetee, Koiva aga sisemaale viiv jõgi.

Aheru järve nimi kuulub kokku teiste *Ahi*-tüveliste Eesti kohanime-dega. Siia nimepessa kuulub ka *Ähijärve* nimi. *Ahi*-sõna liitsõnas *ahikotus* 'ohverdamiskoht' on Paul Ariste 1937. a põhimõtteliselt õigesti ühendanud mordva keelte *ašt*-alguliste verbidega, mille põhitähendus on 'elama, paiknema, viibima, seisma, istuma, varjul olema'. Eesti *Ahi*-algulised kohanimed aga näitavad, et Ariste pakutud semantilise arengu seletus 'külaskäimise, ohverdamas käimise' kaudu, ei pruugi tõene olla. Enamasti piiridel paiknevad Ahijärved pakuvad ka otsesemate semantiliste seoste võimalusi (mordva keelte sõnade paigal olemist väljendavate põhitähendustega) – Lõuna-Eestis siis tähendus 'olemine-elamine, elupaik', ehk ka 'varjupaik'.

Kahe käsitletud nime juured on sügavamad, kui esmapilgul paistab. *Koiva* nime on algselt andnud kas balti või veel vanema indoeuroopa keele-vormi kõnelejad ja see võib sisaldada indoeuroopaeelset substraatsõna. *Aheru järve* nimi kuulub küll häälikuarengute põhjal läänemeresoome nimede hulka, kuid selle sõnavaralist sisaldust ja nimeandmismotiivi on võimalik mõista üksnes kõrvutuses mordva keeltega.

Kirjandus

Ahlqvist, Arja 2006. Ancient lakes in the former Finno-Ugrian territories of Central Russia: an experimental onomastic-palaeogeographical study. – The Slavicization of the Russian North. Mechanisms and Chronology. Ed. Juhani Nuorluoto. (= Slavica Helsingiensia 27.) Helsinki: Department of Slavonic and Baltic Languages and Literatures at Helsinki University, 11–49.

- Aikio, Ante 2004.** An essay on substrate studies and the origin of Saami. – Etymologie, Entlehnungen und Entwicklungen. Festschrift für Jorma Koivulehto zum 70. Geburtstag. Hrsg. von Irma Hyvärinen, Petri Kallio und Jarmo Korhonen unter der Mitarbeit von Leena Kolehmainen. (= Mémoires de la Société Néophilologique de Helsinki 63.) Helsinki: Société Néophilologique, 5–34.
- Aikio, Ante 2007.** The study of Saami substrate toponyms in Finland. – *Onomastica Uralica* 4, 157–197.
- Ariste, Paul 1981.** Keelekontaktid. Eesti keele kontakte teiste keeltega. (= Emakeele Seltsi toimetised 14.) Tallinn: Valgus.
- Ariste, Paul 2010 (1937).** *Ahikotus*. – Sõnalaenuõbu. Koost. Peeter Olesk. (= Eesti mõttelugu 93.) Tartu: Ilmamaa, 317–321.
- AVKA** = Ajaloolise Võrumaa kohanimede andmebaas. <http://www.wi.ee/index.php/aoluulidso-voromaa-kotussonimmi-andmobaas> (04.11.2013).
- Balode 1985** = Лаймуте В. Балодэ. Образование названий озер Латвийской ССР. Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Академия Наук Латвийской ССР Институт Языка и Литературы им. А. Упита. Рига. https://dspace.lu.lv/dspace/bitstream/handle/7/627/Balode_LV_Obrazovanije_nazvanij_ozer_1985.pdf?sequence=6 (04.11.2013).
- Balode, Laimute 1998.** Hidronīmi 16.-17. gs. kartēs. – *Baltistica* 5, 47–52.
- Balode, Laimute 1999.** Hüdronüümid XVI-XVII sajandi Lāti kaartidel. – *Keel ja Kirjandus* 8, 568–571.
- Balode, Laimute 2005.** Geographical appellatives in Baltic hydronymy: comparative aspect. – Naming the World. From Common Nouns to Proper Names. Proceedings from the International Symposium, Zadar, September 1–4, 2004. Ed. Dunja Brozović-Rončević, Enzo Caffarelli. Roma: Società Editrice Romana, 345–353.
- Balode, Laimute 2008.** Baltic mythologems in the hydronyms of Latvia and Lithuania. – Perspectives of Baltic Philology. Poznań: Rys, 21–40.
- Balode, Laimute 2010.** E-kiri Mariko Fasterile 11.11.2010.
- Balode, Laimute 2012.** Metaforiskie hidronīmi Latvijā. – *Baltistica* VIII, 9–17.
- Balode, Laimute, Ojārs Bušs 2007.** On Latvian Toponyms of Finno-Ugrian Origin. – Borrowing of Place Names in the Uralian Languages. (= *Onomastica Uralica* 4.) Debrecen-Helsinki.
- BHO** = Baltisches historisches Ortslexikon. I, Estland (einschließlich Nordlivland), 1985. Begonnen von Hans Feldmann. Hrsg. von Heinz von zur Mühlen. (= Quellen und Studien zur baltischen Geschichte 8, I. Hrsg. im Auftrag der Baltischen Historischen Kommission von Paul Kaegbein und Gert von Pistohlkors.) Köln–Wien: Böhlau Verlag.
- Bušs, Ojārs 2003.** Personvārdi, vietvārdi un citi vārdi: izpētes pakāpieni. Rīga.

- EJN** = Eesti järvede nimestik. Looduslikud ja tehisjärved. 2006. Koost. Ruta Tamre. Keskkonnaministeeriumi info- ja tehnokeskus. Tallinn.
- EKNR** = Eesti kohanimeraamat. Käsikiri. Ilmumas. Eesti kohanimeraamatu käsikiri on koostatud aastatel 2009–2014. See sisaldab kohanimesid üle Eesti – peamiselt asustusnimesid, aga ka loodusnimesid, kokku 6062 nimeartiklit. Igas kohanimeartiklis esitatakse lühike kohalugu, nime etümoloogia(d), teavet pärimuse kohta jm infot. Raamatusse on artikleid kirjutanud Marit Alas, Marianne Blomqvist, Enn Ernits, Mariko Faster, Marje Joalaid, Marja Kallasmaa, Arvis Kiristaja, Marge Kuslap, Tiina Laansalu, Karl Pajusalu, Valdek Pall, Fred Puss, Peeter Päll ja Evar Saar.
- Endzelīns, Janis 1934.** Die lettländischen Gewässernamen. – Zeitschrift für Slavische Philologie 11, 112–150.
- ENE** = Eesti nõukogude entsüklopeedia. 3, Film-Issõ, 1988. Tallinn: Valgus.
- Faster, Mariko 2013.** Veekogude ja teekonnaga seotud kohanimesid Eesti lõunapiiril. – Emakeele Seltsi aastaraamat 58 (2012). Peatoim. Mati Ereht. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus, 39–57. <http://dx.doi.org/10.3176/esa58.03>.
- Hingeloend 1782.** Vana-Antsla mõisa hingeloend. EAA.1865.2.130/1.
- HLK** = Henriku Liivimaa kroonika. Heinrichi chronicon Livoniae. 1982. Tallinn: Eesti Raamat.
- Hulden, Lars 1997.** Younger names of old rivers. – You Name It. Perspectives on Onomastic Research. (= Studia Fennica 7.) Helsinki: Finnish Literature Society, 178–186.
- Kaart 1685** = Fempte dehls Transporterad Charta af det Geometr. Arbetet, som giord ahr Anno 1681, 1684 et 1685 öfwer Rappins Ampt medh der wedhliggiande Adelige Godz. EAA.308.2.88.
- Kaart 1900** = Ksp. Karolen. Krs. Werro. EAA.3724.5.2835, leht 1.
- Kallio, Petri 2014.** The Baltic and Finnic names of the river Gauja. – Baltic & Finnic in Contact. (= Uralica Helsingiensia 7.) Ilmumas.
- Kepsu, Saulo 2012.** Joennimet. – Virittäjä 2, 263–275.
- Kiviniemi, Eero 1977.** Väärät vedet. Tutkimus mallien osuudesta nimenmuodostuksessa. (= Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 337.) Helsinki: SKS.
- Kluge, Friedrich 2002.** Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache. 24. Auflage. Berlin/New York: Walter de Gruyter.
- Koivulehto, Jorma 1986.** *Pinta ja rasva*. – Virittäjä, 164–177. http://www.kotikielenseura.fi/virittaja/hakemistot/jutut/1986_164.pdf (04.11.2013).
- Koß, Gerhard 2002.** Namenforschung: Eine Einführung in die Onomastik. – Germanistische Arbeitshefte 34. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Loorits, Oskar 1935.** Mulgimaa ohvrikohad. – Kaleviste mailt. (= Õpetatud Eesti Seltsi kirjad 3.) Tartu: Õpetatud Eesti Selts, 225–300.

- Mullonen 1994** = Ирма И. Муллонен. Очерки вепсской топонимии. Санкт-Петербург: Наука. Российская академия наук. Карельский научный центр. Институт языка, литературы и истории.
- MWB** = The Dialect Dictionary of the Mordvin Languages Based on the Heikki Paasonen Materials. <http://www.ling.helsinki.fi/~rueter/PaasonenMW.shtml> (07.02.2014).
- PAI** = Polnische Akten I. 1582–1591. Heft 5, 1970. Hrsg. Oleg Roslavlev. Hefte zur Landeskunde Estlands. München.
- Palander, Marjatta 2000.** Järvien ja lampien nimistä. – Elore 1/2000, 7. vuosikerta. Joensuu: Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura ry. http://www.elore.fi/arkisto/1_00/pal100.pdf (03.02.2014).
- Rahkonen, Pauli 2013.** South Eastern Contact Area of Finnic Languages in the Light of Onomastics. An Academic Dissertation for the Degree of Ph.D. at Helsinki University. Jyväskylä: Bookwell.
- Reiman, W[illem] 1916.** Eesti kohanimed. Teine järg. Koiwa. – Eesti Kirjandus 2, 25–32.
- Rev 1624/27** = Das Dorpater Land 1624/27. Heft 1, 1965. Hrsg. Oleg Roslavlev. Hefte zur Landeskunde Estlands. München.
- Räisänen, Alpo 2003.** Nimet mieltä kiehtovat. Etymologista nimistöntutkimusta. (= Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 936.) Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Rücker, Carl Gottlieb 1839.** Specialcharte von Livland in 6 Blättern. [Tartu:] Livländischen Gemeinnützigen und Ökonomischen Societät.
- Savukynas, Bronys 1966.** Ežerų vardai. – Lietuvių kalbotyros klausimai VIII. Vilnius.
- Schmid, Wolfgang Paul 1998.** Das baltische Zentrum in der alteuropäischen Hydronymie. – Baltistica XXXIII (2), 145–153.
- Simm, Jaak 1971.** Kohanimesid Tuglase noorusmaalt. – Keel ja Kirjandus 3, 178–179.
- SPK** = Suomalainen paikannimikirja. 2007. Päätoim. Sirkka Paikkala. (= Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 146.) Helsinki: Karttakeskus, Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.
- SSA 1992** = Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja. 1, A–K. Päätoim. Erkki Itkonen (= Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 556, Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 62.) Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Tauli, Valter 1956.** Phonological Tendencies in Estonian. (= Historisk-filologiske meddelelser 36, 1.) København: Munksgaard.
- VE** = Väike entsüklopeedia. 2006. 2. tr. Peatoim. Rein Aro. Eesti Entsüklopeedia-kirjastus.

Gauja (Koiva) River and Aheru Lake – two hydronyms on the Estonian borderland

Mariko Faster

The article looks at the origin of two hydronyms – Gauja (Koiva) River and Aheru Lake. Bodies of water are probably the first types of objects that were given names because people needed them for food and transportation purposes. Hydronyms are, on average, the oldest name strata and because of that include a lot of names of opaque origin (approximately 25% in Finland), difficult etymologies, and very old names. A complete overview of hydronyms in Estonia has not yet been written. This article aims to continue to explore the origin of two names.

Estonian and Latvian researchers have debated the origin of the name Koiva for decades. Different etymologies for this name were offered as far back as the 19th century. However, these etymologies have not been adequate either phonetically or typologically. This article presents the majority of these many etymologies. The name Koiva has not been discussed in Estonian for over a hundred years. Nevertheless, internationally, this name has probably been solved. Jorma Koivulehto (1986) has claimed that Koiva is not of Finno-Ugric origin. Koivulehto explains that in the name Koiva, just like in some Baltic and Germanic words, a consonant cluster is metathetically borrowed: **Gawja* > **Kaiva* > *Koiva*. Wolfgang Schmid (1998) has offered the most plausible etymology for Koiva. Schmid compares the German word *Gau* ‘river valley area’ (Germanic protoform **gawja*) with other *Gauja* names in Baltic languages. The word **gawja* has no specific Indo-European etymology and Schmid believes that the name *Gauja* (*Koiva*) contains an Old European hydronym. In addition to Schmid’s etymology, this article also offers a possible motive for the name, which compares the Daugava River (Väina) with Gauja (Koiva). This motive for naming should be clearer when we look at the geographical locations of those rivers. The estuaries of these two rivers are located close to each other. When giving names, the ancient name givers considered the direction and the point where the river was leading. Daugava has been an important international waterway, while Koiva has led to inland nearby.

Nobody has yet come up with the etymology for Aheru Lake. The name Aheru belongs together with other Estonian place names based on the stem *Ahi-* which are usually located on some ancient borders. The name *Ähijärv* also belongs to this name cluster. The direct meaning for the specific part of the name *ahi* has disappeared from modern Estonian, but it could be connected with the words *aštums* ~ *aštēms* in Erzya and Moksha, which primarily express ‘staying’.

Therefore, the roots of these two names, Koiva and Aheru, are deeper than it looks at first glance. Koiva seems to belong together with Old European substrate names and Aheru with names of Uralic origin.

Keywords: onomastics, hydronyms, etymology, South Estonia

Mariko Faster
eesti ja üldkeeleteaduse instituut
Tartu Ülikool
Jakobi 2
51014 Tartu
mariko.faster@ut.ee

Võru Instituut
Tartu 48
65609 Võru
mariko.faster@wi.ee

LOOVKIRJUTISTE SÜNTAKSIMUUTUJATE ARENG TEISMEEAS

KRISTA KERGE, ANNE UUSEN,
HALLIKI PÕLDA, HELIN PUKSAND

Annotatsioon. Õppida kirjutama tähendab õppida uut süntaksit. Kirjaoskuse ja keeleteadlikkuse üldises raamis (vt nt Ravid, Tolchinsky 2002) kajastab artikkel eestikeelse üldhariduskooli 5., 7., 9. ja 11. klassi õpilaste 159 arvamuskirjutise erinevusi omavahel ja võrreldes haritud mittefiloloogidest täiskasvanute toimetamata arvamuskirjutistega. Üldistused põhinevad üksikkirjutiste tekstimuutujatel kui süntaksiga seotud tunnustel, lubades võrrelda eakohaseid keskmisi, kõikumiste piire ja individuaalsete erinevuste suhtelist määra. Tulemused näitavad, et õpilane kirjutab 5. klassis lineaarselt üles oma mõtteid, nii et tekstiparameetrid sarnanevad mitmeti suulise kõne omadega. 7. klass erineb 5. klassist vaid tulemuste vähema hajususe poolest. Hüpe kirjalikus väljenduses toimub alles põhikooli lõpu eel; areng jätkub gümnaasiumis, saavutamata haritud täiskasvanu taset. Muutused võivad olla vähem või rohkem nii koolis suunatud keeleteadlikkuse ja kirjakogemuse kasvu tulemus kui ka kognitiivse arengu loomulik tagajärg, sest arengukõver sarnaneb varem leitudetega (nt Nippold jt 2005; Alamargot jt 2010).

Võtmesõnad: eesti keel, argumenteeriv tekst, kognitiivne ja keeleline areng, sõnavariatsioon, lause pikkus ja keerukus, teksti formaalsus, leksikaalne ja lausestustihedus, nominaalne ja verbiline stiil

Inimese areng on ühtaegu psühholoogia, lingvistika, närvi- ja kasvatus-teaduste objekt, kuid isegi mahukas teismee-aarengu ülevaate teoses (Shaffer, Kipp 2014) domineerib koolieelikute kognitiivse ja keelelise arengu kirjeldus – teismeliste kohta käib vaid mõni lõik. Ka süntaksi arengut analüüsitakse harva enam kui 8-9 aasta vanuseni. Emakeele kirjutiste süntaksi arengut koolieas on uurinud nt Cheryl Scott (1988¹), pidades hiljem aru mõõdikute üle. Tema arvates ei sobi koolieelikute mõõtmiseks

---

¹ Viidatud artiklit ei ole õnnestunud leida, tulemusi vahendatakse Cheryl Scotti ja Sharon Stokesi (1995) järgi.

mõeldud tööriistad koolieas ega hiljem (Scott, Stokes 1995). Rohkem on tähelepanu pälvinud teise keele kirjutiste areng (nt Malvern jt 2004; Verspoor jt 2012) ning eri laadi suulise kõne süntaks, nt narratiivide ja aineselgituste ealine süntaktiline erinevus (Scott 1988; Nippold jt 2005). Uuritud on ka süntaksikeerukuse keeletüpoloogilist tingitust (nt Berman, Verhoeven 2002), süntaksi terminivaba õpetamise mõju õigekirjale ja teksti mõistmisele (Funke jt 2013) jm. Õpilaskirjutiste arengut algkoolieas on uurinud Anne Uusen (2006).

Kirjaoskuse kooliaegse ja hilisema arengu komplitseeritud olemust kirjeldavad Dorit Ravid ja Liliana Tolchinsky (2002), kes vahendavad ja üldistavad rohkesti arvamusi ja uurimusi, k.a kirjutamise ja kirjutusoskuse kohta. Kõneldes küll palju tekstiliikidest ning süntaksist keele eri vormides ja registrites, seostavad nad praktikat enim õigekirjaoskusega, näidates selle seoseid kõigi väljendus- ja keeletasanditega.² Nende kirjutis määratleb keeleteadlikkust (ingl *linguistic literacy*),³ mille peaks suuresti tagama kool.

Emakeele ega muude keelte oskuse arengut pole võimalik lahutada üksteisest ega koos haridusega kasvavast keeletunnetusest (*higher language cognition*, Hulstijn 2011). Formaalse hariduse tõttu on läänelik kirjaoskus (vt Rogoff 2003) tugevasti seotud tekstikogemuse kasvuga, mida kool ja kodu suunavad ning mille varal keeleteadlikkus areneb. Ea ja kultuurikogemuse kasvades on nii inimese tekst ise kui ka sellesse kätketud keelendid konstruktsioonina komplekssemad ja mitmekesisemad. (Vt Ravid, Tolchinsky 2002.) Nii on teismee ja kirjutiste võrdlev uurimine aktuaalne.

Artiklis tutvustame üheksa eesti õppekeelega kooli 5., 7., 9. ja 11. klassi õpilaste kirjutuskatsega kogutud 159 teksti uurimust, mille keskne probleem on õpilase kirjaliku keele areng. (Vt katse kirjeldust allpool.) Arengu taustal ei erista me keele omandamist kui baasstruktuuride loomulikkust (universaalse neurobioloogilise mehhanismiga toetatud) järjest komplekssemat assimilatsiooni ning õppimist, mis on vältimatu, kui sihiks on kirjalik keel – lugemine ja kirjutamine nõuavad oskusi, mida tuleb eksplitsiitselt teadvustada. Koos kirjaoskuse õppimisega algab ühtlasi

² Enne seda on õigekirja enim seostatud fonoloogiateadlikkusega.

³ Termin viitab üldiselt keelele – keelealane kirjaoskus on kohmakas, kuid keeleteadlikkus annab inglise keelde tagasi tõlkides sama ala termini *linguistic awareness*, mille on kitsama tähendusega, jättes kõrvale žanri- ja stiilitunnetuse.

morfoloogia ja süntaksi viimistlemine. (Vt Bastos Figueiredo, Silva 2009.) Samas omandavad teismelised koos järeldusoskusega nii abstraktsete sõnade kui ka tervete diskursiivsete üksuste tähendusi (Nippold 2004; Snedker jt 2007). Seetõttu eeldame, et vähemalt emakeele puhul jääb püsima võime kontekste tajudes keelendeid intuiitiivselt omandada, mis täiskasvanueaks allub kooli suunatud teadlikkusele keele struktuuridest ja nende kasutustavadeest. Õppida kirjutama tähendab alati õppida uut süntaksit, kus luuakse ja organiseeritakse mahukamaid keeleüksusi allutatuna kindlat liiki tekstitervikule. (Ravid, Tolchinsky 2002: 428) Selles raamis on kujundatud meie artiklis kirjeldatav kirjutuskatse ja leiavad oma koha uurimistulemused.

Kirjutised nõudsid kõikides klassides arvamusaavaldust sotsiaalsete väärtuste teemal, kahes nooremas klassis seotuna inimese õnnelikkusega ja kahes vanemas hariduse väärtusega. Uuritavat materjali on umbes 30 000 sõne mahus.

Katsekirjutiste valimi kirjeldus ja sõnavara puudutavad tulemused on varem avaldatud (Kerge jt 2014). Kirjutiste leksikoni uurides avastasime n-õ arenguseisaku: 5. ja 7. klassi aktiivne sõnavara praktiliselt ei erine (*ibid.*). Siin vaatame, kas ja kuidas areneb aktiivne süntaks, sest välistatud ei ole näiteks süntaksi kiire arengu pidurdav mõju sõnavarale, milles paneb kahtlema Marilyn Nippoldi jt (2005) uurimuse ilmne paralleel (vt tulemuste juurest).

Uurimus on alustav ja põhilaadilt statistiline, kindlate uuritud parameetrite mõõdikuid tutvustame järgnevas. Statistika annab võimaluse kirjeldada kirjutiste kvalitatiivseid ealisi muutusi ja toetab teoreetilisi arutlusi. Selle toel saab edasiseks süvaanalüüsiks valida kas eatüüpilisi või mingi muutuja poolest äärmuslikke töid – just kvalitatiivanalüüsi materjali argumenteerimine teeb alustava kvantitatiivuurimuse oluliseks. Süvaanalüüsiks on seejuures lugematuid võimalusi, kuid üks artikkel ei mahuta selle tulemusi isegi seal, kus need on juba olemas (nt sidenduse ja tarinditüübistiku areng). Siiski esindavad kvalitatiivset külge allpool toodud näited ja meetodiarutlused.

Võrdluseks on kasutatud peamiselt mittefiloloogidest eesti haritlaste emakeelseid toimetamata kirjutisi, mis on loodud kõrgtaseme ametlikku eksamiolukorda ja loovkirjutuse ülesandeid jäljendades (vt Pajupuu jt 2010). Selle nn *esseekorpuse* kirjutisi kui *haritlasesseid* käsitatakse hea keelekasutuse etalonina, mis on õpilase arengu loomulik siht. Täiskasvanu-

andmete puudumisel on mõnd muutujat õpilastega paralleelselt uuritud esseekorpuse üksiknäiteis, millele siis tekstis ka osutatakse.

Võrdluseks on kasutada ka 2006. aastast praeguseni arendatav *žanri-korpus*⁴, mis kätkeb suulisi, kirjalikke ja suuliseks esituseks kirjalikult ette valmistatud tekste; spontaanseid ja toimetatud tekste; monolooge ja dialooge jne. Kindla kommunikatiivse tunnusega tekstirühma rööpne uurimine žanrikorpuses lubab iseloomustada ka õpilasi, näiteks rääkida õpilaskirjutiste puhul täiskasvanute suulise või spontaanse keelekasutuse joontest, igasuguste või toimetatud kirjalike tekstide joontest vms (vt nt 28 žanri kommunikatiivsete tunnuste ülevaadet Kerge, Pajupuu 2010: tabel 1). Kui õpilastulemuste võrdlusallikat ei ole osutatud, siis pärinevad andmed eelviidatud artiklist või on arvutatud žanrikorpuse sama osa näitajate alusel.

Allpool kirjeldatakse kirjutuskatset ja tekstimuutujate uurimise meetodeid. Tulemusi esitades diskuteeritakse eri teadusvaldkondade arusaamistega lapse kognitiivsest ja keelelisest arengust.

1. Kirjutuskatse kujundus

Kirjutuskatse kujunduse esmatähtis tahk on osaliste valik ja see, milliseid nende kohta kogutud andmeid uurimuses arvestada.

Teismeea piires on kirjutajate valik klasside kaupa oluline seepoolest, et näitab õppekava kui standardi olemasolul enam-vähem ühetaolist keeleteadlikkust ja kirjutuskogemust (Ravid, Tolchinsky 2002). Väikese uurimisressursi puhul tagab klasside kahese intervalliga valim, et osalejate astronoomiline iga rühmades ei kattu – 5. klassis on see 11-12 aastat (valimi keskmine 11,5); 7. klassis 13-14 (keskmine 13,6); 9. klassis 15-16 (keskmine 15,3) ning 11. klassis 17-18 aastat (keskmine 17,3). Osalejate astronoomilise vanuse andmed peaksid teismeea puhul olema vähem olulised kui klassiga määratud kirjakeele kogemus, sest keele n-ö loomulik omandamine oleneb otsesemalt vanusest vaid 11.-12. eluaastani (Bastos Figueiredo, Silva 2009). Ka on mitmed autorid väitnud, et keskmisel tasemel kirjutamiseni jõutakse sõltuvalt alustamise east umbes kümneaastase

---

⁴ Loomulike situatiivsete žanrite korpus – hetkel umbes 60 žanri tekstikogumid – on loodud grandi ETF-0050023s09 (Hille Pajupuu) toel; seda on pidevalt täiendatud tänu grandile ETF-8605 (Krista Kerge) ning HTM-i keeleosakonna rahastusele EKKM-i programmi jm lepingutegevustes.

kogemuse ja praktikaga (Ericsson jt 1993; Lee, Karmiloff-Smith 1996). Allpool opereeritaksegi peamiselt klassi(numbri)ga ning sõnad „iga” „vanus” „vanuserühm”, „earühm” vms eristavad klasse ja „nooremad”, „vanemad” 5.-7. ja 9.-11. klassipaare, kuid seda põhjusel, et prooviuuringus ei ilmnenud olulist erinevust uuritud muutujate sõltuvusel kirjutaja vanusest aastates ja klassist kui kirjakogemuse üldistajast (kordajate erinevus kadus enamasti sajandiku täpsuseni ümardamisel). Kohati on põhjust rääkida ka õpilaste astronoomilisest east ning võrrelda kirjutuskogemuse ja vanuse mõju muutujale või nende kimbule. Analüüsist jäävad kõrvale võrdselt esindatud Tallinna ja väikeasulate eristus ning kirjutaja sugu.

Katseülesanne pidi eeldama suhteliselt keerukamaid mentaalseid operatsioone ja mitmekesisemaid tarindeid ning aitama vältida jutustavat laadi, mis teeb lihtsaks täiskasvanuteksti (vt Kerge 2002). Ka lapse kirjakogemuse arengut näitavad teksti ilmuvad lingvistilised märgid jutustamisfaasi ületamisest. Näiteks saab hüpoteetiliste argumentide kasutamist mõõta selliste *kui*-kõrvallauseste ilmunisega, mis ei viita selgesti sündmuse toimumise ajale jms. (Scott, Stokes 1995: 309) Sel põhjusel nõudis ülesanne sihipärast arvamusevaldust kõigilt, k.a 5. klassis, kus see pole harjumuspärane (vt ülesandeid allpool). Samas tuli arvestada, et argumenteeriva kirjutamise kulus on enim mõttekorrastuse jm pause, mistõttu teksti pikkus kõigub sama kirjutusaja puhul rohkem kui nt narratiivis (Epting jt 2013: 240).

Järgmine probleem oli, kas kirjutaja peaks lugema mõnd teemaga seostuvat teksti. Kuna kaasnev lugemine on täiskasvanu arvamuskirjutise puhul loomulik, siis kasutati väga üldist häälestavat lugemist 9. ja 11. klassis, kuid mitte noorematel, kelle puhul eelnev lugemine oleks ilmselt päädinud domineeriva ümberjutustusega. Lugemistekst ei puudutanud otseselt ühtki kirjutise võimalikku teemat, vaid väärtuskasvatuse ajalugu.

Katsekujunduse oluline tahk on ka kirjutamiseks antav aeg, mis määrab selle, kas tulemuseks on hästi kavandatud viimistletud tekst või suhteliselt spontaanne loovkirjutis. Kuivõrd 5. klass ei ole kirjutusprotsessi etappe teadlikult õppinud ja viimistlemata hindekirjutised on koolitöö tavaline osa, siis otsustasime viimistlemata kirjutiste kasuks. Sellelaadne materjal näitab hästi eakohast kirjutusvilumust ja lausestruktuuride loomulikku valdamist.⁵ Kirjutusaeg pidi jätma varu teksti ülesandepõhise kavandamise

---

⁵ Viimistletud kirjutiste uurimine on lisaks põhikooli lõpueksami ja riigieksami analüüsi osa.

jaoks, kuid eeldama piisavat pingutust, muutumata samas väsitavaks. Nii anti kirjutamiseks 5. ja 7. klassis üks koolitund ning 9. ja 11. klassis üks astronoomiline tund. Lugemiseks kulunud aega kirjutusaja sisse ei arvestatud.

Katse viisid klassiti läbi õpilaste oma õpetajad. Kirjutati ühetaoliselt kujundatud paberile, mis algas raamistatud ülesandega.

5. ja 7. klassi ülesanne oli sõnastatud järgmiselt.

Kujuta ette järgmist OLUKORDA.

Teie kool tahab korraldada konkursi kõige õnnelikuma ja elus hästi hakkama saava inimese leidmiseks. Kooli ajaleht kogub ja avaldab nüüd võimalikult palju arvamuskirjutisi selle kohta, milline on õnnelik ja elus hästi hakkama saav inimene.

KIRJUTA koolilehele ka oma arvamus: milline inimene on sinu arvates õnnelik ja saab elus hästi hakkama?

Sinu arvamislugu peaks olema u. 150 sõna pikk ja mahub parasjagu alla kasti – ruumi peaks ülegi jääma. Kirjutamiseks on aega üks koolitund.

9. ja 11. klassil tuli ülesande eel läbi lugeda häälestav üldsõnaline tekst väärtuskasvatuse tähtsusest Eestis eri aegadel (421 sõnet). Ülesanne oli sõnastatud järgmiselt.

Käisid hiljuti

ÕPILASKONVERENTSIL, MILLE TEEMA OLI „VÄÄRTUSKASVATUS”.

Lugesid ka ühe ettekande põhjal kirjutatud teksti. Sinu ülesanne on kirjutada üritusel kuuldust ja loetust artikkel koolilehe jaoks. Lisaks üldisele ülevaatele peatu lähemalt kahel kolmest konverentsil käsitletud teemast.

1. Mis on hariduse peamine eesmärk – kas teadmised või tervikliku isiksuse kasvatamine?
2. Millised iseloomuomadused tagavad õnneliku elu ja ühiskonnas hakkamasaamise?
3. Kas kõik algab kodust või saab kool samuti lapse iseloomuomadusi kujundada?

Teksti nõutav pikkus on umbes 250 sõna. Aega kirjutamiseks on 60 minutit.

Ülesanded esitati 12 p kirjas. Mõlemal juhul järgnes joonitud ala, kuhu optimaalse pikkusega tekst mahutada.

Veendumaks, et 5. klassiga ühesugune ülesanne ei ole liiga lihtne ning on ka 7. klassi õpilasi ärgitanud loovusele (vrd Kerge jt 2014: 170), lasime pärast sõnavaraanalüüsi kaheksal vilunud emakeeleõpetajal ülesannet analüüsida. Nende kõigi seisukoht oli, et ülesanne on igati eakohane.

2. Muutujad, nende mõõdikud ja näitajate korrelatsioon eaga

Kasutasime õpilaskirjutiste süntaksi võrdlemiseks mitmesuguseid mõõdikuid, mis eesti žanriuurimuses kasutatuna lubavad iga uuritava vanuserühma näitaja asetada eesti ühiskeeles laiemasse konteksti (vt nt Kerge, Pajupuu 2010) ja toetavad võrdlusi täiskasvanute esseekorpusega, olles samas leidnud rahvusvahelist tunnustust.

Siinkohal ei tutvustata detailselt nende mõõdikute valemeid ega ideoloogiat, mida on eesti žanriuurimuses kirjeldatud, nii et viide lubab asjakohase info veebis hõlpsasti leida. Sellised mõõdikud on järgmised.

- Formaalsusindeks F põhineb sõnaliigisuhetel ja paigutab teksti formaalsuse-kontekstuaalsuse dimensiooni kindlasse punkti (Heylighen, Dewaele 2002; vt Kerge jt 2007). Suurema F-iga tekst on ühemõttelisem, sest nimisõnade kui viitejõulise sõnaliigi suhteliselt suurem määr – eriti kui neid saadavad adjektiivid – aitab teksti vähema kontekstitoega mõista. Formaalsust on kirjeldatud žanriti (vt ka Kerge, Pajupuu 2010; Kerge 2010; Puksand, Kerge 2012).
- Stiiliindeks põhineb substantiivide ja verbide suhtel S : V (vt Puksand, Kerge 2012). Mida suurem on indeks, seda enam domineerib nominaalne stiil verbilise üle, mis hõlbustab sisu jälgimist. Suurem indeks seostub teksti viimistletusega ja kirjalikkusega, väiksem spontaansusega ja enamasti ka suulise vormiga. Maailmas on stiilidominanti indekseeritud verbide ja nimisõnade arvu jagatisena (Malvern jt 2004), mis reastab tekste samal alusel, kuid vastupidi.
- Keerukusindeks Lix (Björnsson 1969; vt Puksand, Kerge 2012) summeerib ümardatult lause keskmise pikkuse, mis on allkeelte keerukuse üks olulisi ennustajaid (vt Kerge 2002), ja seitsme või enama tähega sõnade osatähtsuse, mis osati seostub keerukama morfosüntaksiga (vt allpool).

- Leksikaalne tihedus LD (Ure 1971; vt Kerge 2010) ehk sisusõnade protsentuaalne osatähtsus kirjutistes kasvab koos õpilaste eaga (Kerge jt 2014: 168). Siin on LD aga oluline hoopis funktsioonisõnade määra kahanemise näitajana. Arenev kirjalik süntaks peaks kaasa tooma uusi funktsioonisõnu (Nippold 2004: 3-4), seega tekib küsimus, kas ja kuidas funktsioonisõnade muutused ilmnevad.

Eelkirjeldatute kõrval kasutame ka kaudsemaid ja otsesemaid süntaksimõõdikuid, mida eesti täiskasvanutekstides uuritud ei ole.

- Sõnavariatsiooni indeks OVIX mõõdab üks kord esinevate sõnede suhet sõnede koguarvuga ega sõltu mõõdikuna teksti pikkusest (Hultman, Westman 1977; Uusen 2006). Oletasime, et eesti keele puhul sobib see (küll väga ligikaudne) mõõdik sõnavormide mitmekesisuse võrdlemiseks. Näiteks kui sõna esineb ühes vormis mitu korda, siis mõjutab see OVIX-i näitajat teisiti kui sõnavara mitmekesisuse mõõdikud (Kerge jt 2014), mis peavad silmas ainult ühe lekseemi eksemplaride arvu, ilma et oleks oluline, kas eksemplarid on kõik ühes või mitmes vormis. OVIX toetub teksti sõnearvule n ja ühekordselt esinevate vormide arvule N ning arvutatakse järgmiselt:

$$OVIX = \frac{\log(n)}{\log(2 - \frac{\log(N)}{\log(n)})}$$

Idee kontrollimisel ilmnis OVIX-i oluline märgatav seos nimisõnade ja deiktikute osatähtsusega ning nõrk oluline seos verbide, adjektiivide ja asesõnade omaga, kuid ka nõrk negatiivne seos adverbidega, mis kõik on muutuvad või vähemalt vaegmuutelised. Side- ja kaassõnadega puudus OVIX-il korrelatsioon.

- Lausestustihedust (*clausal density*) mõõdab subordinatsioonindeks S (*subordination index*), mis arvutatakse lausungite arvuna ühe nn lõppüksuse ehk T-üksuse kohta (*terminal unit*). T-üksust defineeritakse kui millist tahes sõltumatut pea- või osalause koos kõikvõimalike sisestatud lausungitega, arvates T-üksuste hulka nii semantiliseltseltselt markeerimata kui ka markeeritud seosega rindosalused. (Nippold jt 2005: 1061; pikemalt tagapool.)

Tulemuste enamik sõltus oluliselt kirjutaja east (vt tabel 1; statistiliselt olulised seosed on hallil taustal).

Tabel 1. Uuritud süntaksitunnuste korrelatsioon kirjutaja klassi ja vanusega

Tunnus	Pearsoni korrelatsioonikordaja ja selle olulisus	
	Klass	Vanus
Teksti pikkus	0,588***	0,573***
Keerukusindeks Lix	0,730***	0,722***
• pikad sõnad %	0,804***	0,800***
• lause pikkus sõnedes	−0,125	−0,135
Sõnavariatsiooni indeks OVIX	0,597***	0,567***
Stiiliindeks S : V	0,603***	0,567***
Formaalsusindeks F	0,586***	0,555***
Leksikaalne tihedus LD	0,522***	0,525***
<i>Sisusõnad</i>		
• adjektiivid	−0,329***	−0,321***
• substantiivid	0,641***	0,614***
• verbid	−0,390***	−0,361***
• adverbid	−0,151	−0,103
<i>Funktsioonisõnad</i>		
• deiktikud	−0,540***	0,529***
• kaassõnad	0,181	0,015
• sidesõnad	0,056	0,143
• hüüdsõnad	−0,078	−0,081

Märkus. Seos on arvestatav, kui korrelatsioonikordaja $r > 0,3$, ja tugev, kui $r > 0,7$. Olulisuse kaheasuunaline tõenäosus p on tabelis märgitud järgmiselt: * $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$.

Tugevasti seostuvad eaga pikkade sõnede osatähtsus ja teksti keerukus, samal ajal kui lause pikkus eaga ei seostu, ehkki Lixi nõrgalt ja oluliselt mõjutab. Kirjutaja vanus mõjutab oluliselt ka sõnavariatsiooni indeksit ning nimisõnamäära ja sellega seotud parameetreid, nagu kirjutiste domineeriv stiil ja formaalsusaste, mis ka omavahel tugevasti ja oluliselt seostuvad. Tulemuste ja diskussiooni kontekstis koondatakse tähelepanu

nendele muutujatele, mille seos eaga on tugev ja oluline. Muid näitajaid kommenteeritakse teise muutuja mõjurina.

Lausestustihedust, mille aluseks on süntaktiliste seoste laad, on uuritud poolkvalitatiivselt valimi väikses osas (22-s eri vanuserühmade kirjutises; põhjustest allpool), mistõttu teda ei saa suhestada tervikvalimi näitajatega.

3. Loovate arvamuskirjutiste süntaks

5. ja 7. klassi kirjutise keskmiseks pikkuseks kujunes 45 min aja puhul 142 sõnet (eeldati 150) ning 9. ja 11. klassis 60 minuti puhul 230 (eeldati 250). Teksti pikkus ei erine 5. ja 7. klassil ega sõltu ei nooremate ega vanemate rühma piires õpilase vanusest aastates.

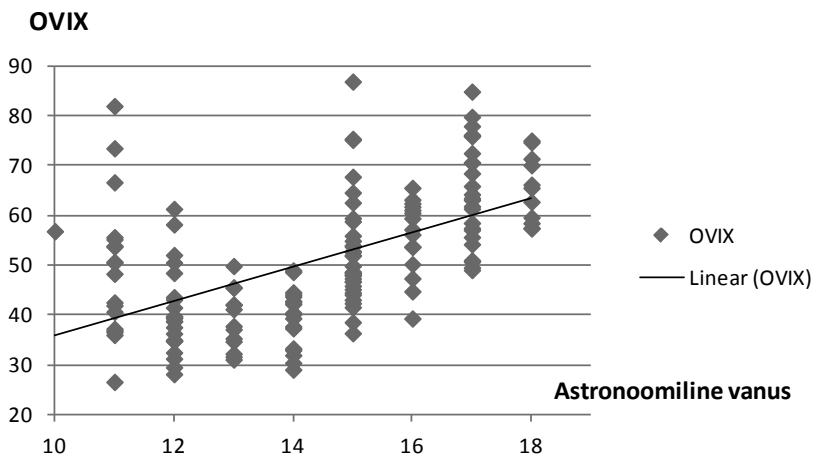
3.1. Teksti keerukuse näitajad ja stiil

Teksti keerukuse ealisi muutusi näitavad nii sõnavariatsiooniindeks OVIX kui ka keerukusindeks Lix oma teguritega (vt tabel 2). Nagu OVIX, nii mõõdab ka pikkade sõnade määr kirjutise suhtelist morfosüntaktilist keerukust. Nende muutujate omavaheline sõltuvus on üsna tugev ja oluline ($r = 0,62^{***}$).

Tabel 2. Uuritud kirjutiste morfosüntaktiline ja tekstikeerukus ning nende tegurid

Vanuserühm	OVIX <i>ca</i>	<i>Std</i>	Pikki sõnu %	<i>Std</i>	Lause keskmise pikkus	<i>Std</i>	Lix	<i>Std</i>
5. kl	40	12	21,8	4,8	15,1	5,9	37	8,1
7. kl	40	5,9	25,2	4,9	13,1	2,6	38	5,3
9. kl	53	10,1	36,5	7,2	13,2	3,2	50	7,5
11. kl	64	9,3	42,4	5,6	13,8	2,9	56	5,6
Täiskasvanud	–	–	49,3	–	14,7	–	64	–

Sõnavariatsiooni indeks OVIX kasvab keskmisena alles 9. klassis, kuid on 7. klassis (13-14 a vanuses) vähem hajus kui 5. klassis; vt joonis 1.

Joonis 1. Kirjutiste sõnavariatsiooni indeksi näitajad õpilase vanuse järgi

OVIX kui vormirohkuse väga suhteline näitaja suunab edasist kvalitatiivset uurimist. Näiteks on võimalik teksti võrrelda kindla sõnaliigi morfosüntaktilist varieeruvust, mida siin demonstreeritakse kahe – klassi mediaanväärtuses OVIX-iga – töö alguslõigu verbide varal; näited 1 ja 2. Keelendite varieeruvust uuritavas materjalis saab mõõta Guiraud' indeksiga G , mille valem $G = N : \sqrt{n}$ arvestab eri keelendiliikide arvu N ja sama liiki keelendi esinemisjuhtude arvu n . Kuigi valemit on kasutatud ainult üldise leksikaalse varieeruvuse mõõtmiseks, saab seda kohandada ühe sõnaliigi leksikaalse või morfosüntaktilise varieeruvuse mõõtmiseks, nt võtta leksikaalse varieeruvuse arvutuses üksuseks N uuritava tekstimassiivi eri verbide arvu ning morfosüntaktilise varieeruvuse arvutuses eri verbivormide arvu; mõlemal juhul on n verbisõnade arv. Võrdlevalt saab kirjeldada leitud väärtuste sisu ja kõikumist.

- (1) Ühiskonnas hakkama saamiseks on vaja positiivset suhtumist ning teistega arvestamise oskust. Teistega arvestamist on vaja koolis. Seal ei saa teha kõike enda jaoks. Tuleb töötada rühmana. klass on üks tervik ja kõik mõjutavad kõiki. Kodus on sinu enda perekond ja muidugi sa hoolid rohkem neist ja te hoiate rohkem ühte. (9. kl)
- (2) Minu arvates on kõige õnnelikum ja elus hästi hakkama saav inimene see kes on Töökas ja rõõmsameelne. Kindlasti peab rõõmsal inimesel või siis kasvõi õpilasel kindel elukoht kus on kõik korras, Töökoht kus on kindel

palk ja perekond kes on ise rõõmsad ja kelle parast ei pea muretsema, just need kolm asja teevad inimese peamiselt õnnelikuks. (7. kl)

Näites 1 on 9 eri verbi (sh ühend- ja väljendverbid, leksikaalsed ja abi-verbid) 11 eksemplaris, mis esinevad kokku 6-s ainsuse või mitmuse vormis, kuvades olukordi dünaamiliselt modaalsena nii lause öeldises (*on vaja*) kui ka selle osas (*ei saa teha, tuleb töötada*) või vastandades suhteid ning olukordi kodus ja koolis (*mõjutavad, on*), k.a üldistavas ainsuse ja mitmuse II isikus (*hoolid, hoiate ühte*). Lõigu verbide leksi-kaalse varieeruvuse indeks on 2,71, morfosüntaktilisel varieeruvusel aga 2,11. Näites 2 on 5 verbi 9 eksemplaris, mis esinevad 5 vormis allutatuna avalauses kõneleja häält osutavale kaassõnafraasile *minu arvates*. Esineb samasugust dünaamilist modaalsust (*peab [olema], ei pea muretsema*), kuid domineerib jaatava kindla kõneviisi üldoleviku III isik (*on, teevad*), kuna *ma*-tegevusnimi on kesksõnalise täiendina kasutatud väljendverbi ja teisal perifrastilise öeldise osa (*hakkama saav, ei pea muretsema*). Nii lõigu verbide leksikaalne kui ka morfosüntaktiline varieeruvus on 1,67. Nii võib sõnaliigisuhete kõrval kirjeldada iga sõnaliigi varieeruvust tekstis või korpuses ja võrrelda tekstikogumite näitajaid omavahel.⁶

Tekstikeerukuse indeksiga Lix mõõtsime võrdlevalt õpilaskirjutisi ja täiskasvanute esseekorpust (tabel 2).

Kirjutiste kvalitatiivses võrdluses ilmneb pikkade sõnade ja kompli-seerituma morfosüntaksi seos mitme tunnusega sõnavormide, tuletiste ja liitsõnade enama kasutuse või moodustamise näol (näiteis 3–5 on pikad sõnad ühekordselt alla joonitud). Kõige „pikasõnalisemas” kirjutises (11. klass) näeb teine lõik välja nii.

- (3) Haridus ei tähenda pelgalt koolitundides omandatud raamatuteadmisi. Palju tähtsamat rolli mängib kool iga õpilase individiistliku mentaliteedi kujundamisel. Kooliteekonnaval peaksid õpetajad olema suutelised õpetada ka töökust, hoolivust eakaaslaste suhtes ning eelkõige vastutustunnet. Kõik eelnevalt nimetatu on vajalik selleks, et hiljem iseseisvas elus tuleks iga üks endaga ise toime. Väärtuskasvatus ei tohiks kindlasti vabadust hakata piirama, vaid hoopis peaks kujundama välja tervikliku isiksuse, kes on oma elu peremees. (Lõigu keskmine lausepikkus on 13,2 sõnet; pikki sõnu 47%.)

⁶ Oleme praeguseks meetodit edukalt katsetanud kaassõnade ning sidesõnade ja siduvate funktsioonisõnade võrdlemiseks earühmiti, k.a täiskasvanud (esseekorpuse näited).

Valimi „lühisõnalisim” kirjutis (näide 4) ja sellest ligi kaks korda suurema pikkade sõnade määraga töö (näide 5) – mõlemad 5. klassi terviktekstid – näitavad eelneva taustal, kuidas pikkade sõnade osatähtsus eaga seostub. Näide 4 on lihtsakoeline nii süntaksilt kui ka sõnavaralt; näite 5 süntaks on mitmekesine, kuid pikkade sõnade suurema osatähtsuse taga on kordused ja kahel juhul ka kirjavead.⁷

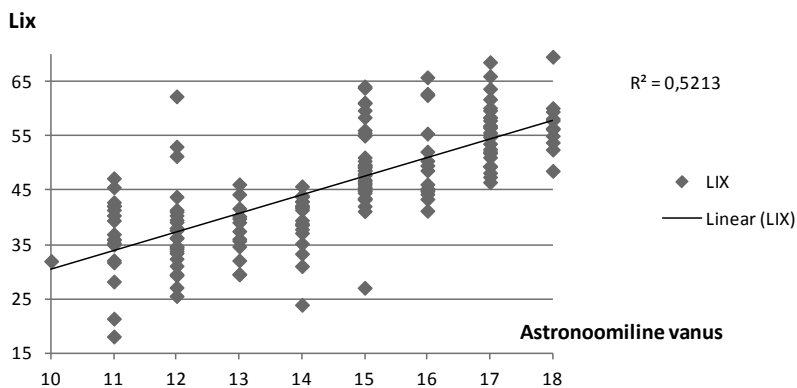
- (4) Elas kord poiss kelle nimi on prints Julius Šimoon. Julius läks üks kord oma sõbra juurde. Kui ta sõppra nägi küsis Julius. Miks sa nii õnnelik oled? Sõber vastas, et ta leidis oma perekonna ülese. Julius mõtles, et miks mina oma perekonna üle ei rõõmusta? Julius otsustas, et kutsub isa õhtul enda tuppa. See oleks juba õnnestunud kuid siis helises isa telefon ja ta läks. Julius jäi magama. Kui ta hommikul ärkas, siis läks ta kohe küla poodi asju ostma, siis jõudis ta koju ja pani asjad kokku, läks aeg mööda ja oli õö. Tema oli üleval, oli vaikus. Ta ronis mööda redelit Julius oli unine ja kohe nii unine, et jäi tee serva magama. Koristaja leidis ta ja viis magama. Kui prints ülese ärkas, oli isa Juliuse juures ja küsis: „miks sa õö õues veetis?” Julius ütles, neil on emaga es tähtis töö. Isa sai aru ja võttis terve kuu vabaks lõpuks leidis julius enda (*Teksti keskmine lausepikkus on 9,8 sõnet; pikki sõnu 7,7%.*)
- (5) Õnnelik inimene on see kelt ei ole mingeid probleeme. Näiteks tal on hea pere ilus kodu hea töökoht ja head lapsed. Kui lastel läheb koolis hästi siis saavad lastest head töölised nagu ta isa. Ja kui isal on hea töökoht, pole mingeid raha probleeme. Ja pole siis mingeid pereprbleeme. Ja kui on hea töökoht siis saab hästi palju reisida ja lapsed saavad avastada häid paiku, kus tulevikus koos perega tulla ja lõbusalt aega veeta. Ja kui on hea naine, kes alati kodus süüa teeb siis on lastel hea peale kooli koju tulla ja kohe sööma hakkata. Ja siis kui mõnel lapsel hakkab trenn, siis on hea, kui on palju energiat trenni jaoks. Kui trenn läbi, tuleb kohe koju õppima ja pole mingeid probleeme õppimisega. Ja kui kodus õppitud ja kui vaba aega on, siis kas läheb õue või on toas vaatab telekat. Ja kui on juba õhtu lähevad kõik magama, et hommikul reipalt hommikud alustada. Ja koolis jälle häid hindeid saada. (*Teksti keskmine lausepikkus on 13,4 sõnet; pikki sõnu 18,6%. Topeltjoon osutab verbitarinditele ja aitab märgata nii lause põhitüüpe, mille seas on isegi tulemuslause, kui ka lausungitüüpe.*)

⁷ Näited 4 ja 5 on eripärased – esimene on valimi ainuke jutustus; teine on 5. klassi parimate süntaksinäitajatega töö hoolimata eakohastest kirjavigadest, sisekõne laadis sidumisest (12 lausest algab 8 ja’ga) ja hindest kolm, mida võis mõjutada ka eärühma keskmiste varieeruvusnäitajatega sõnavara (vt Kerge jt 2014).

Pikkade sõnade 5. ja 11. klassi individuaalsete äärmusväärtuste käärid valimis – 8% *versus* 56% – ja nende keskmäära erinevus klassiti ei luba kahelda, kas pikkade sõnade osatähtsus eesti vormirikas keeles kedagi või midagi eristab (vrd Puksand, Kerge 2012). 5. ja 11. klass erinevad nende määralt umbes kaks korda; 11. klassi näitaja on 9. klassi omast samavõrra ees kui täiskasvanute esseekorpuse keskmisest maas. (Vt ülal tabel 2.)

Lause pikkus ei sõltu kirjutaja vanusest ja Lix omakorda sõltub vähe lause pikkusest ($r = 0,28^{***}$, determinatsioonikordaja $d = 0,08^8$). Kvalitatiivne erinevus on siiski ilmne: 5. klassi keskmine lause on teistest eearühmadest kuni 2 sõnet pikem ja kohati suulisepäraselt pikk (vt arutlust lausestustiheduse kontekstis), teisalt võib aga 12-aastase tekst olla hakitud suhteliselt lihtsateks lauseteks (vt ülal näide 3). 5. klassi lause kõigub pikkuselt enim: standardhälve on seal umbes 6 sõnet, muudes klassides aga 2-3 sõnet.

Lix sõltub oluliselt ka teksti pikkusest, kuid nende vastastikmõju on suhteliselt väike ($r = 0,34$) ega kalluta tulemusi. Suurim keerukusnäitaja valimis on 70 (11. klass; vt näide 1), s.o suurem kui keskmine teadustekstide keerukuse indeks 62 (Puksand, Kerge 2012: 179). Lixi hajuvusest annab pildi joonis 1, kus aluseks on detailsemana laste iga, ehkki selle mõju Lixile on klassiga ühesugune (d vastavalt 0,52 ja 0,53).

Joonis 2. Kirjutiste keerukus ehk Lixi väärtused kirjutaja vanuse järgi

⁸ Katrin Niglase järgi (vt „Statistika loengumaterjale”. TPÜ, 1997: 54-55) võib determinatsioonikordajat käsitada mõju ligikaudse protsentuaalse osatähtsuse, mis siin on siis u 8%.

Nominaalne stiil, mis liialdusse ei kaldu, iseloomustab sisutäpsust ja konteksti sobivat tihedust, sest nimisõnad kannavad teemat (Halliday 1994: 352), ja toetab sidusust, sest nimisõnad seovad nii teksti osi kui ka teksti kontekstiga (Baratta 2010), andes (all)tähenduse nii adjektiividele kui ka verbidele. Samas aitab just verbiline stiil teksti paremini jälgida (Kasik 1995). Žanrikorpuses seostub verbilisem stiil oluliselt suulisuse ja spontaansusega. Kirjalike žanrite keskmine stiiliindeks on u 1,9, suulise dialoogi oma 1,1 (Puksand, Kerge 2012: 184 jm).

Õpilaskirjutiste stiiliindeks püsib 5. ja 7. klassis 0,8 juures, nagu see on haritlaste läbirääkimisdialoogis ja teismeliste meilides. Indeks kasvab hüppeliselt 1,3-le põhikooli lõpus ega suurene enam oluliselt (11. klassis 1,4), olles lähedal haritlasesseede 1,5-le. Individuaalselt suurim stiiliindeks 2,64 sarnaneb asjaliku toimetatud teksti omaga (*ibid.*). Töö osutusi valimi ainsaks ühega hinnatud ja teemakaugeks lugemisteksti ümberkirjutuseks – näite 6 autor on 9. klassi muu emakeelega poiss, kes võis kompenseerida oskuste puudujääke.⁹

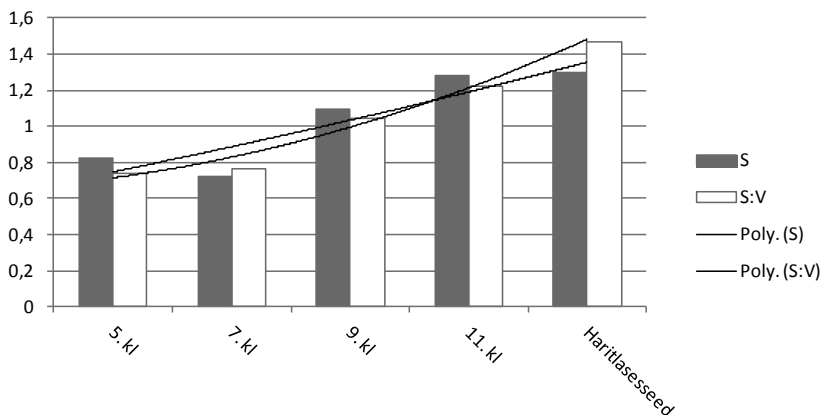
- (6) Eesti koolitraditsioon on väga vana ja haridus on aeg-ajalt kõrgelt väärtustatud. Eesti esimene pedagoogiprofessor, iseseisva Eesti esimene haridusminister ja meie rahvusülikooli rajaja Peeter Põld pidas kõlbelist kasvatust kogu kasvatusel teljeks. Artiklis „Kultura ja rahvushariduse korraldus” (1911) tõi ta välja hariduse ja väärtuse seose. „Haridus on kasvatusel läbi omandatud kultura. Mida tõeliselt hariduseks ja keda haritud inimeseks pidada, see oleneb meie kultura, väärtustel, hundament. Kultura edasikestmise seisukohalt tuleb hariduse panust (?) üles seades väärtusi otsida, mis vähem aegade ja olude muutmisele olenevad, selle vastu, aga oludele ise kuju suudavad anda ja uusi väärtusi luua.”

Peeter Põlluga saab vaid nõustuda – hariduse aluseks on meie arusaam sellest, millist inimest me tahame kasvatada. Kuni nõukogude okupatsioonini peeti õpilastele kõlbelist kasvatust töökuse, aususe, hoolivuse, vastutustunde jpm kasvatamist – üheks kooli olulisemaks ulesandeks.

Stiiliindeksit mõjutab suuresti nimisõnamäär ($d = 0,89$), kuid nende muutujate väärtused ei kasva ühtviisi (vt joonis 3).

---

⁹ Seegi viitab süvaanalüüsi vajadusele, mis Eestis üha sagedamini jääb nii inimeste kui ka rahapuuduse taha.

Joonis 3. Nimisõnamäära ja stiiliindeksi muutumise kõrvutatav ülevaade klassiti

Iseloomulik on nimisõnamäära ebaoluline (ilmselt juhuslik) vähenemine 7. klassis, samal ajal kui stiiliindeks nihkub ebaoluliselt, kuid ühtlasemini kirjalikule iseloomulikus suunas.¹⁰

3.2. Teksti formaalsus ja tihedus

Formaalsusindeks põhineb kõigil sõnaliikidel¹¹. Selle väärtused näitavad, et vanusega paranevad oluliselt õpilaskirjutiste ühemõttelisus ja väljendustäpsus. Ehkki formaalsust suurendavad nimisõnad, adjektiivid ja kaassõnad, mõjutavad F-i enim nimisõnad ($d = 0,83$), mis teevad teksti järjest mõiste- ja viitetihedamaks (Kerge 2010). Õpilaste formaalsusindeksile on eriomane kaassõnade olematu mõju ($d = 0,002$); eesti žanrikorpuses ja esseekorpuses on nende mõju väga tugev ja oluline. Adjektiivid, mida on noorematel enam kui vanematel, ei mõjuta formaalsust ei siin ega eesti tekstis üldiseltki.

Otseseid tihedusmõõdikuid on kahte sorti: leksikaalsed ja süntaktilised.

Funktsioonisõnade määra kahanemine kaasneb kirjutiste leksikaalse tiheduse pideva ja olulise kasvuga (vt viimase kohta Kerge jt 2014). See

¹⁰ Polünoomi mõistet (jn 3 trendijooned) vt otsinguga, nt <http://et.wikipedia.org/wiki/Pol%C3%BCnoom>.

¹¹ Sõnaliikide määramise kohta žanrikorpuses vt Kerge jt 2007: 631.

kahanemine toimub õpilastel aga ainult deiktikute kui kombineeritud sõnaliigi, s.o asesõnade ja asemäärsõnade arvelt ($d = 0,77$), mis žanrikorpuses tugevasti seostuvad suulisusega. Kaassõnade 1,6% määrgi on õpilaskirjutistes suulisepärane haritlasesseede 2,5% vastu. Ka sidesõnade 8,9% määr on kõige lähemal suulisele tekstile (9%), kuna haritlasesseede 8,4% viitab enam spontaansusele (8,1%).

Teksti lausestustiheduse mõõdik, subordinatsiooniindeks S väljendab lausungite arvu nn lõppüksuse ehk T-üksuse kohta. T-üksust defineeritakse kui millist tahes sõltumatut pea- või osalauset koos kõikvõimalike sisestatud lausungitega. (Nippold jt 2005: 1049, näited samas 1061) Probleemideta T-üksuste määramine ei ole;¹² näiteks on probleemne *vaid*-osalausete sõltumatus, samuti eesti keelele tüüpilised aluseta rindosalause juhud, kuid kõik need osalaused loeti siin sõltumatuks. Rindosalauseks ei loetud siin samasubjektiliste öeldistäidete (*Inimene on ilus ja õnnelik*) ega muid koondlausejuhte. Alistatud üksuseks arvestasime n-ö väljaarendatud lauselühendid, milles verbil oli vähemalt üks laiend ja puudus vormi kaasõnastumise kahtlus (nt *Õnnelik olles/ on teised ka õnnelikud*, aga mitte *minu arvates* või *alates Tallinnast ja lõpetades Võruga*).

Cheryl Scotti 30 osalisega pikiuurimuses (1988, tsiteeritud Nippoldi jt 2005 järgi) on S-indeks 3., 5., 8. ja 11. klassis pidevalt kasvanud (keskväärtused $1,22 > 1,29 > 1,39 > 1,52$). Muutuja on Nippoldi jt enda (2005: 1055) suulise teksti uurimuse järgi žanrisõltlik, kuid näitab õpilastel olemata žanrist ootamatut kahanemist 13 aasta vanuses.

Arvutasime selle näitaja katseliselt 22 kirjutises (maht u 4200 sõnet).¹³ Ilmestavaks võrdluseks analüüsisime täiskasvanud haritlaste korpusest ühte juhuslikku mittefiloloogide toimetamata esseed. Ülevaate tulemustest annab tabel 3.

¹² T-üksuste ebamäärasuse tõttu on näiteks nelja keele üliõpilasnarratiivide süntaksikeerukuse võrdluses (Nir, Berman 2010) kasutatud täpsustatud meetodikat, kus rinnastust vaadatakse teksti sisulise kulu aspektist hierarhilisena, kuid siin ei olnud piisavalt lingvistide, kes oleks pädevad tegema samalaadset kvalitatiivset eelmärgendust – meetodika nõuab mitme inimese märgenduse (st üksuste funktsionaalse tõlgenduse) 90–95% kattuvust.

¹³ Valik lähtus nii valimiosa keskhinde lähedusest earühma keskmisele sugude ja klasside kaupa kui ka ühesuguse ülesande ja kirjutusajaga valimiosade mahu võrreldavusest.

Tabel 3. Kvalitatiivselt uuritud kirjutiste lauseparameetrite võrdlus klassiti

Vanuserühm	Lauseid	Lause pikkus	T-üksusi	Osa-lauseid	Lausestustihedus S
5. kl	8,4	18,0	15,6	29,2	1,87
7. kl	11,5	12,9	17	29,7	1,73
9. kl	16,7	13,0	20,3	34	1,67
11. kl	16,6	17,9	22	39,2	1,78
Täiskasvanud	20	10,55	20	42	2,1

S ei sõltu teksti pikkusest ($r = -0,09$), kuid on keskmiselt tugevasti seotud lause pikkusega (mis võib olla juhuslik).

Kuivõrd lause pikkus ei sõltunud east üldse, siis oli sama mõneti ootuspärane ka lausestustiheduse puhul. Väikses katsevalimisis erineb lausestuse individuaalne tihedus õpilasiti 7. klassis kuni 1,6 korda ning kolmes muus uuritud rühmas kuni 1,9 korda. Tulemused viitavad sellele, et mõõdik töötabki ilmselt individuaalse arengu näitajana ehk vajaks ühe ja sama kontingendi pikiuurimust (Scotti eelviidatud tulemused peegeldavad ühtede ja samade õpilaste arengut).

Lausestustiheduse ulatuslikud mõõtmised sundis kõrvale jätma ka uuritud kirjutiste S-näitaja suhe tekstisüntaksi kvaliteediga ehk küsimus, millest tulemus räägib. Toodagu näiteks kaks tiheda lausestusega kirjutist. Võrdluses ilmneb selgesti, et olenemata õigekirjaraskustest võib 5. klassi tekst (näide 7) kajastada teemat mitmest aspektist ja lihtne süntaks olla suhteliselt ladus (paitsi allpool kirjeldatav suulisepärasus) ning 11. klassi töö (näide 8) olenemata komplitseeritumast teemakäsitlusest ja earühma keskmist ületavast lausestustihedusest olla kohati nigela, aga mitte näitest 7 viletsama süntaksiga.

- (7) Minu arvates on õnnelik inimene see/ kellel on kõht täis, soe kodu/ ja kõik pereliikmed kodus./ sellepärast et; ta saab oma rõõmu teistega jagada./ Kui sa oled rõõmus,/ siis; ära hoiu seda tagasi/ vaid jaga seda./ Õnnelik olles/ on teised ka õnnelikud./ kui sina oled õnnelik,/ siis on su klassi õed, vennad, ema, isa, õde, vend ning su vanaema ja vanaisa./ Õnnelik oled siis,/ kui teised on rõõmsad./ Alati on tore midagi teha/ N: olla sõpradega,/ käia kinos,/ olla oma perega./ Iga inimene on elus õnnelik, kas või ühe korra./ Kui oled õnnelik/ siis on sul elus vedanud./ sest; mõned inimesed ei võimalda endale rõõmu./ Kui sul on hea süda,/ siis austa teisi inimesi/ ja ole sõbralik,/ siis on teine inimene õnnelik./ Kui perre sünnib uus

pereliige./ siis oled ka õnnelik/ või kui sa abiellud./ siis oled ka õnnelik/
sünnipäeval oled ka õnnelik./ (5. kl; lauses 16 sõnet; S = 2,5)

- (8) Eelmsel nädalal käisin õpilaskonverentsil/ mille teema oli „Väärtuskasvatus”./ Konverentsil oli kohal esindajaid kõikidest koolidest üle Eesti, alates Tallinnast ja lõpetades Võruga./ Arutleti teemadel./ mis on väga argipäevased./ ning ühest neist teemadest oli selline./ Mis on hariduse peamine eesmärk – kas teadmised või tervikliku isiksuse kasvatamine?/

Tänapäevases Eestis on hariduse peamine eesmärk/ saavutada meie riigi majanduslik jõukus ja edu./ millega ei pöörata tähelepanu meie vaimsele arengule./ Enne nõukogude okupatsiooni olid meie kooli peamiseks ülesanneteks /õpetada õpilastele töökust, ausust, hoolivust, vastutustunnet./ sest seda peeti siis kõlbelseks kasvatuseks./ kuid nõukogude okupatsioon hävitas sellised kasvatusviisid./ Selle tõttu ongi meie ühiskondlik elu laostunud/ ja korruptsioon leiab peaaegu igas linnas/ kellel on vähegi oskust seda näha./ See toobki mind järgmise käsitletud teema juurde./ milleks oli./ Millised iseloomuomadused tagavad õnneliku elu ja ühiskonnas hakkamasaamise?/

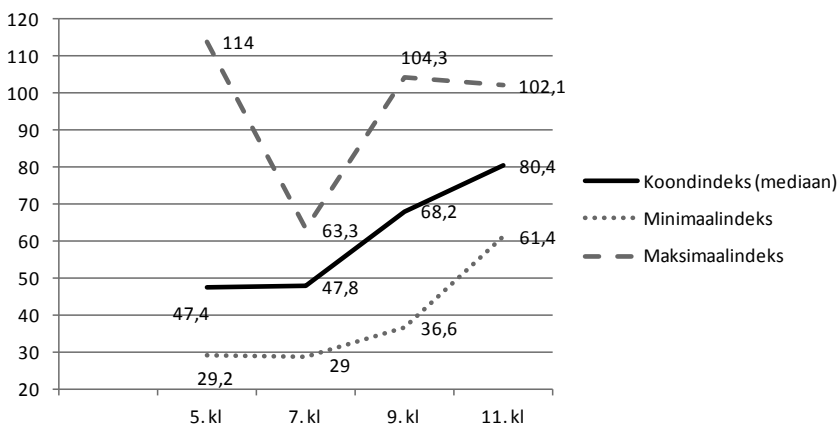
Tänapäevases Eestis on vajalikud iseloomuomadused õnnelikuks eluks sallivus ja individuaalne valikuvabadus./ kuid see ei lähe kokku teiste ühiskonna normidega./ sest need on ka taunitavad./ Ühiskonnas hakkamasaamiseks on tähtis jällegi majandamise oskused./ sest ilma nendeta ei saa koolis omandatud hariduse abil saadud palka mõistlikult kulutada/ ja kui palju tuleks säästa /ning see viib mind konverentsil olnud viimase teema juurde./ milleks oli./ Kas kõik algab kodust või saab kool samuti lapse iseloomuomadusi kujundada?/ Sellele küsimusele vastates/ saime teada./ et kool on samuti võimeline kujundama lapse iseloomuomadusi./ kuid kodu on see/ mis määrab iga viimase kui õpilase iseloomu ja tahte koolis õppida ja pingutada./ (11. kl; 25,4 sõnet lauses; S = 2)

S-valimis on 5. ja 11. klassi keskmine lause ühtviisi 18 sõnet pikk (erinedes 11. klassi tervikvalimi keskmisest 13,8), kuid teksti- ja lauseehitus ei ole võrreldav. Ehkki näide 7 seda ei ilmesta, kirjutab 5. klass ka katsevalimis pikkade suulisepäraste lausetega, oskamata veel liigendada mõttevoolu või sisekõnet selgepiirilisteks lauseteks ega teksti lõikudeks. Arvamuskirjutise jm teksti komponeerimist ei ole veel õpitud ning kirjutatakse lineaarselt üles pähetulevaid mõtteid ja näiteid. 11. klassis on tekst märksa selgemini komponeeritud hoolimata sellest, et 60 min katse ei jätnud aega viimistluseks.¹⁴

¹⁴ Seda näitab ka paralleelselt uuritud sidendus, kuid need tulemused on publitseerimata ega mahu siia artiklisse.

3.3. Süntaksimuutuste üldpilt, järeldused ja diskussioon

Et süntaksimuutjate ealist arengut üldistada, teisendasime võrreldavaks need individuaalsed näitajad, mis tugevasti sõltuvad kirjutaja east (tabel 1), ja liitsime tulemused nn koondindeksiks. Indeks summeerib järgmised valimi mediaani suhtes 10-le keskmistatud näitajad: formaalsus, pikkade sõnade määr, keerukusindeks Lix, viitetihedus (nimisõnamäär), deiktikute määr (negatiivsena), sõnavariatsiooni indeks OVIX ja stiiliindeks S : V. Kõrvale jäid individuaalselt kõikuv lausepikkus ja ea suhtes ükskõiksed sõnaliigid. Individuaalsetele indeksitele toetuvad tulemused on üldistatud joonisel 1.

Joonis 4. Süntaksiarengu koond-, minimaal- ja maksimaalindeks klassiti

Üldjoontes on süntaksiarengu leitud kõver sarnane kirjutamise tehnilise vilumuse, s.o käe- ja silmaliigutuste koordinatsiooni arengu kõveraga (Alamargot jt 2010) ning Nippoldi jt (2005) suulise süntaksi arengu kõveraga (vt allpool). Sisu haldamine nõuab kirjutajalt nii tähelepanu eemaldumist kirjutamistehnikalt (käelise protsessi automatiseerumist) kui ka võimet keskenduda võimalikele strateegiatele ja oskust kirjutist kavandada, mis mõlemad vajavad õpetamist (Deal jt 2009: 9-10) – nõrgimate kirjutajate võimekuse ühtlast kasvu on selgelt näha. Joonis 4 näitab, et süntaksi minimaalindeks kasvab pärast 7. klassi suhteliselt ühtlaselt, mis lubab oletada nii kirjutuskogemuse ja keeleteadlikkuse kasvu kui ka õpetamise tähtsust. Maksimaalnäitajate pilt on seevastu juhuslik – kas lugeda siit

välja keeleandekuse, kasvukeskkonna, lugemuse vm individuaalset mõju, selle üle ei ole võimalik isegi spekulierida.

Süntaksiarengu indeks korreleerub tervikvalimis võrdlemisi tugevasti ja oluliselt nii kirjutuskogemusele viitava klassi kui ka õpilase vanusega. Kõigi nimetatud muutujate vastastikmõju kõigub rühmiti (vt tabel 4). 5. klassi individuaalsed koondindeksid paiknevad hajusalt; tugevaim süntaksiarengu sõltuvus klassist ja astronoomilisest east ilmneb seda vanuserühma kõrvale jättes (vt 7.-11. klassi tulemusi). 5.-7. klassi rühmas ei sõltu koondindeks kirjutuskogemusest ja selle nõrk seos lapse vanusega on ebaoluline. 7.-9. klassi rühmas sõltub süntaksiindeks kõige selgemini õpilaste kirjutuskogemusest (mõju indeksile d järgi u 40%) ja veidi vähem vanusest (mõju u 30%). Sõltuvus klassist ja vanusest säilib olulisena 9.-11. kl rühmas, ehkki on siin veidi nõrgem.

Kontrollisime ka süntaksi koondindeksi ning sõnavara mitmekesisuse näitajate (Kerge jt 2014) vastastikmõju – see on nii üldise kui ka keerukama sõnavara osas keskmiselt tugev, kuid puudub täiesti nii noorema kui ka vanema kirjutajarühma sees. Võrdlemisi selgesti eristab seos süntaksi ja sõnavara mitmekesisuse mõlema näitaja vahel 7. ja 9 klassi. (Vt tabel 4.)

Tabel 4. Süntaksiarengu indeksi seos klassi ja kirjutaja vanuse ning sõnavara mitmekesisusega

Muutuja →	Süntaksiindeksi sõltuvus earühmast				Süntaksiindeksi sõltuvus sõnavara mitmekesisusest			
	Klass		Vanus		Sõnavara üldine varieeruvus		Harvema sõnavara varieeruvus	
	r	d	r	d	r	d	r	d
Rühm ↓								
Kogu valim	0,63***	0,40	0,60***	0,36	0,50***	0,25	0,50***	0,25
7.-11. kl	0,71***	0,50	0,68***	0,46	0,49***	0,24	0,48***	0,23
5.-7. kl	-0,14	0,02	-0,21	0,04	0,04	0,16	-0,11	0,01
7.-9. kl	0,64***	0,41	0,56***	0,31	0,42***	0,18	0,40***	0,16
9.-11.kl	0,44***	0,19	0,38***	0,14	0,02	0,00	0,10	0,01

Märkus. Seos on arvestatav, kui korrelatsioonikordaja $r > 0,3$, ja tugev, kui $r > 0,7$. d on determinatsioonikordaja. Olulisuse kahesuunaline tõenäosus p on tabelis märgitud järgmiselt: * $p < ,05$; ** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$. Vastastikmõju puudumise korral on taust hall.

Noorimad kirjutajad vajavad erilist individuaalset tähelepanu: tingliku koondindeksi individuaalsed näitajad erinevad 5. klassis kuni neli korda ning üksikmuutujate standardhälve on alati suurem kui muudes vanuserühmades, kuid 11. klassis kõigub koondindeks ainult poolteist korda. Teiselt poolt ei saa süntaksit pidada ka 5. klassi kirjutiste hindeobjektiks, kuid hinnet võiks see loovkirjutistes juba mõjutada ja see viitab vajadusele süveneda süntaksi ja õpetajahinde seostesse.

Süntaksi koondindeksi poolest 5. ja 7. klass ei erine, nagu see ilmnes sõnavaragi puhul (Kerge jt 2014). Murdeea algupoolse keelearengu seisak kinnitab Nippoldi jt (2005) vaba ja asjaliku vestluse süntaksi pikiuurimust (varajasest koolieast täiskasvanueani), kus just 13 aasta vanuses ilmneb žanrist sõltumatu tagasilöökk kõrvallausetüüpide esinemuses, sisuüksuste määras ja ka lausestustiheduses (*ibid.*: 1054–1055). Vaid paar tunnust viitab 7. klassis kasvanud keelekogemusele: kahanenud on individuaalsete tulemuste hajusus, oluline väike erinevus on pikkade sõnade osatähtsuses ($r = 0,33$; $p = 0,004$) ja nõrgalt-väheoluliselt erineb ka sõnavariatiivsus ($r = 0,26$; $p = 0,02$). Siiski näitab uurimus tervikuna, et statistiliselt olulist kirjutusoskuse edenemist 11–14 aasta vanuses ei toimu. Kuna probleem ei ole õpetajate arvates ka 5. ja 7. klassi ühesuguses ülesandes (vt sissejuhatust), siis tuleb seda otsida mujalt kui uuringukorraldusest.

Psühhofüüsilise arengu teguritega võiks kirjaliku keelekasutuse suhtelist muutumatust teismeea algupoolse seostada vaid kaudselt (vt Whitmire 2000; Shaffer, Kipp 2014: 187–189, 271, 495–498 vm). Kognitiivse arengu vaatenurgast on 5. klassi õpilased enamasti algaja kirjutaja tasemel (vt Ericsson jt 1993; Lee, Karmiloff-Smith 1996), kuid arengule võib viidata 7. klassi tulemuste osati väiksem individuaalne varieeruvus.

Keelearengu suhteline seisak varases murdeas võib seostuda isiksuse arenguga. Isikuomaduste muutused murdeas on küll väikesed, kuid isikuomadusi moodustavate joonte koosesinemus (isiksuse struktuur) erineb täiskasvanute omast enim just kõnealuses eas: 6. klassi õpilasel on sarnasusi täiskasvanutega omaduste kongruentsikoeftsindi järgi suhteliselt vähe, kuid 8. klassis juba gümnaasiumiga üsna sarnasel täiskasvanupärasel määral. (Möttus jt 2011) Nähtuva seisaku keelearengus võib tingida ka see, et identiteedi kujunemise aeglane algusfaas (vt Shaffer, Kipp 2014: 439–441) muudab tähtsaks eakaaslased ja nendega samastumise slängi kaudu (Whitmire 2000: 4–5), st keeleloome ja -omandamise aktsent jäävad väljapoole koolikeelt. Usaldusväärseid tõlgendusi ja järeldusi saab

siinsete andmete põhjal teha vaid arengupsühholoog, kuid juhuslikkuse välistamiseks tuleb eraldi korrata ka nooremate katset.

Arenenud ja oskuslik kirjutamine on nõudlik ja mitmetahuline protsess, mis koosneb tunnetuslikust ja tekstipädevusest, aga ka pädevusest inimsuhetes, ning on sellepärast algajatele kirjutajatele raske (Holliway, McCutchen 2004). Algajat kirjutajat iseloomustas siin uurimuses eakohaste mõtete suulisepärane spontaanne ülesmärkimise viis, millele osutasid mitmed muutujad. Teismeea algusele osutusid tüüpiliseks oskamatus lausungeid kirjalikeks lauseteks organiseerida – laused on kas väga pikad või tekst lühilauseteks hakitud – ning domineeriv suulisepäraselt verbiline stiil. Samas on iseloomulik, et 5. klassi lause pikkus ja lausestustihedus võivad näitajalt sarnaneda 11. klassi omadega.

Kõigest eeltoodust järeldame, et tuleb uurida ja võrrelda keskmiste või äärmuslike näitajate taga peituvaid kvaliteete nii samas andmekogus kui ka mujal (nt mitme aine kirjutistes ja täiskasvanute korpuse žanrites). Kvalitatiivne kirjeldus aitaks eristada rakenduslikult olulisi erinevusi earühmiti ja žanriti ning suhestada võimalikke keele- ja sisuhinde komponente. Samuti tuleks katset korrata sama ja teist liiki ülesannetega ning lasta kõrvutavalt kirjutada ka arvutis, sest kirjutamisülesanne ja kirjutamisvahend mõjutavad nii teksti loomise strateegia valikut kui ka valminud teksti kvaliteeti (Kellog 2008; Epting 2013).

Samas materjalis väärivad tähelepanu sidendus, süntaktiliste tarindite tüübid ning sõnaliikide sisemine vormiline variatiivsus. Kõik need on prooviuuringus andnud huvitavaid tulemusi. Omaette oluline teema on sõnamoodustus, mis seob süntaksit ja leksikat. Varem on nt üliõpilaskirjutiste pikiuuringus leitud, et deverbaalnoomenite määr on võrreldes ilukirjandusega neljakordne ja kasvab silmatorkavalt bakalaureuseastme 2.-3. õpiaastal (Baratta 2010); samuti eristab just sõnamoodustuse napus kõrgtaseme L2-kirjutajate tekste eesti haritlasessedest (Pajupuu jt 2010: 127).

Siinses uurimuses selgus nii nimisõnalise stiili domineerivuse kui ka pikkade sõnade (komplitseerituma ehitusega, sh tuletiste ja liitsõnade) määra oluline kasv teismeeas, kusjuures raamuurimuses on enne selgunud nii sõnavara üldine kui ka eraldi harvema sõnavara mitmekesisustumine. Järelikult vajavad need näitajad kvalitatiivset uurimist ühe kimbuna. Samas on ulatuslike uurimuste järgi verbilise stiili suhteline dominant lühikeses tekstis loomulikum kui suuremas tekstimassiivis (Malvern jt 2004: 147 jj),

mis tähendab, et arenguuuringus tähtsate individuaalsete keskmiste kõrval võiks samu tekste earühmiti võrrelda ka korpusena.

Tähelepanu vajab muugi metoodika. Eespool kirjeldasime võimalust kohandada Guiraud' indeksit sõnaliigi leksikaalse ja morfosüntaktilise varieeruvuse võrdluseks. Mõeldes kirjavigade uurimisele, tuleks ühtlasi arvestada pikkade sõnade hulgast välja sinna noorematel kirjavea tõttu satunud keelendid. Nimisõnamääraga seotud muutujatest on eaga tugevaimas seoses just see määr ise, kuid samas on neist stiiliindeksil suhteliselt suurim standardhälve, mistõttu ühe žanriga piirduvais uurimustes võiks kõrvale jääda formaalsus. Meie tulemuste järgi tundub, et lausestustiheduse varem leitud ühtlane kasv võib olla kas individuaalse arengu pikiuurimusse sobiv tunnus (Scott 1988) või enam omane suulisele tekstile, eristades žanreid (Nippold jt 2005), nii et süntaktilist tihedust tuleks uurida mitmel meetodil. Alternatiive on eespool ka osutatud (Nir, Berman 2010).

Kirjutamisoskuse individuaalsed erinevused on gümnaasiumiõpilastel väidetavasti usaldusväärselt seotud töömälu mahuga (Vandenberg, Swanson 2007). Ajus toimuvate muutuste seisukohast näib töömälu võimsuse ehk mõttelõikude pikkuse kasv teise elukümneni jooksul (abstraktse mõtlemise tekkest alates) olevat kirjutamisoskuse arengus fundamentaalse tähtsusega (Kuhn 2006). Kuhnile viidates saab samas vaid laiemalt teadvustada, et kirjutamisvilumuse tekkeks on vaja kirjutamisoskust süstemaatiliselt suunata selle osaoskuste suhtelise automatiseerimise poole, s.o sihipäraselt praktiseerida tekstide kirjutamist, jälgides seejuures kogenud kirjutajaid (vt Rijlaarsdam jt 2008). Kooliea kirjutiste areng nõuab kvalitatiivset seostamist ka emakeele omandamise-õppimise ning keeleteadlikkuse kasvu teemaga (vt arutlusi Ravid, Tolchinsky 2002; Bastos Figueriedo, Silva 2009). Uuritud parameetrite ealine muutus peegeldab laste üldist individuaalset arengut ning seda, kuidas kasvab kindlas laadis kirjutamise vilumus ja rohkem või vähem intuiitiivne oskus sõnu seada. Kõik see kinnitab nii siinse kui ka viidatud süntaksiuurimuste lähtepunkti, kuid mitte nende kvaliteete ega seoseid õpetamise, harjutusviiside ja õppekavaga.

Teiselt poolt ei ole kvalitatiivseid andmeid, mil viisil mõjutab kirjutusoskust kool. Praegu räägitakse nii üldisest kui ka ainekirjaoskusest, kuid pole selge, kuidas jaguneb vastutus kirjaoskuse, sh kirjutusoskuse eest emakeeleõpetaja ja muude ainete õpetajate vahel (Krogh 2012). See jääb ebaselgeks ka kooliaegse keeleomandamise viidatud käsitlustes,

paitsi õigekirja osas (vt Ravid, Tolchinsky 2002), mida me käesolevas ei uurinud. Siit kasvab välja vajadus uurida eri ainete kirjutiste spetsiifikat ja küsitluste toel ka ainekirjaoskuse olemuse mõistmist ühiskonnas.

Lisaks on sidumata kirjutusoskus ning lugemuse määra ja laad. Näiteks väidab suure õpetaja- ja õppejõukogemusega Jaanus Vaiksoo (2008), et „lugemise hind on kirjaoskus” ning „kui sa ei loe, ei jää ka keel külge”. Seda mitmekesise „lugemise hinda” mõtestavad Ravid ja Tolchinsky (2002) kui keeleteadlikkuse osa: retooriline paindlikkus ehk keelevahendite asjakohane valik eeldab kokkupuudet piisavalt laia ringi kirjaliku teksti liikidega. Selleks, et loetud tekstide mõju kirjutusoskusele teismeeas hinnata, tuleks Helin Puksandi teismeealugemuse (Puksand 2010) tüüpiline materjal earühmiti läbi töötada ning kirjeldada nii leitud kirjalike mõju- või sisendtekstide süntaksit kõrvuti õpilaste arenguga. Seni on küll uuritud eri vanustele suunatud õpitekste, kuid nende komplitseeritus ei seostu sihtrühma eaga (Puksand, Kerge 2012).

4. Kokkuvõte

Artikli keskmes oli kirjutiste süntaksi arengut iseloomustavate näitajate analüüs, mis koos samade õpilaste sõnavara käsitlusega (Kerge jt 2014) aitab statistika toel vastata, kuidas eesti teismelise keeleoskus põhijoontes areneb.

Sõnavalikuga mitmekesisustumise kõrval (*ibid.*) seostuvad kirjutaja eaga tugevasti mitmed muutujad, mis viitavad järjest keerukamale ja mitmekesisemale morfosüntaksile (OVIX, pikkade sõnade osatähtsus) ning keerukamale, sisutihedamale ja väljendustäpsemale tekstile (keerukusindeksi kasv, üha nominaalsem stiil ja kasvav formaalsus, deiktikute määra kahanemine). Funktsioonisõnade osatähtsus kahaneb klassist klassi, kuid see toimub vaid deiktikute arvelt. Erinevalt täiskasvanuist kasutavad õpilased ootamatult vähe kaassõnu. Konnektiive käsitletakse artiklina lähiajal.

Kirjalikku keelt tõepoolest õpitakse igas mõttes: eaga on järjest vähem kirjutamise spontaansusele osutavaid jooni. 5. klassi lause on veel suulisepäraselt pikk, näidates oskamatuset kõnevoolu lauseteks liigendada, või kaldub teise äärmusse, koosnedes lihtsakoeliselt järjestatud ning tihti *ja'*ga algavatest lihtlausetest ja kaheosalisest liitlausetest, milles esineb mõni sagedasim sidend ja paari tüüpi kõrvallauseid. Muutujate suuri

individuaalseid kõikumisi arvestades vajab just 5. klassi õpilane veel väga palju isiklikku tähelepanu.

Üldistatult on areng viiendast 7. klassini väga napp, kuid 7. klassis on muutujate hajuvus väiksem ning morfoloogia rikkam – enam on pikki sõnu ja veidi kasvab sõnavariatsioon. Stiiliindeks püsib samas ühtviisi haritlaste suulise läbirääkimisdialoogi ja teismemeilide tasemel. 5.-7. klassi tekst on spontaansusele omaselt verbiline ja sisaldab palju deiktikuid, olles seeläbi ka kontekstuaalsem (vähem formaalne).

Õpilaskirjutised muutuvad sisu- ja väljendustäpsemaks alles põhikooli lõpus, mil muutujaväärtused oluliselt kasvavad ning süntaks on napi kvalitatiivse vaatluse järgi organiseeritum ja mitmekesisem.

Kõige ühtlasemini areneb süntaks teismeele nõrgimate individuaalsete näitajatega töödes. See suundumus ei kehti mingil määral parimates näidetes. Kõrgharidusega mittefiloloogide esseekorpuse kui haritud kirjutiste loomuliku etaloni tasemele ei jõua veel ka gümnaasiumiõpilaste mediaannäitajad. Ainult nominaalse ja verbilise stiili tasakaal on lähedal täiskasvanu toimetamata arvamuskirjutistele. Järelikult on vaja klassiti süvenenult ja kvalitatiivselt uurida, mispoolest erinevad ekstreemsete näitajatega õpilastekstid eakohaselt keskmiste näitajatega töödest.

Metoodika poolel osutus vähekõnekaks lausestustiheduse mõõdik, mida seni on kasutatud pikiuurimuses. Uuritud tekstide konstruktsioonide võrdlevaks kirjeldamiseks tuleb metoodikat mitmeti täiendada.

Uurimata on soo mõju süntaksierinevustele, ehkki valim seda lubab. Eraldi tuleks uurida tekstimuutujate mõju hindamisele, kasutades õpetajate kõrval mitmesuguseid eksperthindajaid ja kontrollides hindamisrubriikide mõistmist õpetajate eakohastes fookusgruppides. Küll aga saab juba praegu teha hindamiskoolitusi, et keelehinde rubriikide üle koos praktikutega otsustada, sest kirjutiste mõõdetavad parameetrid on nii sõnavara kui ka süntaksi poolelt teada.

Kvalitatiivse uurimuse jaoks on materjali veel aastateks. Ees on õpilaskirjutiste arengukäigu võrdlus eesti keele kui teise keele omandamise astmetega.

Tänuavaldus

Täname kõiki koole, õpetajaid ja õpilasi, kelle najal kogu uurimus teoks sai, ning uurimuse rahastajat ETF-i (grant 8605 „Kirjutamise loomulikkuse mudel ja hindamine”).

Kirjandus

- Alamargot jt 2010** = Denis Alamargot, Sylvie Plane, Eric Lambert, David Chesnet. Using eye and pen movements to trace the development of writing expertise. Case studies of a seventh, ninth and twelfth grader, graduate student, and professional writer. – *Reading and Writing* 23 (7), 853–888.
- Baratta, Alexander M. 2010.** Nominalization development across an undergraduate academic degree program. – *Journal of Pragmatics* 42 (4), 1017–1036. <http://dx.doi.org/10.1016/j.pragma.2009.08.007>.
- Berman, Ruth, Ludo Verhoeven 2002.** Developing text-production abilities across languages, genre and modality. – *Written Languages and Literacy* 5 (1), 1–43.
- Bastos Figueiredo, Sandra Andrade de, Carlos Fernandes da Silva 2009.** Cognitive differences in second language learners and the critical period effects. – *L1–Educational Studies in Language and Literature* 9 (4), 157–178.
- Björnsson, Carl-Hugo 1969.** Lix på Danska. Stockholm: Pedagogiskt centrum, Stockholms skolförvaltning.
- Eesti keel 2011** = Õppekava. Põhikooli valdkonnaraamat. Eesti keel. Gümnaasiumi valdkonnaraamat. Eesti keel. Tallinn: REKK. <http://www.oppekava.ee> > Abiks õpetajale (25.09.2013).
- Epting jt 2013** = L. Kimberly Epting, Evan M. Gallena, Stephany A. Hicks, Elizabeth N. Palmer, Traci Weisberg. Read and think before you write: prewriting time and level of print exposure as factors in writing and revision. – *Journal of Writing Research* 4 (3), 239–259.
- Ericsson jt 1993** = K. Anders Ericsson, Ralf Th. Krampe, Clemens Tesch-Römer. The role of deliberate practice in the acquisition of expert performance. – *Psychological Review* 100, 363–406. <http://dx.doi.org/10.1037/0033-295X.100.3.363>.
- Funke jt 2013** = Reinold Funke, Regina Wieland, Stephanie Schönenberg, Florian Melzer. Exploring syntactic structures in first-language education: effects on literacy-related achievements. – *L1–Educational Studies in Language and Literature* 13, 1–24.
- Halliday, Michael A. K. 1994.** An Introduction to Functional Grammar. Second Edition. London: Edward Arnold.
- Heylighen, Francis, Jean-Marc Dewaele 2002.** Variation in the contextuality of language: an empirical measure. – *Foundation of Science* 7, 293–340.
- Holliway, David. R., Deborah McCutchen 2004.** Audience perspective in young writers' composing and revising. – *Revision Cognitive and Instructional Processes*. Ed. Linda Allal, Lucile Chanquoy, Pierre Largy. (= Studies

in Writing 13.) Boston, Dordrecht (Netherlands), New York: Kluwer, 87–101.

Hulstijn, Jan H. 2011. Language proficiency in native and nonnative speakers: an agenda for research and suggestions for second-language assessment. – *Language Assessment Quarterly* 8 (3), 229–249.

Hultman, Tor G., Margareta Westman 1977. *Gymnasistsvenska*. Lund: Liber-Läromedel.

Kasik, Reet 1995. Õiguskeele lauseehitus. – *Õiguskeel* 1, 16–21.

Kerge, Krista 2002. Varieties of language and mother tongue teaching orientation. – *Learning and Educational Media*. Ed. Jaan Mikk, Veijo Meisalo, Hasso Kukemelk, Mike Horsley. (= The Third IARTEM Volume.) The International Association for Research on Textbooks and Educational Media, University of Tartu, 230–236.

Kerge, Krista 2010. Kirjažanrite keeleparameetrid mitme tekstiliigi taustal. – *Emakeele Seltsi aastaraamat* 55 (2009). Peatoim. Mati Ereht. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus, 32–62.

Kerge, Krista, Hille Pajupuu 2010. Text-types in speech technology and language teaching. – *Analizar datos > Describir variación / Analyzing data > Describing variation*. Ed. Bueno Alonso, Jorge L., Dolores González Álvarez, Úrsula Kirsten Torrado, Ana E. Martínez Insua, etc. Vigo: Universidade de Vigo (Servizo de Publicacións), 380–390.

Kerge jt 2014 = Krista Kerge, Anne Uusen, Halliki Põlida. Teismee loovkirjutiste sõnavara ja selle hindamine. – *Eesti Rakenduslingvistika Ühingu aastaraamat* 10 (2014). Toim. Helle Metslang, Margit Langemets, Maria-Maren Sepper. Tallinn: Eesti Rakenduslingvistika Ühing, 157–175. <http://dx.doi.org/10.5128/ERYa10.10>.

Krogh, Ellen 2012. Writing in the literacy era: Scandinavian teachers' notions of writing in mother tongue education. – *L1–Educational Studies in Language and Literature* 12 (special issue). A contribution to the inescapability of language. Ed. Iris Pereira, Brenton Doecke. 1–28.

Kuhn, Deanna 2006. Do cognitive changes accompany developments in the adolescent brain? – *Perspectives on Psychological Science* 1, 59–67. <http://dx.doi.org/10.1111/j.1745-6924.2006.t01-2-.x>.

Lee, Kang, Annette Karmiloff-Smith 1996. The development of external symbol systems: the child as annotator. – *Perceptual and Cognitive Development*. Ed. Rochel Gelman, Terry Kit-Fong Au. San Diego: Academic Press, 185–211. <http://dx.doi.org/10.1016/B978-012279660-9/50024-5>.

Malvern jt 2004 = David Malvern, Brian Richards, Ngoni Chipere, Pilar Durán. *Lexical Diversity and Language Development. Quantification and Assessment*. Hampshire, New York: Palgrave Macmillan.

Mõttus jt 2011 = René Mõttus, Jüri Allik, Anu Realo. *Intelligentsuse psühholoogia*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

- Nippold, Marilyn A. 2004.** Research on later language development. International perspectives. – *Language Development Across Childhood and Adolescence. Psycholinguistic and Crosslinguistic Perspectives*. Ed. Ruth A. Berman. (= Trends in Language Acquisition Research 3.) Amsterdam: John Benjamins, 1–8. <http://dx.doi.org/10.1075/tilar.3.04nip>.
- Nippold jt 2005** = Marilyn A. Nippold, Linda J. Hesketh, Jill K. Duthie, Tracy C. Mansfield. Conversational versus expository discourse: a study of syntactic development in children, adolescents, and adults. – *Journal of Speech, Language, and Hearing Research* 48, 1048–1064.
- Nir, Bracha, Ruth A. Berman 2010.** Complex syntax as a window on contrative rhetorics. – *Journal of Pragmatics* 42 (3), 744–765.
- Pajupuu jt 2010** = Hille Pajupuu, Krista Kerge, Lya Meister, Eva Liina Asu, Pilvi Alp. Naturalness of speaking and how to assess it. – *Trames. Journal of the Humanities and Social Sciences* 59 (2), 120–140. <http://dx.doi.org/10.3176/tr.2010.2.02>.
- Puksand, Helin 2010.** Tekstid, mida loevad teismelised. Teismeliste lugemisharjumuste kasutamine koolis. – *Tekstid ja taustad VI. Tekstiuurimus ja kool*. Toim. Krista Kerge. Tallinn: Tallinna Ülikool, Emakeeleõpetuse Infokeskus, 20–35.
- Puksand, Helin, Krista Kerge 2012.** Õpiteksti analüüs kirjaoskuse omandamise kontekstis. – *Emakeele Seltsi aastaraamat* 57 (2011). Peatoim. Mati Ereht. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus, 162–217. <http://dx.doi.org/10.3176/esa57.09>.
- Ravid, Dorit, Liliana Tolchinsky 2002.** Developing linguistic literacy. – *Journal of Child Language* 29 (2), 417–447.
- Rijlaarsdam jt 2008** = Gert Rijlaarsdam, Martine Braaksma, Michel Couzijn, Tanja Janssen, Mariet Raedts, Elke van Steendam, Anne Toorenaar, Huub van den Bergh. Observation of peers in learning to write: practice and research. – *Journal of Writing Research* 1 (1), 53–83.
- Rogoff, Barbara 2003.** *The Cultural Nature of Human Development*. New York: Oxford University Press.
- Scott, Cheryl M. 1988.** Spoken and written syntax. – *Later Language Development. Ages Nine through Nineteen*. Ed. Marilyn A. Nippold. Austin: Pro-Ed., 49–95.
- Scott, Cheryl M., Sharon L. Stokes 1995.** Measures of syntax in school-age children and adolescents. – *Language, Speech, and Hearing Services in Schools* 26, 309–319.
- Shaffer, David R., Katherine Kipp 2014.** *Developmental Psychology. Childhood and Adolescence. International Edition*. Wadsworth Cengage Learning.
- Ure, Jean 1971.** Lexical density and register differentiation. – *Applications of Linguistics. Selected Papers of the Second International Congress of*

Applied Linguistics, Cambridge 1969. Ed. George Perren, John L. M. Trim. London: Cambridge University Press, 443–452.

Uusen, Anne 2006. Põhikooli I ja II astme õpilaste kirjutamisoskus. Doktoritöö. Tallinn: Tallinna Ülikooli kirjastus.

Vaiksoo, Jaanus 2008. Lugemise hind. – Sirp 11. I.

Vandenberg, Robert, Lee H. Swanson 2007. Which components of working memory are important in the writing process? – Reading and Writing 20, 721–752.

Verspoor jt 2012 = Marjolijn Verspoor, Xioyan Xu, Monika S. Schmid. A dynamic usage based perspective on L2 writing development. – Journal of Second Language Writing 21 (3), 239–263.

Whitmire, Kathleen A. 2000. Adolescence as developmental phase: a tutorial. – Topics in Language Disorder 20 (2), 1–14. <http://dx.doi.org/10.1097/00011363-200020020-00003>.

Krista Kerge
eesti keele ja kultuuri instituut
Tallinna Ülikool
Narva mnt 25
10120 Tallinn
krista.kerge@tlu.ee

Anne Uusen
kasvatusteaduste instituut
Tallinna Ülikool
Narva mnt 25
10120 Tallinn
uusen@tlu.ee

Halliki Põlda
eesti keele ja kultuuri instituut
Tallinna Ülikool
Narva mnt 25
10120 Tallinn
halliki.polda@gmail.com

Helin Puksand
kasvatusteaduste instituut
Tallinna Ülikool
Narva mnt 25
10120 Tallinn
helin.puksand@tlu.ee

Development of syntactic parameters of teenage creative writing

Krista Kerge, Anne Uusen,
Halliki Põlda, Helin Puksand

Within the framework of literacy development (see e.g., Ravid & Tolchinsky 2002), 159 Estonian students from grades 5 (11-12 years old), 7 (13-14), 9 (15-16) and 11 (17-18 years) experimentally wrote an argumentative text on social values. The data was described statistically.

The lexical parameters of the writings started to grow rapidly after grade 7 but did not reach the level of adults (see Kerge et al. 2014). The same goes for parameters suitable for describing richer morphosyntax (more affixation and compounding), such as OVIX indexing unique tokens, or the percentage of long words; more complex syntax, such as formality index based on the importance of noun phrases; dominance of the nominal versus verbal style; growth in lexical density (here pointing to the decline of the amount of functional words) or clausal density. Moreover, those parameters do not develop equally. In grade 5, parameter values (all typical of oral or spontaneous texts) pointed to students writing down thoughts in the order they occur. Although standard deviations were relatively smaller in grade 7, there was no significant difference between grades 5 and 7, except in the proportion of the long words and somewhat in OVIX values.

After grade 7, all parameter values grow abruptly and significantly. The development continues in the upper secondary school age but reaches the adult level only in nominal style dominance (cf. Kerge, Pajupuu 2010). The developmental curve found here is very close to what is described by Alamargot et al. (2010), and especially by Nippold et al. (2005).

Keywords: Estonian, argumentative text, cognitive and linguistic development, ratio of unique tokens, sentence length and complicity, formality, lexical and clausal density, nominal and verbal style

EESTI KEELTEST RAHVALOENDUSTEL

KADRI KOREINIK, TÕNU TENDER

Annotatsioon. Artikkel vaatleb keelte kajastamise tendentse rahvaloendustel: milliseid keeli nüüdis-Eestis osatakse ja millised muutused on aja jooksul keeleoskuses toimunud. Samuti on esitatud järeldusi murdekeele oskuse kohta 2011. aasta rahvaloenduse põhjal. Oluline osa murdekeele mõistjatest elab väljaspool traditsioonilisi murdealasid. Rahvaloenduste tulemused näitavad, et inglise keele oskajate osakaal on kolmveerandsaja aastaga kasvanud 20 korda. Saksa keele oskajate hulk on tänaseni suhteliselt stabiilsena püsinud. Soome keele oskajaid leidub Eestis nüüdseks enam kui saksa keele oskajaid. Artiklis tutvustame Carol Bensoni ja Kimmo Kosoneni (2012) termineid *domineeriv keel* ehk *dominantkeel* ja *mittedomineeriv keel*.

Võtmesõnad: rahvaloendus, mitmekeelsus, võõrkeel, murdekeel (kohamurre), Eesti

1. Sissejuhatus

Tänapäeval on Eestis domineerinud rahvusliku ärkamise ajal tekkinud arusaam, et rahva (rahvuse) määrab ära keel.¹ Väidet kinnitab eesti keele käsitlemine seadusloomes: eesti keel on eesti identiteedi kandja ja Eesti (ainus) riigikeel (Eesti Vabariigi põhiseadus 1992; Keeleseadus 1995, 2011), Eesti Vabariik peab „tagama eesti rahvuse, keele ja kultuuri säilimise läbi aegade” (põhiseaduse preambul). (Siiner jt 2008: 212) Eesti kehtiva keeleseaduse esmane eesmärk on „arendada, säilitada ja kaitsta eesti keelt ning tagada eesti keele kasutamine peamise suhtluskeelena kõikides

---

¹ Carl Robert Jakobson rõhutas oma esimeses isamaa kõnes: „Pääasi aga, kust ühe rahva vaimuharimise järke äratunnukse, on temal keel. Keel on ühe rahva harimise kandja, ja seepärast ka tema kauni korra ja priiuse sünnitaja, on tema kõige kallim pärandus. Keel on kes üht rahvast rahvaks teeb; ta varjab üht lõpmata väge ja pühaust oma sees. Keel ja mõistus käivad käsikäes, sest keel on avalikuks saanud mõistus. Seepärast võime ka sest, kuidas ühe rahva keel haritud on, kõige paremine rahva enese vaimujärge äratunda.” (Jakobson 1868)

avaliku elu valdkondades” (Keeleseadus 2011: § 1). Samas on arendatav, säilitatav ja kaitstav valdkond laienenud: keeleseadusega tähtsustatakse eesti riigikeele ja viipekeele järel eesti keele piirkondlikke erikujusid ehk murdeid (Keeleseadus 2011: § 3 lg 3): „Riik toetab eesti keele piirkondlike erikujude (edaspidi *murdekeel*) kaitset, kasutamist ja arendamist.” Kuigi Eesti seadused kaitsevad peamiselt eesti keelt, on kõik maailma keeled – nii suure kui ka väikese kasutajaskonnaga keeled ja murded – väärtuslikud ja olulised, sest on ajaloo vältel talletanud endasse tarkusi ja kujundanud identiteete (nt Nabhan 2001: 151; Skuttnabb-Kangas 2002: 13–14).

Vaatleme artiklis keeleoskuse kajastamist rahvaloendustel: milliseid keeli on registreeritud, kas ja kuidas on hinnatud Eestis keeleoskust, mitmekeelsust² – milliseid (võõr)keeli³ on tähtsustatud ja osatakse. Kas suure kõnelejaskonnaga keelte kõrval väärtustatakse ja osatakse ka murdeid? Millised on keeleoskuse suundumused ühiskonna tasandil? Rahvaloendus tugineb keeleoskuse kajastamisel inimeste enesehinnangule, kuid keelte oskamise mõõtmine, st keeleoskustasemete täpne määramine ei ole siinse kirjutise eesmärk. Mõnel juhul kasutame rahvaloenduse andmete tõlgendamiseks teiste uurimuste tulemusi. Püüame vastata kahele küsimusele: 1) milline on Eesti elanike keeleoskus ja kuidas see on aja jooksul muutunud; 2) mida võime järeldada murdekeele oskuse kohta 2011. a rahvaloenduse põhjal.

Ühiskonna keelelist mitmekesisust mõjutavad kaudselt muutuvad keelehierarhiad: milliste keelte oskust peetakse oluliseks, prestiižseks; milliseid keeli õpetatakse haridussüsteemis ning millises järjekorras; millised keeled on ilmunud keelemaastikele (ingl *linguistic landscapes*)⁴.

² Tihti eristatakse isiku mitme võõrkeele oskust, st isiku mitmekeelsust ehk paljukeelsust (ingl *plurilingualism*) ning ühiskonna mitmekeelsust (ingl *multilingualism*), s.o mitme keele oskamist või mitme keele koosseksisteerimist ühiskonnas (Raamdokument 2007: 20), vrd ka Dulitšenko 2004: 26.

³ Võõrkeel on õpipsühholoogia põhimõtte kohaselt iga keel peale kõneleja emakeele ja/või esimese keele. Keeleseaduse (2011: § 5) mõttes on võõrkeel iga keel peale eesti keele ja eesti viipekeele; võõrkeeleks peetakse ka vähemusrahvuse keeli, mida vähemusrahvusest Eesti kodanikud on Eestis põliselt kasutanud emakeelena. Kui 1934. a keeleseaduses olid *võõrkeel* (1934. a *võõras keel*) ja *vähemusrahvuse keel* sama tasandi terminid, siis nii 1995. kui ka 2011. a keeleseaduses on *vähemusrahvuse keel* võõrkeele alaliik (Tender 2008: 158).

⁴ Avalikus ruumis eri eesmärkidel kuvatud (eksponeeritud) sõnad ja kujutised (Shohamy, Gorter 2009).

Keelehierarhiaid mõjutab poliitika – tahtlik või tahtmatu, avaliku(m) või varjatu(m) praktika –, aga ka ettekujutused keeltest, st keeleideoloogia, mis (taas)loob sotsiaalseid erinevusi (Blackledge 2005). Keelehierarhiate tipus on enamasti riigi elanike enamiku standarditud ehk normikeel või *lingua franca*⁵ (d), teises otsas enamasti standardimata ehk normimata keelekujud, väikese osa inimeste poolt kasutatud, (sotsiaalselt) madalama staatusega keelepraktika⁶. Madalast või ambivalentsest positsioonist hoolimata leidub mõnel pool Eestiski nn jäänukalasid (ingl *residual spaces*), kus ühist identiteeti ja riiklikku ühtsust loovad tegevused (haridussüsteem, meedia, keelestandard ehk normikeel) on olnud nõrg(em)ad ja/või vaidlustatud (vrd Appadurai 2005: 190). Nõnda on mitmel pool Eestiski alal püsinud murdekeel (kohamurre). Rahvaloenduse tulemustele toetudes analüüsime sedagi, milliseid normikeelest (kirjakeelest) erinevaid kohalikke keelekujusid, murdeid ja murrakuid Eestis osatakse.

Ühiskonna keelerikkust mõjutav otsene, ent samuti poliitikast mõjutatud tegur on inimeste ränne. Nõukogude perioodil oli Eesti sisse-rändemaa, mis alates 1990. aastatest muutus väljarändemaaks, kust esmajoonelased venelased ja teised endise Nõukogude Liidu rahvad rändasid tagasi oma kodumaale.⁶ Lääne-Euroopasse emigreeruti tollal suhteliselt tagasihoidlikult, erandiks oli naabermaa Soome (Anniste jt 2012). Juba aastakümne hiljem olukord muutus. Euroopa Liiduga (EL) ühinemine 2004. aastal, eriti aga 2006. aasta, mil mitu ELi riiki avas oma tööturu liidu uusliikmetele, vähendas oluliselt väljarände piiranguid. Majanduslanguse ajal süvenes Eesti elanike väljaränne läände veelgi⁷. Eestlaste varasemad suuremad väljarändelained toimusid XIX sajandi keskpaigast kuni esimese maailmasõjani, mil demograafilise plahvatuse tagajärjel asuti Vene impeeriumi aladele, ning teise maailmasõja ajal, mil põgeneti läände. Väljarändele võib järgneda teatud tingimustel ka tagasiränne (vt Tammaru jt 2010; Pungas jt 2012). Tagasipöördujate keeleoskus ja teiste keeltega seotud kogemused on muutunud.

⁵ Kuigi praktika teooriaid on mitu, peame praktika mõiste all Pierre Bourdieu (1977, 2003) eeskujul silmas harjumuspärast (ka rutiinset) tegevust või inimese teadvuses reflekteerimata käitumismustreid. Keelepraktika on igapäevane keelekasutusviis, see, kuidas (ja ka millest) räägitakse.

⁶ Taasiseseisvunud Eesti suure väljarände põhjusena on nimetatud nõukogudeaegset suurt sisserännet (Anniste, Tammaru 2014).

⁷ Väljarännanud Eesti elanikest moodustasid 1/3 mitte-eestlased ning 2/3 eestlased.

2. Rahvaloenduse ideoloogiline ja poliitiline mõõde

Enamik rahvaloenduste küsimustikke sisaldab inimeste loendamise kõrval küsimusi subjektiivselt hinnatava identiteedi aspektide (rass, rahvus/etnos, keel) kohta. Seetõttu võib rahvaloendust pidada poliitiliseks ja identiteeti konstrueerivaks nähtuseks (nt Kertzer, Arel 2004). Samas on sotsiaalselt konstrueeritud etniline vm kollektiivne identiteet oma tagajärgedes ülimalt reaalne – keelepraktika võib lähtuda või olla mõjutatud nendest identiteetidest. Poliitilisus seisneb selles, et identiteedi- ja keelekategoriate valik tehakse loendusel etteantud, poliitiliselt motiveeritud kategooriate seast.

Nüüdis-Eestis ei leidu ilmselt palju inimesi, kes kahtleks rahvaloenduse tähtsuses riikliku poliitika (nt haridus) planeerimisel või teabe kogumise vajaduses. Ent rahvaloendus toetab ka vaatenurka, et inimpopulatsioone saab rühmitada selgelt piiritletud kategooriate abil ning loob nõnda reaalsusest paratamatult moonutatud pildi (Kertzer, Arel 2004; vt ka Anderson 1991; Scott 1998; Appadurai 2006). Loenduskategoriad või väärtusklassid „püsielanik”, „rahvus” ja „keel” ei ole neutraalsed ega tulene sageli konkreetsetest vajadustest, vaid on eri huvidega pooli hõlmava poliitilise protsessi tulemus (ingl *pre-census politics*; Dave 2004), mida on omakorda kujundanud minevik ja riiklikud huvid (Arel 2002b; Tisliar 2013). Euroopas ja Uues Maailmas hakati loendustel keeleküsimusi esitama XIX sajandi keskel (Arel 2002b: 94). Peamiselt on esitatud kolme liiki keeleküsimusi: lapsena õpitud esimese keele, enim kasutatava keele ja riigikeele oskuse kohta. Sealjuures on emakeele küsimus rahvaloendustel toiminud n-ö tagasivaatelisena, tähistades eelkõige nii indiviidi rahvuslikku identiteeti kui ka sõna otseses mõttes ema keele kasutust, vähem indiviidi igapäevast keelekasutust (Arel 2002b: 97, 109). Lääne-riikide rahvaloenduste põhiprobleem on aastakümneid olnud rände ja loenduse konfidentsiaalsuse teemad, endise idabloki maades ja Venemaal on fookuses olnud peamiselt rahvus- ja keeleküsimused (Arel 2002a: 823).

Viimase Eesti rahvaloenduse puhul on selle poliitilistele ja ideoloogilistele aspektidele viidanud etnoloog Indrek Jääts (2013). 2011. aastal võimaldas rahvaloendus esimest korda Eesti rahvaloenduste ajaloos Eesti püsielanikel hinnata ja märkida loendusankeeti oma eesti murrete oskust. Jääts (2013: 1076, 1107) väidab, et setu ja võru aktivistid kasutasid viimast rahvaloendust osaliselt enda huvides ära. Meie arvates kuulub aktivistide tegevus ootuspärase demokraatliku poliitikategemise juurde ning uute väärtusklasside „leiutamine” pole kaugeltki vaid Eestile iseloomulik.

Kõikjal on rahvaloenduse küsimuste ja kategooriate formuleerimine poliitikaga põimunud: kui mõned loendusküsimused ja -kategooriad on neutraalsed ja loomulikud, siis teised on loendustesse arvatud poliitilise surve tulemusena (vt Kertzer, Arel 2004: 15). Jääts (2013: 1091) rõhutab murdeküsimuse raskesti mõistetavust (mitmetähenduslikkust) ning tõstab esile etnoregionalistide propaganda võimalikku mõju loenduse tulemustele (valiidsusele). Tõepoolest, rahvaloendustel püütakse üldjuhul vältida suure tõlgendusruumiga küsimusi, ometi on keeleküsimusi mitmel pool tõlgendatud pigem etnilist kuuluvust või rahvuslikku identiteeti kui keeleoskust ja -kasutust mõõtvaks küsimuseks. Pavol Tisliar (2013) näeb seost esimeste ja järgnevate loenduste kontseptsioonide ja küsimuste vahel. Tema näitel oli keel Austria-Ungari keisririigis alates 1880. a rahvaloendusest kasutusel rahvuse indikaatorina, ent n-õ kontseptuaalne inerts toimis pärast riigi lagunemistki. Ka nõukogudeaegsetes loenduste instruksioonides ei suudetud selgeks teha, kuidas tuleks tõlgendada emakeele küsimust: kas esimese, lapsepõlves õpitud keelena, nagu soovitas ÜRO, või keelena, mida inimesed eelistavad iga päev kasutada. 1990. aastate sotsioloogilised uuringud näitasid, et paljud pidasid silmas koguni kolmandat võimalust, st rahvus- ja riigikeelt (Arel 2002a: 820). Meie hinnangul ei pruugi loenduse küsimus emakeele kohta kõikide etniliste rühmade puhul anda võrreldavaid, keelekasutust peegeldavaid tulemusi. Näiteks valgevene keel emakeelena ei näita tõenäoliselt selle igapäevast kasutamist, samas eesti keel näitab. Rahvuse ja emakeele küsimused on suure tõlgendusruumiga ning nende kohta küsimine on tänases hilismodernses ja üleilmastunud ühiskonnas, eriti mitmekeelsete ja -rahvuseliste perede ning rände sihtmaade puhul problemaatiline.

3. Eesti rahvaloenduste ajaloost

Rahvaloenduste-eelset rahvaarvu on enamasti hinnatud kaudsete meetoditega, st eri allikaid – kirikuraamatuid, adramaa- ja hingerevisjone – kombineerides (Tiit 2011a). Ajaloolise demograafia kõige tähtsam allikmaterjal on kiriku meetrikaraamatud, mille süstemaatiline pidamine algas Euroopas XVI sajandil ja Eestis tulenevalt Rootsi kirikuseadusest XVII sajandi lõpul (Must 2000). Üksikutes kogudustes hakati sünde, abiellumisi ja surmi registreerima juba XVII sajandi esimesel poolel, nt Keilas 1627. Juba XVI sajandil alustati adramaarevisjone, kus peeti mõningast arvet

ka tööjõuliste inimeste üle. XVIII sajandi alguses hakati Vene impeeriumis korraldama maksukohustuslaste kindlakstegemiseks hingeloendusi; Balti kubermangude kohta hakkas revisjonikohustus kehtima neljanda hingeloendusega 1782. aastal (Vahtre 1973). 1860. aastal alustati Eesti ja Liivimaa rüütelkonna initsiatiivil rahvaloenduse ettevalmistusi, mis päädisid prooviloendustega 1864. aastal Jänedas mõisas, 1866. aastal Rae ja Lagedi mõisas, 1867. aastal Liivimaa ja 1868. aastal Eestimaa linnades, kuid rahvaloendus lükkus ikalduse tõttu edasi (E. Tannberg, T. Tannberg 1989; vrd Tiit 2011b).

Esimeseks Eesti maa-ala hõlmavaks rahvaloenduseks on peetud 1881. aastal Tsaari-Venemaa koosseisu kuulunud Eestimaa ja Liivimaa kubermangu statistikakomitee korraldatud loendust. Tol korral jäi loendusest välja nt Narva, mis kuulus Peterburi kubermangu koosseisu. Eesti alal elas toona 893 558 inimest (Selirand, Siilivask 1996: 250; Raag 2008: 78)⁸. Nimetatud rahvaloenduse andmed annavad teavet Eesti ala rahvastiku vanuse, soo, perekonnaseisu, usutunnistuse, rahvuse, keele, kirjaoskuse, ameti, teenistus-, elu- ja sünnikoha ning vaimsete ja füüsiliste puuete kohta. Toonasel rahvaloendusel koostati isiku- ja majakaardid (= leibkonna ankeet). Viimasele märgiti, kas isik on *eestlane, sakslane, venelane, lätlane, juut* (või *kes muulane?*) ja milline on tema *räägitav keel* (*eesti, saksa, vene, läti, juudi või mis keel?*) (Must 2000: 164). Eesti keele kõnelejaid oli maal ja linnades kokku ligi 90% elanikkonnast, saksa keele kõnelejaid u 5%, vene keele kõnelejaid u 3% ning ülejäänud olid muude keelte kõnelejad (Raag 2008: 78; Tiit 2011a: 19).

Esimene ja ainus kogu Tsaari-Venemaal hõlmav rahvaloendus korraldati 1897. aastal. Loenduslehed koostati majapidamiste kaupa, küsiti mh emakeelt (*ema keel*) (Must 2000: 167). Eesti alal elas kokku 986 373 inimest⁹, neist u 90% kõnelesid emakeelena eesti keelt; üle 4% vene keelt; 3,6% saksa keelt; 1,0% läti keelt; 0,6% rootsi keelt; 0,5% jidišit; 0,3% poola keelt, vähemal hulgal leidis ka muude keelte kõnelejaid (vrd Selirand, Siilivask 1996: 252–253; Raag 2008: 113–114).

Iseseisvas Eesti Vabariigis korraldas Riigi Statistika Keskbüroo rahvaloenduse 1922. ja 1934. aastal. 1922. aastal hõlmas loendus ka elumaju ja kortereid. 1922. a loenduse järgi elas riigis 1 107 059 elanikku (Rahva-

⁸ Ilma Narva ja Valga linna arvestamata elas Eestis 881 455 inimest (Tiit 2011a: 18).

⁹ Selgi korral jäi Eesti andmetest välja Narva linn. Vrd Ene-Margit Tiidu andmed (2011a: 23): Eesti territooriumil elas loenduse andmetel 958 351 inimest.

loendus 1922: 9). Eestlasi oli 969 976 (87,7%), neist 8595 inimesele (0,8%) ei olnud eesti keel *harilik keel* (rahvaloenduse küsimus: *Mis keelt harilikult eraelus kõneleb?*); venelasi oli 91 109 (8,2%); sakslasi 18 319 (1,7%); juute 4566 (0,4%); rootslasi 7850 (0,7%); muid 14 508 (1,3%). Rahvus oli teadmata 731 inimese (0,1%) puhul (Rahvaloendus 1922: 31). Võõrkeelte oskuse kohta küsimusi ei esitatud.

1934. aasta loenduse küsimustik sarnanes põhiosas 1922. aasta küsimustikuga. Esimest korda fikseeriti Eesti elanike võõrkeelte oskus 1934. a rahvaloendusel. Küsiti keeli, mida isik kõneleb *tavakeelena* (pr *langue habituelle*)¹⁰ ning *keelteoskust peale tavakeele* (pr *exceptée la langue habituelle*) (Rahvastiku koostis 1934: 104–117). Tavakeelena pandi kirja eesti, vene, saksa, rootsi, läti, juudi, ingeri, mustlase, soome, poola, inglise, tatari, heebrea, prantsuse, taani, leedu, türgi, tšehhi, itaalia, hollandi keel, lisaks võis nimetada mõne muu keele ning nende oskajad (Rahvastiku koostis 1934: 104–109). Kirja pandi ka keeled (ja nende oskajad), mida osati peale tavakeele (st võõrkeelena): eesti, vene, saksa, inglise, läti, prantsuse, soome, rootsi, poola, (tehiskeel) esperanto, juudi, ladina, itaalia, heebrea, taani, leedu, hispaania, ingeri, norra, mustlase, kreeka, tšehhi, portugali, hollandi, ungari, ukraina, türgi, tatari, hiina, rumeenia, serbia, bulgaaria, flaami, jaapani, gruusia, armeenia, pärsia, isuri, kirgiisi, araabia, liivi keel ja muud keeled (Rahvastiku koostis 1934: 110–117).

1941. aastal korraldasid Saksa okupatsioonivõimud seitsmest küsimusest koosneva loendusprogrammi alusel rahvastiku arvestuse (Tiit 2011a: 45–46). Eesti rahvaarv oli 1 017 475 inimest, eestlaste osatähtsus oli 90% (Tiit 2011a: 47). Elanike keeleoskuse kohta küsimusi ei esitatud.

Pärast teist maailmasõda korraldati Eestis kogu Nõukogude Liitu hõlmanud rahvaloenduste raames neli loendust: 1959., 1970., 1979. ja 1989. aastal. Neil loendustel esitatud küsimused olid põhiosas sarnased. Neist kolmel viimasel loendusel küsiti peale *emakeele* mõnda *NSV Liidu rahvaste keelt*, mida isik vabalt valdas, kusjuures vaba valdamise all peeti silmas oskust selles keeles lugeda, kirjutada ja vabalt kõnelda või ainult vabalt kõnelda. Lubatud oli märkida ainult üks NSV Liidu rahvaste keel – see, mida isik kõige paremini valdas.

2000. aasta loendus oli taasisesiseisvunud Eestis esimene. Eestis elas 1 370 052 alalist elanikku, neist 67,9% olid eestlased (Rahvaloendus

¹⁰ Lähedane tänapäeval kasutatavale kodukeele mõistele.

2000). Loendusküsimustiku väljatöötamisel arvestati rahvusvahelisi soovitusi ning rahvaloenduse andmed on põhiosas võrreldavad teiste riikide loendusandmetega. Sellel rahvaloendusel küsiti vastaja *emakeelt* (*eesti, vene, ukraina, valgevene, soome, läti, muu keel (kirjutada)*), lisaks ka emakeelest erinevat keelt (*Milliseid keeli te veel oskate?*), mida isik oskab lugeda, kirjutada või kõnelda. Keeleoskuse nõuded olid võrreldes Nõukogude aja loendustega suhteliselt väikesed. Võõrkeele oskuse küsimusele vastamine oli vabatahtlik,¹¹ seetõttu jättis 14,2% elanikest sellele vastamata. Küsimus esitati kõigi elanike, sh väikelaste kohta. Võõrkeeleks arvati iga emakeelest erinev keel, sh ka oma rahvuse keel, kui see polnud isiku emakeel. Etteantud vastusevariandid olid: *eesti keel, vene keel, inglise keel, saksa keel, prantsuse keel, soome keel, rootsi keel, läti keel, oma rahvuse keel, muu(d) keel(ed)* ja *ei oska* (Rahvaloendus 2000, isikulehe küsimus 14). Ilmnes, et 68,2% eestlastest oskas vene keelt, 35,2% inglise keelt, 16,6% soome keelt ja 14,9% saksa keelt. Venelastest oskas 44,5% eesti keelt, 17,4% inglise keelt, 5,4% saksa keelt, 1,6% soome keelt. Küsimusele vastanutest 72% oskas vähemalt üht võõrkeelt ning 28% ei osanud peale emakeele ühtegi muud keelt. Kõige rohkem osati vene keelt (49% vastanutest) ja inglise keelt (29% vastanutest), järgnes eesti keel, seda oskas 45% vastanud mitte-eestlastest.

Seni viimane Eesti rahvaloendus toimus 2011. aastal. Eestis elas 1 294 455 inimest, neist 902 547 eestlast (69,7%), 326 235 venelast (25,2%), 64 038 muu rahvuse esindajat (5%) ning rahvus oli teadmata 1635 inimese (0,1%) puhul. Traditsiooniliselt küsiti emakeele kohta (*Mis on Teie emakeel?*). Vastusevariandid olid: *eesti, vene, ukraina, soome, inglise, muu keel (MÄRKIGE)*. Isikuankeedis küsiti esimest korda, kas inimene oskab mõnda kohalikku keelekuju, murret või murrakut, ja paluti nimetada see kohalik keelekuju, murre või murrak, mida osatakse (kõige paremini). Sooviti teada sedagi, kas loendatav oskab peale emakeele veel mõnda keelt ning paluti nimetada oskuse järjekorras need emakeelest erinevad keeled, mida inimene oskab (*Kas Te oskate peale*

¹¹ Vastamise vabatahtlikkus oli tingitud juriidilistest põhjustest: rahvaloenduse seadus võeti vastu 1998. aastal ning selle kohaselt oli kohustuslike küsimuste hulka võetud vaid küsimus eesti keele oskuse kohta. Pärast 1998. aasta prooviloendust otsustati eesti keele oskuse küsimus asendada võõrkeele oskuse küsimusega, kuid seadust enam muutma ei hakatud ja seetõttu ei olnud inimestel kohustust küsimusele vastata.

emakeele veel mõnda keelt? Palun nimetage oskuse järjekorras need emakeelest erinevad keeled, mida Te oskate (ahustage keelest, mida Te kõige paremini oskate)).

4. Eesti ühiskonna võõrkeeleskusest

Aja jooksul on muutunud võõrkeele mõiste ja keeleskuse (hindamise) kriteeriumid. Kui XX sajandi esimesel poolel oli võõrkeeleskus pigem erand, siis tänapäeval peetakse võõrkeelte oskust inimese üheks põhioskuseks. See kajastub ka rahvaloenduste tulemustes. Euroopas ja mujalgi maailmas kasutatavas Euroopa keeleõppe raamdokumendis määratletakse võõrkeeleskust kui oskust kasutada keeleteadmisi (hääldus, grammatika, sõnavara) eesmärgipäraselt suuliste ja kirjalike tekstide mõistmiseks (kuulamis- ja lugemisoskus) ning koostamiseks (rääkimis- ja kirjutamisoskus), võttes arvesse konteksti ja suhtluspartnereid (Raamdokument 2007). Võõrkeeleskuse hindamiseks (mõõtmiseks) on kasutusel eri skaalad. Tänapäeval kasutatakse Eestis ja Euroopas võõrkeeleskuse hindamiseks peamiselt Euroopa Nõukogu keeleskustasemeid (A1–C2) (vt Raamdokument 2007). Rahvaloendustel esitavad inimesed oma keeleskuse kohta enesehinnangulised vastused.¹²

Loendustel on inimeste keeleskuse kohta kogutud eri laadi teavet: keeleskuse nimetamise võimalused on rahvaloendustel mõnevõrra erinevad. Näiteks Nõukogude ajal 1970., 1979. ja 1989. aastal toimunud loendusel ei küsitud elanikelt kapitalistlikus maailmas kõneldavate keelte oskust, vaid ainult ühe Nõukogude Liidu rahvaste keele valdamist, mida isik kõige paremini oskas. Tabelis 1 kõrvutame Eesti Vabariigi 1934., 2000. ja 2011. aasta rahvaloenduse mõningaid andmeid. 1934. aastal loendati Eestis 1 126 413 inimest, 2000. aastal 1 370 052 ja 2011. aastal 1 294 455 alalist elanikku.

---

¹² Keeleskuse kohta annab täpsemat teavet testimine. Paraku on selline uurimisviis kulukas. Euroopa Komisjoni algatusel toimus 2011. aasta veebruaris-märtsis põhiharidust lõpetavate (ISCED2) õpilaste keeleskust mõõtev Euroopa keeleskusuuring (ingl *European Survey on Language Competences*). See korraldati 14 uuringuriigis (16 haridussüsteemis). Uuringu eesmärk oli mõõta, kui võrd oskavad õpilased võõrkeelt kasutada, et aru saada suulistest ja kirjalikest tekstidest või väljendada end kirjalikult (seega kuulamis-, lugemis- ja kirjutamisosakus). Eestis olid testitavateks keelteks inglise ja saksa keel (Euroopa keeleskusuuring 2012).

Tabel 1. Eesti elanike keeleoskus 1934., 2000. ja 2011.¹³ aasta rahvaloenduse andmetel

Keel	1934		2000		2011	
	Oskajate arv	Osa-kaal	Oskajate arv	Osa-kaal	Oskajate arv	Osa-kaal
Vene keel	197 015	17,5	578 004	42,2	545 537	42,1
Inglise keel	21 793	1,9	345 854	25,2	495 420	38,3
Soome keel	5 729	0,5	138 354	10,1	167 314	12,9
Saksa keel	112 938	10,0	140 004	10,2	130 191	10,1
Prantsuse keel	13 351	1,2	9 912	0,7	18 677	1,4
Läti keel	16 753	1,5	3 072	0,2	2 922	0,2
Muu(d) keel(ed)	13 164	1,2	26 658	1,3	58 017	4,5
Ei oska võõrkeeli ¹⁴	851 569	75,6	323 950	23,6	369 027	28,5
Teadmata või ei ole rakendatav	1 384	0,1	194 140 ¹⁵	14,2	69 203 ¹⁶	5,4 ¹⁷

Vene keele oskajate osakaal oli suhteliselt suur (17,5%) juba 1934. aastal, kuid 2000. aastaks oli see üle kahe korra kasvanud (42,2%) ning püsis pea samal tasemel ka 2011. aastal (42,1%). Saksa keele oskajate osakaal ühiskonnas on kolmveerandsaja aasta jooksul suhteliselt stabiilsena püsinud (u 10%).¹⁸ Samas ilmneb, et 2011. aastal leidis Eestis soome keele

¹³ Tabeli 2011. a veerg on koostatud tabelite RL0431: RAHVASTIK EMAKEELE JA SOO JÄRGI, 31. DETSEMBER 2011 ja RL0436: RAHVASTIK EMAKEELE, VÕÕR-KEELTE OSKUSE, SOO JA ELUKOHA JÄRGI, 31. DETSEMBER 2011 põhjal.

¹⁴ 1934. aasta loendusel märgiti ainult tavakeele oskusega inimesi, st neid, kes ei osanud teisi keeli; levinumad tavakeeled olid eesti keel (1 000 035 inimest e 88,8%); vene keel (91 720 inimest e 8,1%); saksa keel (18 437 inimest e 1,6%); rootsi keel (6368 inimest e 0,6%); läti keel (3511 inimest e 0,3%); juudi keel (eristati juudi ning heebrea keelt – 2381 inimest e 0,2%).

¹⁵ 2000. aasta rahvaloendusel oli võõrkeele oskuse küsimusele vastamine vabatahtlik, seetõttu jäi sellele küsimusele vastus saamata 194 140 inimeselt, neist 102 126 (ehk 52,6%) olid alla 15-aastased lapsed. Tõenäoliselt ei soovitud paljude laste ja vanurite puhul märkida vastust „ei oska”, vaid jäeti küsimusele lihtsalt vastamata.

¹⁶ Sellest on keeleoskus teadmata 24 182 juhul ning ei saa rakendada 45 021 juhul (alla kolmeaastased).

¹⁷ Sellest teadmata 1,9% ja ei saa rakendada 3,5%.

¹⁸ Saksa keele populaarsus on pärast teist maailmasõda nii Eestis kui ka mujal Euroopas vähenenud, samas on saksa keele oskus loenduse andmetel kõige levinum

oskajaid esimest korda rohkem kui saksa keele oskajaid. Viimane fakt on huvitav seetõttu, et saksa keel on olnud üldhariduses pikka aega esimese või teise valitava võõrkeele valikute seas¹⁹, kuid soome keel saavutas uues põhikooli riiklikus õppekavas (PRÕK 2011) teise (võimaliku) õpitava võõrkeele staatuse alles mõne aasta eest.²⁰ Soome keele (tõenäoliselt suuline) oskus on seotud Eesti elanike tihedate Soome sidemetega, sh Soomes töötamisega; seda on õpitud peamiselt väljaspool formaalharidussüsteemi.²¹ Inglise keele oskajate osakaal on võrreldes 1934. aastaga 20 korda kasvanud.²²

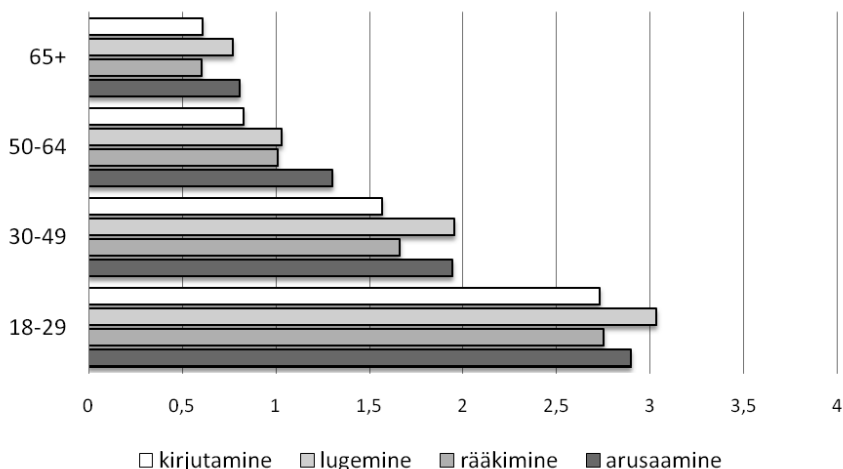
vanuserühmas 15–29 eluaastat, kus seda nimetas 45 593 inimest, ning vanuserühmas 30–49 eluaastat, kus seda nimetas 40 311 inimest, vt RL0438: RAHVASTIK VÕÕRKEELTE OSKUSE, VANUSERÜHMA JA ELUKOHA JÄRGI, 31. DETSEMBER 2011.

¹⁹ Riiklike õppekavade järgi on koolidel olnud võimalus õpetada (eesti õppekeelele) põhikoolis esimese ja teise võõrkeelena kas inglise, prantsuse, saksa või vene keelt. Õppekava võimalustest hoolimata õpetatakse põhikooliastmes esimese võõrkeelena peamiselt inglise keelt ning teise võõrkeelena peamiselt vene keelt. Eesti hariduse infosüsteemi (EHIS) andmetel õpiti Eesti üldhariduskoolides peale eesti keele ja ülal nimetatud nelja võõrkeele 2012/13. õppeaastal ka itaalia, rootsi, soome, hiina, hispaania, jaapani, kreeka, ladina, norra, suahiili, heebrea ja taani keelt ning eesti viipekeelt. Kuid neid keeli õpib märksa väiksem hulk õpilasi ning väiksemas mahus.

²⁰ Uus põhikooli riiklik õppekava (PRÕK 2011) võimaldab õpetada põhikoolis teise võõrkeelena ükskõik millist võõrkeelt, arvestades kooli võimalusi ja õpilaste soove. Õppekava § 13 lg 2 järgi õpetatakse B-võõrkeelena inglise, vene, saksa, prantsuse keelt või muud võõrkeelt. Varem puudus võimalus õpetada muud võõrkeelt B-võõrkeelena. 2013/14. õppeaastal õpetati soome keelt teise võõrkeelena vähemalt kuues Eesti põhikoolis.

²¹ Soome keele oskajate arv oli kõige suurem vanuserühmas 30–49 eluaastat (82 362 inimest), vt RL0438: RAHVASTIK VÕÕRKEELTE OSKUSE, VANUSERÜHMA JA ELUKOHA JÄRGI, 31. DETSEMBER 2011.

²² Eesti ühiskonnas (sh ajakirjanduses) arutati 1920. aastate lõpul – 1930. aastatel küsimust, milline peaks olema esimene õpetatav võõrkeel. Nt riigimees ja ajakirjanik Jaan Tõnisson pidas oluliseks, et koolides õpetatakse esimese võõrkeelena inglise keelt. Samas pidas Tõnisson iseenesest mõistetavaks, et haritud inimesed oskavad vähemalt paari võõrkeelt, sh saksa või vene keelt (vt Tõnisson 1929; Tender 2010: 26).

Joonis 1. Inglise keele osaoskuste keskväärtused vanuserühmade kaupa, N = 285. Allikas: ELDIA

Nagu juba märkisime, oli rahvaloenduste andmeil võõrkeelte oskus vanuserühmades erinev: 2000. ja 2011. a märkisid nooremad inimesed (eriti vanuserühm 15–29 eluaastat) eelkõige inglise keele oskust.²³ Vanemates eärühmades oli inglise keele oskajate osatähtsus väiksem ning vene keele oskajate osatähtsus suurem. Mitte-eesti emakeelega elanike eesti keele oskus oli eri rühmades üsna sarnane. Ka 2011. aastal Eestis tehtud vanuselisel ja sooliselt esinduslik postiküsitlus kinnitab erinevat inglise keele oskust (vt joonis 1). Respondentidel paluti märkida iga osaoskuse puhul, kuidas nad seda hindavad. Keele osaoskusi mõõdeti viiepalliskaalal (üldse mitte, halvasti, mõnevõrra, vabalt, hästi). Arvutasime eri vanuserühmade inglise keele osaoskuste aritmeetilised keskmised. Dispersioonianalüüsiga tegime kindlaks, et vanuserühmade osaoskuste hinnangute väärtuste hajuvust ei saa seletada valimi üldise hajuvusega ja vanuserühmade hinnangutes on statistiliselt olulised ($p = 0,05$)²⁴ erinevused.

²³ Vanuserühm 30–49 eluaastat oskab 2011. a loenduse andmeil nii vene keelt (194 758 inimest) kui ka inglise keelt (179 153 inimest), vt RL0438: RAHVASTIK VÕÕRKEELTE OSKUSE, VANUSERÜHMA JA ELUKOHA JÄRGI, 31. DETSEMBER 2011.

²⁴ p tähendab olulisustõenäosust.

2011. aasta loenduse andmetel oskab ühte võõrkeelt 369 532 inimest, kahte võõrkeelt 291 961 inimest, kolme võõrkeelt 149 611 inimest, nelja võõrkeelt 36 111 inimest, viit võõrkeelt 6689 inimest, kuut võõrkeelt 1638, seitset võõrkeelt 417 ja vähemalt kaheksat võõrkeelt 266 inimest. Võõrkeeli ei oska 369 027 inimest. Võõrkeelte oskus on teadmata 24 182 inimese puhul ning ei saa rakendada 45 021 juhul (alla kolmeaastased).²⁵

1934. aastal leidis Eestis võõrkeeli oskavaid inimesi vähem kui tänapäeval, suurem osa elanikest ei osanud võõrkeeli. Samas valitses Eesti ühiskonnas võõrkeelte vahel teatav tasakaal: kuigi vene ja saksa keele oskajaid oli teiste keelte oskajatest enam, ei olnud domineerivate võõrkeelte ning teiste võõrkeelte oskajate hulga vahel nõnda suurt erinevust kui tänapäeval. 2000. ja 2011. aastal oli ühiskonnas palju võõrkeeli oskavaid inimesi, samas domineeris selgelt paari võõrkeele oskus.²⁶

---

²⁵ RL0436: RAHVASTIK EMAKEELE, VÕÕRKEELTE OSKUSE, SOO JA ELUKOHA JÄRGI, 31. DETSEMBER 2011.

²⁶ 1934. a loenduse andmetel elas Eestis 51 rahvuse esindajaid, tuhande piiri ületasid peale eestlaste veel seitsme rahvuse esindajad: venelased (92 656), sakslased (16 346), rootslased (7641), lätlased (5435), juudid (4434), poolakad (1608) ja soomlased (1088). 2000. a loenduse andmeil elas Eestis 142 rahvusest inimesi, neist 22 rahvust oli esindatud alla 1000 inimesega, 36 rahvust – alla 100 inimesega ja 72 rahvust – alla 10 inimesega. 2011. a andmeil elas Eestis 181 rahvusest inimesi, vt RL0428: RAHVASTIK RAHVUSE, SOO JA ELUKOHA JÄRGI, 31. DETSEMBER 2011. 2000. a loendusel nimetati küll 109 rahvuskeelt, kuid enamikku neist ei osatud ega kasutatud. Kõigis rahvusrühmades, k.a eestlased, oli rahvuskeelt emakeelena (esimese keelena) kõnelejate arv rahvusrühma liikmete koguarvust väiksem. Ainuke erand oli vene keel, mille kõnelejate arv ja osakaal oli suurem kui venelaste arv ja osakaal. 97% Eesti elanikest rääkis emakeelena või esimese keelena kas eesti või vene keelt. Ülejäänud 107 keele kõnelejad kokku moodustasid u 3% elanikkonnast. Valdav osa oma rahvuskeelt mittekeelelevaid inimesi oli oma emakeeleoskuse minetanud juba enne Eestisse jõudmist ning siirdunud vene keelele (v.a rootslased ja soomlased, kelle esindajatest oluline osa rääkis esimese keelena eesti keelt). Kuna teiste rahvuste (peale eestlaste ja venelaste) hulgas oli rahvuskeelt emakeelena kõnelevate inimeste osakaal väga väike, siis ei ole rahvuskeelte paljust ühiskonnaelus eriti märgata olnud. Seega ei olnud emakeeleoskus võrreldes nt 1934. a loenduse andmetega paljudel juhtudel rahvuse määrajaks ega identiteedi sümboliks (Eesti raport 2008: 17; Tender 2009: 15–16). 2011. a loendusel nimetati 157 emakeelt, neist alla 10 kõnelejaga oli 80.

5. Murdeoskuse küsimus rahvaloendusel

2011. aastal võimaldas rahvaloendus esimest korda Eesti rahvaloenduste ajaloos eesti emakeelega Eesti püsielanikel hinnata ja märkida loendusankeeti oma eesti murrete oskust. Pisut alla 15% nendest nii ka toimis. Kõige enam märgiti Võru murde oskust (87 048 inimest, sh 12 549 inimesel Setu murrak), saarte murrete 24 520 (sh 1320 inimesel Kihnu murrak) ja Mulgi murde (9698 inimest) oskust²⁷. Vaatleme artiklis lähemalt just nende kolme murderühma, põhjaeestilise saarte murde ning lõunaeestiliste Mulgi ja Võru murde oskajaid. Peamine põhjus, miks on valitud just need murded, on asjaolu, et loendusel murdeoskust märkinud püsielanikest valis valdav osa (üle 92%) just nendesse kolme murderühma arvatud murdeid või murrakuid²⁸. Üle kümne aasta tagasi on nendel murdealadel korraldatud ka eesti allkeelte seisundi uuringuid ja tollaseid tulemusi saab loendusandmetega kõrvutades täiendavalt tõlgendada (Eichenbaum, Koreinik 2008). Mida tulemuste puhul tähele panna ja kuidas neid interpreteerida?

Tänapäeva ühiskonda ei iseloomusta enam ammu omaaegsed barjäärid (sunnismaisus, piiratud sotsiaalne mobiilsus), mille tulemusena kohamurded üldse tekkida said. Eesti-sisese rände tõttu on elanikke juurde võitnud viimastel kümnenditel ennekõike keskused, (suured) linnad ja nende tagamaad. Mulgimaa (omaaegne Lõuna-Viljandimaa), saared ja Võrumaa (maakond aastatel 1783–1920) on perifeersed ja osalt just seetõttu säilitanud oma kohamurded. Sestap on huvitav teada, kui suur osa traditsiooniliste murdealade püsielanikest märkis loendusel murdeoskust. Traditsioonilisel Mulgi murdealal, ligikaudu tänapäevase Abja, Halliste, Helme, Hummuli, Karksi, Paistu, Põdrala ja Tarvastu vallas ning Mõisaküla ja Tõrva linnas on püsielanikke kokku 18 444, kellest Mulgi murde oskust märkis pisut vähem kui 16%. Kõige väiksem oli Mulgi murde oskust märkinud inimeste osakaal Paistu vallas (7,5%), Mõisaküla linnas (8%) ja Hummuli vallas (11,7%). Kõige suurem Mulgi murde oskajate osakaal oli Põdrala vallas (22,8%). Mulgi murde oskajatest elab vaid pisut üle 30%

²⁷ Lisaks märkis 1002 inimest veel oma Lõuna-Eesti murde oskuse. RLE07: EESTI EMAKEELEGA PÜSIELANIKUD MURDEKEELE OSKUSE JA SOO JÄRGI, 31. DETSEMBER 2011. Kõigist Eesti püsielanikest märkis murdeoskuse kümnendik.

²⁸ Traditsiooniliste murdealade andmete analüüsimisel oleme kasutanud statistikaametist saadud andmeid, loendusankeedi vastuste sagedusi, mille põhjal oleme välja arvutanud jaotused.

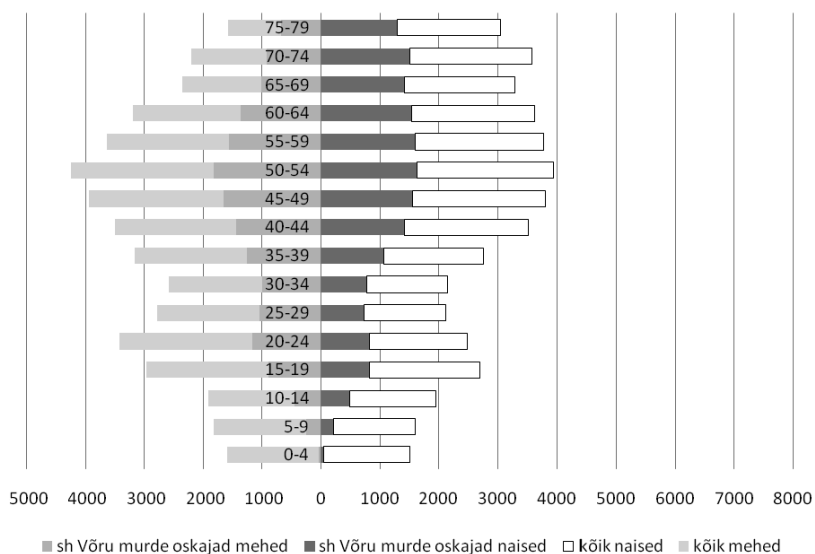
Mulgimaal, ülejäänud aga mujal Eestis. Traditsioonilisel saarte murde alal, mis tänapäeval kattub Hiiumaa ja Saare maakonna linnade-valdade ning Kihnu vallaga, märkis saarte murde oskust 28,7% püsielanikest. Saarte murde oskuse märkijate kõige suurem osakaal oli Kihnus (85,6%), aga ka Kihelkonna (51%), Torgu (50,4%) ja Muhu (47,1%) vallas. Kõige väiksem saarte murde märkimise osakaal oli Ruhnus (16,4%), aga ka Hiiumaal: Kärddlas (15,3%), Kõrgessaare (17,8%) ja Käina (17,5%) vallas. Kõikidest loendusel saarte murde oskust märkinud Eesti püsielanikest elab Saaremaal, Hiiumaal, Muhumaal, Kihnus ja Ruhnus alla poole (47,2%). Traditsiooniline Võru murde ala asub küll Kagu-Eestis²⁹, aga ulatub ka Vene Föderatsiooni territooriumile, kus elab hinnanguliselt 300 seto keele (Setu murraku) kõnelejat (Juhkason jt 2012; vt ka Manakov 2009)³⁰. Kuna rahva ja eluruumide loenduse andmed puudutavad vaid Eesti püsielanikke, saame vaadelda 28 tänapäeva linna ja valda³¹. Nende omavalitsuste püsielanikest märkis 59,4% Võru murde (setu ja võru keele) oskust. Kõige suurem osakaal on Haanja (79,7%), Misso (78,1%), Varstu (75,9%), Mõniste (73,4%), Orava (73,1%), Meremäe (73,0%), Värska (72,1%) ja Lasva (70,8%) vallas. Kõige väiksem Võru murde oskust märkinute osakaal on aga Valga maakonnas Karula (37,3%) ja Taheva vallas (41,6%). Setumaal ja nn vanal Võrumaal elab 41,6% kõikidest Võru murde oskust märkinud inimestest. See ja eespool toodud osakaal Mulgi ja saarte murrete oskamise kohta väljaspool traditsioonilist murdeala näitab keelevahetuse kõrval ka väljarännet, mis on ilmselt olnud kõigis vaadeldud perifeeriates suur. Näiteks on Tallinn ja Tartu ühed suurimad setu ja võru keele oskajate „diasporaad“, kus keele põlvkondlik ülekanne on traditsioonilise murdealaga võrreldes vaevalisem või lausa võimatu, sest kohalik keeleökoloogia keelekasutust ei toeta. Külli Eichenbaum ja Kadri Koreinik (2008) on võrrelnud kolme põlvkonna sünnikohti ja pakkunud seisundiuuringute põhjal, et erinevalt

²⁹ Lõunaestli murret kõneldi veel keelesaartel Lätis ja Venemaal (EMK 2002).

³⁰ 2001. aasta alguses oli Petseri rajoonis 618 eestlast, sh ilmselt mitte üle 400 seto, mis moodustab u 1,5% rajooni rahvastikust. 2002. aasta ülevenemaalise rahvaloenduse käigus loendati Petseri rajoonis üksnes 172 eestlast (sh setot), kellest üle poole elasid maal (Manakov 2004).

³¹ Antsla, Haanja, Kanepi, Karula, Kõlleste, Laheda, Lasva, Meeksi, Meremäe, Mikitamäe, Misso, Mooste, Mõniste, Orava vald, Põlva linn, Põlva, Rõuge, Räpina, Sõmerpalu, Taheva, Urvaste, Vastseliina, Valgjärve, Varstu, Veriora, Võru vald, Võru linn, Värska vald.

Saare- ja Võrumaast võib sisseränne Mulgimaale olla olnud palju suurem. Nende hinnangul on Saaremaal põliselanikke $\frac{3}{4}$ ja Võrumaal pooled. Karl Pajusalu (1987) on ennustanud Karksi murrakule kiiremat nivelleerumist kui Võru murdele ja Kihnu murrakule. Keelevahetuse põhipõhjuseks peetakse muutusi keelekeskkonnas, mis vähendavad keele funktsionaalsust (Mufwene 2008). Ilmselt on Mulgi murde kiiremas hääbumises osa nii keelekasutust toetava keskkonna puudumisel, mida hästi demonstreerib keele oskajate absoluutne ja suhteline arv, kui ka põhjaeestilise ühis- ja kirjakeele lähedus. Samas on keelevahetus toimumas ka teistel traditsioonilistel murdealadel. Näiteks Võru murdealal torkab silma nooremate elanike ja nooremate keeleoskajate vähesus (joonis 2).

Joonis 2. Võru murdeala püsielanikud ja Võru murde oskajad soo ja vanuse järgi. Murdekeele oskuse andmed esitatakse kolmeaastaste ja vanemate isikute kohta (REL 2011)

Kõige olulisem rahvaloenduse tulemus murrete seisukohast on ootamatult suur kohamurde oskust märkinud püsielanike osakaal ja eelkõige väljaspool traditsioonilist murdeala elavate murdeoskust märkinud inimeste suur osakaal. Ehkki on selge, et traditsioonilise murdealaga võrreldavat keelekeskkonda pole murdealalt väljarännanud inimeste keelekasutust

toetamas, on viimane tulemus omamoodi keelepoliitiline väljakutse ja nõuab vastuseid järgmistele küsimustele: kas ja kuidas toetada Võru, saarte ja Mulgi murde oskajaid Tallinnas ja Tartus, kas kujunenud olukorras on võimalik rääkida enam piiratud geograafilise kasutusega „konserveerunud” kohamurretest või vastuolulise tähendusega murdekeeltest?

6. Diskussioon ja kokkuvõte

Meie kirjutisel on paar rõhutamist väärivat tulemust. Esiteks on Eestis kolmveerandsaja aastaga kasvanud mitut keelt oskavate inimeste osakaal. Kas mitmekeelsete inimeste osakaalu suurenemisega on selle ajaga kasvanud ka Eesti ühiskondlik mitmekeelsus, sellele on keerulisem vastata – arvame, et mitte. Ühiskondlik mitmekeelsus pole ühiskonnas toimetavate indiviidide mitmekeelsuse summa, vaid keelekeskkond, mis struktureerib indiviidide keelelisi valikuid ja interaktsioone (Blommaert jt 2005), st keskkond, mis soodustab suure osa ühiskonnaliikmete mitme keele oskamist ja kasutamist. Rahvaloenduste tulemused näitavad selgelt inglise keele suurenevat osakaalu teiste võõrkeelte seas: inglise keele oskajate osakaal on võrreldes 1934. aastaga 20 korda kasvanud. 80 aastat tagasi domineerinud saksa keele oskajate hulk ühiskonnas on tänaseni suhteliselt stabiilsena püsinud, kuid saksa keel on minetanud dominant-keele staatuse ning 2011. aastal oli Eestis soome keele oskajaid esimest korda rohkem kui saksa keele oskajaid. Rahvaloendustel kogutud võõr-keeleoskuse tulemusi toetavad ja aitavad tõlgendada Euroopa Komisjoni (EK) algatatud keelealased Eurobaromeetri uuringud (arvamusküsitlused) „Eurooplased ja keeled” (2001, 2006, 2012). Need annavad ülevaate keeleoskusest ja keelte õppimisest ning hoiakutest keelte ja tõlkimise suhtes Euroopa Liidus. Näiteks 2012. a uuringu üks küsimus (1a) palus vastajal jätta oma emakeel kõrvale ning nimetada kaks keelt, mis on tema hinnangul isiklikus arengus kõige olulisemad. Kui Euroopa Liidu 27 liikmesriigi keskmise arvamuse järgi pidas isikliku arengu vaatevinklist oluliseks inglise keelt 67% küsitletuist, siis Eestis 75%, st Eestis hinnati inglise keele oskust veidi kõrgemalt. Saksa keelt väärtustasid ELis 17% küsitletuist, kuid Eestis 10%. Vene keelt tähtsustasid ELis 4% küsitletuist, kuid Eestis 47% (Eurobaromeetri uuring „Eurooplased ja keeled”, 2012). Inglise keele domineerimisele ei ole vaja kaugelt põhjendust otsida. Ühe selgituse kohaselt on tegemist kooli mõjuga: võõrkeeleeõpe algab juba

algklassides ning paljudes koolides on inglise keel esimene õpitav võõrkeel. Teise selgituse kohaselt omandavad noored teatava inglise keele oskuse väljaspool kooli, st koolist olenemata. Motivatsioon inglise keelt õppida ja kasutada on väga suur ning õpivõimalused laialdased. Kindlasti aitab inglise keele populaarsusele ja oskusele kaasa seda soodustav (kommunikatiivne, kultuuriline, haridus- ja teadusalane) keskkond ning arvukad kasutusvõimalused (virtuaalvõrgustikud, infotehnoloogilised võimalused), üleüldine inglise keele mõju laienemine, mida Robert Phillipson (1992, 2006) peab keeleliseks imperialismiks. Välisele survele lisaks ei saa täiesti kõrvale jätta Eesti enda mõningast avanemist sisserändajatele. Olles peamiselt väljarändemaa, kus inglise keelt on õpetatud võõrkeelena, on Eestisse elama ja tööle asunud inimesi, kelle jaoks inglise keel on emakeel või teine keel. Küllap on inglise keel Eestis n-ö neutraalne vahendajakeel, mille kaudu suhtlevad eri rahvusrühmad.

Mõtestamist vajab ka murdeoskuse mõõtmise küsimus. Ehkki setu ja võru aktivistid soovisid loendamisel kasutada keeleoskuse mõõtmiseks teistsugust sõnastust (keel *versus* murre) ja mõõta mh kohalikku (sub-) etnilist identiteeti (mulk, seto, võroke), kasutati loendamisel tuttavaid kohamurrete nimetusi (Kihnu, Mulgi, Saare jt), mitte Eesti murdeuurimisest tuntud traditsioonilist murdeliigendust (murdeliigenduse kohta vt EMK 2002; Pajusalu 2003), mida rakendati tulemuste grupeerimisel ja esitamisel. Küllap on põhjuseks asjaolu, et enamasti koolis omandatud murdeliigendusalased teadmised varieeruvad tublisti. Nõnda väidab Siim Antso oma bakalaureusetöös (2012), et läheduses asuvaid murdealasid suudavad gümnaasiumiõpilased kaardile täpsemini märkida kui kaugemal asuvaid; kõige täpsemini paigutasid (sh ka Pärnu-Jaagupi) õpilased kaardile Võru murde. Kuigi pole selge, kas esineb erinevusi sisserännanud ja teiste õpilaste teadmistes, näitab Antso, et Võru murre on õpilaste jaoks teistest eristuvam. Eristumisel võib olla mitu põhjust, eelkõige murde eripära kogemine kas suhtlussituatsiooni(de)s või meedia kaudu. Teise vastuargumendina võib esitada Pajusalu (2013) väite, et traditsiooniline eesti murrete klassifikatsioon põhineb häälikuliste ja grammatiliste joonte levikuandmetel ega arvesta sõnavara variatiivsust. Kuigi keeleaktivistide eesmärk oli „murdest” märksa prestiižsema termini „keel” kasutamine ning 1998. aasta uuringu andmetel kasutati Võru murdealal keele omanimetusest valdavalt „võro kiil” või „võru keel” või lihtsalt „võro” või „võru”, mitte „Võru murre” (Koreinik, Pajusalu 2007; Eichenbaum,

Koreinik 2008), arvame, et keelekasutajate arvu selgitamisel pole suurt vahet, kumba mõistet kasutada. Neid vastajaid, kes jätsid mõistet silmas pidades protestiks vastamata, võis olla üksikuid ning üldist tulemust see ei mõjuta.

Teine ja märksa olulisem on küsimus, kas rahvaloenduse kohamurrete tulemused on üldse valiidsed: kas mõõdeti seda, mida sooviti mõõta? Kahtlemata võimaldab küsimus „Kas Te oskate mõnda kohalikku keelekuju, murret või murrakut? Palun nimetage see kohalik keelekuju, murre või murrak, mida Te oskate (kõige paremini) (vastusevariantidega Kihnu, Mulgi, Saare, Setu, Võru, Kodavere, Hiiu, Muu (Märkige))” mitut tõlgendust. Ehkki küsimus sisaldas uudissõna „keelekuju”, oli erinevalt CAPI³²-st veebiankeedi ekraanil alati nähtav ka definitsioon „Kohaliku keelekuju või murde all mõeldakse eesti kirjakeelest erinevat kohalikku keelepruuki, mitte võõrkeeli”. Veidi põhjalikum abitekst, mille nägemiseks tuli lingile klõpsata, oli sama mis loendusjuhendis: „Kohaliku keelekuju või murde all mõeldakse eesti kirjakeelest erinevat kohalikku keelepruuki, mitte võõrkeeli. Niisugust kõnepruuki võidakse nimetada kohalikuks keeleks, murdeks või murrakuks. Kohaliku keelekuju või murde oskajaks loetakse isik, kes saab sellest keelest aru ja suudab ka end väljendada.” Abitekst sisaldas keeleoskuse definitsiooni. Tulemuste tõlgendused, et u 15% püsielanike poolt loenduses märgitud murdeoskuse tulemused võivad peegeldada nii kollektiivset (sub)etnilist identiteeti, retseptiivset keeleoskust või väljarännet keskustesse, aga ka nostalgiat, grupi lojaalsust (kas eraldi või kõik koos), on usutavad. Nende tõlgendusvõimaluste kõrval pakume, et rahvaloenduse tulemuste põhjal on võimalik hinnata *potentsiaalsete keelekasutajate* arvu. Potentsiaalseteks keelekasutajateks peame nii neid, kes kasutavad mõnd keelt iga päev, kui ka neidki, kes teatud soodsate tingimuste ilmnedes on suutelised mõnd keelt kasutama. Üldiselt toetavad loenduse tulemused varasemaid hinnanguid. Varem on eelnimetatud kohamurrete oskust ja kasutust püütud hinnata vaid murdealade³³ piires (Eichenbaum 1998; Eichenbaum, Koreinik 2008). Näiteks võru keele (Võru murde) passiivsete ja aktiivsete keelekasutajate arvu on väljarännet arvestades hinnatud vahemikku 50 000 – 70 000. Nooremad vanuserühmad hindavad võru keelest arusaamist ja selle rääkimist keskmiselt kehvemaks kui vanemad vanuserühmad, võru keeles lugemist ja

³² Ingl *computer-assisted personal interviewing*.

³³ Saarte murrete puhul üksnes Saare maakonna elanikkonna hulgas.

eriti kirjutamist on ühtviisi kehvaks pidanud kõik vanuserühmad (Koreinik 2013; Koreinik, Praakli 2013). Arvatavasti on siin tegemist madala prestiižiga ja kõrge prestiižiga keelekuju väljakujunenud kasutusvaldkondadega (diglossia), mille järgi on võru keel ennekõike suuliseks kasutamiseks ning kirjakultuuri ja asjaajamise keeleks on eesti kirjakeel (normikeel).

Rahvaloenduse tulemustest ilmneb, et oluline osa murdekeele mõistjatest elab väljaspool traditsioonilisi murdealasid, mistõttu võib kahtluse alla seada juriidilise termini „piirkondlikud erikujud”. Seetõttu võiks mitmekeelsust kirjeldada uute, enam motiveeritud mõistete abil. Hoolimata asjaolust, kas keeled on n-ö omad või võõrad, ametlikud või mitteametlikud, normitud või normimata, võib neid pidada kas domineerivateks (ingl *dominant languages*) ja mittedomineerivateks keelteks (ingl *non-dominant languages*). Kuna traditsiooniliste kohamurrete kõnelejate elupaik ei piirdu enam ammu traditsiooniliste murdealadega, siis võiks nii traditsiooniliste kohamurrete, osaliselt standarditud keelevariantide kui ka osa standarditud keelte (nt vähem mainekate võõrkeelte) puhul tarvitada üldmõistet „mittedomineerivad keeled”, mis „viitab antud riigis pruugitavatele keelele või keelevariantidele, mida ei peeta silmapaistvaks kõnelejate arvu, prestiiži või valitsuses ja/või haridussüsteemis tarvitatud ametliku kasutuse poolest”³⁴ (Benson, Kosonen 2012: 112). Domineeriv keel seevastu võiks olla – erinevalt eespool nimetatud autorite pakutust – mitte domineeriva enamuse poolt kasutatud riigikeel, vaid terminit võiks hoopis kasutada mitmuses: „domineerivad keeled”. Eesti dominantkeeled oleksid eesti keel ning valdkonniti ja piirkonniti ka inglise ja vene keel. Selline mõistekasutus kirjeldab hästi kujunenud sotsiolingvistilist situatsiooni ja igapäevapraktikat ning eristab ühtlasi eri mõju- ja kasutusulatusega võõrkeeli. Aeg näitab, kas uued ühiskondlikku mitmekeelsust kirjeldavad mõisted juurduvad.

---

³⁴ Artikli autorite tõlge.

Kirjandus

- Anderson, Benedict 1991 (1983).** *Imagined Communities*. Chicago: University of Chicago Press.
- Anniste jt 2012** = Kristi Anniste, Tiit Tammaru, Enel Pungas, Tiiu Paas. Dynamics of educational differences in emigration from Estonia to the old EU member states. – *Trames. Journal of the Humanities and Social Sciences* 16 (1), 219–235.
- Anniste, Kristi, Tiit Tammaru 2014.** Ethnic differences in integration and intentions of return migration: a study of Estonian migrants in Finland. – *Demographic Research* 30 (13), 377–412.
- Antso, Siim 2012.** Etnodialektoloogiline uurimus õpilaste murdetundmisest. Bakalaureusetöö. Käsikiri Tartu Ülikooli eesti ja üldkeeleteaduse instituudis.
- Appadurai, Arjun 2005 (1996).** *Modernity at Large. Cultural Dimensions of Globalization*. University of Minnesota Press.
- Appadurai, Arjun 2006.** *Fear of Small Numbers. An Essay on the Geography of Anger*. Durham/London: Duke University Press. <http://dx.doi.org/10.1215/9780822387541>.
- Arel, Dominique 2002a.** Demography and politics in the first post-soviet censuses: mistrusted state, contested identities. – *Population (English Edition)* 57 (6), 801–827. <http://dx.doi.org/10.3917/pope.206.0801>.
- Arel, Dominique 2002b.** Language categories in censuses: backward- or forward-looking. – *Census and Identity. The Politics of Race, Ethnicity, and Language in National Censuses*. Ed. David I. Kertzer, Dominique Arel. Cambridge: Cambridge University Press, 92–120.
- Benson, Carol, Kimmo Kosonen 2012.** A critical comparison of language-in-education policy and practice in four southeast Asian countries and Ethiopia. – *Multilingual Education and Sustainable Diversity Work. From Periphery to Centre*. Ed. Tove Skutnabb-Kangas, Kathleen Heugh. London: Routledge, 111–137.
- Blackledge, Adrian 2005.** *Discourse and Power in a Multilingual World*. Philadelphia, PA: John Benjamins. <http://dx.doi.org/10.1075/dapsac.15>.
- Blommaert jt 2005** = Jan Blommaert, James Collins, Stef Slembrouck. Spaces of multilingualism. – *Language & Communication* 25 (3), 197–216. <http://dx.doi.org/10.1016/j.langcom.2005.05.002>.
- Bourdieu, Pierre 1977 (1971).** *Outline of a Theory of Practice*. Cambridge, New York: Cambridge University Press. <http://dx.doi.org/10.1017/CBO9780511812507>.
- Bourdieu, Pierre 2003 (1994).** *Praktilised põhjused. Teoteooriast*. Tallinn: Tänapäev.

- Dave, Bhavna 2004.** Entitlement through numbers. Nationality and language categories in the first post-Soviet census of Kazakhstan. – Nations and Nationalities 10 (4), 439–459.
- Dulitsenko, Aleksandr 2004.** „Nil mortalibus arduum est!” ehk kui palju keeli suudab inimene ära õppida? – Maailmakeele otsinguil ehk Interlingvistika kõigile. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 25–36.
- Eesti raport 2008** = Keelehariduspoliitika ülevaade. Eesti raport. Koost. Made Kirts, Birute Klaas, Irene Käosaar, Kristi Mere, Järvi Lipasti, Hele Pärn, Maie Soll, Anastassia Zabrodsckaja, Tõnu Tender (komisjoni esimees), Ülle Türk, Jüri Valge, Silvi Vare; retsensendid Martin Ehala, Urmas Sutrop; keeleteimetaja Kersti Kaldma. Tartu: Haridus- ja Teadusministeerium. <http://ekn.hm.ee/node/38> (28.02.2014).
- Eesti Vabariigi põhiseadus.** <https://www.riigiteataja.ee/akt/127042011002> (28.02.2014).
- Eichenbaum, Külli (toim.) 1998.** Ku kavvas Setomaalõ seto rahvast jakkus. Ajaloolise Setomaa põlisasustuse säilimise võimalused. Võro Instituudi uurimistöö Setomaa 1997. aastagal. (= Võro Instituudi toimõtisõq 2.) Võro: Võro Instituut.
- Eichenbaum, Külli, Kadri Koreinik 2008.** Kuis eläs mulgi, saarõ ja võro kiil? Kohakeelte seisundiuuring Mulgimaal, Saaremaal ja Võrumaal. (= Võro Instituudi toimõndusõq 21.) Võro: Võro Instituut.
- ELDIA** = European Language Diversity for All. <http://www.eldia-project.org> (28.02.2014).
- EMK 2002** = Karl Pajusalu, Tiit Hennoste, Ellen Niit, Peeter Päll, Jüri Viikberg. Eesti murded ja kohanimed. Toim. Tiit Hennoste. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Eurobaromeetri uuring „Eurooplased ja keeled” 2001, 2006, 2012.** http://europa.eu/rapid/press-release_IP-12-679_et.htm (28.02.2014).
- Euroopa keeleoskusuuring 2012.** <http://uuringud.ekk.edu.ee/est/euroopa-keeleoskusuuring/> (28.02.2014).
- Jakobson, Carl Robert 1868.** Eestirahva valguse-, pimeduse- ja koiduaeg. – Kolm isamaa kõnet, I. [http://et.wikisource.org/wiki/Eestirahva_valguse-,_pimeduse-_ja_koiduaeg](http://et.wikisource.org/wiki/Eestirahva_valguse-_pimeduse-_ja_koiduaeg) (28.02.2014).
- Juhkason jt 2012** = Grete Juhkason, Andreas Kalkun, Liina Lindström, Helen Plado. Petserimaa setodest ja nende keelest 2010.–2011. aasta välitõõde põhjal. – Ödagumeresoomõ piiriq. Läänemeresoomõ piirid. Finnic borders. [Konverents 27.–29. oktoober 2012, Nakatu, Võrumaa.] Toim. Jüvä Sullõv. (= Võro Instituudi Toimõndusõq 26.) Võro: Võro Instituut, 11–29.
- Jääts, Indrek 2013.** LUGEGE MEID ÜLE! Kagu-Eesti etnoregionalistlikud liikumised ja viimane rahvaloendus. – Akadeemia 6, 1077–1110.

- Keeleseadus 1995.** <http://www.riigiteataja.ee/ert/act.jsp?id=13290329> (28.02.2014).
- Keeleseadus 2011.** <https://www.riigiteataja.ee/akt/123122013040> (28.02.2014).
- Kertzer, David, Dominique Arel 2004.** *Census and Identity. The Politics of Race, Ethnicity, and Language in National Censuses.* Cambridge, UK: Cambridge University Press. <http://dx.doi.org/10.1017/CBO9780511606045>.
- Koreinik, Kadri 2013.** Võrukeelsus ja mitmekeelsus ELDIA projekti andmete valguses. – *Oma Keel* 1, 75–83.
- Koreinik, Kadri, Karl Pajusalu 2007.** Language naming practices and linguistic identity in South-Eastern Estonia. – *Language and Identity in the Finno-Ugric World. Proceedings of the Fourth International Symposium on Finno-Ugric Languages at the University of Groningen May 17-19, 2006.* Ed. Rogier Blokland, Cornelius Hasselblatt. (= *Studia Fenno-Ugrica Groningana* 4.) Maastricht: Shaker.
- Koreinik, Kadri, Kristiina Praakli 2013.** Keele kestlikkuse ja kao konstrueerimine poolavalikes diskursustes. – *Eesti Rakenduslingvistika Ühingu aastaraamat 9. Toim. Helle Metslang, Margit Langemets, Maria-Maren Sepper.* Tallinn: Eesti Rakenduslingvistika Ühing, 131–148. <http://dx.doi.org/10.5128/ERYa9.09>.
- Manakov 2004** = Андрей Г. Манаков. На стыке цивилизаций: тнокультурная география запада России и стран Балтии. Псков: Псковский государственный педагогический институт им. С. М. Кирова. Псковское отделение Русского географического общества.
- Manakov 2009** = Андрей Г. Манаков. Динамика численности сету Печорского района в XX – начале XX века. – *Изборск и его округа. Материалы международной научно-практической конференции 2007–2008 гг.* Изборск, 40–44.
- Mufwene, Salikoko 2008.** *Language Evolution. Contact, Competition and Change.* Continuum International Publishing Group.
- Must, Aadu 2000.** Eestlaste perekonnaloos allikad. Tartu: Kleio.
- Nabhan, Gary P. 2001.** Cultural perceptions of ecological interactions: an „endangered people’s” contribution to the conservation of biological and linguistic. – *On Biocultural Diversity. Linking Language, Knowledge, and the Environment.* Ed. Luisa Maffi. Washington & London: Smithsonian Institution Press, 145–156.
- Pajusalu, Karl 1987.** Nivelleeruv murre. Karksi verb. – *Keel ja Kirjandus* 9, 529–543.
- Pajusalu, Karl 2003.** *Estonian Dialects.* – *Estonian Language.* Ed. Mati Erelt. (= *Linguistica Uralica. Supplementary series* 1.) Tallinn: Estonian Academy Publishers, 231–272.
- Pajusalu, Karl 2013.** Eesti keeleala piirid. – *Keel ja Kirjandus* 3, 210–213.

- Phillipson, Robert 1992.** Linguistic Imperialism. Oxford: Oxford University Press.
- Phillipson, Robert 2006.** Language policy and linguistic imperialism. – An Introduction to Language Policy. Theory and Method. Ed. Thomas Ricento. Malden, MA, USA; Oxford, UK: Blackwell Publishing, 346–361.
- Pungas jt 2012** = Enel Pungas, Ott Toomet, Tiit Tammaru, Kristi Anniste. Are better educated migrants returning? Evidence from multi-dimensional education data. – NORFACE Working Papers 18, 1–33.
- PRÕK 2011** = Põhikooli riiklik õppekava, lisa 2 (ainevaldkond „Võõrkeeled” (2010)). http://www.oppekava.ee/images/9/92/Lisa2_ainevaldkond_voorkeeled.pdf (28.02.2014).
- Raag, Raimo 2008.** Talurahva keelest riigikeeleks. Tartu: Atlex.
- Raamdokument 2007** = Euroopa keeleõppe raamdokument. Õppimine, õpetamine ja hindamine. Tartu: Haridus- ja Teadusministeerium. <http://www.hm.ee/index.php?044980> (28.02.2014).
- Rahvaloendus 1922** = Eesti riikline statistika. Rahva demograafiline koosseis ja korteriolud Eestis. 1922. a. üldrahvalugemise andmed. I, 1924. Tallinn: Riigi Statistika Keskbüroo.
- Rahvaloendus 2000** = 2000. aasta rahvaloenduse tulemused. II, Kodakondsus, rahvus, emakeel ja võõrkeelte oskus. <http://www.stat.ee/20315> (28.02.2014); 2000. aasta rahva ja eluruumide loendus. Üldinfo. <http://www.stat.ee/20351> (28.02.2014); Statistika andmebaas: Rahva ja eluruumide loendus 2000. Rahvus. Emakeel. Võõrkeelte oskus. <http://pub.stat.ee/px-web.2001/Database/Rahvaloendus/databasetree.asp> (28.02.2014); Isikuleht, küsimus 14. <http://www.stat.ee/20371> (28.02.2014).
- Rahvaloendus 2011** = Statistika andmebaas: Rahva ja eluruumide loendus 2011. Rahvastiku demograafilised ja etno-kultuurilised näitajad. <http://pub.stat.ee/px-web.2001/Database/Rahvaloendus/databasetree.asp> (28.02.2014).
- Rahvastiku koostis 1934** = Rahvastiku koostis ja korteriolud. 1. III 1934 rahvaloenduse andmed. II, 1935. Tallinn: Riigi Statistika Keskbüroo.
- REL 2011 Isikuankeet** = Rahva ja eluruumide loendus 2011. <http://www.stat.ee/public/files/aruandevormid/30001140811.pdf> (28.02.2014).
- Scott, James C. 1998.** Seeing Like a State. How Certain Schemes to Improve the Human Condition Have Failed. Yale Agrarian Studies Series. New Haven: Yale University Press.
- Selirand, Jüri, Karl Siilivask 1996.** Eesti maast ja rahvast. Muinasajast maailmasõjani. Tallinn: Olion.
- Shohamy, Elana, Durk Gorter 2009.** Introduction. – Linguistic Landscape: Expanding the Scenery. Ed. Elana Shohamy, Durk Gorter. New York: Routledge, 1–10.

- Siiner jt 2008** = Maarja Siiner, Tõnu Tender, Triin Vihalemm. Piirkondlike keelekujude tunnustamisest Eestis ja Prantsusmaal Euroopa keelepoliitika taustal. – Emakeele Seltsi aastaraamat 53 (2007), 200–221.
- Skutnabb-Kangas, Tove 2002**. Why should linguistic diversity be maintained and supported in Europe? Some arguments. – Language Policy Division, Council of Europe, Strasbourg. <http://www.coe.int/t/dg4/linguistic/Source/Skutnabb-KangasEN.pdf> (28.02.2014).
- Tammaru jt 2010** = Tiit Tammaru, Kaja Kumer-Haukanõmm, Kristi Anniste. Eesti diasporaa kujunemise kolm lainet. – Eestlased ja eesti keel välismaal. Toim. Kristiina Praakli, Jüri Viikberg. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 35–57.
- Tannberg, Ene, Tõnu Tannberg 1989**. Rahvaloenduse algusaastatest Eestis. – Kleio. Teaduslik-populaarne ajaloo almanahh 2. Tartu Ülikool, 29–34.
- Tender, Tõnu 2008**. Mõnda 1934. ja 1995. aasta keeleseadusest: ühist ja erinevat. – Õiguskeel, 154–159. <http://www.just.ee/39014> (28.02.2014).
- Tender, Tõnu 2009**. Mõnda Eesti keelepoliitikast: vähemus- ja regionaalkeeltest. Vene põlisvähemus Eestis ja Euroopas. Tartu-Kolkja, 2.–3.X 2008. Eesti Regionaal- ja Vähemuskeelte Liit. http://www.estblul.ee/FILES/2008OldBelievers/11-10.02-tender_est.pdf (28.02.2014).
- Tender, Tõnu 2010**. Mitmekeelsus Eestis Euroopa Liidu mitmekeelsuse ideaali taustal. (= Dissertationes de mediis et communicationibus Universitatis Tartuensis 9.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Tiit, Ene-Margit 2011a**. Eesti rahvastik. Viis põlvkonda ja kümme loendust. Tallinn: Statistikaamet.
- Tiit, Ene-Margit 2011b**. Statistika ajaloost. – Eesti Statistika Kvartalikiri 2, 6–31.
- Tisliar, Pavol 2013**. Ethnicity and the population of Slovakia between 1919 and 1940. – European Researcher 42 (2), 429–436.
- Tõnisson, Jaan 1929**. Inglise keel esimeseks võõrkeeleks meie koolides. Jaan Tõnissoni kõne riigikogus. – Postimees 17. II.
- Vahtre, Sulev 1973**. Eesti talurahvas hingeloenduste andmeil (1782–1858). Ajaloolis-demograafiline uurimus. Tallinn: Eesti Raamat.

Languages and censuses in Estonia

Kadri Koreinik, Tõnu Tender

While some census categories are not devised with an academic purpose (Arel 2002), census data include many self-reported variables of languages and national or ethnic identity. Census categories have been influenced by past practices and pre-census politics in most countries involved in enumeration. The paper briefly outlines some ideological and political aspects of censuses and the history of censuses in Estonia. Based on the census data the paper focuses on two issues: 1) what (foreign) languages Estonian residents master and how the share of those languages has changed over the years; 2) what can be concluded from the 2011 enumeration of local varieties. Compared to 1934, the bigger share of Estonian residents has indicated the knowledge of foreign languages in 2011. English has remarkable prominence compared to other language, except Russian, which has gained speakers by immigration. 15% of permanent residents with Estonian as the mother tongue also claimed the proficiency of Estonian dialects. As the bigger share of speakers of island, Mulgi and Võru dialects reside outside the traditional dialect area, the question arises: whether the term „dialect” is appropriate after all. Finally we propose two terms – *dominant* and *non-dominant languages* – borrowed from Benson and Kosonen (2012) for a wider use.

Keywords: census, multilingualism, foreign language, dialect, Estonia

Kadri Koreinik
Võru Instituut
Tartu 48
65609 Võru

Tõnu Tender
Haridus- ja Teadusministeerium
Munga 18
50088 Tartu

eesti ja üldkeeleteaduse instituut
Tartu Ülikool
Jakobi 2
51014 Tartu
kadri.koreinik@ut.ee

eesti ja üldkeeleteaduse instituut
Tartu Ülikool
Jakobi 2
51014 Tartu
tonu.tender@hm.ee

DIREKTIIVSED *MIS*- JA *MIDA*-KÜSILAUSED SUULISES SUHTLUSES¹

KIRSI LAANESOO

Annotatsioon. Artikkel käsitleb *mis*- ja *mida*-algulisi küsilausekonstruktsioone, mida igapäevases suhtluses ei tõlgendata küsimusena, vaid keelu või etteheitenäiteks *mida sa lõugad* või *mis sa muretsed*. Vaadeldavatel küsilausestel ei ole võimalikke „normaalseid vastuseid”, sest nende eesmärk ei ole info küsimine. Nende küsilauseste funktsiooniks on hoopis keelamine, etteheite tegemine, ühtlasi kõneleja seisukoha või hoiaku väljendamine. Direktiivsed küsilausest osutavad kõne all olevale tegevusele kui põhjendamatule või sobimatu käitumisele. Neid lauseid saab adresseerida nii vestluspartneritele kui ka esitatavate jutustuste kaudu vestluses mitteosalajatele. Direktiivsetel *mis*- ja *mida*-küsilausestel esineb mitmeid erinevusi infopäringut tegevatest küsilausestest. Neist erinevustest olulisemad on eripärased prosoodilised ja semantilised tunnused. Uurimus on tehtud suhtluslingvistika ja vestlusanalüüsi metodoloogiat järgides.

Võttesõnad: suuline suhtlus, keeld, etteheide, küsilause, eesti keel

1. Küsilause, küsimus ja direktiiv

Artikkel vaatleb küsilause vormiga üksusi, mis ei ole esitatud informatsiooni hankimiseks, vaid sisaldavad teatud direktiivset tähendust, väljendades kõneleja soovi lõpetada küsilause propositsiooniga esitatud tegevus või kõneleja hukkamõistvat hoiakut kõne all oleva tegevuse suhtes.

Keeles seostatakse küsilausest eelkõige küsimise ja informatsiooni vahetamisega, harvem mõeldakse sellest kui käsu-keelu keelelisest väljendusvahendist. Siiski esineb igapäevases suhtluses palju küsilauseid, mis väljendavad küsimise kõrval või asemel muid tegevusi, nagu näiteks palvet (*Kas sa saaksid mulle pliiatsi ulatada?*), ettepanekut (*Mis sa arvad, kui läheks kinno?*) või etteheidet (*Miks sa tuba ära ei koristanud?*), mistõttu

¹ Artikli valmimist on toetanud projektid „Eestikeelse spontaanse dialoogi struktuuri loomise keelelisest vahendist” (ETF8558) ja „Kirjakeele morfosüntaksi varieerumise integreeritud mudel: pilootuuring eesti keele näitel” (PUT475).

küsilauseid võib pidada polüfunktsionaalseks keeleliseks üksuseks. Selle tõttu tuleb küsimuste uurimisel lahus hoida nende grammatiline vormistusvahend – küsilause ja nende funktsioon, sest kõik küsilauseid pole olemuselt küsimused ning kõik küsimused ei ole vormistatud küsilausega. (Schegloff 1984, 2007; Huddleston 1994; Stivers, Enfield 2010) Vestluses esineva küsilause tõlgendus oleneb kontekstist ja suhtlussituatsioonist.

Direktiivi mõiste käsitusi on keeleteaduses mitu: laiemal definitsiooni kohaselt on direktiiv lausung, millega suhtluses väljendatakse eri tegevusi, näiteks käsku, palvet, kutset ja ettepanekut (ISK 2004: 1560–1562); kitsamalt on direktiivi sisuks konkreetne käsk või keeld – mingi vahetu füüsilise tegevuse oodatav sooritamine või tegevuse lõpetamine või mittesooritamine (Stivers, Enfield 2010: 2621). Mõlema lähenemise lähtekohaks, millel põhineb ka käesoleva uurimuse arusaam direktiivsusest, on see, et direktiivi eesmärk on esile kutsuda muutusi teiste inimeste tegevuses-käitumises või üritada neid mingil moel mõjutada (Ervin-Tripp jt 1984: 116–117; Palmer 2001: 70–73). Direktiivi vormistamise tavapärane vahend keeles on käsklause, kuid võimalik moodustusviis on ka küsilause (ISK 2004: 1560).

Artiklis vaadeldavad direktiivsed küsilauseid asuvad küsimuse ja direktiivi piirialal, sisaldades nii direktiivile kui ka küsimusele omaseid tunnuseid, mistõttu neid ei ole võimalik lõplikult liigitada ühte ega teise kategooriasse. Üldiselt ei arvata küsimuste hulka küsilauseid, mis ootavad reaktsiooniks füüsilist tegevust (*Kas sa saaksid ukse sulgeda?*) (Stivers, Enfield 2010: 2621), kuid igapäevases suhtluses võivad sellised küsilauseid saada peale tegevuse sooritamise ka verbaalse reaktsiooni, mis näitab, et kuulajad tõlgendavad neid teatud mõttes küsimusena. Selliste soove, palveid ja käskide väljendavate küsilausekonstruktsioonide uurimine on toonud keeleteadusesse ja suhtluse uurimisse mitmesuguseid tõlgendusi, mille tulemusena puudub selle teema ühene käsitus.

Peale direktiivse sisu väljendavad käsitletavat küsilauseid hoiakut adresseeriva tegevuse suhtes. Artiklis kasutatakse selle hoiaku kirjeldamiseks mõistet 'etteheide', mille tähendus hõlmab eri tugevusega hinnanguid, nagu näiteks süüdistus, hukkamõist või märkus.² See võimaldab kirjeldada vaadeldavates küsilausestes esinevat läbivat hoiakut, mille sisuks on see, et küsilausega adresseeritud tegevus on kõneleja jaoks taunitav.

---

² Eesti keele seletava sõnaraamatu järgi on etteheide süüdistus, tauning või märkus (EKSS 2009).

Eesti keele teaduslik grammatika määratleb selles artiklis käsitletavat konstruktsiooni jaatava retoorilise küsilausena ja kirjeldab seda keelu ühe võimaliku vormivahendina (EKG II 1993: 155; 174). Eesti keeles on selliseid küsilauseid uurinud Helle Metslang (1981; 2004) ja Renate Pajusalu (2006). Metslang väidab, et eesti keeles saab keeldu väljendada eriküsilausega, mis küsib tegevuse põhjuse või teiste asjaolude kohta, samas näidates, et see tegevus on põhjendamatu (1981: 111; 2004: 252). Pajusalu (2006) on vaadelnud teatud elatiivikonstruktsiooni *mis*-küsilausestes (*mis sa tast kiused*), millel on keelu tähendus. Pajusalu uurimuses tuleb esile *mis*-algulise mitteküsimuse liik, mida käsitletakse ka käesolevas artiklis. Siia kuuluvad *mis*-küsilausest, mis eitavad lausega väljendatud propositsiooni ja mille peamine funktsioon on keelamine, kuid neid võib tõlgendada ka kui nõuandeid, et pole mõtet midagi teha (*mis sa muretsed = ära muretses = muretsemiseks pole põhjust*). (Pajusalu 2006: 326, 339–340)

Varasemad uurimused on selliseid konstruktsioone kirjeldanud üksiklause tasandil, käesoleva artikli eesmärk on aga kirjeldada neid reaalsete suhtlussituatsioonide põhjal, hõlmates analüüsi pikemad vestlusjärjendid, kus need küsilausest esinevad. Selline lähenemine võimaldab uurida seda, kuidas vestlejad ise tõlgendavad vaadeldavaid *mis*- ja *mida*-küsilauseid, ja seeläbi kirjeldada inimeste tegelikku keelekasutust. Selle uurimuse peamine eesmärk on analüüsida, milliseid suhtlustegevusi sooritavad vestlejad selliste struktuuride abil suhtluses. Samuti vaadeldakse, millised peamised prosoodilised³ ja semantilised tunnused eristavad direktiivseid küsilauseid infoküsilausestest.

2. Materjal ja meetod

Artikkel põhineb 36 direktiivse küsilause analüüsil. Analüüsitud materjalis esines *mis*-algulisi direktiivseid küsilauseid (*mis=sa* `seletad) 24 korda ja *mida*-algulisi direktiivseid küsilauseid (*`mida sa* `lärmad.) 12 korda.

---

³ Eri lausetüüpide, sh küsimuste intonatsiooni on eesti keeles uurinud Eva Liina Asu-Garcia (vt nt Asu 2004). Käesolev artikkel käsitleb vaadeldud küsilausest puhul ainult ilmseid, kõrvaga tajutavaid prosoodilisi tegureid, nt rõhku ja muutusi lause põhitoonis, sest taotluseks ei ole teha direktiivsete küsilausest ammendavat prosoodiauuringut, vaid keskenduda nende suhtlustegevusele. Analüüsi käigus esiletulnud küsilausest selgeid prosoodilisi tunnuseid ei saa siiski tulemuste kirjeldamisel täiesti arvestamata jätta.

24 *mis*-küsilausest 20 olid adresseeritud vestluspartneritele, neli puudutasid vestluses mitteosalejat. Kõik *mida*-küsilausest olid suunatud vestluspartneritele. Peamisest suhtlustegevusest lähtudes jagunesid küsilausest järgmiselt: keelde (*`mida sa `vahid.*) oli materjalis 11 ja etteheiteid (*no mis=su `nii palju käid.*) 22. Leidus ka kolm piiripealset näidet, mille peamist suhtlustegevust ei olnud analüüsi tulemusel võimalik liigitada üheselt keeluks ega etteheiteks (*{mis sa} `naerad*).

Uurimuse ainek on kogutud Tartu Ülikooli suulise eesti keele korpusest. Direktiivsete küsilauseste otsimisel korpusest oli kriteeriumiks, et need oleksid küsilause vormis, kuid sisuliselt saaksid olla sõnastatud keeldlausena, täites seejuures sama suhtluseesmärgi (*mis sa seletad = ära seleta*).⁴ Eesmärgil võrrelda direktiivseid küsilauseid infoküsilausestega ja välja tuua nende erijooned otsiti korpusest direktiivsete küsilausestega ülesehituselt analoogseid *mis*- ja *mida*-küsilauseid, mis ootavad vastuseks infot. Materjaliks on argivestlused, kus suhtlejad on lähisugulased või head tuttavad. Vestlused on sundimatud, mis võimaldab direktiivsete küsilauseste omadusi ja nendega sooritatavaid tegevusi kirjeldada loomulikust kasutuskontekstist lähtudes.

Küsilauseste uurimiseks kasutatakse suhtluslingvistika ja vestlusanalüüsi metodoloogiat. Selle aluseks on vestluse kõnevoorude ja järjendite mikroanalüüs, mis kirjeldab uuritavat nähtust sellele eelnevate ja järgnevate kõnevoorude kaudu. Analüüsimisel vaadeldakse, kuidas tuleb uurimisobjekt vestluses esile ja mida selle kasutamine suhtluses kaasa toob. (Heritage 1984; Selting, Couper-Kuhlen 2001; Schegloff 2007; Sidnell 2010).

Artiklis käsitletakse leitud *mis*- ja *mida*-konstruktsioone selle alusel, kellele küsilause on suunatud: kas vestluspartnerile või inimesele, kes ei osale käimasolevas vestluses. Seejuures kirjeldatakse direktiivseid küsilauseid nende peamisest suhtlustegevusest – keelust ja etteheitest – lähtudes. Peamisele suhtlustegevusele lisaks sooritatakse nende küsilausestega mitmesuguseid kõrvaltegevusi. Seda, mida küsilause konkreetses vestluskontekstis täpsemalt teeb, analüüsitakse iga näite juures eraldi.

---

⁴ Artikkel ei kirjelda selles positsioonis esinevaid keeldlauseid, kuna uurimuse eesmärk on vaadelda detailselt küsilauselisi keelde.

3. Vestluskaaslastele adresseeritud direktiivsed *mis-* ja *mida*-küsilauseid

Korpusest leitud 36 direktiivsest *mis-* ja *mida*-küsilausest on 32 suunatud vestluspartneritele ja nende tegevusele või käitumisele. Vestluskaaslasele suunatud direktiivsete küsilauseste hulgas esines materjalis 11 keeldu ja 18 etteheidet. Ülejäänud kolm direktiivset küsilausest on keelu ja etteheite piiri peal, mille puhul ei ole võimalik täpselt määrata, kumb on peamine suhtlustegevus.

3.1. Keeldu väljendavad *mis-* ja *mida*-küsilauseid

Keeldu väljendavad *mis-* ja *mida*-küsilauseid on materjalis suunatud eelkõige vestluspartneri käimasolevale füüsilisele tegevusele (vt näitelõike 1, 3 ja 5). Selliste lausete peamine tegevus on esitada vestluskaaslasele konkreetne käsk tegevus lõpetada või jätta see sooritamata. Keeldu väljendavate küsilauseste teiseseks suhtlustegevuseks on etteheide, mis osutab, et küsilausega esile toodud adressaadi käitumine on põhjendamatu ja kõneleja arvates sobimatu. Keelu puhul on direktiivse küsilause tähendus vestluspartneritele mõistetav üldiselt ühe lausega ega vaja pikemat selgitust. Seetõttu esinevad keeldu väljendavad küsilauseid vestluses sageli eraldi kõnevooruna (vt näide 1).

Näide 1 illustreerib tüüpilist eraldiseisvat *mida*-küsilausest, mis on adresseeritud vestluspartneri tegevusele ja väljendab konkreetset käsku, et tegevus lõpetataks.

(1)⁵ 01 T: \$[ei `õnne]stu teil kääki keerata.\$

02 (13.3)

03 P: %`mida sa `lõdistad, *Annika*%

04 (3.2)

05 I: ((rõhitseb)) (8.4) `neid sul peaks `olema.

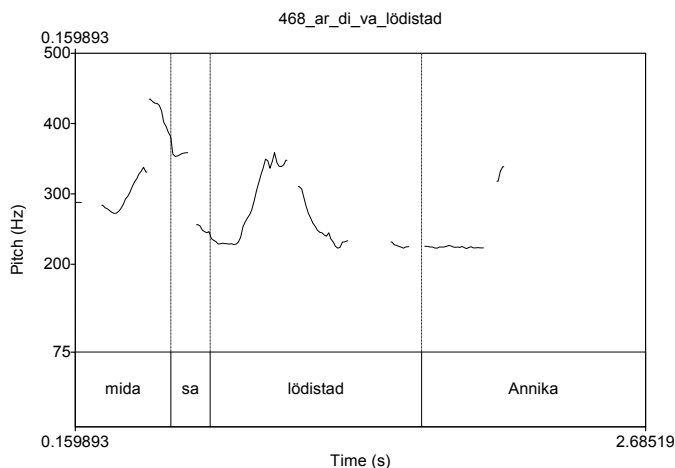
Näites 1 mängivad pereliikmed kaarte. Üks lastest (T) sööb parasjagu midagi, mida ta maha ajab. Teine laps (P) kutsub T-d korrale, lausudes %`mida sa `lõdistad, *Annika.*% (rida 3). Küsilausest on ülesehitus *mida* + *personaalcononomeen* + *verb*. Samuti on lauses mainitud adressaat, kes on nimega väljendatud. Vaiksemalt lausunud *Annika* on inkrement, mis

---

⁵ Transkriptsioonimärgid on toodud artikli lõpus.

ei mõjuta lause suhtluseesmärgi tõlgendamist. Oma vooruga, mis on olemuselt keeld, väljendab P, et T lõpetaks lödistamise, mitte ei küsi, mida ta lödistab. Küsilausele ei järgnegi verbaalset vastust, mis näitab, et adressaat ei tõlgendanud seda küsimusena. Pärast pausi jätkub vestlus kaardimängu teemal (rida 5). Kui vaadata voo grammatilist ülesehitust, võiks pidada seda infoküsimuseks. Sellele, et tegemist on direktiiviga, viitab eelkõige lause prosoodia. Erinevalt *mida*-infoküsilausest, milles tavapäraselt *mida* ei ole rõhuline (vt näide 2), on vaadeldavas küsilause rõhulised nii küsisõna kui ka verb mõlemad, millega kaasneb kaks põhitooni hüpet sõnade *mida* ja *lõdistad* peal (vt joonis 1). Seetõttu on lausungi põhitoonikontuur nii-öelda lainetav. Selline lainetav intonatsioon iseloomustab vaadeldud materjalis enamikku keeldu väljendavaid *mida*-küsilauseid, mis asuvad suhtluses eraldi.

Keelu kõrval annab küsilause edasi kõneleja negatiivset hoiakut käimasoleva tegevuse suhtes. See väljendub samuti lause prosoodias ja lisaks avaldub see negatiivse varjundiga verbis *lõdistama*. Selline negatiivselt markeeritud verb rõhutab tegevuse taunitavust.

Joonis 1. Direktiivse küsilause %`mida sa `lõdistad, *Annika* % põhitoonikontuur⁶

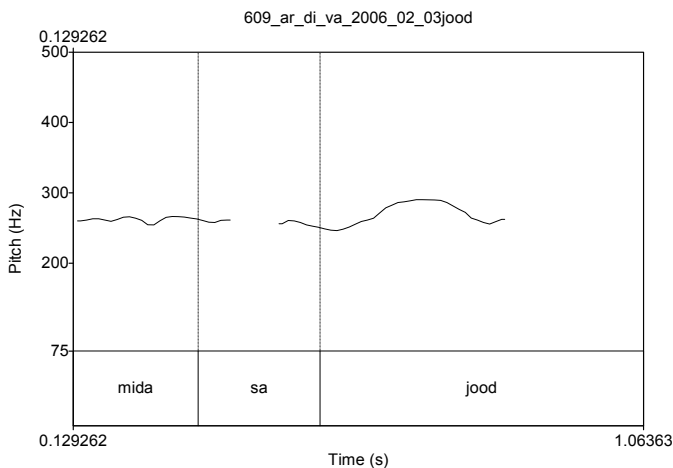
⁶ Lausete põhitoonikontuuride joonised on tehtud programmiga Praat (versioon 4.6.21, <http://www.fon.hum.uva.nl/praat/> (17.03.2014)) illustreerimaks artiklis käsitletavaid küsilausete prosoodilisi tunnuseid. Vestluste salvestuste kvaliteet ei võimalda kõikidest lausungitest esitada selget põhitoonikontuuri, kuid joonised

(2) 01 T: **mida sa `jood.**

02 (0.7)

03 L: mahla

Näite 2 küsilause illustreerib *mida*-küsilause, mis küsib kaasvestlejalt infot. Vestluspartner vastabki infoga, mille küsilause on küsimustanud (rida 3). Küsilause on öeldud neutraalse hääletooniga ja selles on üks rõhk – verbil *jood* (vt joonis 2). Seetõttu on erinevalt keeldu väljendavast *mida*-küsilausest lausungi põhitoonikontuur ühtlane, ainult väikese tõusuga verbil. Lausungi üks rõhk ja peaaegu tasane põhitoonikontuur iseloomustavad valdavat osa korpusest leitud *mida*-küsilauseid, mis ootavad vastuseks infot.

Joonis 2. Vastuseks infot ootava küsilause *mida sa `jood.* põhitoonikontuur

Näited 1 ja 2 toovad esile keelava ja küsiva *mida*-küsilause erinevused, näited 3 ja 4 illustreerivad vastavate funktsioonidega *mis*-küsilauseid.

(3) 01 E: ära `puskle. **mis=sa `togid mind jalgadega.**

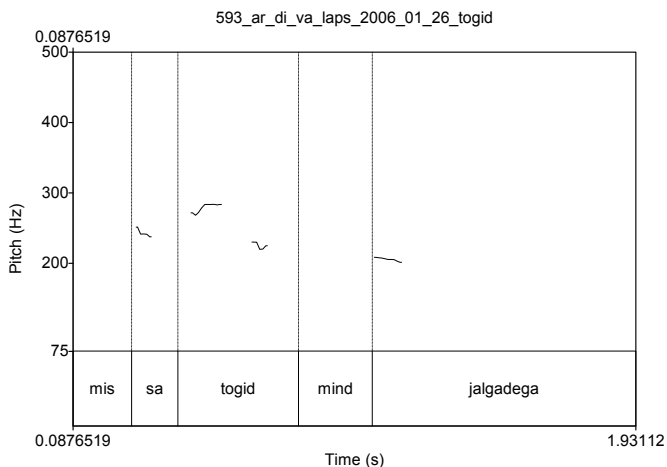
02 (2.7)

03 L: ((vingub mitu korda vihaselt, pöörab ennast kõrvale))

---

näitavad sellegipoolest, kus toimuvad põhitooni peamised muutused. Artiklis esitatud joonistel tähistab ingliskeelne *Pitch (Hz)* helisagedust ja *Time (s)* aega.

Näites 3 esineb *mis*-alguline küsilause, mille peamine suhtlustegevus on keeld. Vestluskatkes sööda ema väikelast, kes veel ei räägi. Laps häälitseb aeg-ajalt, teatud hetkel hakkab rahulolematult oma kohal nihelema ja jalgadega vehkima. Esmalt esitab ema keeldlause, et laps lõpetaks nihelemise. Seejärel osutab keelava küsilausega konkreetsele tegevusele, mis on väljendatud kui jalgadega togimine. Hoolimata sellest, et laps ei ole verbaalselt võimeline suhtluses osalema, täidab ema esitatud küsilause sama eesmärgi, mis täiskasvanule või juba kõnelevale lapsele suunatud direktiivne küsilause. Küsilause väljendab keeldu *ära togi mind jalgadega*. Kõrvaltegevusena väljendab see ema etteheitvat hoiakut käimasoleva tegevuse suhtes. Sellele osutab taas prosoodia ja markeeritud verbi (*togima*) kasutus. Küsilause prosoodia erineb infot küsiva *mis*-küsilause omast selle poolest, et verbil toimub põhitooni järsk tõus ja langus (vt joonis 3), mis ei ole omane vastuseks infot ootavatele *mis*-küsilauseatele (vt joonis 4).

Joonis 3. Direktiivse küsilause *mis=sa `togid mind jalgadega*. põhitoonikontuur

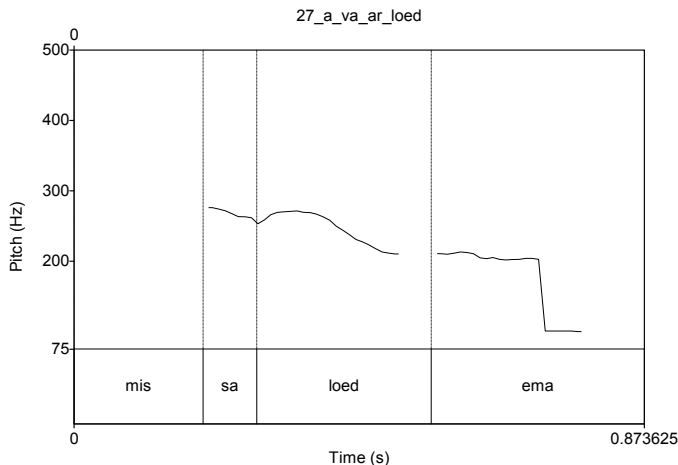
(4) 01 M: **mis=sa `loed ema.**

02 (2.2)

03 E: ik- (.) IKKA `TEIST `ÜLIÕP(H)ILASTEST l(h)oen.

Vastupidi näitele 3 ootab näite 4 *mis*-küsilause vastuseks infot, mis tuleb pärast pausi (rida 3). Kuigi nii keelus kui ka küsimuses on rõhk verbil ja ka infot vastuseks ootavas küsilause toimub rõhutatud verbil põhitooni

muutus, on viimase puhul põhitoonikontuur ühtlasem kui direktiivsel küsilauseel, kuna verbil ei toimu järsku põhitooni hüpet (vt joonis 4).

Joonis 4. Vastuseks infot ootava küsilause *mis=sa loed ema*. põhitoonikontuur

3.2. Etteheidet väljendavad *mis*- ja *mida*-küsilauseid

Selles peatükis kirjeldatakse *mis*- ja *mida*-küsilauseid, mille peamiseks suhtlustegevuseks on vestluskaaslasele etteheite tegemine. Nendel lausetel on samuti keelav tähendus olemas, kuid see on sekundaarne. Etteheitvad küsilauseid puudutavad lõppenud tegevust või mõnda üldisemat käitumis-mustrit, mille toimumist ei saa siin ja praegu keelustada, kuid on võimalik käsitada kui hukkamõistetavat käitumist. Eespool kirjeldatud keelavad küsilauseid tulenevad konkreetsest tegevusest, etteheitvad küsilauseid aga tulevad esile käimasolevas vestluses teemade kaudu ja on seotud eelneva(te) kõnevooru(de)ga.

Näites 5 vestlevad omavahel ema (V), tütar (R) ja tütre sõber (E). Jutt on majas leiduvatest toiduainetest ning vestlus käib naljatlevas ja iroonilises toonis. Näitelõigus esineb kaks direktiivset *mis*-küsilauseid (read 9 ja 14).

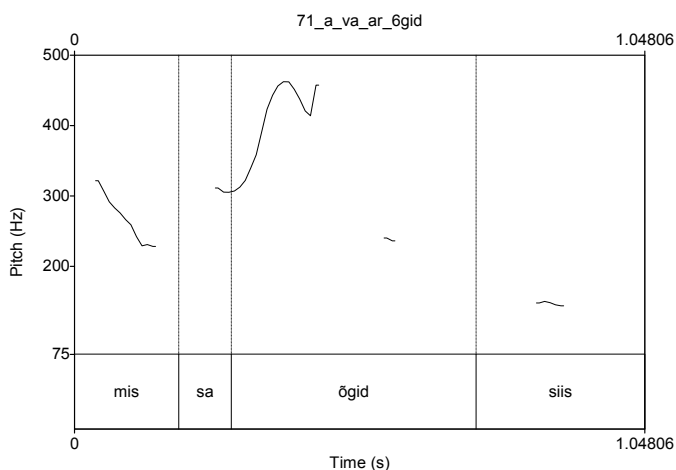
- (5) 01 V: panid `irmuga nii `kaugele=et `ära süüasse.=
 02 R: =hehehehe
 03 E: mm
 04 V: \$ega seda `varsti on `otsas `ka.\$
 05 (1.8)
 06 V: tookord `ütlesid=et (0.5) {jajah}, (0.4) nii `palju `ostsid, nüüd on `otsas.
 07 (0.6)
 08 V: `rohkem=ei=`ole.
 09 R: **mis=sa `õgid=sis.**
 10 (1.1)
 11 V: ise `ka?
 12 E: varsti on kohvi `ka `naha vahele joodud.
 13 (1.0)
 14 R: ***{mis}=te `joote=sis nii palju.***
 15 (1.3) ((E luristab))
 16 E: mt ähh (.) `mis=sa muud `teed.
 17 (0.5)
 18 R: ma=i=tea.

Küsilaused ridadel 9 ja 14 mõjuvad etteheitena, et ärgu joogu või söögu nii palju, siis jätkub ka kauemaks. Küsilaused on seotud neile eelnevate voorudega, mis on kaeblemised (ingl *complaint*). Ridadel 6 ja 8 kaebab V selle üle, et kõne all olev toiduaine hakkab otsa saama, real 12 kurdab E, et kohv hakkab otsa saama. Mõlemad küsilaused on kergelt süüdistavad, kuna sisaldavad tähendust, et vestluskaaslased on ise süüdi, et söök ja kohv otsa hakkavad saama. Vestlust läbivast iroonilisest kontekstist vaadatuna kasutatakse küsilauseid heatahtlikuks norimiseks. Selles näitelõigus on mõlemad küsilaused suunatud vestluspartnerite üldisele käitumismustrile.

Seda, et kaasvestlejad ei tõlgenda vaadeldavaid küsilauseid küsimusena, tõestavad küsilausele järgnevad reaktsioonid. Esimene analüüsitav küsilause (*mis=sa `õgid=sis.*) on adresseeritud V-le, millele osutab asesõna *sa* ja see, et V on produtseerinud eelmise vooru (rida 8), millest küsilause on tulenenud. Küsilausele reageeribki V pärast pausi vooruga, mida saab tõlgendada vastusüüdistusena (rida 11), et V pole ainuke, kes on kõnealuse toidu ära söönud. Selles V vóorus viitab *ka* süü omaksvõtmisele, *ise* vastusüüdistusele. R-i teisele küsilausele (*{mis}=te `joote=sis nii palju.*) järgneb E luristamine, mis eelneb tema verbaalsele reaktsioonile (read 15 ja 16). Luristamine võib olla vestluse seisukohast tähenduslik ja väljendada E üleolevat suhtumist R-i etteheitesse. Sellele järgnev verbaalne

reaktsioon on pööratud polaarsusega küsimus (Laanesoo 2011), mis väljendab seisukohta, et midagi muud pole teha, kui kohvi juua. Sellega võtab E direktiivse küsilausega kaudselt väljendatud süü omaks. E reaktsioon on sisuliselt põhjendus, millega üldjuhul vastatakse küsimusele põhjuse kohta. E orienteerumine küsilausele kui põhjusküsimusele viitab küisõnade *mis* ja *miks* seotusele.

Küsilaused ridadel 9 ja 14 on prosoodiliselt samalaadsed. Lause-rõhkude paiknemiselt on küsilaused üsnagi sarnased tegelike küsimustega, sest nii infopäringut tegevas *mis*-küsilauses kui ka direktiivses *mis*-küsilauses on lauserõhk üldiselt verbil. Erinevuseks on aga põhitooni järsk hüpe verbil, mis on iseloomulik direktiivsele küsilausele (vt joonis 5). Selline intonatsioon on iseloomulik ka keeldu väljendavatele *mis*-küsilausetele (vt joonis 3).

Joonis 5. Direktiivse küsilause *mis=sa`õgid=sis.* põhitoonikontuur

Peale markeeritud prosoodia sisaldavad selle näitelõigu küsilaused markeeritud sõnu, mis annavad lausele etteheite tähenduse. Real 9 olev küsilause sisaldab negatiivset tähendust kandvat verbi *õgid* ja küsilause real 14 fraasi *nii palju*, mis mõlemad väljendavad liialdamist ja toovad esile kõneleja negatiivse hoiaku. Selle näitelõigu mõlemad vaadeldud küsilaused sisaldavad partiklit *siis*, mis on oluline tegevuse toimumise aja seisukohast. Partikkel *siis* viitab eelnevast jutust tuletatud järeldusele. Sellises positsioonis *siis* ei saa esineda keelus, mis on suunatud käimas-

olevale tegevusele, vaid see tuleb esile tegevuse kohta käiva verbaalse raporti korral.⁷

Etteheidet väljendavad *mis*- ja *mida*-küsilauseid asuvad vestlustes sageli mitmeosalistes kõnevoorudes. Mitmeosalistes voorudes asuvate *mis*- ja *mida*-küsilauseste puhul eristuvad küsilauseid, mis asuvad vooru alguses (näide 6), ja küsilauseid, mis asuvad vooru lõpus (näide 7). Vooru algul asuvad *mis*- ja *mida*-küsilauseid saavad jätkuks põhjenduse, miks küsilausega väljendatud tegevus on kõneleja jaoks põhjendamatu, nagu on näha näitest 6.

- (6) 01 I: läme mängime `malet.
02 (0.5)
03 P: [e:i: `viitsi]
04 T: [e:i: `viitsi]
05 (4.4)
06 {-}: [-]
07 E: [**mis** `sina] **porised** ega sind nagu`nii mängu ei `võeta. ((T-le))
08 ((keegi naerab))
09 T: ai:
10 (0.8)
11 E: läme `välja.

Vestluskatke pärineb samast perekondlikust vestlusest, kust näide 1. Selles vestluse osas on kaartide mängimine lõppenud ja isa teeb ettepaneku mängida malet (rida 1), mille peale mõlemad lapsed reageerivad samaaegse lausungiga *ei viitsi* (read 3 ja 4). Laste korraka lausunud voorudele reageerib omakorda ema vooriga, mis sisaldab direktiivset *mis*-küsilausest (rida 7). Voor koosneb kahest osast: küsilausest (*mis* `sina *porised*) ja väitlausest (*ega sind nagu`nii mängu ei `võeta*). Küsilause väljendab seisukohta, et kõneleja arvates on porisemine alusetu. Sellele järgnev väitlause põhjendab, et pole mõtet poriseda, sest tütar (T-d) ei võetaks nagunii mängu. Reageerides ettepanekule (rida 4), arvab T, et tal on õigus malet mängida, kuid ema selgitusest selgub, et tütar ei kuulugi nende hulka, kes võiks real 1 tehtud ettepanekule vastata (*ega sind nagu`nii mängu ei `võeta*). Selles näites on küsilause peamine suhtlustegevus taas etteheide, kuid lauses on olemas ka keelav tähendus (*ära porise*). Küsilause verb (*porised*) on ka

⁷ Helle Metslang (2004: 252) on selle näitelõigu küsilauseste *siis*-partiklit käsitlenud kui keeldu intensiivistavat partiklit.

selles näites negatiivselt markeeritud, mis toonitab jällegi seda, et küsilausega välja toodud tegevusel pole alust.

Vooru lõpus olevad direktiivsed küsilausead toovad voorule juurde etteheitva tähenduse või tugevdavad juba vooru esimeses osas tehtud etteheidet.

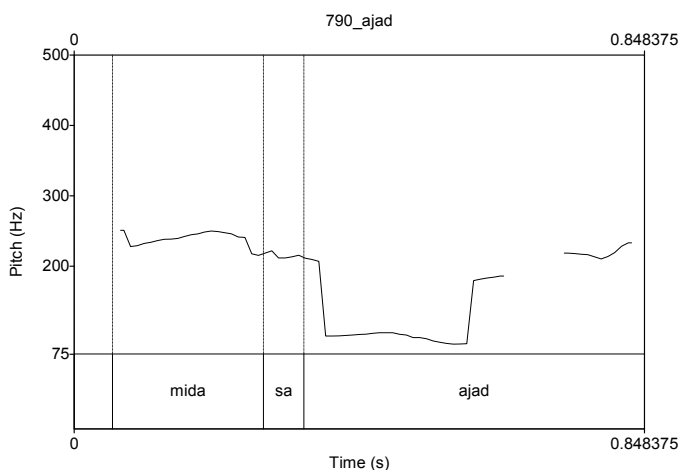
- (7) 01 M: okei, (.) nüüd liiguta `kätt `siia (0.5) ja samal ajal, teise käega tee, `kõhu peal ringe.
02 (1.4)
03 A: hehehe (0.9) .hhhhh
04 M: no näed=
05 A: \$=appiiiii\$
06 M: sul ei tule see välja, ma ju ütlesin, sa oled `puine.
07 (0.8)
08 A: **kuule see ei näita `puisust, \$mida=s`= `ajad.\$**
09 M: `muidugi see näitab seda et sul `koordinatsioon ka `täiesti puudub.
10 (0.4) istu `maha. sa=e `oska.
11 (0.8)
12 A: mhemhe

Vestluses osalevad noormees (M) ja neiu (A). Teemaks on, et A soovib liituda M-i rahvatantsutrupiga, kuid M arvab, et A-l pole selleks piisavalt tantsuoskusi. M palub A-l oma oskusi demonstreerida, andes A-le käske, mida ta peab tegema (rida 1). Kui A-l ei õnnestu etteantud liigutuste sooritamine, pöörab M sellele tähelepanu ja annab hinnangu A tantsuoskusele (rida 6). A ei nõustu selle hinnanguga (rida 8), mis toob vestlusesse vastuolu. Vastuväide real 8 on vormistatud kaheosalise vooruga – väitlause ja küsilausega. Esimesel vooru osal (*kuule see ei näita `puisust*) on konkreetne funktsioon esitada M-ile vastuväide. Järgnev *mida*-küsilause (*\$mida=s`=ajad.\$*) toob voorule juurde etteheite aspekti, väljendades, et M-i varem öeldud väide on alusetu. Kuigi küsilause on vooru esimese osaga seotud, ei ole see vooru seisukohalt fookuses. Seda, et vooru fookus on väitlause, näitab ka see, et A peab oluliseks just sellele vooru osale reageerida (rida 9).

Näidete 6 ja 7 küsilausede intonatsioon on väga sarnane (vt joonis 6) hoolimata sellest, et esimeses on tegemist *mis*-küsilausega ja teises *mida*-küsilausega, või sellest, et üks on pikema vooru alguses ja teine lõpus. Nendes küsilausestes puudub materjalis esinenud eraldiseisvale direktiivsele *mis*-või *mida*-küsilausele iseloomulik etteheitv intonatsioon, kuid küsilausestel ei ole ka päris neutraalse küsimuse intonatsiooni. Näite 6

mis-küsilause prosoodia erineb materjalis esinenud direktiivsest *mis*-küsilausest esiteks seetõttu, et rõhk on verbi asemel täispikal isikulisel asesõnal. Teiseks, verbil ei toimu põhitooni hüpet kõrgema, vaid hoopis madalama tooni poole. Selline põhitooni langus verbil toimub ka näite 7 *mida*-küsilauses. Kuna rõhk on ainult verbil, puudub selles lauses ka kahetipuline intonatsioon, nagu on valdav eraldiseisvates *mida*-küsilausetes (vt joonis 1),

Etteheitva intonatsiooni puudumine võib tuleneda sellest, et voo- fookuses oleval tegevusel, küsilausele eelneval või järgneval üksusel, on juba etteheitv intonatsioon ja seetõttu pole seda vaja küsilausega enam korrata. Selline infoküsimuse sarnane intonatsioon oli analüüsitud materja- lis iseloomulik enamikule mitmeosalisse voo- rütlu kuuluvatele direktiivsetele *mis*- ja *mida*-küsilausetele.

Joonis 6. Mitmeosalisse voo- rütlu kuuluv direktiivse küsilause \$mida=sa='ajad.\$ põhitoonikontuur

4. Vestluses mitteosalejaid puudutavad direktiivsed *mis*-küsilaused

Selles peatükis analüüsitavad direktiivsed konstruktsioonid on suunatud inimesele, kes ei osale vestluses. Seda tüüpi küsilauseid leidis materjalis neli. Kõik need asuvad jutustuses referaadi osas ja on oma peamiselt suhtlustegevuselt etteheited.

Näide 8 iseloomustab tüüpilist materjalis leidunud, mitteosalejale suunatud *mis*-küsilause. Vestlejad on vanaema (L) ja lapselaps (K). Vestluse jooksul on räägitud mitmel teemal ja siinse lõigu teemaks on L-i sõbranna elu. Selles vestluse osas ehitavad osalejad üles tervikliku jutustuse, mis on sisuliselt kaeblemine.⁸

- (8) 01 K: no `Anna on nüd `terveks saand=vä.
 02 (0.4)
 03 L: mhmh.
 04 (2.3)
 05 L: *{nüd on tal}* `uus mure.
 06 (2.9)
 07 L: [{kas}]
 08 K: [nüd tab] `mehele saada vä.
 09 L: kas Kalju `ültse `kodu tuleb seatapmise ajas `jõuluss. (1.4) ütél nüüd on ta
 10 `ära ollu juba (.) ku kauva `aiga=ja (0.7) `nägu ei `näita `kah. (0.4) ütél ta om
 11 `enne ka seda tennu et=ta (0.3) seatapmise ajas `kodu ei `tule. (0.4) ega mina
 12 `võõrastel küll siga ei tapa. `tappas ära `küll aga (0.4) `mis ma pärast
 13 sel=`lihaga `tee=ja `pean edesi süia mul anda `on=ja (0.5) `pean [edesi.]
 14 K: [hehehe]
 15 (0.5)
 16 L: j(h)ah (0.3) **ma=ütél @oi `jummal jõulus ma`ilma aig mis=sa `muretsed.@**
 17 (0.7) seni=on Kalju `kodu nagu `kivi.
 18 (0.4)
 19 K: kusjuures `jõuluss ei `ole i- `irmus aeg.
 20 (.)
 21 L: nu `on see `Kalju üks `tegelane ka ku `mõttled `ikki.

Real 1 olev K küsimus algatab vestluses uue teema, milles räägitakse L-i ja K ühisest tuttavast Annast, kellega L on hiljuti rääkinud ja kes vestluses ei osale. See küsimus loob vestluses aluse jutustuse esitamiseks. Real 5 väidab L, et Annal on uus mure, millega väljendab eksplitsiitselt, et on tõlgendanud Anna juttu kui muret. Real 9 avaldab L Anna mure põhjuse, milleks on kahtlus, et tema poeg ei pruugi jõuluks koju tulla. Sellega algab jutustus, mis lõpeb real 17.

⁸ Paul Drew on leidnud, et vestlustes on kaeblemisjutustused küllaltki selgelt piiritletud ja üldjuhul on kaeblemine muust vestlusest eraldi seisev teema. Kaeblemised algavad teatud teema alustamise vooruga, milleks võib olla näiteks jutustuse sissejuhatamine või mõni teadaanne, ja lõpevad sellega, et tehakse sissejuhatus järgmisesse, küllaltki erinevasse teemasse. (Drew 1998)

Analüüsitav küsilause asub jutustuse viimases voorus (rida 16). Lausung *ma=ütel oi `jummal jõulus ma `ilma aig mis=sa `muretsed*. koosneb kolmest osast: saatelausest, väitlausest ja küsilausest, kuid intonatsiooniliselt moodustab see kõnevoor ühe terviku. Küsilause kuulub mitmeosalisse vooru, aga kui vaadata lause *mis=sa `muretsed* prosoodiat eraldi, siis võib öelda, et see sarnaneb hoopis eraldiseisva direktiivse *mis*-küsilause prosoodiaga (vt nt joonised 3 ja 5), mis tähendab, et lauses on rõhutatud verb ja verbil on järsk põhitooni hüpe kõrgema tooni poole.

Küsilause väljendab seisukohta, et ei ole põhjust muretseda, mida võib tõlgendada kui lohutust või nõuannet Annale. Küsilausele eelnev väitlause on põhjendus, miks ei peaks muretsema. See põhjendus puudutab fakti, et Anna muretseb, et tema poeg ei tule jõuluks koju. *mis=sa `muretsed* puudutab peale fakti ka üldist teadmist, et Anna muretseb pidevalt ja see on lihtsalt järjekordne mure. Sellele viitab real 5 olev lausung *{\*nüd on tal\*} `uus mure*. Selle põhjal võib tõlgendada küsilausest *mis=sa `muretsed* ka emotiivse lausungina, millega L väljendab oma suhtumist Anna pidevasse muretsemisse.

L tsiteerib minevikus toimunud vestlusest pärinevat küsilausest, seega ei kuulu see küsilause otseselt praegusse vestlusse, mis tähendab, et see ei sisalda nii suurt ootust K-lt vastust saada. Samas järgneb küsimusele potentsiaalne voorusiirdekoht (paus 0,7 sekundit ja lõpetatud intonatsiooniuksus), mis näitab, et K võiks kõnelema hakata. Samas on terve vestluse vältel L-i voorudes küllaltki pikad pausid, mis võib näidata, et see on ta rääkimismaneerile iseloomulik ja võib-olla ta ei ootagi K reaktsiooni. Real 19 reageerib K L-i jutule ja Anna murele oma seisukohaga, mis on kaudselt reaktsioon ka küsilausele. Küsilause seisukohast võiks tõlgendada seda K vooru niimoodi, et on küll põhjust muretseda, kuna jõuludeni ei ole palju aega. Seega astub L vaadeldava küsilausega Anna hoiaku vastu, K oma reaktsiooniga omakorda L-i hoiaku vastu. L ei reageeri reale 19, vaid viib jutu üldisemale teemale. Selline teema muutumine konkreetsest üldiseks pärast direktiivse küsilause esinemist iseloomustab kõiki selles peatükis käsitletud vestlusi.

Kõik mitteosalejaid puudutavad direktiivsed küsilausest väljendavad etteheidet ja esinevad referaadina kindlas vestluse positsioonis – jutustuse lõpul. Seejuures ei moodusta nad eraldiseisvat vooru, vaid kuuluvad mitmeosalisse vooru. Nagu vestluspartneritele suunatud etteheitevate *mis*- ja *mida*-küsilausest puhul on siingi tegemist küsilausestega, mis edastavad

kõneleja hoiakut ning toovad esile kõne all oleva tegevuse mõttetuse või alusetuse ja väljendavad kaudselt keeldu. Direktiivse küsilausega arvustatakse või isegi kritiseeritakse vestluses mitteosaleva inimese käitumist. Erinevalt vestluspartneritele suunatud küsilausest on vestluses mitteosalejaid puudutavatel direktiivsetel küsilausestel kaks adressaati⁹: ühelt poolt moraalne adressaat (isik, kelle käitumist laidetakse) ja teisalt kommunikatiivne adressaat (isik, kes osaleb käimasolevas vestluses).

5. Arutelu ja kokkuvõte

Artiklis käsitleti vestluspartneritele suunatud ning jutustustes esinevaid keelavaid ja etteheitvaid *mis*- ja *mida*-küsilauseid, mis väljendavad kõneleja soovi küsilause propositsiooniga esitatud tegevus lõpetada või jätta sooritamata ning vahendavad kõneleja seisukohta või hoiakut jutuks oleva tegevuse kohta. Vaatluse all oli argivestlustes esineva 36 direktiivse *mis*- ja *mida*-küsilause vormistus ja nende lausetega sooritatavad suhtlustegevused.

Käsitletud *mis*- ja *mida*-konstruktsioonidega sooritatakse samal ajal mitu suhtlustegevust, mille puhul üks tegevus on primaarne ja teised kõrvaltegevused. Vaadeldud *mis*- ja *mida*-küsilauseid jagunevad lausega sooritatava peamise tegevuse alusel kaheks: keeldudeks ja etteheideteks. Selline jaotus lähtub eelkõige kõne all oleva tegevuse toimumise ajast. Kui küsilause käib käimasoleva tegevuse kohta, siis on küsilasel selgelt keelav funktsioon, mille sisuks on kõneleja soov, et adressaat lõpetaks käimasoleva tegevuse. Näiteks väljendab küsilause '*mida sa lõrmad* sisuliselt keeldu *ära lõrma*. Kui aga *mis*- ja *mida*-küsilause käib lõppenud tegevuse või hoopis inimese üldise käitumise kohta, mille aega ei saa täpselt määrata, siis on selle peamine funktsioon etteheide (*no mis=sa nii palju käid.*). Etteheite sisuks on, et adressaadi tegevusel-käitumisel pole alust või see on kõneleja meelest hukkamõistetav. Küsilausega väljendatud tegevuse toimumise ajast lähtudes on kõik vestluses mitteosalejaid puudutavad küsilause materjalis etteheited, kuna need asuvad referaadina jutustuses varem asetleidnud sündmustest ning vahendavad tegevusi, mida ei saa käimasolevas vestluses enam keelata. Keelud ja etteheited tulevad vestluses esile eri tegurite kaudu: keelud tulevad esile käimasolevast tege-

⁹ Sellise jaotuse on teinud Susanne Günthner (1996), kes on uurinud *miks*-küsilauselisi etteheiteid moraliseerivas vestluses.

vusest (vt näide 1), etteheited aga vestluse teemadest ja on seega seotud eelnevate kõnevoorudega (vt nt näited 5 ja 6).

Peamise suhtlustegevuse kõrval sooritavad kõnelejad vaadeldud küsilause abil mitmesuguseid kõrvaltegevusi. Seetõttu võib ka käimasolevale tegevusele suunatud konkreetne keeld väljendada etteheidet. Näiteks küsilause *`mida sa `vahid* peamine tegevus on keelamine, aga samuti väljendab see kõneleja etteheitvat hoiakut, et propositsiooniga esitatud tegevus on sobimatu. Küsilause *mis=sa `muretsed* teeb aga ennekõike etteheite, kuid kõrvaltegevusena väljendab keeldu *ära muretse*. Eri küsilausestes on etteheittev hoiak ise tugevusega. Ühelt poolt võib see olla märkus, teisalt süüdistus või kritiseering. Mitmeid vestlusi, kus käsitletud küsilaised esinevad, iseloomustab vastuolu vestlejate tõekspidamiste vahel. Samas tulevad direktiivsed küsilaised esile ka naljatlevas kontekstis, kus neid kasutatakse keelamisele või etteheitmisele lisaks vestluskaaslase narrimiseks või ta kallal norimiseks (näide 5).

Direktiivsete *mis-* ja *mida*-küsilauseste vormistus. Materjalis esinenud *mis-* ja *mida*-küsilausestel on põhiosas sarnane ülesehitus: *mis/mida* + *personaalpronoomen* + *verb*. Pronoomen väljendab nende konstruksioonide adressaate, kes võivad olla vestluses osalejad või inimesed, kes ei osale käimasolevas vestluses. *Mis*-küsilausestes esines pronoomen *sa* 17 korral, *te* neli korda ning *ta* ja *sina* üks kord. 11 *mida*-küsilausest sisaldasid personaalpronoomenit *sa*, ühel juhul esines selle täispikk variant *sina*. Ilmneb, et pronoomeni *sa* kasutus on nendes küsilausestes valdav. *Mis*-küsilauseste puhul esines üks erand, milles küsilause adressaat oli väljendatud pöördelõpu, mitte pronoomeniga (*mis `nokid siin `nina.*).

Jaatuse-eituse (lause polaarsuse) poolest on kõik vaadeldud küsilaised jaatavad, kuid sisuliselt väljendavad eitavaid käske ehk keelde (*`mida sa `vahid = ära vahi*), mistõttu võib neid määratleda kui pööratud polaarsusega küsimuste ühte tüüpi. Teatud osa pööratud polaarsusega küsimusi edastab peamise suhtlustegevusena seisukohti küsilause vastaspolaarsuselt (nt jaatav küsilause *keda see huvitab* väljendab eitavat seisukohta *see ei huvita kedagi*) (Laanesoo 2012). Selles artiklis vaadeldud küsilauseid võib aga käsitada kui pööratud polaarsusega küsimusi, mis väljendavad peamise suhtlustegevusena keeldu või etteheidet.

Enamik materjalis esinenud direktiivseid küsilauseid sisaldab sõnu või fraase, mis on markeeritud negatiivse varjundiga. Sellega toovad kõnelejad fookuse kõne all olevale tegevusele kui alusetule või õigustamata

käitumisele. Materjalis esines näiteks järgmisi markeeritud verbe: *vahtima*, *lõdistama*, *lärmama*, *piuksuma*, *porisema*. Kui inimene pillab sööki maha, on see direktiivses küsilauses tähistatud kui *lõdistamine* (vt näidet 1), teisele inimesele kuuluva eseme enda kätte võtmine on väljendatud kui varastamine (*`mida=sa `varastad*), vaatamine kui vahtimine (*<`mida sa `vahid.>*) jne. Vähestel juhtudel on materjalis esinenud direktiivsetes küsilausetes tegemist neutraalse verbiga, näiteks *käima* (*no mis=sa `nii palju käid*.) või *naerma* (*\$mida sa `jälle naerad.\$*). Sel juhul võib küsilauses esineda mõni muu tunnus, mis väljendab kõneleja hoiakut ja muudab kogu lause markeerituks. Viimastena toodud näitelauseses tuleb kõneleja hoiak esile keelendite *nii palju* ja *jälle* kaudu. Nii halvustavate verbide kui ka liialdamist väljendavate sõnadega võimendab kõneleja tegevuse ebasobilikkust ja rõhutab selle taunitavust. Need küsilaused peegeldavad kõneleja isiklikku suhtumist sellesse, milline käitumine on sobilik ja milline sobimatu. Kuigi direktiivsust võib väljendada ka täiesti neutraalsete küsilausetega (*mis sa `naerad*), siis selle uurimuse materjalis olid need pigem erandiks.

Materjalis esines direktiivseid küsilauseid, mida ei ole võimalik grammatiliselt küsimustena käsitada. Üldiselt tähistavad küsisõnad *mis* ja *mida* sellistes küsilausetes nagu *mis/mida sa sööd* vastusesse oodatavat objekti, kuid mõni *mis*- ja *mida*-alguline direktiivne küsilause võib sisaldada peale objekti tähistava küsisõna ka objekti ennast. Näiteks kui küsilause *mida sa sööd* võiks toimida ka tegeliku küsimusena, milles vastuseks oodatakse infot selle kohta, mida adressaat parasjagu sööb, siis küsilause *no `mida `mida sa `katsud mind* ei saaks toimida küsilausena, millele oodatakse vastuseks infot objekti kohta, kuna objekt on küsilauses juba olemas (*mind*).

Vaadeldud küsilausetes tuli esile ka küsisõnade *mis* ja *mida* seos küsisõnaga *miks*. Hoolimata sellest, et tegemist ei ole küsimustega, küsimustavad direktiivsed küsilaused teatud mõttes küsilauses väljendatud tegevuse põhjuse või aluse, samas väljendades, et mõttekat vastust ei olegi (vrd nt *mis sa muretsed* ja *miks sa muretsed*), nagu on kirjeldanud ka Metslang (2004: 252) ja Pajusalu (2006: 329–331).

Direktiivsete *mis*- ja *mida*-küsilausete prosoodia. Semantiliste tunnuste kõrval mängivad direktiivsetes *mis*- ja *mida*-küsilausetes olulist rolli prosoodilised tunnusjooned, mis eristavad neid tegelikest küsimustest. Suurt osa direktiivseid küsilauseid iseloomustab infoküsimustest erineva lause rõhuasetus ja omapärased põhitooni hüpped.

Direktiivsete *mis*-küsilauseste prosoodia on neutraalsetele küsimustele suhteliselt lähedane, kuid paljudes direktiivsetes *mis*-küsilausestes tuleb põhitoonis esile muutusi, mida ei esine tavaküsimustes. Peamiseks sarnasuseks on see, et nii tegelikes küsimustes kui ka direktiivsetes *mis*-küsilausestes on üks rõhk, mis on verbil. Erinevuseks on see, et teatud hulka direktiivseid *mis*-küsilauseid iseloomustab eripärane põhitooni hüpe, mille puhul toimub verbis järsk põhitooni tõus ja seejärel langus. See on iseloomulik eelkõige eraldiseisvas voorus esinevatele *mis*-küsilausestele.

Võrreldes direktiivse *mis*-küsilausega on direktiivse *mida*-küsilause prosoodia mitmekülgsem. Selliste küsilauseste puhul nagu *mida sa jood* on intonatsioon konteksti kõrval määravaks teguriks, mille kaudu mõista lausungi suhtluslikku eesmärki, kuna see ei sisalda leksikaalselt mingeid erijooni, mis teeks sellest küsilause, mis väljendab mõnda muud tegevust kui küsimine. Direktiivse *mida*-küsilause puhul seisneb eripära lause intonatsioonis ja rõhkudes. Üldjuhul ei ole tegelikes küsimustes küsisõna *mida* rõhuline, vaid rõhk on verbil (vt joonis 2). Keeldudes on aga rõhulised nii *mida* kui ka verb mõlemad (vt joonis 1). See, et rõhutatud on nii küsisõna kui ka verb, tähendab et erinevalt *mis*-küsilausestest on *mida*-küsilausestes kaks põhitooni hüpet, mis teeb küsilause põhitoonikontuuri nii-öelda lainetavaks.

Peamisest suhtlustegevusest lähtudes on etteheidet ja keeldu väljendavate *mis*- ja *mida*-küsilauseste prosoodilised tunnused peamiselt sarnased, erinevus seisneb hoopis selles, kas küsilause asub pikemas voorus või moodustab eraldi vooru. Direktiivsetel *mis*- ja *mida*-küsilausestel, mis asuvad pikema vooru algul või lõpul ning moodustavad eelneva või järgneva üksusega tervikliku lausungi (vt joonis 6), ei ole nii märgatavat etteheitvat intonatsiooni, nagu on eraldiseisvatel. See võib johtuda asjaolust, et lausungi fookus on küsilausele eelneval või järgneval üksusel ja seepärast ei vaja küsilause enam intonatsiooni kaudu rõhutamist.

Järeldused

Artikli eesmärk oli vaadelda vestluspartneritele ja vestluses mitteosalejatele suunatud keelde ja ettehteid väljendavaid *mis*- ja *mida*-küsilauseid ning käsitleda nende erinevusi tegelikest küsimustest. Uurimus näitas, et vaadeldud küsilauseste direktiivne tähendus tuleneb küsilauseste terviklikust vormist: nende ülesehitusest, semantilistest ja prosoodilistest tunnustest.

Selline ühene vormistus võib viidata keeles osaliselt kivilinenud struktuurile, mille terviklik vorm on tähendusega tihedalt seotud. Teisalt tõi uurimus esile, et küsilausetega sooritatavate suhtlustegevuste tõlgendamine oleneb tihti laiemast vestluskontekstist, mistõttu ei saa nende kirjeldamisel lähtuda ainult küsilausest endast. Uurimuses ilmnis küsisõnade *mis* ja *mida* seos küsisõnaga *miks*, mistõttu tuleks edaspidi põhjalikult uurida analoogseid *miks*-küsilauseid. Käesolev uurimus kinnitas sarnaste konstruktsioonide varasemate käsitluste tulemusi, kuid lisas nende küsilausete kirjeldusse verbisemantika, peamiste prosoodiliste tunnuste käsitluse ja tõi välja nende konstruktsioonide abil tehtavad suhtlustegevused, lähtudes tegelikust vestluskontekstist.

Transkriptsioonimärgid

.	langev intonatsioon
,	poollangev intonatsioon
?	tõusev intonatsioon
(.)	mikropaus (0,2 sek või lühem)
(0.5)	pausi pikkus sekundites
`sõna	rõhutamine
[ ]	pealerääkimine
=	kahe üksuse kokkuhääldamine
SÕNA	valjem lõik
* *	vaiksem lõik
< >	aeglustatud lõik
e::i	hääliku venitus
@ @	hääle kvaliteedi muutumine
\$ \$	naerev hääle
s(h)õna	sõna on lausutud naerdes
hehe, mhemhe	naer
% %	vinguv toon
si-	poolelijäänud sõna
.hh	sissehingamine
hh	väljahingamine
mt	matsutamine
{või}	halvasti kuulnud tekstilõik
{-}	ebaselgeks jäänud sõna või kõneleja
(( ))	transkribeerija kommentaar

Kirjandus

- Asu, Eva Liina 2004.** The Phonetics and Phonology of Estonian Intonation. Doctoral dissertation. Department of Linguistics, University of Cambridge.
- Drew, Paul 1998.** Complaints about transgressions and misconduct. – *Research on Language and Social Interaction* 31, 295–325. <http://dx.doi.org/10.1080/08351813.1998.9683595>.
- EKG II 1993** = Mati Erelt, Reet Kasik, Helle Metslang, Henno Rajandi, Kristiina Ross, Henn Saari, Kaja Tael, Silvi Vare. Eesti keele grammatika. II. Süntaks. Lisa: Kiri. Peatoim. Mati Erelt, toim. Tiit Erelt, Henn Saari, Ülle Viks. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut.
- EKSS 2009** = Eesti keele seletav sõnaraamat. 1, A–J. „Eesti kirjakeele seletussõnaraamatu” 2., täiendatud ja parandatud trükk. Toim. Margit Langemets, Mai Tiits, Tiia Valdre, Leidi Veski, Ülle Viks, Piret Voll. Eesti Keele Instituut. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Ervin-Tripp jt 1984** = Susan Ervin-Tripp, Mary Catherine O’Connor, Jarrett Rosenberg. Language and power in the family. – *Language and Power*. Ed. Cheris Kramarae, Muriel Schulz, William M. O’Barr, Los Angeles: Sage, 116–135.
- Günthner, Susanne 1996.** The prosodic contextualization of moral work: an analysis of reproaches in ‘why’-formats. – *Prosody in Conversation*. Ed. Elizabeth Couper-Kuhlen, Margret Selting. Cambridge: Cambridge University Press, 271–302.
- Heritage, John 1984.** Garfinkel and Ethnomethodology. Cambridge: Polity Press.
- Huddleston, Rodney 1994.** The contrast between interrogatives and questions. – *Journal of Linguistics* 30, 411–439. <http://dx.doi.org/10.1017/S0022226700016704>.
- ISK 2004** = Auli Hakulinen (päätoim.), Maria Vilkkuna, Riitta Korhonen, Vesa Koivisto, Tarja Riitta Heinonen, Irja Alho. Iso suomen kielioppi. (= Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 950.) Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Laanesoo, Kirsi 2012.** Pööratud polaarsusega retoorilised küsimused argivestluses. – *Keel ja Kirjandus* 7, 499–517.
- Metslang, Helle 1981.** Küsilause eesti keeles. Tallinn: Valgus.
- Metslang, Helle 2004.** Imperative and related matters in everyday Estonian. – *Linguistica Uralica* 4, 243–256.
- Pajusalu, Renate 2006.** Multiple motivations for meaning of an elative *wh*-construction in Estonian. – *Trames. Journal of the Humanities and Social Sciences* 10 (4), 324–340.
- Palmer, Frank Robert 2001.** Mood and Modality. Second edition. Cambridge: Cambridge University Press. <http://dx.doi.org/10.1017/CBO9781139167178>.

- Schegloff, Emanuel A. 1984.** On some questions and ambiguities in conversation. – Structures of Social Action. Studies in Conversation Analysis. Ed. J. Maxwell Atkinson, John Heritage. Cambridge: Cambridge University Press, 28–52. <http://dx.doi.org/10.1017/CBO9780511665868.006>.
- Schegloff, Emanuel A. 2007.** Sequence Organization in Interaction. A Primer in Conversation Analysis. 1. Cambridge: Cambridge University Press. <http://dx.doi.org/10.1017/CBO9780511791208>.
- Selting, Margret, Elizabeth Couper-Kuhlen 2001.** Introducing interactional linguistics. – Studies in Interactional Linguistics. Ed. Margret Selting, Elizabeth Couper-Kuhlen. Amsterdam-Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 1–22.
- Sidnell, Jack 2010.** Conversation Analysis. An Introduction. Wiley-Blackwell. <http://dx.doi.org/10.1017/CBO9780511635670>.
- Stivers, Tanya, Nick J. Enfield 2010.** A coding scheme for question-response sequences in conversation. – Journal of Pragmatics 42, 2620–2626. <http://dx.doi.org/10.1016/j.pragma.2010.04.002>.

Directive *what* interrogatives in Estonian spoken interaction

Kirsi Laanesoo

The article focuses on a construction that begins with the interrogative pronoun *mis* (what in nominative) or *mida* (what in partitive) and functions as a prohibition or a reproach (e.g. what are you yelling). These directive interrogatives are addressed to a person who is present in the ongoing conversation or to a third party. For this research 36 directive interrogatives beginning with *mis* or *mida* were analysed. The purpose of this research was to study what social ACTIONS these interrogatives perform in everyday Estonian interaction and to find out what characteristics distinguish these directive interrogatives from real questions. Directive interrogatives beginning with *mis* and *mida* are multifunctional; they carry out different ACTIONS simultaneously, but in different cases one ACTION is primary, others are secondary. According to the primary ACTION, the interrogatives can be divided into prohibitions and reproaches. At the same time, these interrogatives can carry out secondary ACTIONS such as expressing statements or accusations. Also, these interrogatives are used in playful contexts to tease other discourse participants. The analysis shows that directive interrogatives differ from real questions mainly in prosody and semantics. Directive interrogatives have a distinct intonation that comes from specific stress and pitch accents. Semantically, the main characteristic that distinguishes directive interrogatives from information-requesting interrogatives is that most of the studied interrogatives contain a marked phrase or a negatively loaded verb that conveys the negative stance of the speaker.

Keywords: everyday interaction, prohibition, reproach, interrogative, Estonian language

Kirsi Laanesoo
eesti ja üldkeeleteaduse instituut
Tartu Ülikool
Jakobi 2
51014 Tartu
kirsi.laanesoo@ut.ee

KOHANIMEDE ERIARENGUTEST KOSE KIHELKONNA ASUSTUSNIMEDE PÕHJAL

TIINA LAANSALU

Annotatsioon. Artikkel annab ülevaate eesti kohanimedes aja jooksul toimunud eriarengutest ja toob nende kohta näiteid Kose kihelkonna asustusnimevara hulgast. Kohanimedes aset leidnud eriarengute alaliigid on ebareeglipärane lühenemine, sarjasiirdumine, rahvaetümoloogia ja mugandamine. Kohanimi on võinud (kas korraga või eri ajaetappidel) läbi teha ka mitu eriarengut. Töös on nimeartiklite kujul esitatud valik Kose kihelkonna asustusnimesid, milles on eriarenguid tuvastatud. Alusmaterjal pärineb Eesti Keele Instituudi kohanimelarhiivist ning seda on võrreldud nii vanemate kui ka hilisemate kirjapanekutega. Kose kohanimel varas leidub näiteid kõigi eriarengutüüpide kohta.

Võtmesõnad: onomastika, kohanimed, asulanimed, talunimed, etümoloogia, ebareeglipärane lühenemine, sarjasiirdumine, rahvaetümoloogia, mugandamine

1. Sissejuhatuseks

Sünnihetkel on igal kohanimel tema referenti kirjeldav, parasjagu keelele omane lingvistiline entiteet ehk olemus. See tähendab, et kohale viidates kasutatakse sõnu, mis just sel ajal keeles olemas on, ja need sõnad annavad kõnealuse koha kirjeldust edasi vastavale keeleetapile omase häälikkujuga. Kui see lingvistiline entiteet aga hakkab tähistama vaid üht kindlat kohta, siis ta kinnistub, muutub monoreferentseks ja võib teinekord isegi oma apellatiivse tähenduse kaotada (Gammeltoft 2007: 481). Apellatiivne lähtekoht võib nimekasutajale jääda äratundmatuks näiteks juhul, kui väga vana kohanimi on talletanud sõnatüvesid, mis üldkeelest on juba kadunud (Pall 1977: 21), aga ka läbipaistva etümoloogiaga nimede puhul ei mängi apellatiivne tähendus nime funktsioneerimise seisukohast mingit rolli (Ainiala jt 2012: 65–66).

Aja jooksul keel areneb ning samamoodi nagu muus sõnavaras toimuvad muutused ka kohanimedes. Kuigi kõiki keele üldsõnavara foneetilisi muutusi ei saa alati häälikuseadustega seletada, on seaduspärasel arengul olnud keele häälikulises kujunemises määrav roll. Kohanimede seas on aga võrreldes muu sõnavaraga olnud seaduspärasel häälikmuutustel väiksem osa. Tihtilugu on kohanimed olnud püsivama loomuga, teisalt jälle on neis toimunud mõningaid just kohanimedele omaseid, üldsõnavarast erinevaid arenguid. Küllap on erisugust arengut soodustanud seesama apellatiivse tähenduse ülearus. On sedastatud, et nimed on nagu sildid, mis tähistavad keeleväliseid objekte (Ainiala jt 2012: 14). Sestap, kuna kohanimi ei vaja nimekasutaja jaoks äratuntavat semantilist tähendust, ei käsitata neid alati samal viisil kui üldsõnavara ning kohanimed saavad areneda iseseisvat rada pidi. Tähtis on ka asjaolu, et need rajad saavad nähtavaks sageli vaid siis, kui neid on võimalik tuvastada vanemates kirjapanekutes.

2. Kohanimede arengutest ja eriarengutest

Ühel kohanimel võib korraga olla kasutusel mitu erikujulist nimevormi ehk rööpvormi. Kui eri kujud esinevad ise aegadel, võib tegu olla nime muutusega, samas on ühe nime variandid tihtipeale käibel korraga. Kas tegu on kohanimemuutusega või lihtsalt eri vormide varieerumisega, pole alati võimalik öelda, sest muutumine ja varieerumine on osaliselt kattuvad nähtused. (Ainiala jt 2012: 82–83) On võimalus, et varieerumisest saab muutus, aga samas ei pruugi see nii minna. Tänapäeval on nimevariantide arenemisel püsivaks nimemuutuseks takistuseks ka kirjakeel, mille kasutamisel on eelisseisus korrektsemaks peetav, sageli ametlikultki sätestatud nimekuju.

Rööpvormide teket võib põhjustada ökonoomiaaotlus, murdeerinevus, keelemuutus või nimekuju ebaselgus. Ökonoomiaaotlusest lähtunud nimevorme võis Kose asustusnimede rööpvormides leida kõige arvukalt. Keele ökonoomia printsiip rakendub kohanimedes tihtilugu seal, kus nimeelement on iseseisva semantika kaotanud, nt *Pühäre* < *Pühäjärve* (mõis). Rööpvorme ei tohiks segamini ajada rööpnimedega – rööpnimed on sama kohta tähistavad, eri alustel antud nimed (Ainiala jt 2012: 84). Näiteks Kose kihelkonna talunimed:

Aasamäe, rööpvorm *Aasume*, rööpnimi *Vitresteni*;
Aedveere, rööpvorm *Aedvere*, rööpnimi *Lageda*.

Kohanimele eriarengud võivad esile kutsuda struktuurivariatsiooni, mis sarnaneb epeksegeesiga. Epeksegees on tautoloogiline nähtus, mille puhul lisatakse nimedele referenti tähistav liigisõna (Ainiala jt 2012: 83). Enamasti tekivad epeksegeetilised vormid siis, kui on vaja täpsustada koha liiki (nt *Mõisaküla linn*, *Valgõtärõ talu*, *Vinnora oja*). Soome uurijad kasutavad terminit *epeksegees* (sm *epeksegeesi*), saksa keeles on nähtust nimetatud terminiga *Verdeutlichung* 'arusaadavaks tegemine'. (Saar 2008: 41) Epeksegeesiga sarnaneva korduse on mõnigi kord tinginud liitnime lõpuosise lühenemine. Seda võib kergesti juhtuda siis, kui tegu on nimeahelaga, st tähistatava objekti liik on muutunud. Näiteks:

Harjuva oja, kus *-va* < *-oja*, seega *Harju-* + *-va* ('oja') + *oja*;
nimeahel: *Harjuoja* > *Harjuva* (asustusnimenä) > *Harjuva oja*.

Kohanimes võivad aja jooksul tekkida mitmesugused struktuuraalsed või fonoloogilised muutused, mistõttu nimi muutub läbipaistmatuks. Valdek Pall on kirjutanud (1977: 40), et võrreldes teiste läänemeresoome keeltega iseloomustab just eesti kohanimesid tugev reeglipäratu lühenemine, nt *Piljani* < *Pilli-Jaani*, *Kasme* < *Kassinurme*. Taoline reeglitamata lühenemine ilmneb aga ka näiteks soome kohanimes, nt *Mustio* < *Mustajoki*, *Kotaja* < *Kotaoja* (Ainiala jt 2012: 87). Üks tõenäolisemaid eriarengute põhjustajaid on nime eraldumine lähtekohast ehk sideme katkemine proopriumi ja apellatiivi vahel, teiseks aga püüd teha nimi keelekasutajale arusaadavaks (Pall 1977: 41). Mitmesugused eriarengutüübid võivad nimes esineda kas ühekaupa või ka mitmekesi koos. Järgnevalt tutvustatakse igat tüüpi veidi lähemalt.¹

2.1. Ebareeglipärane lühenemine

Eesti nimeuurimustes on kohanimelele omast ajapikku aset leidnud lühenemist, mida üldkeelee häälikuseadustega seletada ei saa, nimetatud ebareeglipäraseks lühenemiseks. Vanadele kohanimelele iseloomulik tugev ebareeglipärane lühenemine on üldsõnavaras toimunud palju ulatuslikum. Ebareeglipäraseid muutusi võib peamiselt märgata liittüveliste nimede teises komponendis (nt *Alta* < *Alttoa*, *Anija* < *Hanijõe*, *Mäense* < *Mäe* + omastava lõpp *-n* + *-taguse*), kus isegi mitmesilbilisest sõnast on sageli säilinud ainult mõni häälik. Samas esineb ebareeglipärast lühenemist aga

¹ Aluseks on olnud Valdek Palli liigitus (1977: 37–42), vt ka Laansalu 2012.

ka liitnimede esimeses komponendis (nt *Liikatku* < *Liivakatku*). Eeldused liitnime lõpukomponendi lühenemiseks tekivad siis, kui vastav nimeosa jääb ilma semantilisest koormusest, mis tähendab, et lühenemine on omane pigem sekundaarnimedele. Kui liitnime lõpukomponent on endiselt kohanime liigisõnaks ehk on säilitanud determinandi funktsioonid, püsib see enamasti lühenemata kujul. Nii on ebareeglipäraste lühenemiste peamiseks toimumiskohaks just asustusnimed, mis on enamasti lähtunud kas loodusnimedest (sekundaarsed asustusnimed, nt *Suurjõgi* > *Suurjõe* mõis > *Surju* mõis) või antroponüümidest ehk isiku-, lisa- või hüüdnimedest (nt *Tõnu Juhan* > *Tõnu-Juhani* talu > *Tõnuni* talu, *Välja-Jüri* > *Väljari*).

2.2. Sarjasiirdumine

Teine eriarenguliik on sarjasiirdumine. See on kohanimedes esinev nähtus, kus sarnase häälikulise kujuga nimeosised võivad varieerumisel üksteist asendada. Kõige levinum sarjasiirdumine on nimelõppude *-mäe* ja *-ma(a)* vaheldumine. Valdek Palli arvates on siin teatud juhtudel võinud rolli mängida vokaalharmoonia või siis otsese sideme kaotamine apellatiiviga, mille korral ei olnud *-mäe* enam determinandiks, olles saanud asulanime osaks, kuhu *-maa* tegelikult rohkem sobibki. Nimelõpud *-mäe* ja *-ma(a)* esinevad asustusnimedes tihtipeale varieeruvana, kusjuures iga kord ei saagi kindlalt öelda, kumb neist on algupärane (nt *Allikmäe* ~ *Allikmaa*, *-ma*). Veel on võinud vahelduda nt *-aia* ja *-oja*, *-selja* ja *-silla* jne.

2.3. Rahvaetümoloogia

Kolmandaks eriarenguks peetakse rahvaetümoloogiat, mis lühidalt öeldes tähendab nime ümberinterpreteerimist. Seda nähtust ei põhjusta keele üldsõnavara foneetilised muutused, vaid keelekasutaja keeletaju. Rahvaetümoloogia abil püütakse nimi tarvitajale arusaadavaks teha – niimoodi on see nähtus nimekomponentide lühenemisele ja sarjasiirdumisele vastupidiseks tendentsiks. Selleks võidakse nimes asendada mõni aktiivsest keelekasutusest kadunud sõna tuntuga. Näiteks võiks tuua nimed *Vända* ja *Rätimäe*. *Vända* talu nime seob rahvaetümoloogia sõnaga *vänt* : *vända*, tegelikult on see aga ühendatav isikunimega *Vent* < *Venceslaus* (Kallasmaa 1995: 765). *Rätimäe* talu nime esiosa on algselt lähtunud sõnast *ratt* : *rati* 'ait; vabadiku maja', see on aga asendatud tuntuma sõnaga *rätt* : *räti*.

2.4. Mugandamine

Viimane eriarenguliik on mugandamine. Mugandamisel kohandatakse võõrast päritolu kohanimed sobima sihtkeele foneetilisse struktuuri, nagu seda tehakse ka apellatiivide laenamisel. Mugandatud nimed jagunevad omakorda kaheks (Laansalu jt 2014: 128):

- a) puhthäälikulised mugandid,
  - nt *Reina* < sks prkn *Treyden*,
  - Valtu* < sks *Waldau* 'mets' + 'jõeäärne';
- b) häälikulisel alusel rahvaetümoloogiat sisaldavad mugandid,
  - nt *Kaarepere* < sks prkn *Scharenberg*,
  - Luuu* < sks prkn *Luden*.

3. Kose asustusnimede eriarenguid

Järgnevalt on esitatud väike valik kohanimeartikleid neist Kose kihelkonna asustusnimedest, mis ühel või teisel moel on eriarengu läbi teinud. Töö alusmaterjal (siin *resp.* märksõnad) pärineb Eesti Keele Instituudi murdearhiivi kohanimearhiivist (KN). Kose kihelkonna kohanimesid on arhiivi kogutud ca 40 aasta vältel, esimene kogu on kohanimearhiivi jõudnud aastal 1929 ja viimane aastal 1969. Asustusnimesid on kogutute hulgas ligikaudu 2300 (et kogutud on eri aegadel ja mitme isiku poolt, võib ette tulla ka korduvusi). Suur osa neist on hilisemad talunimed, kuid nendegi vormide seas on mõnikord võimalik eriarenguid märgata. On näiteks nimesid, kus nime täielik kuju esineb kohanime ametliku vormina ja selle kõrval on (tihti vaid suulises pruugis) kasutusel lühenenud variant. Kuna külade koosseis on aja jooksul muutunud ja ka külapiirid on võinud nihkuda, on talunimede külakuuluvuse märkimisel jäänud kohanimekartoteegi andmete juurde (st talunime juures on mainitud seda küla, kuhu keelejuht ta on paigutanud). Nimevormid, mis kogudes esinevad vaid nimehääldusena või keelejuhtide kõne ülestähendustes ehk mida on arvatavasti pruugitud vaid suulises kasutuses, on loendis esitatud väikese algustähega. Kui kartoteegisedelil on infot nime häälduse kohta, on esitatud seegi. Kasutatud arhiivimaterjalidele on viidatud kohe, kaartide andmed leiab aastaarvu järgi artikli lõpust. Nagu traditsioonilistele eesti kohanimetöödele iseloomulik, ei ole nimede alfabeetilisest järjestamisest arvestatud sõnaalgulist *h*-d.

- Hansuni t** [*ansuni*] (Kurena k) < *Hansu-Jaani*; XVII saj lõpp *Hanßo Jahn* (EAA.1.2.C-IV-57), 2014 *Hansoni* (t). Kohanimi pärineb isikunimedest *Hans* ja *Jaan*, millest viimane on tugevalt lühenud: *-Jaani* > *-ni*. Nii-sugune lühenemine, kus liitnime kahesilbilisest lõpuosast on säilinud vaid teine silp, on eesti kohanimedes olnud üpris tavaline (Kettunen 1955: 350).
- Heebrea k** [*eebrea*] (Kolu k; Tade k) < *Hiiepere*; 1462 *Idenpere* (k; Bfl I: 243), 1726 *Hieper* (k; Rev 1725/26: 321), 2014 *Hiiepere* (t). Nimi on lühenenud liitnimest, mis koosnes sõnadest *hiis* : *hiie* + *pere*. Aja jook-sul on nimest kadunud kunagine omastava käände lõpp *-n*. Nimevormi *Heebrea* kujunemisel on rolli mänginud ka rahvaetümoloogia.
- eeveski t** [*eeveski*] (Ardu k) < *Hiieveski*; XVII saj teine pool *Iweske Thomafß* (EAA.1.2.C-IV-69, L1), 1782 *Hiewesk* (Hupel III: 435), 1795 *Yewesky Jaan* (EAA.1864.2.V-24: 179, L 177p), 1796 *Hiewesk* (veski), 1871 *Eweski*, 1935 *Jeveski* (t), 2014 *Hiieveski paisjärv*. Nimi koosneb arva-tavasti sõnadest *hiis* : *hiie* ja *veski*. Liitnime esimene osa on käsitletava nimevormi puhul tugevalt lühenud: *Hiie-* > *ee-*. Pole küll välistatud, et esi-tatu on lihtsalt üks lüli rahvaetümoloogiate ahelas. Sellele etümoloogiale annab siiski tuge asustusajalugu – nimelt paikneb Ardu küla Hiieveski talu piiril ka Hiimägi, mis arvatavasti on olnud üks muinaseestlaste pühapaiku (Kink 2004: 8).
- Kalsberi k, t** [*kalsberi*] (Vardja k) < *Karlsbergi*; 1782 *Carlsberg* (krjms; Hupel III: 435), 1796 *Karlsberg* (krjms), 1871 *Carlsberg* (ms), 2014 *Karlsbergi* (t). Ravila mõisa karjamõis sai nime Karl XII järgi, kes seal kandis oma sõjaväega oli peatunud (BHO: 185). Nimi lähtub isikunimest *Karl* ja saksa sõnast *berg* 'mägi', seda on mugandatud sobima eesti keele foneetilisse süsteemi.
- Karjatüma t** (Viskla k) < *Karja-Tooma*; 1935 *Karjatooma* (t), 2014 *Kar-jatooma* (t). Talunime isikunimeline lõpp *-Tooma* on asendatud sõnaga *tüma* 'pehme, soine koht pinnases'. Sellise rahvaetümoloogilise ümber-mõtestamise on võinud tingida nimelõpu lühenemine suulises kasutuses.
- Katsina k** [*kat'sina*] < *Gattšina*; 1900 vn *Гатсуна* (k), 2014 *Katsina* (k). Nimi on siirik Venemaalt, olles mugand linnanimest *Gattšina*. Nimepä-rimus on järgmine: XIX sajandi keskpaiku rännanud rühm Triigi mõisa töölisi ja talupoegi Venemaale, lootes sealt vaba maad leida ja mõisniku ikke alt pääseda. Nad jõudnud Gattšinasse, kust nad tagasi saadetud, sest väljarändamise puhuks pidi olema luba ja määratud sihtkoht. Seejärel asutanud mõisnik nad külla, mille nimetanud Katsinaks (Laanet 2010: 7).
- Kuie t** (Tade k) < *Kuivajõe*; 1796 *Kuiwajoggi* (jõgi), 2014 *Kuie* (t). Talu on nime saanud samanimeliselt sillalt Kuivajõe alamjooksul. Nimi *Kuie* on lühenenud *Kuivajõe* nimest.

Kurena k (Kuivajõe k) < *Kure* + omastava lõpp -n + oja; ca 1241 *Kurkenoy* (Johansen 1933: 458–459), 1467 *Kurenoia* (k; Bfl I: 268), 1782 *Kurrena* (k; EAA: 1864.2.IV-1: 451, L 437), 2014 *Kurena* (t). Lühenenud on liitnime viimane osa: -oja > -a. Nimes on säilinud kunagine omastava käände tunnus -n.

Lenderma k [*lendermɛ*] (Nõmbra k; Palvere k) – -mäe ~ -ma(a); ca 1241 *Lendælemet*, *Lendelemec (Johansen 1933: 478), 1468 *Lendermeke* (k; Bfl I: 275), 1636 *Lendramah* (Johansen 1933: 479), 1726 *Lendermeggi* (k; Rev 1725/26: 315), 1796 *Lenderma* (k), 2014 *Lendermaa* (t). Läbi aegade on nime ülestähendustes näha nimelõppude -mäe ja -ma(a) vaheldumist, st nimi on siirdunud *mäe*-sarjast *ma(a)*-sarja ja vastupidi.

Mihkleni t [*ˈmihklɛni*] (Kämbla k) < *Mihklejaani*; 2014 *Mihklini* (t). Liitnime esimeseks osaks olev isikunimi Mihkel käändub e-tüveliselt, nagu põhjajaeesti murderühmas *er-* ja *el-*lõpulistele sõnadele sageli omane (Must 1965: 16). Liitnime teine isikunimest pärinev osa on lühenenud, säilitades vaid lõpusilbi: -jaani > -ni.

Neitsimäe t [*neitsimɛ*] (Marguse k) – -mäe ~ -ma(a); XVII saj teine pool *Neitzimege Mart* (EAA.1.2.C-IV-80), 1871 *Neitsema* (t), 2014 *Neitsimäe* (t). Selle talunime puhul on jällegi tegu sarjasiirdumisega, kirja on pandud kord *mäe-*, kord -*ma(a)*-lõpuga nimekuju.

Nooreli t [*nooreli* ~ *ˈnooreli*] (Kata k) < *Noorejüri*; 2014 *Nooreli* (t). Liitnime teine, isikunimest lähtuv nimeosa on tugevalt lühenenud: -jüri > -li. Nimelõpu -ri asemele on foneetilistel põhjustel tulnud -li (kaht r-i ühes sõnas on liiga raske hääldada ja teine tavaliselt ei säili). Samasugune foneetilise lihtsustumise näide võib olla Jüri kihelkonna *Raudalu* < *raud* + *aru* (Laansalu 2012: 184).

Nõmmeri t (Nõmmeri k) < *Nõmme-Jüri*; 1890 vn *Нымеюри* (t), 2014 *Nõmmeri* (k). Tegu on liitnimega, mille esimene pool lähtub sõnast *nõmm* : *nõmme* ja teine, isikunimest lähtuv pool on lühenenud, säilitades vaid teise silbi: -Jüri > -ri.

Pruntali t [*ˈpruntali*] (Krei k) < *Brunnenthal*; 1796 *Brunnenthal* (krjms), 1871 *Brunnenth.* (krjms), 2014 *Pruntali* (t). Nimi oli algselt Kose-Uuemõisa mõisa karjamõisa nimeks. *Pruntali* on saksa nimest *Brunnenthal* mугan-datud nimevorm.

Soibili t [*ˈsoibili* ~ *ˈsoibli*] (Kanavere k) < ?*Soipilli*; XVII saj teine pool *Seipill Hanß Kröger* 'kõrtsmik' (EAA.1.2.C-IV-69, L3), 1726 *Soibil Ewert* ja *Soibil Hans* (Rev 1725/26: 322), 1796 *Soepil* (k), 1871 *Soepil* (t), 1904 *Seapilli* (t; EAA.3724.5.1338), 2014 *Soibili* (t). Kohanimearhiivi järgi on nime rööpvormiks *Soipilli*. Liitnime teine osa on tugevalt lühenenud: -pilli > -bli. Nimelõpp langeb kokku tänapäevase sõnaga *pill* : *pilli*, kuid see on võinud lähtuda ka isikunimest. Nimelt on Leo Tiik (1977: 286)

pidanud *Pilli*-nimesid isikunimedest *Filip*, *Philip* ja *Philippos* lähtuvaks. Võrdluseks võib tuua Saaremaa asustusnime *Pahapilli*, mis 1685 on üles märgitud kujul *Paipil thönnis* (Kallasmaa 1996: 271). Teise võimalusena võiks pakkuda tulenemist sõnast *põld* : *põllu*, vrd nt *Määvli*, 1782 *Mäbli* < ?*Mäepõllu (Kallasmaa 2010: 160–161), samuti *Tagubli* < *Tagupõllu* (Kallasmaa 2010: 241). Nime esiosa saaks rekonstrueerida *Soie- < *soo*, mitmuse omastav *soie* (vrd *Soiaru* < *Soiearu, Kallasmaa 1996: 385). Siiski on see vaid oletus, sest nime varasemad kirjapanekud on väga erinevad ega anna ühe kindla etümoloogia esitamiseks piisavat alust.

taksna t [*`taksna*] (Voose k) < *Takkasauna*; 2014 *Tagasauna* (t). *Taksna* on rööpvormina kasutusel olnud nimekuju. Selles on lühenenud nii liitnime esimene kui ka teine osa: *Takka*- > *Tak*- ja *-sauna* > *-sna*.

Triigi k < *Stryk*; 1732 *Triki* (ms; Johansen 1933: 455), 1796 sks *Kau*, *Trigi M.* (ms), 2014 *Triigi* (k). Tänapäevane nimekuju on tekkinud saksa nime mugandamise teel. Nimi pärineb mõisaomaniku perekonnanimest *Stryk*.

Töldava t (Krei k) < *Töldoja*; 2014 *Töldoja* (t). Talu on oma nime saanud *Töldoja* soonelt, mille kaldal ta asub (KN). Nimevormi teine osa on lühenenud: *-oja* > *-va*. Samasugune eriareng on toimunud nt naaberkihelkonna Jüri kohanime *Harjava* ~ *Harjuva* puhul (Laansalu 2012: 175).

uueda t [*uueda*] (Saarnakõrve k) < *Uuetoa*; 2014 *Uuetoa* (t). Liitnime teine osa on lühenenud: *-toa* > *-da*.

Vahiaugu t (Kolu k) < *Vahi-Jaagu*; 2014 *Vahiaugu* (t). Liitnimi on rahvaetümoloogiliselt ringi mõtestatud ja selle teine, isikunimeline osa *-Jaagu* on asendatud sõnaga *-augu*. Samasugust *-jaagu* ~ *-augu* vaheldust on täheldatud mujalgi, nt kohanimedes *Kruusjaagu* (Kallasmaa 2010: 97), *Pilli-Jaagu* (Pall 1969: 183) ja *Sojagu* (Kallasmaa 1996: 386).

Viskla k [*`viskla*] < *Visküla; 1694 *Wysküll* (EAA.1.2.C-II-43), 1726 *Waisküll* (k; Rev 1725/26: 314), 1796 *Wiskla* (k). Nime teine osa on lühenenud: *-küla* > *-kla*, esiosa lähtekoht jääb aga hämaraks. Liitnime lõpuosa lühenemise tõttu leiab selle nime puhul teatud kontekstides aset epeksegeesisarnane kordus *Vis*- + *-kla* ('küla') + *küla*.

4. Lõpetuseks

Kose kihelkonna asustusnimed on läbi teinud igat tüüpi eriarenguid – leidub nii ebareeglipärasest lühenemist, sarjasiirdumist, rahvaetümoloogiat kui ka mitmesugust mugandamist. Mõnikord peegeldub eriareng mõnest teatud ajahetkel kasutatud nimevormist, teinekord on kohanimi teinud läbi püsiva muutuse ja eriarenguline vorm on tänapäeval ainukasutatav. Toimunud muutused annavad kinnitust sellest, et ebareeglipärane

lühenemine toimub enamasti just asustusnimedes (nt hüdronüümidest lähtunud *Kuie*, *Kurena* ja *Tõldava*). Vahel on eriareng muutnud nime nii, et selle esialgne lähtekoht enam nimevormist läbi ei paistagi (nt *Soibli*). Arvuliselt võib öelda, et arhiivi kogutud Kose kihelkonna asustusnimede hulgas on ebareeglipärase arengu läbiteinuid vähemalt 3%. Võib eeldada, et tegelikult on see arv suurem, võttes arvesse asjaolu, et nimede algse lingvistilise entiteedi määramiseks ja nimedes toimunud eriarengute tuvastamiseks-tõendamiseks on hädavajalik vastavate kirjapanekute olemasolu – muul juhul on tegu vaid oletustega. Samas aga on seesama nimede üleskirjutamine, sealhulgas eelkõige ametlik kirjakeel kui nii-öelda korrektsete nimevariantide sätestaja, omamoodi piduriks kohanimedede edasiste eriarengute teel.

Lühendid

k – küla, krjms – karjamõis, ms – mõis, prkn – perekonnanimi, t – talu

Kirjandus

- Ainiala jt 2012** = Terhi Ainiala, Minna Saarelma, Paula Sjöbolm. Names in Focus. An Introduction to Finnish Onomastics. (= Studia Fennica. Linguistica 1.) Helsinki: Finnish Literature Society.
- Bfl** = Est- und Livländische Brieflade. I Th. Dänische und Ordenszeit. Bd. 1, Eine Sammlung von Urkunden zur Adels- und Gütergeschichte Est- und Livlands, in Uebersetzungen und Auszügen, 1856; Bd. 2, Register zum ersten Bande, 1857. Hrsg. von Friedrich Georg von Bunge und Robert von Toll. Reval: Kluge und Ströhm. II Th. Schwedische und polnische Zeit. Bd. 1, Die Jahre 1561 bis 1650: eine Sammlung von Urkunden zur Adels- und Gütergeschichte Est- und Livlands in Uebersetzungen und Auszügen, 1861. Hrsg. von Christian Eduard Pabst und Robert von Toll. Reval: Kluge und Ströhm.
- BHO** = Baltisches historisches Ortslexikon. I, Estland (einschließlich Nordlivland), 1985. Begonnen von Hans Feldmann. Hrsg. von Heinz von zur Mühlen. (= Quellen und Studien zur baltischen Geschichte 8, I. Hrsg. im Auftrag der Baltischen Historischen Kommission von Paul Kaegbein und Gert von Pistohlkors.) Köln–Wien: Böhlau Verlag.
- Gammeltoft, Peder 2007**. Scandinavian naming-systems in the Hebrides: a way of understanding how the Scandinavians were in contact with Gaels and Picts? – West over Sea. Studies in Scandinavian Sea-Borne Expansion

- and Settlement Before 1300. Ed. Beverly Ballin Smith, Simon Tylor, Gareth Williams. (= The Northern World 31.) Leiden, 479–496.
- Hupel** = August Wilhelm Hupel. Topographische Nachrichten von Lief- und Ehstland. Bd. I–III, 1774–1782. Riga: Johann Friedrich Hartknoch.
- Johansen, Paul 1933**. Die Estlandliste des Liber Census Daniae. Kopenhagen–Reval.
- Kallasmaa, Marja 1995**. Rahvaetümoloogia ja historismi printsiip onomastikas. – Keel ja Kirjandus 11, 763–766.
- Kallasmaa, Marja 1996**. Saaremaa kohanimed. I. Toim. Helmi Neetar. Tallinn: Eesti Keele Instituut.
- Kallasmaa, Marja 2010**. Hiiumaa kohanimed. Toim. Eevi Ross. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Kettunen, Lauri 1955**. Etymologische Untersuchung über estnische Ortsnamen. (= Suomalaisen Tiedeakademian Toimituksia. Sarja B, 90, 1.) Helsinki.
- Kink, Hella (koost.) 2004**. Harjumaa, Raplamaa – ümber Mahtsa soostiku. Kose, Kõue, Kohila, Kaiu, Juuru. – Loodusmälestised 12. Natural heritage of Estonia. TTÜ Geoloogia Instituut. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus.
- Laanet, Viivi 2010**. Suur küla valla põhjas teel Voosela /järg/. – Kõue Kuulutaja, veebruar, 6–8.
- Laansalu, Tiina 2012**. Specific developments in Kiili place names. – Word and Concept in the Estonian and Finno-Ugric Languages. (= Eesti ja soomeugri keeleteaduse ajakiri 3–1.) Tartu, 173–187.
- Laansalu jt 2014** = Tiina Laansalu, Marit Alas, Marja Kallasmaa. Saksa juurtega asulanimed Eestis. – Keel ja Kirjandus 2, 125–133.
- Must, Mari 1965**. Keskmurde tekstid. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn.
- Pall, Valdek 1969**. Põhja-Tartumaa kohanimed. I. Toim. Madis Norvik. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn: Valgus.
- Pall, Valdek 1977**. Põhja-Tartumaa kohanimed. II. Toim. Madis Norvik. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn: Valgus.
- Rev 1725/26** = Eestimaa 1725.–1726. a. adramaarevisjon. I–II. Harjumaa. Allikpublikatsioon. 1988. Eesti NSV Riiklik Ajalooarhiiv, Tartu Riiklik Ülikool. Tallinn.
- Saar, Evar 2008**. Võrumaa kohanimede analüüs enamlevinud nimeosade põhjal ja traditsioonilise kogukonna nimesüsteem. (= Dissertationes philologiae Estonicae Universitatis Tartuensis 22.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Tiik, Leo 1977**. Isikunimede mugandid Saaremaal XVI ja XVII sajandil. – Keel ja Kirjandus 5, 284–288.

Arhiivimaterjalid ja kaardid

1796 = Ludwig August Mellin. Atlas von Lief- und Ehistland und der Provinz Oesel. Riga–Leipzig, 1791–1798.

1871 = Schmidt, J. H. Karte von Ehistland mit den Kreis-, Polizeidistricts- und Guts-Grenzen so wie den Plänen der Städte.

1890 = Venemaa topograafiline kaart 1 : 126 000, u 1890–1900.

1900 = Venemaa topograafiline kaart 1 : 42 000, u 1900–1921.

1935 = Eesti Vabariigi 1 : 50 000 topograafiline kaart (1935–1939).

2014 = Eesti põhikaart. Maa-amet. <http://xgis.maaamet.ee/xGIS/XGIS> (05.01.2014).

EAA = Eesti Ajalooarhiiv (EAA.fond.nimistu.säilik: kaader, L leht).

KN = Eesti Keele Instituudi murdearhiivi kohanimearhiiv.

Tiina Laansalu

soome-ugri keelte ja murrete osakond

Eesti Keele Instituut

Roosikrantsi 6

10119 Tallinn

tiina.laansalu@eki.ee

Specific developments in the settlement names of Kose parish

Tiina Laansalu

In time, language evolves, as do place names, similarly to the rest of the vocabulary. Place names are often more enduring, although they undergo some changes that differ from the general vocabulary. The differences may have been caused by the fact that place names do not need understandable appellative meanings to function. The specific developments can be traced only when earlier documentation exists.

Several parallel forms of a place name can exist simultaneously. The parallel forms may emerge due to economic reasons, dialectal differences, language change or ambiguities in the name shape. It cannot always be determined whether a parallel form will lead to an actual change in the place name or variations in the forms are only incidental. Nowadays, name changes can be prevented by the written language in which the unshortened name form, which is considered to be more correct, is preferred.

The types of specific developments include irregular shortening, group transition, folk etymology and adaptation. Irregular shortening, which is distinctive to place names, occurs over time and cannot be explained by the phonetic rules of the general vocabulary. It occurs mostly in the second component of compound names, but can also occur in the first component. Group transition is a phenomenon whereby parts of a name with similar phonetic shapes can replace each other during variation – the most common example is *-mäe ~ -ma(a)*. Folk etymology means the reinterpretation of a name. During adaptation, foreign names are made to conform to the phonetic structure of the target language.

In this paper a selection of settlement names from Kose Parish is presented in the form of name entries that contain the specific developments. The material for the study comes from the Place Names Archive at the Institute of the Estonian Language and it has been compared with some earlier and later documentation. Examples of all the different types of developments can be found in the settlement names of Kose Parish.

Keywords: onomastics, place names, settlement names, farm names, etymology, irregular shortening, group transition, folk etymology, adaptation

KOORDINATIIVSED PARTIKLID LAUSE PERIFEERIAS¹

HELLE METSLANG,
KARL PAJUSALU, KÜLLI HABICHT

Annotatsioon. Artiklis vaadeldakse rinnastussidenditest kujunenud partiklite *või*, *ja* ning *aga* kasutust lause vasakus ja paremas perifeerias (lause alguses ja lõpus), eristades järgmisi funktsioone: 1) teksti või vestluse organiseerimine: eelneva või järgneva tekstiga seostamine; 2) subjektiveerimine, 3) intersubjektiveerimine. Nii standardkeele kui ka murrete korpusmaterjali analüüsist ilmneb, et kõik kolm funktsiooni on esindatud mõlemas perifeerias, kuid subjektiiivsed ja intersubjektiiivsed kasutused kujunevad ennekõike vasakus, hiljem ja piiratumalt ka paremas perifeerias. Mõlemas perifeerias vastab funktsiooninihete järjestus skaalale mittesubjektiiivne > subjektiiivne > intersubjektiiivne. On märgata ka vasakus perifeerias kujunenud kasutuse nihkumist paremasse. Mehhanismideks on seejuures peamiselt tagasihaare ja sildkontekstid. Eesti keele vasakut perifeeriat esiletõstvas tendentsis võib oletada areaalset ilmingut, sest lausealgulised partiklid on omased Läänemere areaali keeltele.

Võtmesõnad: subjektiveerimine, intersubjektiveerimine, küsipartikkel, tagasihaare, eesti keel

1. Sissejuhatuseks

Lause ärarte, algusesse ja lõppu, paigutuvad sageli funktsioonisõnad, mille ülesandeks on mõjutada tervet lauset: anda lause sisule seos konteksti ja kõnesituatsiooniga, esitada hinnanguid lause sisu kohta, näidata lause funktsiooni suhtluses. Neis positsioonides, lause (*resp.* intonatsiooniuksuse, lausungi) põhisisu vormistavast osast välja jäävas perifeerias, suhestub lause eriti selgelt ümbritseva kontekstiga: pragmaatikast, tekstist ja vestlusest tulenevate teguritega. Eristatakse vasakut ja paremat perifeeriat (ingl *left periphery*, LP; *right periphery*, RP) – lause algus on

¹ Uurimust on toetanud projekt „Kirjakeele morfosüntaksi varieerumise integreeritud mudel: pilootuuring eesti keele näitel” (PUT 475).

vasakul, lõpp paremal. Perifeeriat esiknevad sõnad väljendavad sageli ka subjektiivseid või intersubjektiivseid tähendusi. Subjektiivsus seisneb kõneleja suhtumiste, hinnangute ja hoiakute väljendamisest, hõlmates näiteks modaalsust ja emotiivsust; intersubjektiivsus seisneb suhestumises kuulaja või lugejaga, vestluspartneri kaasahaaramises näiteks kõneakti markeerimise kaudu. Keelevahendi funktsiooninihete suund kaldub olema mitesubjektiivne > subjektiivne > intersubjektiivne. (Traugott 2003; Valdmets, Habicht 2013: 210–211)

Perifeeriade tööjaotuse kohta on esitatud lause n-õ asümmeetrilisuse hüpoteesi, mille kohaselt vasakusse perifeeriasse kalduvad subjektiivsed, paremasse aga intersubjektiivsed tähendusi kandvad elemendid (Kate Beeching jt²). Järjest enamate keelte (peale inglise keele nt prantsuse, saksa, jaapani, korea keel) kaasamine arutellu on toonud nii poolt- kui ka vastunäiteid ja osutanud, et keeltele on perifeeriade funktsioonides ja nende dünaamikas nii ühis- kui ka erijooni ning et siingi toimivad areaalsed tendentsid. Toetudes senistes käsitlustes (vt nt Vaskó, Fretheim 1997; Haselow 2011; Traugott 2012; ka Sohn³) välja toodud partiklite funktsioonidele perifeeriat, jaotame need kolme rühma, mis on vastavuses ka eeltoodud tähendusmuutuste järjestusega mitesubjektiivne > subjektiivne > intersubjektiivne. Lisatud näited illustreerivad eesti keele rinnastavatel sidesõnadel põhinevate partiklite kasutust.

1) Teksti või vestluse organiseerimine konnektiivpartiklina: eelneva või järgneva tekstiga seostamine; jätku pakkumine eelnevale tekstile (näited 1, 2), laiendus (viide rinnastatud elementide lisamise võimalusele (3)), kõnevooru alustamine, tagasihaare (varasema tekstiga seostamine, ingl *afterthought*) (4).

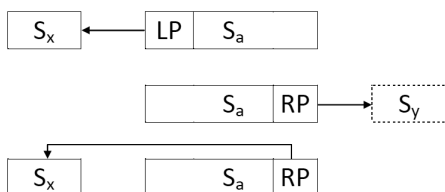
- (1) Kristus oli üles tõusnud. Helistati kirikukelli. **Aga** see oli vist juba Fuschlis, kuhu olime jõudnud pärast pikka jalgsimatka mägedes. (ILU 1990)

² Kate Beeching, Liesbeth Degand, Ulrich Detges, Elizabeth Closs Traugott, Richard Waltereit, Summary of the Workshop on Meaning in Diachrony at the Conference on Meaning in Interaction, University of the West of England, Bristol, April 23–25 2009.

³ Sung-Ock Sohn, The emergence and function of the left peripheral versus the right peripheral expressions in Korean: from a discourse marker to a final particle. Ettekanne 13. rahvusvahelisel pragmatikakonverentsil New Delhis 10. septembril 2013.

- (2) Sosaar imiteerib kahekõnet: „Sa olid ka seal Lääne-Eesti Pangas? - Jah. - Kes sa seal olid? - Juhatuse esimees. - **Ja** Kranich oli? - Haapsalu filiaali direktor. - Aaa, sinu alluv.” (EE 1996)
- (3) Läheks maale, teeks sauna **ja**...
- (4) Kahetseb, et see kõik nii läks, sest laadiku-sugusele mehele on ta kindlasti vaid seniks-kuniks... Minule **aga**... (ILU 1970).

Teksti organiseerimisel tekkivaid tähenduseseid ilmestab joonis 1. Selle skeemidest esimene kujutab vasaku perifeeria seost eelneva kontekstiga, mille suhtes lause pakub alternatiivi, jätku või vastandust (1). Teine skeem kujutab parema perifeeria põhilist funktsiooni: vihjata poolelijäävale jätkamisele alternatiivi, lisanduse või vastandusega (3). Kolmas skeem näitlikustab tagasihaaret: seost eelneva kontekstiga, mida tavajuhul näidatakse vasakus perifeerias (nagu **Aga minule...**), markeerib partikkel paremas perifeerias (4).

Joonis 1. Perifeeriade vahendatavad kontekstiseosed

(S_a – perifeeriaga lause; S_x – eelnev kontekst;
 S_y – potentsiaalne järgnev kontekst; LP – vasak perifeeria;
 RP – parem perifeeria)

2) Subjektiveerimine: modaalsed ja afektiivsed tähendused (5), jätkamisel viivitamine, kõhklemine (6), endale suunatud küsimused.

- (5) **Või** ta seda isegi teab.
- (6) „Mul oleks veel kirikherrale kõneleda, **aga... aga...**” (ILU 1900)

3) Intersubjektiveerimine: kuulajale suunatud küsimused (7), käsud, etteheited (8), vastuvaidlemised, kaasvestleja ütluste kommenteerimised, väljenduse pehmemdamine jm viisakusvõtted.

- (7) Ilm läheb külmaks **või**?
- (8) **Aga** härra leitnant! (ILU 1930)

Siinses kirjutises võtame vaatluse alla kolm sõna, mida tuntakse eelkõige rinnastavate sidesõnadena: 1) eraldav *või*, 2) ühendav *ja*, 3) vastandav *aga* koos selle lühema variandina käsitatud partikliga *a*. Rinnastava sidesõna koht on ühendatavate moodustajate (lausete või lauseosade) vahel. Nagu ilmneb eeltoodud näidetest, leidub ka kasutusjuhte, kus siduv sõna on jäänud ühte lausesse, paikneb selle alguses või lõpus ja toimib pigem partiklina, mis ei seosta lausemoodustajaid, vaid viitab ebamäärasemale seosele eelneva või võimaliku järgneva tekstiga ja täidab vahel muidki ülesandeid. Nagu elavas keeles ikka, esineb ka vaadeldavate partiklite tegelikus kasutuses üleminekujuhte ja mitmfunktsioonilisust.

Vaatleme nimetatud rinnastavate sõnade toimimist väit- ja küsilauseste perifeerias, otsides vastuseid järgmistele küsimustele.

- Mis funktsioone kannavad rinnastava lähtetähendusega sõnad vasakus ja paremas perifeerias?
- Kas keelematerjal näitab nihkeid tähenduses (funktsioonide vahel) ja positsioonis (eri perifeeriade vahel)?
- Kuivõrd sümmeetriline või asümmeetriline on eesti lause oma perifeeriade ja nende funktsioonide suhtes?

Analüüs on kvalitatiivne ja põhineb Tartu Ülikooli korpustel. Kasutust tänapäeva eesti keeles ja selle võimalikke ajalisi muutumisi vaatleme XX sajandi läbilõikekorpuse ilukirjandustekstide põhjal, kuivõrd ilukirjandusest, mis sünteesib allkeeli (Hennoste, Pajusalu 2013: 133), on oodata kasutusjuhtude suuremat mitmekesisust ning rohkem (inter)subjektiivsust. Lisaks on vajadust mööda vaadatud uuemat kasutust ka XXI sajandi materjalist – kuivõrd praeguse aja ilukirjandustekste korpuses pole, siis on materjali otsitud ajakirjanduse ja uue meedia tekstidest. Varasemate arengujoonte kohta oleme otsinud andmeid XVI–XIX sajandi kirjakeele korpusest. Kasutame niisiis kirjaliku keele materjale, kus lausete piirid on markeeritud ja perifeeriad eristuvad seega selgemalt kui kõneldud keeles. Kõrvutuseks vaatleme ka murdeandmeid Eesti murrete korpuse põhjal, püüdes leida selgete lausepiiridega juhte. Tänapäeva kasutuse iseloomustamiseks toetume lisaallikadena ka eesti keele seletavale sõnaraamatule ja enda keelepädevusele⁴. Partikli eristamisel konjunktsioonist

⁴ Intuitsiooni kasutamist käsitame empiirilise keeleuurimise loomuliku osana: „Intuitsioonipõhist uurimistööd võib teha ilma muud tüüpi uurimiseta, kuid mitte vastupidi. Eriti korpusuuring eeldab tervet hulka intuitsioonipõhiseid ehk eel-empiriilisi lahendusi.” (Itkonen, Pajunen 2010: 73)

on keskseks struktuuritunnuseks sõna esinemine muus funktsioonis kui lausemoodustajate seose väljendajana, kirjutatud teksti puhul on toetavaks vormitunnuseks sõna paiknemine ortograafiliselt vormistatud lause alguses või lõpus. Eeldame, et kirjutaja markeerib sellega otsese rinnastusseose puudumist.

2. Koordinatiivsed partiklid

2.1. Partikkel *või*

Sidesõnana vormistab *või* eraldavat rinnastust, selle põhitähendus on disjunktiiвне, nt *Eksam on kolmapäeval või neljapäeval*; *Stuudiumi lõpetamiseks kirjutate lõputöö või teete lõpueksamid*. Sõna *või* abil pakutav alternatiiv võib peale erineva sisulise variandi olla ka lihtsalt eelneva variandi eitamine: *Kas sa tuled või ei tule?*

Vasakus perifeerias kasutatakse partiklit *või* tänapäeva keeles kõigis kolmes funktsioonirühmas. Teksti organiseerimiseks võib lausealguline *või* märkida alternatiivi pakkumist eelnevale kontekstile (9). Eesti keele seletav sõnaraamat toob välja partikli *või* parandava funktsiooni tähenduses 'see tähendab, täpsemalt, pigem ei'. (10)

(9) „Oome tuleb tagasi.” „**Või** saadab vanaisa” .. (ILU 1990)

(10) Kes on mõrvar? **Või** õigemini, kas üks teatud isik on süüdi mõrvas või mitte. (EKSS)

Puhtalt seostavad kasutused on tänapäeva keele materjalis harvad, enamasti väljendab lausealguline *või* võimaliku alternatiivi pakkumise kaudu subjektiivseid ja intersubjektiivseid tähendusi. Subjektiivseteks tähendus- teks on näiteks oletused, konstateeringud (11), kahtlus (12), imestus (13), üleolek (14), iseendale suunatud küsimus (15).

(11) Kui nad tallu jõudsid, hõikas mees oma ema õue ning rääkis ära, kuidas lood on. „**Või** asjad niikaugel.” (ILU 1980)

(12) **Või** need talupojale kunagi head on soovinud! (EKSS)

(13) **Või** nii, või tema sõidab välismaale! (EKSS)

(14) **Või** sa ise targem oled. (EKSS)

- (15) Võibolla istuksin just praegu laboris ning teeksin mõnda katset - mulle meeldis õhtuti töötada, kui inimesi vähem oli. **Või** vedeleksin hoopis kodus? (ILU 1990)

Intersubjektiivsed on näiteks etteheide (16), vastuvaidlemine (17), direktiivsus (18), kinnituse (19) või soovitus (20) küsimine, kahtlev küsimus (21). Intersubjektiivsete tähendustega kaasnevad enamasti ka subjektiivsed (näiteks modaalised ja emotiivsed) nüansid. Mittesubjektiivne, teksti seostav tähendus kaldub seejuures tagaplaanile jääma.

- (16) „Miks sa siis sellest sõna ei jätnud? **Või** oleksid helistanud.” (ILU 1980)
- (17) „Pole minu asi valvata, mis kratid siia vilja tassivad,” kostab ta huupisõnu. „**Või** mina siin ainuke suksutaja olen?” (ILU 1990)
- (18) „Sina ei tohi mind lüüa!” hüüdis Ella. „**Või** sa julged mulle vastu rääkida.” (ILU 1900)
- (19) **Või** on eksam hoopis ülehomm?
- (20) **Või** ma ootan su ära?
- (21) „Aga mina olin kolm nädalat haige!” hõiskas Jaagup. Edmund mõõtis teda oma kõõrsilmaga: „**Või** nii?” (ILU 1990)

Lausestruktuuridest esineb peale täieliku lause ka kinnistunud struktuuriga fraaslauseid, nagu *Või õigemini*, *Või ei*, *Või nii* (10, 13, 21).

Miks käsitame partiklit *või* lauses nagu (20) ja (21), allpool ka partiklit *ja* lauses nagu (38), partiklit *aga* lauses nagu (51) küsimarkerina? Koordinaatsioon on eesti keeles üks pidevalt toimivaid küsimarkerite allikaid. Nii tõlgendatakse eelneva kontekstiga seotud väide ümber oletuseks eelnevaga seostuva väite kohta ja sellest edasi info ebapiisavust väljendavaks küsimuseks, millega kaasneb lausealgulise seosemarkeri reanalüüs küsimarkeriks. Rinnastusmarkerid on küsimarkerite kasvulava, kust mõni partikkel on juba grammatiseerunud täiesti omaette grammatikaüksuseks (*kas* ja *ega*), ülejäänud aga püsivad valmiduses küsimust vormistada ja miks mitte ka kunagi küsipartiklikuks kujuneda. (Lähemalt vt Metslang jt ilmmas.)

Vana kirjakeele materjalis on seostavad kasutused ülekaalus kuni XVIII sajandini, mil vähehaaval lisandub intersubjektiivseid kasutusi (22). Küsiv *või* ilmub ilukirjandustekstidesse XVIII sajandil. XIX sajandi tekstides on juba esiplaanil küsimustega seotud intersubjektiivsed kasutusjuhud, millega sageli kaasneb emotiivsus (23, 24).

- (22) **Woi** mõtlete teie Kirja asjata ütlewa: (meie) Waim/ ke meie sees ellab/ himmustab Kaddedust. (VAKK, 1715-UT, Jk. 4:5)
- (23) **Woi** kas meie sõbrus siis peaks lopma? küssis teine jälle. (VAKK, 1817-Holtz, 143)
- (24) Se tõusis toli pealt ülles, astus Peetri pole ja ütles lahkeste: „**Woi** sinna se olled mo armas lapsoke?” (VAKK, 1843-Schüdlöffel, 919)

Paremas perifeerias esineb *või* tekstiorganiseerimise funktsioonirühmas laiendust markeerivana, näidates alternatiivide loendi avatuks jätmist (25).

- (25) Aga ega sellel kõigel ei olnud siis mingisugust tähtsust. Hõbedal *või* riietel **või**... (ILU 1990)

Esineb ka subjektiivseid kasutusi, nt oletust (26) ja laiendamisega kaasnevat kahtlust (27). Intersubjektiivsuse suunas viivaks arenguks on XX sajandil levima hakanud kasutus küsimarkerina (28). *Või* (*vä*) paremas perifeerias on grammatiseerumas küsipartikliks, millega taotletakse kinnitust partiklit sisaldava lause sisule. Nihe põhineb teksti jätkamise funktsioonil, milleks on sama lause sisule alternatiivide pakkumine, parandused (vt Lindström 2001). Subjektiivsed kasutused põimuvad siingi intersubjektiivsetega, ka küsimus võib olla suunatud küsijale endale, et vastates teksti jätkata (29).

- (26) „Sina pole teda ju näinud viiskümmend viis aastat.”
„Noh, siis on see nagu unenägu, mis äkki tõeks saab **või**... nagu see printsess, kes surmaunest üles äratakse.” (ILU 1980)
- (27) Aitüma, aitüma!
Mis sest sõögist enam **või**... hoopis teised mõtted .. (ILU 1980)
- (28) „Kuule, Sinead, sinuga on midagi juhtunud. Armunud oled **või**? Kas totter sädelus mu silmis on tõesti kõigile näha?” (ILU 1990)
- (29) Siin näib mõni nägu isegi tuttavana. Olen ma neid inimesi tõesti kusagil näinud **või**... põrgusse. Võib-olla olengi, suur see linnake siis ära ei ole. (ILU 1990)

Vana kirjakeele tekstid ei paku näiteid partikli *või* kasutamise kohta paremas perifeerias. Ka murretes on see piiratud. Esimesest funktsioonirühmast leidub näiteid laiendava ümberformuleeringu (30) ja tagasihaarava kasutuse kohta (31).

(30) Nääd ei lähä `senna `sisse **või** (...) aga `mette i ole räemette (TÕS)

(31) või miss Endrik oli vist **või** (KHN)

Ennekõike leiab näiteid partikli *või* kasutamise kohta murretes küsivas funktsioonis, kus ta kaasneb sageli lause alguses oleva partikliga *kas* (32), (33). Küsivas lauses võib väljenduda ka kahtlev väide (34).

(32) kas ütlen nime kaa **või** (...) (HLJ)

(33) kass kivi oli vähä `jälle **või** (...) ja ku paelu läks siis (TÕS)

(34) aga kas see oli naa **või** (...) aga seda tää `rääkis küll (TÕS)

Partiklil *või* on niisiis mitmekesisest kasutust, eriti vasakus perifeerias. Varasemate sajandite materjal näitab nihete algamist tekstiorganiseerimisfunktsioonidest ja jätkumist subjektiivsetesse ja intersubjektiivsetesse funktsioonidesse. XX–XXI sajandi materjalis on kõik kolm funktsioonirühma esindatud. Küsipartiklina kasutamine algas vanas kirjakeeles vasakus perifeerias XVIII sajandil, parema perifeeria küsiva *või* ~ *vä* arengut saab jälgida alates XIX sajandi lõpust.

2.2. Partikkel *ja*

Sidesõnana vormistab *ja* üldist, markeerimata ühendavat (konjunktiivset) seost, mis võimaldab üksteisele lisada lauseid või samalaadseid moodustajaid ilma nendevahelist seost täpsustamata: *On jaanuarikuu ja õues on hanged*; *On jaanuarikuu ja muru haljendab*; *Vaasis on lilled, lehed ja oksad*; *Ta on väike ja tubli*. Ühendaval seosel põhinevad ka edasised funktsioonid partiklina. **Vasakus perifeerias** pakub *ja* jätku eelnevale kontekstile (35).

(35) Siin naeratas temale tõesti õnn wastu - noore, iluša, rikka lebe näol. **Ja** Hans haaras õnneßt kinni. (ILU 1900)

Neutraalsele, teksti organiseerimisega seotud jätkamisele lisaks leidub ka (inter)subjektiivset kasutust: vastandava tähendusnüansiga vaidlemist, pahandavat kommenteerimist (36).

(36) „Onu juures käisin” vastas sulane ninakalt. „**Ja** alles öö peale tuleb koju!” „Ei saanud enamalt.” (ILU 1900)

Kontekstile jätku pakkumisest on välja kasvanud partikli *ja* kasutus küsimuse alustajana: nii küsilausele eelnevana (37) kui ka ainsa küsimarkerina

(38). Ühendava seose tähendus võib seejuures olla tagaplaanil, pigem on *ja* lihtsalt lausungi alustaja. Küsimus võib olla suunatud ka kõnelejale endale kõneteema sissejuhatamiseks (39).

(37) „Antud juhul oli meil tarvis otsusele jõuda selles, mida kalad õnneks peavad.”

„**Ja** kuidas sa nad siis rääkima paneksid?” (ILU 1970)

(38) „Ei kedagi: tõin lehed kodu ßääl nad nüüd on - tarwis aga lauðet lugeda mis nõid õpetas ja raha ongi käes.”

„**Ja** lehed lähewad rahaks?”

„Rahaks jah!” (ILU 1900)

(39) Rõõm teab veel sedagi, et vellel on alal see kümnekopikaline hõberaha, mille ta sai kaheksa-aastase poisikesena kirikhärralt. Oi, Rõõm tunneb Risti ja sellepärast jätkab ta oma juttu järgmiselt: „**Ja** kas sa siin kandidakesel õige kergelt kopikat näed? Ei siin rublad robinal rohkene ega kopik kergelt karmanni korju!” (ILU 1930)

Paremas perifeerias kasutatud *ja* väljendab ennekõike intersubjektiivset laiendust, realiseerumata võimalust midagi lisada, pakkudes juurde-mõtlemise võimalust ka kaasvestlejale (40).

(40) Et nii ja nii, ma tulin ikka päris tõsise asja pärast **ja**... Et kuulsin nagu ääri-veeri mööda, et sa tahtvat naist võtta **ja**... Et mina ka nagu poissmees veel **ja**... et kuidas oleks?... (ILU 1930)

Laiendamise võimalusel põhinevad kaasvestlejale suunatud ettepanekud, info ja kinnituse küsimised (41, 42), teksti jätkamiseks endale suunatud küsimused (43).

(41) küljetiparkimine ja asi ants, tagasipööre äkki kah **ja**? Minu ARKi eksam nägi välja nii, et kohe autosse. (UM)

(42) „Noh, aga mis te siis tegite? Käisidki siis eile Keilas **ja**?” „No muidugi!” (ILU 1990)

(43) Nüüd, siin lagedas ümbruses vanade haigete õunapuude vahel seistes, mõtles mees, et nii saksa kui vene keeles on sõna väli alati militaarse maiguga. Feld **ja**???? Eesti keel proovis seda militaarsust küll üle võtta, aga see ei hakanud kõlama. (ILU 1990)

Vanema kirjakeele tekstides figureerib lausealguline ühendav ja tekstiliigi retoorilise eripära tõttu ka intersubjektiivsena tõlgendatav *ja* mõnevõrra

erandlikult Georg Mülleri käsikirjalistes jutlustes (44). Üldiselt on XVII sajandi ja ka XVIII sajandi esimese poole tekstides ühendava seose märkimiseks kasutusel sidesõna *ning*. Ka XIX sajandi tekstid ei paku näiteid sõna *ja* esinemise kohta vasakus perifeerias.

(44) **Ia**, Mincksarnatzel kombel annab tæma meile se Nouw? (VAKK, 1602-Müller 7/8)

'Ja missugusel kombel annab ta meile nõu?'

Paremas perifeerias *ja* vana kirjakeele korpuse andmetel ei esine. Põhjuks on ilmselt kõnekeelelähedasi dialooge sisaldavate ilukirjandusteoste vähene osakaal selle korpuseosa tekstivalikus.

Niisiis on *ja* suhteliselt noor siduv sõna, mille laiem levik kirjakeele tekstides algas XVIII sajandil. Sellel leidub küll mõnevõrra kõigi funktsioonirühmade kasutusi, kuid ühendav funktsioon on enamasti taustal tajutav, olulisi tähendusnihkkeid ei ole toimunud.

2.3. Partikkel *aga*

Sidesõnana vormistab *aga* vastandavat (adversatiivset) seost, mida käsitame ühendava seose markeeritud alltübina, mis peale 'ja'-seose väljendab seda, et ühendatud lausete või moodustajate vahel on mingi sisuline kontrast või vastuolu: *On jaanuarikuu, aga muru haljendab; Ta on väike, aga tubli. Aga* kasutused partiklina põhinevad vastandaval seosel: ühendatavad üksused ei ole omavahel alternatiivsed nagu *või* puhul, vaid ühtaegu tegelikud nagu *ja* puhul, kuid lisaks mingis suhtes erinevad või vasturääkivad. (EKG II: 215–218) *Aga* on üldine vastandav sidesõna. Sellega saab väljendada kahte tüüpi vastandust: kontrastiivset, mis lihtsalt kõrvutab erinevaid nähtusi, nt *paremal on pood, aga vasakul pank*; vrd (45), ja ootusvastast ehk mõõnvat vastandust, nt *läksin leiba ostma, aga pood oli kinni*, vrd (46) (Erelt 2010). Eri tüüpi vastanduste soodumus erinevateks partiklilisteks kasutusteks vajab edasist uurimist. Küsimarkerina toimiva *aga* puhul on ilmnenu, et mõni küsilausemall põhineb kontrastiivsel vastandusel (nt *Aga tema?*), mõni ootusvastasel vastandusel (näide 54 allpool) (Metslang jt ilmumas).

Vasakus perifeerias on partiklil *aga* mitu kasutust. Teksti organiseerimine lähtub vastandavast seosest eelneva tekstiga (46), seejuures võib vastandav tähendus jääda tagaplaanile, nii et *aga* märgib pigem teemapööret teksti jätkates (45, 47) või kõnevooru alustades (48).

- (45) Feministisikā stuntmannid tegid head tööd. päris naturaalsed teised. **Aga** nüüd magama. Ommikul tuleb piimamees ja ajab mo päiksetõusuaegu ülesse ;)))))) (UM)
- (46) Ühel päeval jahilt tulles ütles ta mulle: „Meil oli täna hea jahiõnn ja saime palju saaki. **Aga** kõik viidi Annela mõisa rentniku poole. Temal on ülehommene sündimise päev ja tahab seda toredasti pühitseda.” (ILU 1900)
- (47) Kokku oli see kõik nii peadpööritav ja jube, ülalpool saalivad pilved ringi ning järjest rohkem tunned, kuidas sa tükis torniga kõigud ning järgmisel silmapilgul võid luugist alla lennata. **Aga** siis ilmusid aidalakka Tohvi Raik ja Nuuma Sass ning tulid joonelt nende poole .. (ILU 1970)
- (48) „Olen walmis härra käsku täitma,” rääkis Mihkel poolpõiki kumardades ja waatas altkulmu härra otõa. „**Aga** ma tahtõin härrale ka midagi rääkida!” „Noh?” „Aõi on halb!” „Kuidas halb?” „Rahwas streigib.” „Mis” kõrgatas Jalakas wihaga. (ILU 1900)

Aga-laused väljendavad ka subjektiivseid ja intersubjektiivseid tähendusi: üllatust, etteheidet (näide 8 eespool), vastuvaidlemist, veenmist (49) jne.

- (49) **Aga** praegu pole veel hilja teisiti otsustada. (ILU 1970)

Küsimuse alguses võib *aga* eelneda muul viisil markeeritud küsimusele, kuid olla ka ainsaks küsimarkeriks. Küsimus võib olla suunatud kaasvestlejale (50, 51) või ka iseendale teksti või arutluse jätkamiseks (52). Samades funktsioonides nagu *aga* leidub vasakus perifeerias ka partiklit *a*, näiteks teksti jätkavana (53) või küsimust markeerivana (54).

- (50) „wiinawoorimehed jah!” **Aga** kes? (ILU 1900)
- (51) **Aga** sa ju armastad mind? (ILU 1990)
- (52) Hirmus, halastamata meri. - **Aga** kuhu jõuda? Kott-pime ja kuigi ka wälk õilmapilguks walgustab, pole muud näha, kui mäsõawaid wee kuhilaid. (ILU 1900)
- (53) Sellest 151x25 näeb jah paremini kas on tegemist naise või mehega. **A** sa oskad päris hästi teha neid mehikesi. (UM)
- (54) „Sa mind ei tahaks siia elama võtta?” – „**A** sul on ju mingi elamine?” (ILU 1990)

Vana kirjakeele tekstides esinebki *aga* (varasemad kirjakuju *aigkas*, *agkas*) vaid vasakus perifeerias. Esimesed esinemisjuhud vasakus perifeerias on XVII sajandi esimese poole kiriklikes tekstides (Heinrich Stahlil), piiblitekstis on ühendav *aga* sage. Nii XVII sajandi kui ka XVIII sajandi esimese poole tekstides on selgelt esiplaanil eelneva tekstiga vastandavalt seostav funktsioon (55). Näiteid leidub siiski ka vastandusel põhinevate subjektiivsete tunde väljenduste (56) ning intersubjektiivsete pöördumiste (57) kohta, mis võib lähtuda kirikutekstide stiililisest eripäras. Alates XVIII sajandist, kui hakkab ilmuma rahvapäraseid dialooge ja jutte, lisanduvad retoorilistele küsimustele ka infoküsimused (58), kus esialgu esineb *aga* koos muu küsipartikliga, nt partikliga *kas*. XIX sajandi esimesel poolel ilmuvad ka *aga* kasutused iseseisva küsipartiklina (59). Leidub muidki intersubjektiivseid kasutusi: vastuvaidlemist (60), emfaatilist pöördumist (61). Nagu paralleeltekstidest näha, võib *aga* levik olla tuge saanud saksa sõna *aber* samalaadsetest partiklilistest kasutustest. Ka murretes esineb *aga* põhiliselt lausungi algul.

- (55) **Agkas** palju rahwas laotasit ommat rihdet te pehle ..
Aber viel Volcks breitet die Kleider auff den Weg .. (VAKK, 1638-Stahl, 2)
- (56) **Agkas** minna lotan Jssand sünno pehl/
Aber ich harre/ HERR/ auff dich/ (VAKK, 1638-Stahl, 6)
- (57) **Agkas** minna ütlen teile: Paljo sahwat tullesma sest hohmickust/ ninck
sest öchtust ..
Aber ich sage euch/ Viel werden kommen vom Morgen und vom
Abend .. (VAKK, 1638-Stahl, 28)
- (58) **Agga** kas ka Jummal sanna ligub teie jures?
Aber ist Gottes Wort auch in eurem Gesinde bei euch im Gange?
(VAKK, 1732-Helle, 375)
- (59) **Agga** se on ommeti minno pärralt? wastas laps (VAKK, 1807-Luce, 32)
- (60) **Agga** se ep olle nenda. Kuule, ma tahan sulle sedda nenda selgeste ärra
selletada .. (VAKK, 1782-Willmann, 38)
- (61) **Agga** sinna rummal! Miks sa lassed ennast meelega petta? (VAKK,
1782-Willmann, 149)

Paremas perifeerias väljendab *aga* (partiklit *a* lause lõpus ei leidunud) vastandava jätkamise poolelijättu (62), mis omakorda võib märkida kõhklemist, viivitamist ning olla jätkamise vältijana viisakuse teenistuses (näide 6 eespool). (Viimast funktsiooni on täheldatud ka korea samatähendusliku partikli *kuntey* puhul⁵.)

- (62) Eeva elus ei olnud palju võimalusi. Raha ega perekonda tal polnud ja kõige parem, mida nii ta vaimu kui väälimuse kohta öelda võis, oli, et tüdruk tõesti püüab ihust ja hingest, **aga**... Temast vaadati liiga sageli üle ning andekate, jõukate ja imetletute kaastunne või halvemal juhul kärsitus olid segatud hooletultvarjatud põlastusega. (ILU 1990)

Eripärane on kasutus käsu intensiivistajana (63).

- (63) „Söö, taadike, söö aga!” rõõmustas Petrov. (ILU 1990)

Aga toimib küsivana nii lause alguses kui ka lõpus, kuid lauselõpuline küsiv *aga* (64) on enamasti pigem omaette rõhuga, edasisele kontekstile suunatud jätk (vaeglause) kui lausesse kuuluv partikkel. Lause lõpus esineb siiski ka rõhutat tagasihaarde-*aga* (65), mis ei haaku mitte järgneva, vaid varasema kontekstiga, vt allpool jaotis 3. Küsiva lause lõpus väljendab selline *aga* ka iseendale jututeema jätkamiseks suunatud küsimust (66).

- (64) Ma ei tea? Äkki pole tema organism loodud suurte koormuste talumiseks. Lihased on tal suurepärased, **aga**? Teen ehk Jallaille liiga, aga võib-olla ta ei talu 600? (ÕL 2007)
- (65) Riiklik õppelaenu määr on 25 000. –, kuid olen kuulnud, et on võimalik ka rohkem saada. Nimelt oleks vaja kuskil 45 000. – Kuidas **aga**? (UM)
- (66) Vanasti viisakas kapten laevas (omaette jumal taevas), enne kui mehe tormiga masti saatis, luges vaikselt issameie, ütles aamenigi peale justkui kinnituseks, et tema omalt poolt on teinud kõik. Nüüd **aga**? Inimesi aetakse tapule ja hauda nagu seakarja. (ILU 1970)

Siiski on lauselõpuline *aga* eesti kirjakeeles pigem uus nähtus – vana kirja-keeles tekstides seda tüüpi kasutusjuhte ei leidu ja ka murretes on selline kasutus harv. Murretest leidis üksikuid näiteid, enamasti eitavates lausetes, kus on tegemist (inter)subjektiivse vastanduse rõhutamisega (67, 68).

---

⁵ Sung-Ock Sohn, The emergence and function of the left peripheral versus the right peripheral expressions in Korean: from a discourse marker to a final particle. Ettekanne 13. rahvusvahelisel pragmaatikakonverentsil New Delhis 10. septembril 2013.

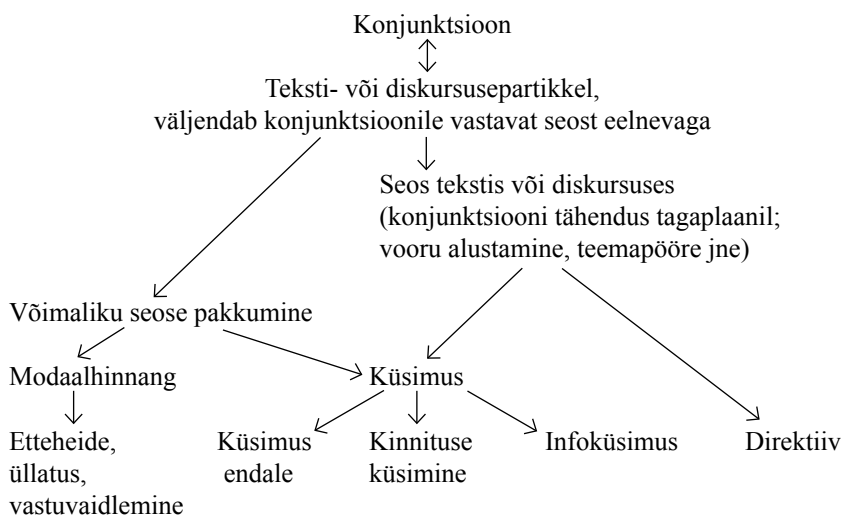
- (67) päris agana+`leiba küll ei tehtud **aga** (...) ohra+leib se oli (KOS, 3496)
 (68) ega siis oleks midägi old **aga** (...) lükkas kõrvale (JÕE, 3606)

Nagu *või*, nii on ka *aga* sajandite vältel omandanud mitmesuguseid kõigi kolme funktsioonirühma kasutusi, eriti vasakus perifeerias. Levik paremas perifeerias ilmneb viimase sajandi materjalis. *Aga* puhul esineb märgatavaid tähendusniheid, nagu teemapööre või emfaatiline pöördumine vasakus perifeerias, käsu intensiivistamine paremas perifeerias. Leidub ka eripärast sõnajärjevõtet – tagasihaaret.

3. Vasaku ja parema perifeeria kõrvutuseks

3.1. Koordinatiivsete partiklite funktsioonidest vasakus ja paremas perifeerias

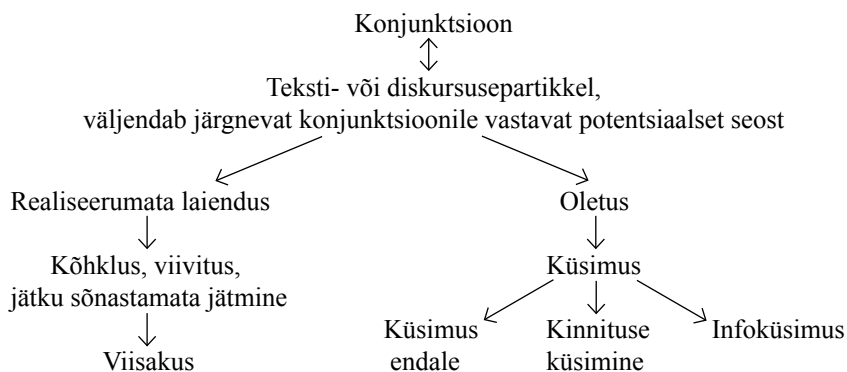
Vaadeldud partiklite peamised funktsioonid ja nende kujunemisteed on kokkuvõtlikult esitatud joonistel 2 ja 3. Vasakus perifeerias (joonis 2) on rinnastaval sidesõnal põhineva partikli esimeseks ülesandeks väljendada samalaadset rinnastavat seost laiemalt, eelneva kontekstiga seostatult.

Joonis 2. Koordinatiivse partikli funktsioone vasakus perifeerias

Sellel põhineb omakorda teemapöörde ja vooruvahetuse markeerimise funktsioon ning mingi võimaliku seose pakkumine – juurdemõeldava sisu lisamine, vastandamine või alternatiivile vihjamine. Võimaliku seostuva sisu oletamisest kasvab välja modaalhinnang, küsimus ja ka käsk või palve. Hinnang omakorda on aluseks etteheitele, üllatuse väljendamiselle ja vastuvaidlemisele. Küsimus võib olla suunatud kaasvestlejale (küsitakse infot või kinnitust) või iseendale, et anda tekstile teema. Üldine suund on niisiis teksti organiseerimise funktsioonist subjektiivsusse ja sealt edasi intersubjektiivsusse, kuigi funktsioonid põimuvad ja näiteks küsimuse korral on intersubjektiivne, kuulajale suunatud küsimus arenguloogikalt varasem kui subjektiivne, endale suunatu.

Paremas perifeerias (joonis 3) on nihete üldine suundumus sama. Teksti organiseerimine, juhul kui moodustajatevaheline rinnastus puudub, seisneb potentsiaalsele lisandusele, vastandusele või alternatiivile vihjamises. Kui seostatavat üksust ei oletata, vaid lihtsalt markeeritakse selle olemasolu, on tegemist realiseerumata laiendusega, mida saab omakorda kasutada jätkamise katkestuse markeerimiseks, kõhkluse ja viivituse väljendami-seks. Selline potentsiaalne mittejätkamine võib olla ka viisakusvõte, eba-meeldiva jätkamise vältimine. Teiselt poolt võib potentsiaalset jätku siiski oletada, oletusest aga omakorda kasvab välja küsimus oma alaliikidega.

Joonis 3. Koordinatiivse partikli funktsioone paremas perifeerias

Niisiis ei ilmne ka eesti keeles vaadeldavate partiklite põhjal otsustades lause piiripositsioonide üksühest tööjaotust subjektiivsuse ja intersubjektiivsuse vahel, eesti lause on sümmeetriline. Peamine erinevus on

esimeses, organiseerivas funktsioonis, millest muud kasutused on välja kasvanud. Vasak perifeeria pakub alternatiivi, kõrvutust, jätku, vastandust olemasoleva eelneva konteksti suhtes, parem perifeeria mõeldava järgneva konteksti suhtes. Edasised kasutusviisid vähendavad seda erinevust, eriti on märgata vasakul kujunenud kasutuse nihkumist paremasse perifeeriasse. Kõik vaadeldavad funktsiooninihked on XX–XXI sajandi materjalis olemas. Eri perioodide kirjakeele materjal näitab, et mõlemas perifeerias on funktsiooninihete järjekord samasugune: organiseerimine > subjektiivsus > intersubjektiivsus (vt Traugott 2003, 2012). Näiteks *aga* korral on üks nihkeahel selline: lausesisu vastandav seos eelneva konteksti suhtes > oletus vastanduva propositsiooni tõesuse kohta > üldküsimus vastanduva propositsiooni tõesuse kohta (vt ka Metslang jt ilmumas). Subjektiivsed ja intersubjektiivsed kasutused kujunevad ennekõike vasakus perifeerias, piiratumalt ja hiljem ka paremas perifeerias.

3.2. Nihkeid vasakust perifeeriast paremasse

Perifeeriatevahelise dünaamikana on märgata vasakus perifeerias kujunenud kasutuse nihkumist paremasse perifeeriasse. Siinse materjali põhjal oleme täheldanud kahte ülekandemehhanismi: mõlemasse perifeeriasse partiklit võimaldavat sildkonteksti ja tagasihaaret.

Mõlemat perifeeriat võimaldav sildkontekst on võinud toetada lauselõpulisel küsipartikli *või* kujunemist. *Või* toimimine küsipartiklina algas kirjakeele korpuse andmeil XVIII sajandil, lauselõpuline küsipartikkel *või* (*vä*) hakkas kujunema aga alles XX sajandil (vt Metslang jt 2011). Küsiva funktsiooni paremasse perifeeriasse levimist toetavateks sildkontekstideks on juhud, kui küsiv *või* sobiks nii lause algusse kui ka lõppu (69), vrd (70) ja eespool (31).

(69) Mul oli ka aastaid ebamugav Kultuurkapitalilt raha võtta (mitu korda öeldi - Peeter, miks sa avaldust ei kirjuta, raha ei taha **või**? (ILU 1990)

(70) Mul oli ka aastaid ebamugav Kultuurkapitalilt raha võtta (mitu korda öeldi - Peeter, miks sa avaldust ei kirjuta, **või** ei taha raha?

Tagasihaarde kaudu (vt joonis 1 eespool) on levimas lauselõpuline *aga* eelneva tekstiga seostavas ja lisaks ka küsivas funktsioonis (eespool näited 4 ja 65).

Tagasihaaret inglise kõnekeeles on vaadelnud Alexander Haselow (2011, 2012). Haselow (2012: 3609–3610) selgitab partikli *then* 'siis' positsiooni nihkumist: eelmise lause või repliigiga seostuv *then* paikneb algselt vasa-kus perifeerias (71), kuid võib kanduda ka paremasse (72) – lause lõpp on viimane võimalus näidata seost kaugemale vasakule, eelmise lause või repliigiga.

(71) *go and ask Toni where it is*

then you can (.) ask her and see if she's suitable

'Mine ja küsi Tonilt, kus see on. **Siis** sa võid temalt küsida ja vaadata, kas ta on sobiv.'

(72) *oh he's fairly happy (.)*

uhm (.)

why do (-) why do you think he doesn't write then

'Oh, ta on üsna õnnelik. Hmm, Miks sa – miks sa **siis** arvad, et ta ei kirjuta.'

Partikli *but* 'aga' tagasihaardekasutust, mis võtab partikli *however* 'siiski, ometi' koha ja funktsiooni, on täheldanud Kate Beeching (2009: 97).

(73) A: *Real Madrid are playing tonight*

B: *They're not televising it but.*

'Madridi Real mängib täna õhtul. – Nad ei kanna seda **aga** üle.'

Tagasihaarde-*aga* esineb tavaliselt fragmentaarsetes lausetes, kus *aga* ees on ainult üks-kaks fraasi (eespool näited 4 ja 65). Selline kasutus on sildkontekst, mis põhineb *aga* lausesisesel kasutusel tüüpiliselt teisel kohal (nn Wackernageli positsioonis) (74). Uue meedia materjal näitab, et rõhutuna häälduv tagasihaarde-*aga* on nüüdisajal levimas ka terviklikele lausetele (75, 76).

(74) Taevased puhtad hääled tungisivad, kui armsad muusika helid, nende südamesse ja tõivad neile rahu. Varsti **aga** ilmus kiusaja nende sekka. (ILU 1900)

(75) 19 ei tundu eriti objektipilt, rohkem lihtsalt mingi masin tänaval. võibolla rohkem keskkonda ümberringi vaja, praegu minu jaoks ei tööta. see tume maja sein vasakul meeldib **aga**! (UM)

(76) Ashley: jessicaz_ eml yoyo !=DDD caupz: Liisa kuda muidu läheb **aga**?
Liisa: aga caupz muidu läheb. (UM)

Kõrvalepõikena vaatame, millist huvitavat arengut tagasihaarde suunas on läbimas nüüdiskeeles proadverb *kusjuures*. Selle lähtefunktsiooniks on sidendina toimiv proadverb, mis alistab kogu lause juurde kuuluvat kõrvallauset (EKG II: 315) – niisiis on see alistusseos ebatüüpiline ja osalauseid kui tervikuid ühendavana lähedane rinnastusele. Nii pole ka põimlausel (77) erilist tähenduserinevust rindlausega (78) võrreldes.

(77) Ta sammub piki randa edasi, **kusjuures** kerge meretuul saadab teda.
(ILU 1930)

(78) Ta sammub piki randa edasi ja teda saadab kerge meretuul.

Nõnda on *kusjuures* hakanud käituma ka rinnastavat seost eelnevasse konteksti projitseeriva konnektiivpartiklina. Kuivõrd tegemist on kõrvallauset ühendava sidendiga, siis ühtlasi on toimunud ka insubordinatsioon, kõrvallause iseseisvumine. Uue meedia korpusest leidub näiteid sõna *kusjuures* kasutuse kohta vasakus perifeerias ja ka selle tagasihaardekasutusest paremas perifeerias (79, 80).

(79) Kas sa oled mind unustanud? : p Võid ju küsida alati :) - Hmüh .. **kusjuures** olin tõesti unustanud (UM)

(80) Ma pole isiklikult kohanud ei selliseid töid ega selliseid mehi, elan ka ära (ja mitte halvasti **kusjuures**) : P (UM)

Toimuvad nihked järjestuvad niisiis järgmiselt: proadverb, alistav sidend > proadverb, rinnastav sidend > LP konnektiivpartikkel > RP konnektiivpartikkel (tagasihaare, teksti organiseerimise funktsioon). Analoogilisi arenguid sellise ahela üksikute etappide kohta muudes keeltes on näiteks jaapani põhjussidesõna *kara* nihe konnektiivpartiklik (Higashiizumi 2011) ning eelkirjeldatud partiklite *then* ja *but*, samuti norra *altså* 'niisiis', *nemlig* 'nimelt' puhul (Vaskó, Fretheim 1997) täheldatud nihked tagasihaardena vasakust perifeeriast paremasse.

Jaapani keeles toimuva arenguga kõrvutades hakkab silma, et seal paikneb kõrvallause sidend erinevalt eesti keelest kõrvallause lõpus, niisiis iseseisvunud kõrvallause partiklina leiab ta end paremast perifeeriast (Higashiizumi 2011), mitte vasakust nagu eesti keele jt Euroopa keelte sidenditest kujunevad partiklid. Sidendi positsioonis ja seotuses eelneva või järgneva osalausega võib peituda üks perifeeria valikut mõjutav tegur. Eesti keeles, nagu ilmselt teisteski Euroopa keeltes, on alistussidend kõrvallause alguses, ja ka rinnastav sidend on tihedas seoses järgneva

rindliikmega – Euroopa keeltele omane rinnastuse tüüp on *A and-B*. Kui sidend hakkab toimima partiklina, toimub see seetõttu ennekõike lause vasakus perifeerias, selle kõrval eelkirjeldatud asjaoludel ka paremas (samamoodi näiteks ka soome alistussidend *että*, Koivisto jt 2011). Aasias on levinud rinnastuse mallid *A-and B* ning *A-and B-and*, kus rinnastuse marker seostub eelneva rindliikmega (Stassen 2000; Haspelmath 2001: 1502). Sel moel esineb nii kõrvallauses kui ka rinnastatud osalauses seose markerit paremas perifeerias – see on üks allikas partiklite paiknemisele paremas perifeerias. Parema perifeeria kesksuses on omakorda nähtud Aasia keelte areaalset tendentsi (Traugott 2012; K. Izutsu, M. N. Izutsu⁶).

4. Kokkuvõtteks

Nii tänapäeva eesti keele, vana kirjakeele kui ka murrete materjalist ilmneb, et eesti lause on perifeeriaste suhtes pigem sümmeetriline, mõlemas perifeerias on esindatud kõik kolm funktsioonirühma: teksti organiseerimine, subjektiivsus, intersubjektiivsus. Peamine erinevus on esimese, teksti või vestlust organiseeriva funktsiooni sisus: vasak perifeeria pakub alternatiivi, kõrvutust, jätku, vastandust olemasoleva eelneva konteksti suhtes, parem perifeeria mõeldava edasise konteksti suhtes. Neist seostest kasvavad välja subjektiivsed kasutused (nt seoste oletamised ja neile hinnangu andmised) ja sealt edasi intersubjektiivsed kasutused (oletusest tuleneb küsimus, hinnangust etteheide jne), ja küsivast kasutusest järgneb omakorda subjektiivne küsimus iseendale. XX–XXI sajandi keeles on kõik need funktsioonid esindatud ja põimunud, kirjakeele ajaloo põhjal on näha nihet esimesest kolmanda funktsioonirühma suunas. Vaadeldud koordinatiivsed partiklid on tugevamalt esindatud vasakus perifeerias; esineb nihkeid vasakust perifeeriast paremasse. Selliste nihete mehhanismideks on peamiselt sildkontekstid ja viimasel ajal mõne partikli puhul ilmnenu tagasihaare.

Eesti keele ja ka mõne muu Euroopa keele partiklite levimine vasakust perifeeriast paremasse on vastupidine tendents võrreldes näiteks jaapani ja

---

⁶ Katsunobo Izutsu, Mitsuko Narita Izutsu, Fixation at Right and Left Peripheries. Ettekanne 13. rahvusvahelisel pragmaatikakonverentsil New Delhis 12. septembril 2013.

korea keelele omase partikli kujunemisega vasakus perifeerias ja levimisega paremasse. Niisiis on keeled oma perifeeriaste tendentsidelt erinevad ja selles on oma roll lausepartiklite üldisel paiknemisel ning sidenditest kujunevate partiklite korral ka liitlause ehitusel ja sidendite positsioonidel osalause suhtes. Eesti partiklite puhul täheldatud tendentsis tõsta esile vasakut perifeeriat võib oletada areaalset ilmingut, sest lausealgulised partiklid on omased Läänemere areaali keeltele, erinedes näiteks parema perifeeria kesksetest Aasia keeltest.

Lühendid

EE – Eesti Ekspress, HLJ – Haljala, ILU – ilukirjandustekstid,
JÕE – Jõelähtme, KHN – Kihnu, KOS – Kose, TÕS – Tõstamaa,
UM – uus meedia, VAKK – vana kirjakeele korpus, ÕL – Õhtuleht

Kirjandus

- Beeching, Kate 2009.** Procatalepsis and the etymology of hedging and boosting particles. – Current Trends in Diachronic Semantics and Pragmatics. Ed. Maj-Britt Mosegaard Hansen, Jacqueline Visconti. Bingley: Emerald, 81–106.
- EKG II** = Mati Erelt, Reet Kasik, Helle Metslang, Henno Rajandi, Kristiina Ross, Henn Saari, Kaja Tael, Silvi Vare 1993. Eesti keele grammatika. II. Süntaks. Lisa: Kiri. Peatoim. Mati Erelt, toim. Tiiu Erelt, Henn Saari, Ülle Viks. Eesti Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn.
- EKSS** = Eesti keele seletav sõnaraamat. 1–6, 2009. „Eesti kirjakeele seletussõnaraamatu” 2., täiendatud ja parandatud trükk. Toim. Margit Langemets, Mai Tiits, Tiia Valdre, Leidi Veski, Ülle Viks, Piret Voll. Eesti Keele Instituut. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus. <http://www.eki.ee/dict/ekss/index.cgi> (02.02.2014).
- Erelt, Mati 2010.** Vastandavatest sidesõnadest eesti keeles. – Keele rajad. Pühendusteos Helle Metslangi 60. sünnipäevaks. (= Eesti ja soome-ugri keeleteaduse ajakiri 1–2.) Tartu, 55–68.
- Haselow, Alexander 2011.** Discourse marker and modal particle: the functions of utterance-final *then* in spoken English. – Journal of Pragmatics 43 (14), 3603–3623.
- Haselow, Alexander 2012.** Subjectivity, intersubjectivity and the negotiation of common ground in spoken discourse: final particles in English. – Language & Communication 32 (3), 182–204.

- Haspelmath, Martin 2001.** The European linguistic area: standard average European. – Language Typology and Language Universals. An International Handbook. Vol. 2. Ed. Martin Haspelmath, Ekkehard König, Wulf Oesterreicher, Wolfgang Raible. (= Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft 20.2.) New York: Walter de Gruyter, 1492–1510.
- Hennoste, Tiit, Karl Pajusalu 2013.** Eesti keele allkeeled. Õpik gümnaasiumile. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Higashiizumi, Yuko 2011.** Are *kara* ‘because’-clauses subordinate clauses in present-day Japanese? – Subordination in Conversation. A Cross-Linguistic Perspective. Ed. Ritva Laury, Ryoko Suzuki. Amsterdam: John Benjamins, 191–205.
- Itkonen, Esa, Anneli Pajunen 2010.** Empiirisen kielitieteen metodologiaa. (= Suomi 199.) Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Koivisto jt 2011** = Aino Koivisto, Ritva Laury, Eva-Leena Seppänen. Syntactic and actional characteristics of Finnish *että*-clauses. – Subordination in Conversation. A Cross-Linguistic Perspective. Ed. Ritva Laury, Ryoko Suzuki. Amsterdam: John Benjamins, 69–102.
- Lindström, Liina 2001.** Grammaticalization of *või/vä* questions in Estonian. – Papers in Estonian Cognitive Linguistics. Ed. Ilona Tragel. (= Publications of the Department of General Linguistics 2.) Tartu, 90–118.
- Metslang jt 2011** = Helle Metslang, Külli Habicht, Karl Pajusalu. Developmental paths of interrogative particles: the case of Estonian. – Folia Linguistica Historica 45 (32), 149–187. <http://dx.doi.org/10.1515/flih.2011.006>.
- Metslang jt ilmumas** = Helle Metslang, Karl Pajusalu, Külli Habicht. Conjunctive markers of polar questions in Estonian. – New Trends in Nordic and General Linguistics. Linguae et Litterae. Berlin: DeGruyter Mouton.
- Stassen, Leon 2000.** AND-languages and WITH-languages. – Linguistic Typology 4.1, 1–54. [www.uio.no/studier/emner/hf/ikos/EXFAC03-AAS/h05/larestoff/linguistics/Chapter%204.\(H05\).pdf](http://www.uio.no/studier/emner/hf/ikos/EXFAC03-AAS/h05/larestoff/linguistics/Chapter%204.(H05).pdf). <http://dx.doi.org/10.1515/lity.2000.4.1.1>.
- Traugott, Elizabeth Closs 2003.** From subjectification to intersubjectification. – Motives for Language Change. Ed. Raymond Hickey. Cambridge: Cambridge University Press, 124–139.
- Traugott, Elizabeth Closs 2012.** Intersubjectification and clause periphery. – English Text Construction 5 (1). Special Issue. Intersections of Intersubjectivity. Ed. Lieselotte Brems, Lobke Ghesquière, Freek Van de Velde. Amsterdam: John Benjamins, 7–28. <http://dx.doi.org/10.1075/etc.5.1.02trau>.
- Valdmets, Annika, Külli Habicht 2013.** Episteemilistest modaalpartiklitest eesti kirjakeeles. – Teoreetilistest keeleteadusest Eestis III. (= Eesti ja soomeugri keeleteaduse ajakiri 4–1.) Tartu, 205–222.

Vaskó, Ildikó, Thorstein Fretheim 1997. Some central pragmatic functions of the Norwegian particles *altså* and *nemlig*. – Modality in Germanic Languages. Historical and Comparative Perspectives. Ed. Toril Swan, Olaf Jansen Westvik. Berlin: Walter de Gruyter, 259–291.

Korpused

Eesti keele koondkorpus. <http://www.cl.ut.ee/korpused/segakorpus/> (09.02.2014).

Eesti kirjakeele korpus 1890–1990. <http://www.cl.ut.ee/korpused/baaskorpus/index.php?lang=et> (09.02.2014).

Eesti murrete korpus. <http://www.murre.ut.ee/murdekorpus/> (09.02.2014).

Vana kirjakeele korpus. <http://www.murre.ut.ee/vakkur/Korpused/korpused.htm> (09.02.2014).

Helle Metslang
eesti ja üldkeeleteaduse instituut
Tartu Ülikool
Jakobi 2
51014 Tartu
metslang@ut.ee

Karl Pajusalu
eesti ja üldkeeleteaduse instituut
Tartu Ülikool
Jakobi 2
51014 Tartu
karl.pajusalu@ut.ee

Külli Habicht
eesti ja üldkeeleteaduse instituut
Tartu Ülikool
Jakobi 2
51014 Tartu
kulli.habicht@ut.ee

Coordinative particles in the sentence periphery

Helle Metslang,
Karl Pajusalu, Külli Habicht

Sentence content is often connected to context, the speaker's assessments and the speech situation through elements located in the sentence periphery. Examining the Estonian particles *või*, *ja*, and *aga*, all of which have developed from coordinating conjunctions, the article aims to determine the following: 1) how symmetrical/asymmetrical Estonian sentences are; 2) which functions these particles perform in the left periphery (LP) and which in the right periphery (RP); whether the language data indicate shifts in meaning (from one function to another) and position (from one periphery to the other). The analysis is based on the language corpora of the University of Tartu.

We distinguish the following functions: 1) text/discourse organization: drawing connections with the preceding or following text; 2) subjectivization, 3) intersubjectivization. Both the standard language and dialect show a symmetrical distribution of these functions, as all three are represented in both the LP and the RP. Subjective and intersubjective uses are found primarily in the LP, to a more limited extent in the RP; on both peripheries, the order of function shifts follows the scale nonsubjective > subjective > intersubjective. We also observe that uses established in the LP sometimes move to the RP, primarily through the mechanisms of afterthought and bridge contexts. The prominence of the left periphery in Estonian may reflect an areal phenomenon, since sentence-initial particles are common in the Circum-Baltic languages, unlike for example the RP-heavy Asian languages.

Keywords: subjectivization, intersubjectivization, interrogative particle, afterthought, Estonian

EESTI *NORG*-TÜVE ETÜMOLOOGIAST¹

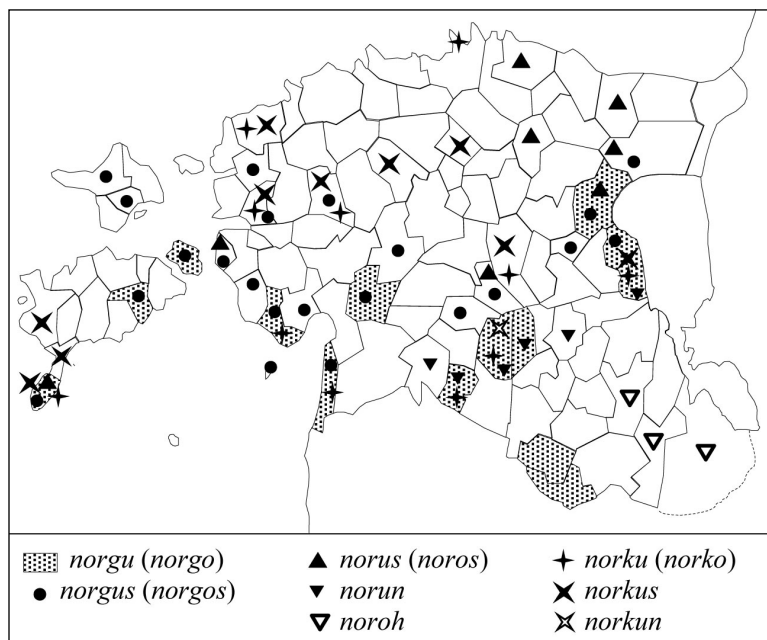
IRIS METSMÄGI

Annotatsioon. Artiklis täpsustatakse ja täiendatakse eesti *norg*-tüve (nt sõnades *norgu*, *norgus* ~ *norus*, *norutama*) etümololoogilisi vasteid. Vastetena tuuakse soome mäarsõna *norkolla*an 'lontis, ripakil; rõhutud meeleolus, tusatujus' ning tegusõnad *norkoilla* 'himustada; varitseda, luurata; oodata, passida; murretes ka: rõhutud meeleolus, haiglane või kõhklev olla' ja *norkoa* 'taotlema, püüelda; ihaldada, himustada; kerjata'. Etümololoogiline seos nimetatud soome tegusõnadega eeldab soome keeles tähendusarengut 'lontis, rippu' > 'logelema, ootama' > 'himustama, kerjama'. Ühtlasi on mõeldav, et eesti *norg*-tüvi on tegusõna *nõrguma* läänemeresoome ja ersa vastetega tüve häälikuliselt ja tähenduslikult eristunud variant. **Võtmesõnad:** leksikoloogia, eesti keel, soome mured, leksikaalne semantika

Tüvi *norg* (: *noru*) esineb mäarsõnades *norgu* 'lonti, ripakile; rõhutud meeleollu, tusatujju' ja *norgus* ~ *norus* 'lontis, ripakil; rõhutud meeleolus, tusatujus' (EKSS 3: 688, 692) (paralleelselt tugeva- ja nõrgaastmeline seesütlavorm). Samast tüvest on tuletatud ka tegusõna *norutama* 'norgus olema, (norguspäi) konutama, seisma või istuma, rõhutud meeleolus, tusatujus, teotahteta olema; norgu laskma' (EKSS 3: 692). Nii mäarsõnad kui ka tegusõna on Eesti murretes laialt levinud, „Väikese murdesõnastiku” (VMS) andmetel on nende levik järgmine: *norgu* (*norgo*) Jäm VII Muh Tõs Tor Hää Trm Kod Trv Krk Ran Krl Har (VMS II: 101), ka *norku* (*norko*) Kuu Jäm Mär Tõs Hää Ris Kod Plt Trv Krk (VMS II: 102), *norgus* (*norgos*) Jäm VII Muh Käi Rei LNg Mar Mär Han Var Tõs Khn Aud Vän Tor Hää Iis Trm Kod Pal KJn Vil (VMS II: 101), Põhja-Eestis paiguti *norkus* (Jäm Ans Khk Mär Ris Juu JMd Kod Plt), Tarvastus *norkun* (VMS II: 102), *norus* (*noros*) Hlj Lüg Jäm Han VMr Iis Trm KJn, Lõuna-Eestis vastavalt *norun* (*noroh*) Kod Trv Hls Krk Ran Nõo Plv Vas Se (VMS II: 102), vt kaart 1; *norutama* (*norotama*) Kuu Hlj VNg Lüg Jõh Vai Jäm Pha

¹ Uurimistööd on rahastanud ETF 9367.

Vil Põie Muh LNg Kul Kse Han Tõs Hää Ris Juu JMd Tür Koe VJg Sim Iis Trm Kod Pal Lai Plt KJn Trv Krk Ran Puh Nõo Võn Krl Rõu Plv Rõp Se (VMS II: 102). Murdesõnad *norku* ja *norkus* lähtuvad tüvevariandist *nork. Kirjakeeles kasutatavat nimisõna *norg* 'norutunne, rõhutud, tusane meeleolu' (EKSS 3: 688) „Väikeses murdesõnastikus” ei esine. See näibki olevat hilisem kirjakeelne moodustis. Nimisõnad *nork*, *norg* on küll Wiedemanni sõnaraamatu märksõnadeks, kuid lisatud märkusest „im Iness. und Illat.” ning näidetest järeldub, et kasutus on ikkagi ainult määrsõnaline (Wiedemann 1973: 678). Eesti keele mõistelise sõnaraamatu (EKMS) märksõna *norg* all (ära on toodud ka Kuusalu variant *nork*) on samuti kõik näited sisse- ja seesütlelavormilise määrsõna kohta, v.a Johannes Semperi romaani „Armukadedus” 1936. a väljaandest registreeritud lause *ta arglevaist silmist piisas minu noru peletamiseks* (EKMS II: 1142).

Kaart 1. *norg*-tüvelisi määrsõnu Eesti murretes²

² Kaardi on koostanud Vilja Oja.

Tüve etümoloogiat on varasemas kirjanduses käsitletud õige napilt. Julius Mägiste kõrvutab seda Elias Lönnroti soome-rootsi sõnaraamatus (Lönnrot 1958) leiduvate soome sõnadega *norkko*, *norko* 'hängande ställning etc.' ['rippuv asend'], *norkkua*, *norkoa* 'hänga och flänga' ['ringi aelema'], *norkottaa* 'stå och hängla l. vänta' ['seisma ja ootama, st tegevusetult olema']³ (EEW VI: 1729). Alo Raun pakub välja võrdluse soome sõnaga *norkka* 'nõrk' (Raun 1982: 105). Mägiste kõrvutus, vähemalt sõnadega *norkko*, *norko*, tundub olevat arvestatav, kuid jääb poolikuks, sest selgitamata jääb soome sõnade laiem taust ja päritolu, mis võiks aidata täpsemalt etümologiseerida ka eesti *norg*-tüve. Eesti etümoloogiasõnaraamatus on tüvel peale Mägiste pakutud sõnade *norkko*, *norko* antud veel mõned soome vasted ning tõdetud, et tõenäoliselt on tegemist tegusõna *nõrguma* tüve tähenduslikult eristunud variandiga (EES: 318). Kuna sõnaraamatuartikli vorm ei võimalda üksikasjalikuma analüüsi esitamist, siis ongi käesoleva kirjutise eesmärk lähemalt selgitada sõnaraamatus esitatud vastete ja järelduse tausta.

Sõnu *norkko*, *norko* Mägiste tsiteeritud tähenduses 'rippuv asend' soome etümoloogiasõnaraamatutes (SKES, SSA) ei leidu. SSAs esineb märksõna *norkko* tähenduses 'lehtipuun kukinto, urpu' ['lehtpuu õisik, urb'], rööpvariantidena *norko*, *norkonen* 'havupuun vuosikasvain, kerkkä' ['okaspuu aastavõrse, aastakasv'] (SSA II: 231). (Eesti *norg*-tüvelisi sõnu selle vastete seas ei nimetata, eesti vastena on antud *nõrguma*.) Tähenduse 'hänge' ['urb'] on esitanud ka Lönnrot (1958 II: 31), kuid Mägiste on selle kõrvale jätnud. Lisaks on Lönnrot ära toonud tähenduse 'snyltgäst, tallrikslickare' ['kontvõõras, muidusööja'] (*ibid.*), mis kahtlemata seostub tegusõnaga *norkoa* 'taotleda; ihaldada; kerjata', millest tuleb peagi juttu. Soome murrete sõnaarhiivis (SMSA), mille materjale käesoleva artikli autoril on olnud tänuväärt võimalus mitmel korral kasutada, leidub siiski näiteid *norko*-tüveliste määrsõnade kohta, mille tähendus konteksti põhjal otsustades seostub Lönnroti sõnaraamatus antud tähendusega 'rippuv asend' ja on ühtlasi lähedane eesti sõna *norgus* tähendusele 'lontis, ripakil'.

nokk norkolas = *allapäin* ['nokk (nina) norus = allapoole'] (Lappi);

norkollaan = *vähän viistossa, kallellaan* ['natuke viltu, kaldu'] (Hinnerjoki);

³ Autor tänab rootsikeelsete väljendite tõlkimise ja lahtimõtestamise eest rootsi keelt emakeelena kõnelevat Per Christer Suursohot.

ol norkollas = olla eteenpäin kallellaan, riippuvana (esineistä); olla veltona alla päin (ihmisistä, eläimistä) [’olla ettepoole kaldu, rippu (esemete kohta); olla lödvalt allapoole (inimeste, loomade kohta)] (Karjala);

Sen on .. nokka norkollas, ko mää stä vähä haukuin [’Sel on .. nina („nokk”) norus, sest ma pragasin temaga natuke’, arhiivisedelil seletus olla häpeissään, vihainen ’häbeneda, vihane olla’] (Nakkila);

Rakenus [!] *vanha jos se oli painunu nokillas, ni se oli norkos, norkollas ..* [’Ehitis vana kui see oli vajunud viltu („ninuli”), siis see oli norus ..’] (Nakkila).

Samuti võib leida näiteid, kus *norko*-tüveliste omadus- ja määrsõnade tähendus langeb kokku eesti sõna *norgus* tähendusega ’rõhutud meeleolus, tusatujus’.

norkoonen = alakuloinen [’kurb, rõhutud, tusane’] (Isokyrö);

Mite sie oot tänää nii norkollaa, onks siul suru, tai onks siul jottai ikävää tapahtunt. Voipi olla norkollaa, kun ei ole terveyttä, mutta muutenkin henkisesti väsynyt iloton ihminen on norko ja on norkollaa, ei huvita mikään. [’Kuidas sa oled täna nii norgus, kas sul on mure, või kas sul on midagi paha juhtunud. Võib olla norgus, kui ei ole tervist, aga ka muidu vaimselt väsinud, rõõmutu inimene on *norko* ja on norgus, miski ei paku lõbu.’] (Heinjoki);

Mikhään tuole Pekka rukale oon tullu ku oon muuttunu tuomoseksi, istuu vain norkohlaan sannaakhaan puhumatta [’Mis selle vaese Pekkaga on juhtunud, et on niisuguseks muutunud, istub ainult norgus, sõnagi rääkimata’] (Alatornio);

Henkilö on sairastunut, on norkolles [’Inimene on haigestunud, on norgus’] (Rauma).

Usutavasti on *norg*-tüve tähendus ’rõhutud meeleolus, tusatujus’ piltlik ja kujunenud välja tähendusest ’lontis, ripakil, rippuvas asendis’. Täpsustusena lisatagu, et kuna soome vaste esineb valdavalt alalütleavormilises määrsõnas *norkollaa(n)*, *norkollas* jne, siis on *norko*- tegelikult tüve nõrk aste. Tugev aste on **norkko*. Seega vastab soome määrsõnatüvi häälikuliselt eesti murdelisele tüvevariandile **nork* (*norku*, *norkus*).

Soome tegusõnad *norkoa* ja *norkottaa*, millega Mägiste eesti *norg*-tüve kõrvutab, esinevad nii SKESis kui ka SSAs, kuid tähendus on jällegi veidi erinev. Tegusõna *norkoa* (ka *norkkia*, *norkoilla*, *norkata*, *norkua*, *norkailla*, *norkottaa*) tähenduseks on nendes sõnaraamatutes antud ’kärkkyä’ [’taotleda, püüelda; ihaldada, himustada’], SSAs lisaks ’kerjätä’ [’kerjata’]

(SKES II: 393; SSA II: 231). „Soome-eesti suursõnaraamatus” (SES) leidub *norko*-tüvelistest tegusõnadest argikeelsena tähistatud *norkoilla* ’passida; himustada; luurata, varitseda; oodata’ (SES I: 991). Lisanduv tähendus ’passida, oodata’ kattub Mägiste tsiteeritud tegusõna *norkottaa* tähendusega ’stå och hängla l. vänta’ [’seisma ja ootama, st tegevusetult olema’]. Toodagu siin mõned murdenäited.

„*Minä norkoilin koko päivän pappia.*” *Norkoili sanalla tarkoitetaan odottamista.* [’„Mina ootasin terve päeva kirikuõpetajat.” *Norkoili*-sõnaga mõeldakse ootamist.’] (Paltamo);

norkoolla = *oleilla, seisoskella* [’oleskleda, logelda’], *norkooloo* = *toimettomana ajalehtii* [’logeleb tegevusetult’] (Isokyrö);

Mitä se poika oikein norkoilee .. nurkissa (maleksii) [’Mida see poiss õige passib .. nurgas (logeleb, looderdab)’] (Orivesi).

Soome murdearhiivis leiduvaid näitelauseid ja sedelitel registreeritud informantide selgitusi analüüsides ilmneb, et tegusõnade *norkoa*, *norkoilla* tähendus ’taotleda, püüelda; ihaldada, himustada; kerjata’ võib lähtuda tähendusest ’passida, oodata, logelda’. Murdenäited tegusõna *norkoa* kasutamise kohta kirjeldavad sageli kontvõõrast, kes ootab, et tallegi midagi pakutakse.

norkoo = *toivoo ja odottaa saavansa jotain (ilmaiseksi)* [’loodab ja ootab midagi saavat (tasuta)’] (Lieto);

Ei se ollu käskettykkää (kutsuttukaan) sinne, mut se norkoi siin viäres, että sekii jotain sais. [’Ta ei olnud kutsutudki sinna, aga ta passis seal juures, et temagi midagi saaks.’] (Mäntsälä);

norkoo kahvee = *menee kahvin toivossa kyläilemään* [’*norkoo* kohvi = läheb kohvi saamise lootuses külla’] (Somero).

Tähendus ’passida, oodata, logelda’ omakorda võib olla kujunenud tähendusest ’lontis, ripakil, rippuvas asendis’. Semantilise paralleeli leiab näiteks inglise keelest, kus *hang* tähendab nii ’rippuma’ kui ka ’logelema’ (*hang about, hang around*), viimasest pärineb ka eesti noorteslängi kuuluv *hängima*. Seega on soome *norko*-tüvelisi tegusõnu *norkoilla*, *norkoa* jt võimalik semantiliselt eesti *norg*-tüvega seostada. Tähendusareng on eesti ja soome keeles olnud mõnevõrra erinev, arvatav vanem tähendus ’lontis, ripakil, rippu (olema)’ on eesti keeles omandanud ka tähenduse ’rõhutud meeolus, tusatujus (olema)’, soome keeles on sellest kujunenud aga ’logelema, passima, ootama’ ning edasi ’himustama, kerjama’. Soome

murretes leidub tegusõna *norkoilla* kohta ka näiteid, kus tähendus on enam-vähem sama mis eesti sõnal *norutama*.

norkoilla = olla alakuloinen, surullinen ['olla tusane, kurb'] (Kivennapa);

norkooloo = liikkuu alakuloisena ['käib tusasena'] (Isokyrö);

Kun ihminen huono vointinen sanotaan se norkoiloo ['Kui inimene tunneb ennast halvasti (haigena), öeldakse: see *norkoiloo*']; *norkoiloo/ on pahoillaan kun ei saa* ['*norkoiloo*/ kurvastab, tunneb kahju, kui ei saa'] (Kuhmo);

norkoileminen tarkoittaa halutonta, työtävieraksuvaa ja jollain tavalla sairaaloista ['*norkoileminen* tähendab vastu tahtmist tegutsevat, tööst eemale hoidvat ja kuidagi haiglast'] (Alajärvi);

norkoilee = kärkkyä, ujostelee, epäröittää. *Mitäs toi Antti norkoilee tual tanssituvan ulkopuolel* .. ['himustab, häbeneb, kõhkleb. Mida see Antti kõhkleb seal tantsutare kõrval ..'] (Iitti);

norkoilee/ esim. esiintyy seurassa johon ei tunnu kuuluvansa ['*norkoilee/ nt viibib seltskonnas, kuhu ei tunne end kuuluvat*'] (Mouhijärvi).

Niisiis saab Julius Mägiste pakutud *norg*-tüve soome vasteid murdeandmete põhjal täpsustada ja täiendada, aga üldjoontes leiab tema oletus kinnitust. Teistest läänemeresoome keeltest ei ole õnnestunud vastavate sõnaraamatute põhjal *norg*-tüvele eespool kirjeldatud tähendustega sobivaid vasteid leida.

Kuid *norg*-tüve etümologiseerimisel on võimalik minna kaugemalegi. SSAs on märksõna *norkoa* juures kommentaar: „Todennäk. samaa sanuetta kuin *norkko* ..” (SSA II: 231). Viidatud sõna on sama *norkko* 'lehtpuu õisik, urb', millest eespool oli juba juttu. Selle sõna etümoloogilised vasted on SSA järgi karjala *ńorkkuo* 'tilkuda; voolata', vepsa *ńorkaita* '(kiiresti) lüpsa', eesti *ńõrguma*, ? liivi *ńorkæ* 'isutult süüa, näksida' ja ersa *ńur'gems* 'voolama, valguma; rippuma' (*ibid.*), samuti on tüve vaste vadjal *ńorkata*, *ńorkõta* 'ńõristada, vähehaaval valada' (EES: 325). Niisiis on siin eesti keele poolt vaadates tegemist tegusõna *ńõrguma* tüve vastetega, kusjuures sugulaskeelte vastete tähendusi võrreldes on ilmne, et just selles eesti sõnas kajastub tüve algsem tähendus ('voolama, nirisema, tilkuma'), kuna soome *norkko* on sekundaarne ('urb' < 'voolama, tilkuma'). Soome murretestki on kirja pandud lause, kus *norko*-tüveline sõna esineb voolamise või nirisemisega seotud tähenduses: *Jos vesi saavissa olevasta reijästä vuotaa suihkuna sanotaa juoksevan norkonaan* ['Kui vesi toobris olevast august

voolab joana, öeldakse jooksvat *norkonaan'*] (Sulkava). Nii häälikuliselt kui ka semantiliselt on mõeldav, et *norg* on algselt sama tüvi mis sõnas *nõrguma*. Sugulaskeelte vastetest on näha, et tegusõna *nõrguma* tüve esisilbi *õ* lähtub varasemast *o*-st. Semantiline seos tähenduste 'voolama, nirisema, tilkuma' ja 'lontis, ripakil, rippu (olema)' vahel on loogiline. Pandagu tähele, et tegusõna *nõrguma* ersa vastel on nii tähendus 'voolama, valguma' kui ka 'rippuma'.

Kõrvalepõikena puudutatagu põgusalt veel üht teemat. Eesti keele oskajal ei jää kindlasti tähele panemata, et tegusõna *nõrguma* kõrvale esineb ka identse tähendusega *nõrisema*, mille tüvel on samuti vasteid teistes läänemeresoome ja saami keeltes, nt soome *norua* 'valguda, nõrguda, niriseda' (SSA II: 233; EES: 325). See paneb kaaluma võimalust, et *nõrgu*- ei ole ajalooliselt lihttüvi, vaid tuletis. Läänemeresoome, saami, mordva ja kaugemateski sugulaskeeltes on täheldatud vanu **k*-lisi tegusõnaliiteid, kusjuures läänemeresoome keeltes esineb **-k-* enamasti mitmesugustes liitsufiksites, nagu **-k-i-*, **-k-u-*, **-k-ü-* jt (Hallap 1958: 175–183; Laanest 1975: 185). *nõrgu*- võiks vormiliselt seega olla vana tuletis < **nor-k-u-*, kusjuures liitsufiksi esiosis **-k-* (< **-kV-*) on kõigi sugulaskeelte vastetega ühine, teine osis *-u-* aga ainult mõne läänemeresoome keelega. Kindlamate järelduste tegemiseks vajab nende tuletusliidete teema põhjalikumat uurimist. Asjaolu, et tegusõna *nõrguma* tüvi võib ajalooliselt sisaldada tuletusliiteid, ei tohiks põhimõtteliselt aga takistada *norg*-tüve seostamist sellega.

Kokkuvõtteks võib tõdeda, et eesti *norg*-tüvele leidub soome keeles etümoloogiline vaste, mis esineb nt mäarsõnas *norkollaan* 'norus' ('lontis, ripakil; rõhutud meeolus, tusatujus') ning tegusõnades *norkoilla* 'himustada; varitseda, luurata; oodata, passida; murretes ka: rõhutud meeolus, haiglane või kõhklev olla' ja *norkoa* 'taotleda, püüelda; ihaldata, himustada; kerjata'. Ühtlasi võib *norg*-tüvi algselt olla sama mis tegusõna *nõrguma* tüvi, tänapäeva eesti keele seisukohalt tegusõna *nõrguma* tüve variant, mis on säilitanud esisilbi vokaali varasema kvaliteedi ja tähenduslikult eristunud.

Kirjandus

EES = Iris Metsmägi, Meeli Sedrik, Sven-Erik Soosaar 2012. Eesti etümoloogia-sõnaraamat. Eesti Keele Instituut. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.

EEW = Julius Mägiste 1982–1983. Estnisches etymologisches Wörterbuch. I–XII. Helsinki: Finnisch-Ugrische Gesellschaft.

- EKMS** = Andrus Saareste 1958–1963. Eesti keele mõisteline sõnaraamat. I–IV. Dictionnaire analogique de la langue estonienne. Avec un index pourvu des traductions en français. (= Eesti Teadusliku Seltsi Rootsis väljaanne nr. 3.) Stockholm: Vaba Eesti.
- EKSS** = Eesti keele seletav sõnaraamat. 1–6, 2009. „Eesti kirjakeele seletussõnaraamatu” 2., täiendatud ja parandatud trükk. Toim. Margit Lange-mets, Mai Tiits, Tiia Valdre, Leidi Veski, Ülle Viks, Piret Voll. Eesti Keele Instituut. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Hallap, Valmen 1958** = Валмен Халлап. Материалы по истории глаголообразовательных суффиксов в мордовских языках. – Keelelisi küsimusi. Toim. Mari Must. (= Keele ja Kirjanduse Instituudi uurimused II.) Eesti NSV Teaduste Akadeemia. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 175–256.
- Laanest, Arvo 1975**. Sissejuhatus läänemeresoome keeltesse. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn.
- Lönnrot, Elias 1958**. Suomalais-ruotsalainen sanakirja. Finskt-svenskt lexikon. I–II. Kolmas, manul-menetelmällä jäljennetty painos. Porvoo–Helsinki: Werner Söderström osakeyhtiö.
- Raun, Alo 1982**. Eesti keele etümoloogiline teatmik. Rooma–Toronto: Maarjamaa.
- SES** = Soome-eesti suursõnaraamat. Suomi-viro-suursanakirja. 1–2, 2003. Toim. Valdek Pall. Koost. Anu Haak, Paul Kokla, Külli Kuusk, Helga Laanpere. Eesti Keele Instituut, Kotimaisten kielten tutkimuskeskus. Tallinn–Helsinki: Eesti Keele Sihtasutus, Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.
- SKES** = Erkki Itkonen, Yrjö H. Toivonen, Aulis J. Joki 1955–1981. Suomen kielen etymologinen sanakirja. I–VII. (= Lexica Societatis Fenno-Ugricae XII.) Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- SSA** = Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja. 1–3, 1992–2000. Päätoim. Erkki Itkonen, Ulla-Maija Kulonen. (= Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 556, Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 62.) Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.
- VMS** = Väike murdesõnastik. I–II, 1982–1989. Toim. Valdek Pall. Koost. Anu Haak, Evi Juhkam, Marja Kallasmaa, Ann Kask, Ellen Niit, Piret Norvik, Vilja Oja, Aldi Sepp, Jaak Simm, Jüri Viikberg. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn: Valgus.
- Wiedemann, Ferdinand Johann 1973 (1893)**. Eesti-saksa sõnaraamat. Neljas, muutmata trükk teisest, Jakob Hurda redigeeritud väljaandest. Tallinn: Valgus.

Sõnavarakogud

- SMSA** = Soome murrete sõnaarhiiv Helsingis Kodumaa Keelte Keskuses. <http://kaino.kotus.fi>.

Etymology of the Estonian stem *norg*

Iris Metsmägi

The Estonian stem *norg* occurs e.g. in the adverb *norgus* ~ *norus* ‘drooping, hanging; depressed, dejected’ and in the verb *norutama* ‘to be depressed, dejected’. No sufficient etymology of the stem has been presented so far. Julius Mägiste has suggested Finnish *norkko*, *norko* ‘hanging position’, *norkkua*, *norkoa* ‘hang around’, and *norkottaa* ‘stand and wait’, found in Elias Lönnrot’s Finnish-Swedish dictionary, as its possible equivalents. Considering the Finnish dialect data, in general this position can be accepted. More exactly, Finnish *norkollaan* ‘drooping, hanging; depressed, dejected’, *norkoilla* ‘to crave; to lie in wait, to skulk; to wait, to look on passively’, dial. also ‘to be depressed, sickly or hesitant’ and *norkoa* ‘to strive for; to desire, to crave; to beg’ can be brought forward as the etymological equivalents of the stem. The earlier meaning of the stem may have been ‘(to be) drooping, hanging’. The semantics of the stem have developed in different directions: in Estonian the stem has acquired the meaning ‘(to be) depressed, dejected’ (there are some examples of this meaning in Finnish as well), while in Finnish the new meanings are ‘to wait, to look on passively’ > ‘to desire, to crave; to beg’. At the same time, it is probable that the stem *norg* is originally identical to the stem of the word *nõrguma* ‘to drip, to trickle, to ooze’.

Keywords: lexicology, Estonian, Finnish dialects, lexical semantics

Iris Metsmägi
soome-ugri keelte ja murrete osakond
Eesti Keele Instituut
Roosikrantsi 6
10119 Tallinn
iris.metsmagi@eki.ee

OBJEKTI KÄÄNE HINNANGUKONSTRUKTSIOONIS: KAS ON VÕIMALIK *OSTA AUTO* VÕI *AUTOT*?

DAVID OGREN

Annotatsioon. Artikkel analüüsib objekti käände vaheldust *da*-infinitiiviga hinnangukonstruktsioonis, nt *on võimalik osta auto/autot*. Kui finiiitlauses oleneb objekti kääne tegevuse ja objekti piiritletusest, siis infiniitsetes konstruktsioonides on tegevuse piiritletuse kriteeriumit sageli raske rakendada, mis tekitab ebajärjekindlust objekti käänete kasutuses. Artikkel toob esile neli tegurit, mis mõjutavad objekti käänete hinnangukonstruktsioonis; nendeks on hinnangut väljendava omadussõna semantilised omadused, lause (sh infiniitse fraasi enda) sõnajärg, latiivse kohamääruse olemasolu või puudumine ning situatsiooni korduvus või ühekordsus. Artiklis jõutakse järeldusele, et kuigi piiritletus jääb primaarseks käändevaliku kriteeriumiks ka vaadeldud konstruktsiooni puhul, on ka palju varieerumist, mis ei taandu vastandusele piiritletud-piiritlematu. Seega ei ole võimalik seletada hinnangukonstruktsioonis toimuvat käändevaliku varieerumist finiiitlauses kehtiva reeglistiku abil, vaid on vaja käsitleda eri konstruktsioone eraldi.

Võtmesõnad: infiniitiivid, konstruktsioonigrammatika, korpuslingvistika, aspekt, sõnajärg

1. Sissejuhatus

Eesti keele objekti kääne on olnud pikka aega populaarne uurimisobjekt. Partsiaal- ja totaalobjekti vastandust on käsitlenud teiste hulgas Johannes Aavik (1936), Karl Kont (1963), Valter Tauli (1968), Karl Mihkla jt (1974), Henno Rajandi ja Helle Metslang (1979), Ants Pihlak (1985a, 1985b) ning Anne Tamm (2004). Terminoloogilistest erinevustest hoolimata on kõik uurijad jõudnud põhimõtteliselt samale järeldusele: käändevalik oleneb nii objektist kui ka verbist. Selleks, et kasutada totaalobjekti, peab tegevus olema mõeldud lõpuleviiduna või lõpuleviidavana ning puudutama objekti tervikuna. EKG II (: 25) järgi võib need kriteeriumid veel lühemalt kokku võtta: objekti kääne oleneb tegevuse ja objekti piiritletusest, kusjuures

tegevuse piiritletuse all peetakse silmas eelkõige aspektivastandust perfektivse ja imperfektiivse tegevuse vahel. Kui nii tegevus kui ka objekt on piiritletud, kasutatakse totaalobjekti, muidu kasutatakse partsiaalobjekti.

Objekti käände traditsioonilised käsitlused põhinevad aga finiiitse verbivormiga lausetel. Infiniitsetes konstruktsioonides võib piiritletuse kriteeriumi olla keeruline rakendada. Nagu eespool mainitud, on tegevuse piiritletus tihedalt seotud aspektiga: piiritletud tegevus on lõpetatud ehk perfekttiivne, piiritlemata tegevus on lõpetamata ehk imperfektiivne. Kuna aga infiniitiivid ei kanna ajalist ega aspektilist informatsiooni, jääb infiniitsetes konstruktsioonides sageli ebaselgeks, kas tegevus on perfekttiivne või imperfektiivne. Seepärast ei allu objekti käände valik infiniitsetes konstruktsioonides samale selgele reeglipärale, mis kehtib finiiitlausetes. Korpusepäringust saab ohtralt näiteid infiniitsete konstruktsioonidega lausete kohta, kus totaal- ja partsiaalobjekti vaheldus ei ole nii lihtsalt taandata-va piiritletud ja mittepiiritletud situatsiooni erinevusele.

(1) Kui mõni A-koondise mees vigastada saab või on alavormis, on lihtne **uus** asemele tuua. (Õhtuleht 2005)

(2) Kui toos tühjaks saab, on lihtne **uut** asemele võtta. (Postimees 1996)

Finiitlausetes sellist varieerumist ei kohta. Piiritletud objekti puhul oleneb käändevalik ainult tegevuse piiritletusest, nii et järgmistes lausetes on üks ainuõige variant.

(3) Kui mõni A-koondise mees vigastada saab või on alavormis, toob treener tema asemele **uue mängija** / ***uut mängijat**.

(4) Kui toos tühjaks saab, võtan **uue/*uut** asemele.

Seega on ilmne, et objekti käände varieerumine näidetes 1 ja 2 on tingitud verbivormi infiniitsusest, mis hägustab kirjeldatud sündmuste ajalist paiknemist ja struktuuri ning teeb tavalise objekti käänat määrava aspektivastanduse rakendamise võimatuks. Tekib küsimus: kuidas siis käsitatakse tegevuse piiritletust sellistes olukordades, kus see ei võrdu perfektivisusega? Kas on olemas mõni objekti vormivahelduse seisukohalt oluline tegur, mida ei saa pidada piiritletusega seotuks? Kas objekti käände varieerumine infiniitsetes konstruktsioonides on mõnevõrra vaba?

Näitelaused 1 ja 2 sisaldavad ühte sagedamat *da*-infinitiiviga konstruktsiooni, mida Pille Penjam (2008) nimetab hinnangukonstruktsiooniks. Selles konstruktsioonis väljendab predikaat hinnangut *da*-infinitiiviga

fraasis väljendatud tegevusele (Penjam 2008: 57). Predikaat koosneb *olema*-verbi ainsuse kolmanda isiku vormist ning omadussõna fraasist; *da*-infinitiiviga fraas esineb subjekti rollis. Veel mõned näited hinnangukonstruktsiooniga lausete kohta.

- (5) Kahtlemata võib riiklikke kultuuriinstitutsioone mitmest vaatenurgast kritiseerida, kuid igasugust kriitikat vaagides **on tähtis säilitada selge pilk** ka kritiseerija enda vaadete suhtes. (Eesti Päevaleht 1997)
- (6) Arvan, et **riigieelarvest finantseeritavate kultuuritöötajate palga taset on võimalik viia** riigieelarveliste haridustöötajate keskmise palga tasemele. (Eesti Päevaleht 1996)
- (7) Lastel **oli Schäferit kerge ära tunda** tema klaassilma tõttu. (Eesti Päevaleht 1997)

Nagu näha, on hinnangukonstruktsiooni struktuur ja sisu suhteliselt vabad; konstruktsioonis kasutatakse erinevat sõnajärge ja antakse mitmesuguseid hinnanguid. Peale selle võib põhiverb *olema* esineda eri ajavormides. Kõik need ja teisedki muutujad, nii pealauses kui ka *da*-infinitiiviklausis endas, võivad mõjutada konstruktsioonis esineva objekti käänet (milleks on partsiaalobjekti puhul osastav, totaalobjekti puhul nimetav).

Autori 2013. aastal valminud magistritöös (Ogren 2013), millel põhineb käesolev artikkel, uuriti objekti käände varieerumist *da*-infinitiiviga konstruktsioonides. Artiklis keskendutakse neist konstruktsioonidest ühele, ülalkirjeldatud hinnangukonstruktsioonile, tutvustades käändevalikut mõjutavaid tegureid ning esitades andmeid nende suhtelise tähtsuse kohta. Analüüs põhineb Tartu Ülikooli kirjakeele korpusest (peamiselt Eesti Päevalehe ja Postimehe allkorpus aastatest 1995–2007) leitud hinnangukonstruktsiooniga lausetel. Selleks, et eraldada infiniitsetele konstruktsioonidele spetsiifilised tegurid, on analüüsist välja jäetud kõik need laused, milles objekti käände on ilmselt tingitud eitavast verbivormist, tegevuse piiritlematusest (nt partitiivverbi puhul, nagu *armastama*, *kartma*, *vihkama*), tegevuse piiritletusest (perfektiivsuspartikliga verbifraasid, nt *ära teha*) või objekti piiritlematusest (nt ainesõnast objekti puhul, nagu *mahl*, *leib*, *õhk*). Samuti on välja jäetud kõik mitmusliku objektiga laused, kuna mitmuse osastav võib väljendada objekti piiritlematust, ning asesõnalise objektiga laused, kuna asesõnade käitumine objekti käände suhtes on mõnevõrra ebareeglipärane. Kuna konstruktsioonis sisalduv omadussõna võib ise mõjutada objekti käänet, otsustati piirata vaadelda-

vate omadussõnade hulka, otsides välja ainult need hinnangukonstruktiooniga laused, milles esineb üks kaheksast sagedasest omadussõnast: *kerge*, *lihtne*, *mugav*, *parem*, *raske*, *tähtis*, *võimalik* ja *võimatu* (sagedaste omadussõnade valimisel toetuti Heiki-Jaan Kaalepi ja Kadri Muischneki 2002. aastal ilmunud „Eesti kirjakeele sagedussõnastikule”). Kokku leiti 907 analüüsiks sobivat lauset. Mainitud omadussõnad ei ole andmestikus võrdselt esindatud, kuna mõni neist esineb vaadeldavas konstruktsioonis oluliselt sagedamini kui teised (eriti sõna *mugav* puhul oli sobivaid lauseid vaadeldud korpusmaterjalis üsna vähe) ning mõne omadussõna puhul on objekt peaaegu alati samas käändes, nii et järeldeste tegemiseks ei ole vaja suurt arvu näitelauseid. Pigem püüti koguda võimalikult palju lauseid nende omadussõnadega, mis näitasid rohkem varieerumist objekti käändevormis. Selleks otstarbeks osutus kõige sobivamaks omadussõna *lihtne*. Järgmises osas vaadeldakse seda, kuidas hinnangukonstruktsioonis esinevad omadussõnad mõjutavad objekti käänat.

2. Omadussõna semantiliste omaduste mõju objekti käändevormile

Predikaadis esineval omadussõnal, mis annab hinnangu infiniitses fraasis väljendatud tegevusele, on suur tähtsus objekti käände valimisel. Teisisõnu, hinnangukonstruktsioonis esineva objekti kääne oleneb suurel määral sellest, milline hinnang antakse, kuigi hinnangut väljendav sõna ei kuulu infiniitsesse klausi. Tabelis 1 esitatakse partsiaal- ja totaalobjekti sagedus eri omadussõnadega hinnangukonstruktsioonis.

Tabel 1. Objekti käände varieerumine eri omadussõnadega hinnangukonstruktsioonis

Omadussõna	Partsiaal-objekt	Totaalobjekt	Kokku	Partsiaalobjekti osakaal
<i>võimatu</i>	47	3	50	94%
<i>raske</i>	31	2	33	94%
<i>kerge</i>	32	9	41	78%
<i>lihtne</i>	293	156	449	65%
<i>mugav</i>	12	18	30	40%
<i>võimalik</i>	54	114	168	32%
<i>parem</i>	1	38	39	3%
<i>tähtis</i>	1	96	97	1%

Mõne omadussõna (*võimatu, raske*) puhul on partsiaalobjekt peaaegu kohustuslik, teiste (*parem, tähtis*) puhul on see väga haruldane. Nende erinevuste seletamiseks tuleb arvesse võtta hinnangu tüüpi ehk seda, mille kohta hinnang käib. Omadussõnad *parem* ja *tähtis* annavad väärtushinnanguid, hinnates tegevuse soovitatavust või kasulikkust, eeldades, et tegevuse sooritamine on võimalik.

- (8) Haameri sõnul **on tähtis leida sobiv inimene** välisriiki tütarfirmat juhtima. (Eesti Päevaleht 1997)
- (9) Täiesti nappus roos ei pruugi aga alati avaneda, seepärast **on parem osta veidi avanenud õis**. (Eesti Päevaleht 1999)

Seevastu annavad omadussõnad nagu *võimatu, raske, lihtne, kerge* ja *võimalik* hinnanguid tegevuse võimalikkuse kohta.

- (10) Loomulikult on selliste kulutuste juures **raske saavutada ideaalselt tasakaalus olevat linnaelarvet**. (Eesti Päevaleht 1995)
- (11) **Kerge on** meeldivate ja armastusväärsete inimeste hulgast **leida see sümpaatseim, kes meie armastust kõige enam väärib**. (Eesti Päevaleht 1997)
- (12) Samas kõrval Virbi tänav 12 **on** hoonestustingimuste kohaselt **võimalik ehitada 9-12 korruselise elamu** koos postkontori ja pangaruumidega. (Eesti Päevaleht 1996)

Võib oletada, et partsiaalobjekti domineerivus omadussõnadega *võimatu* ja *raske* on seotud nende sõnade eitava tähendusega; tegemist on semantilise (implitsiitse) eitusega, mis mõjutab objekti käänat samamoodi kui eksplitsiitne grammatiline (verbivormis väljenduv) eitus. Seevastu jaatava tähendusega omadussõnad *lihtne, kerge* ja *võimalik*, mille puhul implitsiitne eitus puudub, ei näita nii tugevat partsiaalobjekti eelistust. Teine parameeter, mis aitab seletada omadussõnade omavahelisi erinevusi objekti käände suhtes, on hinnangu protsessi- või tulemuskesksus. Sõna *võimalik* on puhtalt tulemuskeskne, seevastu sõnad *lihtne* ja *kerge* kannavad tähendust „vähest vaeva nõudev” (EKSS), mis ilmselt viitab protsessile, mitte tulemusele. Omadussõna tulemuskesksus soodustab situatsiooni tõlgendust lõpetatu või tulemuslikuna, mis ongi põhikriteerium totaalobjekti kasutamiseks. Seega on loogiline, et omadussõnaga *võimalik* kasutatakse totaalobjekti palju sagedamini kui omadussõnadega *lihtne* ja *kerge*. See põhimõte kehtib ka väärtushinnangut andvate omadussõnade puhul: sõna

mugav on protsessikeskne, *parem* ja *tähtis* aga tulemuskesksed. Tabelis 2 võrreldakse omadussõnu eeltoodud parameetrite suhtes. Polaarsuse all peetakse silmas võimalikkushinnangut andva omadussõna jaatavat või eitavat tähendust ehk seda, kas omadussõna kinnitab infiniitse fraasiga kirjeldatud tegevuse võimalikkust või väljendab selle suhtes kahtlust. Väärtushinnangut andvate omadussõnade polaarsust pole siin hinnatud, kuna negatiivsete väärtushinnangutega (erinevalt eitavatest võimalikkushinnangutest) ei kaasne implitsiitset eitust.

Tabel 2. Hinnangukonstruktsioonis esinevate omadussõnade semantiline kirjeldus

Omadussõna	Hinnangu tüüp	Polaarsus	Keskendumine	Partsiaalobjekti osakaal
<i>võimatu</i>	võimalikkus-	eitav	tulemusele	94%
<i>raske</i>	võimalikkus-	eitav	protsessile	94%
<i>kerge</i>	võimalikkus-	jaatav	protsessile	78%
<i>lihtne</i>	võimalikkus-	jaatav	protsessile	65%
<i>mugav</i>	väärtus-	–	protsessile	40%
<i>võimalik</i>	võimalikkus-	jaatav	tulemusele	32%
<i>parem</i>	väärtus-	–	tulemusele	3%
<i>tähtis</i>	väärtus-	–	tulemusele	1%

Partsiaalobjekti selgelt erinevat esinemissagedust eri omadussõnade puhul saab järelikult seletada kolme semantilise parameetri kaudu: hinnangu jaatav või eitav tähendus, hinnangu tüüp (väärtus- või võimalikkushinnang) ning hinnangu protsessi- või tulemuskesksus. Tabel 2 näitab, et kõik vaadeldud parameetrid on olulised, kuna iga parameetri puhul on võimalik välja tuua sõnapaare, milles paarilised erinevad üksteisest ainult selle parameetri poolest, kuid näitavad suuri erinevusi objekti käände eelistustes (näiteks omadussõnad *võimalik* ja *tähtis* erinevad ainult hinnangu tüübi poolest, *võimalik* ja *võimatu* polaarsuse poolest, *parem* ja *mugav* protsessi- või tulemuskesksuse poolest). Ometi on hulk omadussõnu, mille semantilised omadused ei määra objekti käanet, vaid võimaldavad nii totaal- kui ka partsiaalobjekti kasutamist. Järgmises osas vaadeldakse neid tegureid, millest objekti käane oleneb siis, kui omadussõna mõju ei ole otsustav.

3. Objekti käände varieerumine omadussõna *lihtne* puhul

Kuna hinnangukonstruktsioonis esineval omadussõnal on nii suur mõju objekti käändele, on teiste käändevalikut mõjutavate tegurite vaatlemiseks vaja omadussõna mõju neutraliseerida. Kõige lihtsam viis seda teha on valida üks omadussõna ja vaadata ainult seda sisaldava hinnangukonstruktsiooniga lauseid, et kõikides lausetes oleks sama omadussõna. Selleks valiti omadussõna *lihtne*, kuna selle puhul varieerub objekti kääne kõige rohkem, nii et on lihtne leida näiteid nii totaal- kui ka partsiaalobjekti kasutamise kohta.

(13) Näidend ütleb täpselt vastupidist - hästi **lihtne on kogu vastutust meediale keerata** ja öelda, et inimesed pole milleski süüdi. (Õhtuleht 2002)

(14) **Lihtne oleks vastutus veeretada naistele.** (Eesti Päevaleht 2002)

Osades 3.1–3.3 võetakse vaatluse alla kolm tegurit, millel on tugev ja süstemaatiline mõju objekti käändevormile. Kuna enne käsitleti üksikute sõnade mõju, siis järgmiseks vaadeldakse lausetasandi parameetreid.

3.1. Sõnajärje mõju objekti käändele

Peale omadussõna enda on tähtsaimaks objekti käänat mõjutavaks teguriks sõnajärg. Tabel 3 näitab seost infiniitse fraasi sõnajärje (st *da*-infinitiivis verbi (V_{da}) ja seda laiendava objekti (O) järjestuse) ja objekti käändevormi vahel.

Tabel 3. Objekti käände varieerumine omadussõna *lihtne* puhul infiniitse fraasi sõnajärje järgi

Sõnajärg	Partsiaalobjekt	Totaalobjekt	Kokku	Partsiaalobjekti osakaal
OV_{da}	258	56	314	82%
$V_{da}O$	35	100	135	26%

Sõnajärje mõju objekti käändele ei ole absoluutne, kuid on siiski üsna tugev. Kui objekt järgneb infiniitverbile, on see valdavalt totaalobjekti käändes.

- (15) Eestis teatavasti **on väga lihtne asutada äriühing**, kus omanikud ja tegelikud askeldajad jäävad varju. (Eesti Päevaleht 2000)
- (16) Laheneks roolijoodikute probleem ja **oleks lihtne saavutada seatud eesmärk** vähendada liiklussurmade hulka sajani aastas. (Eesti Päevaleht 2004)

Seevastu verbile eelnev objekt esineb tavaliselt osastavas käändes.

- (17) Tavalisest Scenicust **oli üsna lihtne neliveolist ehitada**. (Eesti Päevaleht 2000)
- (18) **Rahvusvahelist inimkloonimise keeldu paberil kehtestada on lihtne**, kuid inimkloonimisest lahti saada juba sama raske kui takistada tuumarelva levikut. (Eesti Päevaleht 2002)
- (19) **Riiki on siberi katku tekitajat lihtne sisse tuua**, näiteks ampulliga. (Eesti Päevaleht 2001)

Ometi ulatub sõnajarje mõju infiniitsest fraasist väljagi: ka omadussõna asend objekti suhtes mõjutab käändevalikut. Tabelis 4 esitatakse andmed kolme sõnajarjevariandi kohta: objekt lause alguses (eelnedes nii omadussõnale kui ka *da*-infinitiivis verbile, nagu näidetes 18 ja 19), objekt lause keskel (omadussõna ja verbi vahel, nagu näites 17) ning objekt lause lõpus (järgnedes nii omadussõnale kui ka verbile, nagu näidetes 15 ja 16).

Tabel 4. Objekti käände varieerumine omadussõna *lihtne* puhul lause sõnajarje järgi

Objekti asend lauses	Partsiaalobjekt	Totaalobjekt	Kokku	Partsiaalobjekti osakaal
Alguses	190	7	197	96%
Keskel	69	50	119	58%
Lõpus	34	99	113	26%

Kui lausealguline objekt esineb peaaegu alati osastavas ning lauselõpuline objekt valdavalt totaalobjekti käändes, siis lause keskel paiknevad objektid ei näita selget eelistust ühe või teise käände kasuks.

- (20) Meenutaks, et presidendivalimiste eel teatas üks kandidaat, et temal **oli äärmiselt lihtne endale parteid leida** seepärast, et ainult ühe partei programmis oli kirjas, et nemad taotleavad tasakaalustatud Eesti arengut. (Õhtuleht 2002)

- (21) Pall muutis Jason Koumase karistuslöögist kergelt suunda, valele poole hüpanud Poom suutis küll jalgadega tõrjuda, aga McInnesil **oli lihtne teine värav lüüa**. (Eesti Päevaleht 2003)

Seik, et käändevaliku seisukohalt ei ole oluline mitte ainult infiniitse fraasi enda sõnajärg, vaid ka predikaadi asend infiniitse fraasi suhtes, osutab sellele, et vaadeldavas konstruktsioonis esineva objekti käände seisukohalt pole põhjust infinitiivitarindi siseseid tegureid eristada pealauses väljenduvatest teguritest. Kuna sõnajärg on terve lause omadus, tuleb seletust selle tähtsusele otsida ka terve lause tasandilt. Samas tuleb meeles pidada, et käändevalik ei pruugi oleneda otseselt sõnajärjest, vaid neist teguritest, millest oleneb ka sõnajärg ise.

Eesti keeles on sõnajärg tihedalt seotud infostruktuuriga. Infostruktuuri all peetakse silmas lause ehitust informatsiooni edastamise vaatenurgast (EKG II: 191). Tähelepanu pööratakse sellele, kuidas edastatakse eri liiki informatsiooni (tuntud vs. uus info), kuidas eristatakse esmajärgulist, fookuses olevat informatsiooni teisejärgulisest või taustinformatsioonist jne. Liina Lindström (2002) on näidanud, et lausealgulise laiendi järel oleneb subjekti asend verbi suhtes suurel määral subjekti infostruktuurilistest omadustest. Nimelt paikneb diskursuses tuntud infot edastav subjektifraas tavaliselt verbi ees; kui subjektifraasis on uus info, paikneb see enamasti verbi järel. See illustreerib infostruktuuri põhiprintsiipi, et tavaliselt paikneb tuntud informatsioon lause alguses ning uus informatsioon lause lõpus. Peale tuntud ja uue info vastanduse on infostruktuuri puhul oluline fookuse mõiste. Fookuseks nimetatakse lause kõige esiletõstetumat osa, selle kõige ennustamatumat või pragmaatiliselt taastamatut elementi. Seega on fookus tavaliselt uus info: „kõige tüüpilisem fookus on kõige olulisemat uut infot sisaldav lauseosa” (Lindström 2006: 878). Kuna infostruktuur mõjutab subjekti paiknemist verbi suhtes ning objektil ja subjektil on samad infostruktuurilised parameetrid (mõlemad võivad olla tuntud või uus info, võivad olla fookuses või mitte), siis võiks oletada, et ka objekti asukoht lauses on seotud infostruktuuriliste parameetritega: fookuseeritud ja/või uut infot sisaldava objektifraasi loomulikum asend on verbi järel ning tuntud infot sisaldav objekt, mida ei taheta esile tõsta, paikneb tavaliselt verbi ees.

Kuna tuntud info paikneb tavaliselt lause alguses ning objekti paiknemine lause alguses soodustab üsna tugevalt partsiaalobjekti kasutamist hinnangukonstruktsioonis, siis järeldeb, et tuntud infot sisaldavad objektid

esinevad enamasti osastavas käändes. Samas on teada, et tuntud infotavaliselt ei fokuseerita, st seda ei tõsteta esile, sellele ei taheta tähelepanu pöörata, seda ei peeta oluliseks. Eesti keeles leidub veel juhtumeid, kus partsiaalobjekti kasutamine on seotud objekti fokuseerimatuse või ebaolulisusega. On olemas palju püsiühendeid, milles kasutatakse alati partsiaalobjekti tegevuse ja objekti piiritletusest hoolimata, nt *võttis istet, leidis aset, tegi vahet, andis märku*. Püsiühendite puhul väärrib mainimist ka see, et neil on sageli olemas ühesõnalised vasted, nt *juhtuma pro aset leidma, istuma pro istet võtma, eristama pro vahet tegema* (Muischnek 2006: 19–22). Seega ei moodusta objektnoomen sellistes ühendites iseisvat, sisukat nimisõnafraasi, vaid lihtsalt osa püsiühendist. Teine asjaolu, mis osutab objektnoomeni ebaolulisusele, on see, et seda ei saa vabalt laiendada omadussõnadega (**ta võttis mugavat istet*).

Osastav kääne on järelikult sisutu või ebaolulise objekti tüüpilisim kääne. Seega, silmas pidades ka eelmainitud infostruktuurilisi põhimõtteid, on loogiline, et objektid, millele ei taheta tähelepanu pöörata, pannakse lause algusesse (tuntud info positsiooni) ning osastavasse käändesse. Seevastu kui soovitakse objekti fokuseerida, siis pannakse see lause lõppu ning sisukama objekti ehk totaalobjekti käändesse, milleks on hinnangukonstruktsiooni puhul nimetav kääne. Selle seletuse järgi mõjutab käändealikut lause infostruktuur ning sõnajärje muutused ei ole käändealiku varieerumise põhjus, vaid pigem selle kaasnähtus.

3.2. Latiivse kohamääruse mõju objekti käändele

Eelmises osas tuli välja, et lause keskel (täpsemalt *da*-infinitiivis verbi ja omadussõna vahel) paikneva objekti puhul on partsiaalobjekti osakaal 58%, mis tähendab palju rohkem käändealiku varieerumist kui lausealgulise või -lõpulise objekti puhul. Selle varieerumise seletamiseks tuleb otsida tegureid, mis võivad mõjutada lause aspektilist tõlgendust ning seega soodustada üht või teist objekti käänat. Huno Rätsep (1978: 223) on märganud, et erinevad „resultatiivse sisuga laiendid” võivad tingida totaalobjekti kasutuse. Kõige tüüpilisemad sellised laiendid on perfektiivuspartiklid (nt *ära, läbi, üle*); kuna aga lause keskel paikneva objektiga perfektiivuspartiklit sisaldavaid lauseid oli vaadeldud materjalis üsna vähe, ei olnud võimalik neid eraldi analüüsida. Samas on need partiklid grammatiseerunud ning nendele on raske omistada mingisugust teist semantilist funktsiooni peale tegevuse lõpuleviid(av)use väljendamise,

mistõttu nad pakuvad vähem huvi objekti käändevormi varieerumise seisukohalt. Hinnangukonstruktsioonis sagedasim resultatiivse sisuga laiendi tüüp on latiivne kohamäärus, mis koosneb kas alaleütlevas või sisseütlevas käändes olevast noomenifraasist (nt *Ta pani raamatu riulile*). Erinevalt perfektiivuspartiklitest on selliste kohamääruste esinemine lauses tingitud nende ruumilisest tähendusest, mistõttu nende resultatiivset sisu võib küll pidada teisejärguliseks, kuid siiski võib seegi mõjutada käändevalikut. Latiivse kohamääruse mõju objekti käändevormile tuleb esile, kui võrrelda finitiseid lauseid, nagu näiteks *ta juhtis autot* ja *ta juhtis auto jõkke*. Tänu kohamäärusele *jõkke* saab muidu imperfektiivsena tõlgendatav situatsioon perfektiiivse või resultatiivse tähenduse, mis võimaldab totaalobjekti esinemist.

Tabelis 5 esitatud andmetest selgub, et latiivse kohamääruse mõju püsib ka infiniittarindites.

Tabel 5. Latiivse kohamääruse mõju objekti käändele hinnangukonstruktsioonis (omadussõnaga *lihtne*, objekt lause keskel)

Latiivne kohamäärus	Partsiaalobjekt	Totaalobjekt	Kokku	Partsiaalobjekti osakaal
Esineb	6	20	26	23%
Ei esine	62	31	93	67%

Nagu näha, on partsiaalobjekt palju haruldasem nendes lausetes, milles verbi laiendab sihtkohta näitav kohamäärus. Paar näidet.

(22) Tipptunnil rahvast täis bussis **on vargal lihtne tähelepandamatult käsi kaasreisija kotti või taskusse pista** ning sealt asju võtta. (Eesti Päevaleht 2004)

(23) Meeldiva neuu välja valinud, **on kurjategijal lihtne värvitu ja lõhnatu vedelik tolle napsiklaasi sokutada**. (Õhtuleht 2000)

Seos latiivse kohamääruse esinemise ja totaalobjekti kasutamise vahel näitab, et ka hinnangukonstruktsioonis mõjutab tegevuse perfektiivus objekti käände valikut. Siiski on latiivne kohamäärus suhteliselt nõrk perfektiiivsuse näitaja, kuna sihtkoha mainimine ei välista tegevuse imperfektiivset tõlgendust (nt *Ema viib last kooli*). Seetõttu on tulemus, et latiivse kohamääruse olemasolu ainult soodustab totaalobjekti ega tee seda kohustuslikuks, täiesti loogiline. Partsiaalobjekti kasutamist koos latiivse kohamäärusega illustreerib näide 24.

- (24) **Väga lihtne on** libastuda ja **vaatajat juriidilisse rägastikku uputada.** (Postimees 2000)

Lisaks on latiivne kohamäärus kõrvaline tegur sellepärast, et enamikus lausetes sellist laiendit ei ole. Käändevaliku varieerumise seletamiseks latiivset kohamäärust mittesisaldavates lausetes, mille puhul on kõik selged perfektiiivsuse allikad välja jäetud, tuleb arvesse võtta teisigi aspektilisi omadusi.

3.3. Korduvad ja ühekordsed situatsioonid

Kuigi objekti käände seisukohalt peetakse oluliseks peamiselt vastandust perfektiiivne-imperfektiiivne, on muidki aspektivastandusi, mis võivad seostuda objekti käände varieerumisega. Üks neist on vastandus üldiste ehk korduvate situatsioonide ja üksikjuhtumite vahel, mida illustreerivad järgmised näited.

- (25) Praegu **on lihtne ja odav mobiiltelefoni muretseda.** (Eesti Päevaleht 2001)

- (26) Keskerakonnal on aga koostööle läinud Kogani abil häbematuult **lihtne oma tõsirahvuslikku profiili välja joonistada.** (Õhtuleht 2000)

Näide 25 on tüüpiline korduv situatsioon. Tegevus selles lauses on avatud igasugustele võimalikele tegijatele, seda võivad korduvalt teha erinevad subjektid (ja seda võib teha erinevate objektidega, kuna jutt ei käi konkreetsest mobiiltelefonist). Näites 26 on tegemist aga konkreetse juhtumi kohta käiva väitega, mida ei ole võimalik üldistada. Karl Kont (1963) on kirjeldanud lähedast vastandust terminitega *määratud* ja *määramata* ning *konkreetne* ja *mittekonkreetne tegevus*, kuid kuna definiitsus ja konkreetsus on pigem nimisõna kui verbifraasi omadused, on siin otsustatud rääkida *korduvatest* ja *ühekordsetest situatsioonidest*. Seejuures on oluline rõhutada, et korduvate situatsioonide all mõistetakse nii üldisi ehk korduda võivaid situatsioone (sealhulgas ka habituaalne tegevus), iteratiivset tegevust (sama teo korduv sooritamine sama agendi poolt) kui ka erinevate osalistega korduvaid situatsioone. Korpuses leiduvate kontekstist välja võetud lausete puhul on vahel raske otsustada, kas situatsioon on korduv või ühekordne; sellistel juhtudel on välja otsitud alliktekst, et vaadata lauset laiemas kontekstis.

Lähtudes sellest, et korduv tegevus tundub tulemusetum või vähem piiritletud (kuna situatsioon jääb uutele kordustele avatuks, erinevalt ühe-

kordsest tegevusest, mille puhul situatsioon n-ö suletakse), võiks oletada, et korduvates situatsioonides on partsiaalobjekt sagedasem kui ühekordsetes situatsioonides. Seda oletust kinnitavad tabelis 6 esitatud andmed.

Tabel 6. Situatsiooni korduvuse mõju objekti käände hinnangu-konstruktsioonis (omadussõnaga *lihtne*, objekt lause keskel, latiiivne kohamäärus puudub)

Situatsiooni tüüp	Partsiaal-objekt	Totaalobjekt	Kokku	Partsiaalobjekti osakaal
Korduv	46	14	60	77%
Ühekordne	16	17	33	48%

Näited 27 ja 28 illustreerivad oodatud seost situatsiooni korduvuse ja objekti käände vahel. Näites 27, mis kirjeldab korduvat situatsiooni, esineb partsiaalobjekt; näites 28, mis kirjeldab ühekordset situatsiooni, esineb totaalobjekt.

(27) Kärbsel **on lihtne ühte geeni välja lülitada** ning uurida, mis siis saab. (Eesti Päevaleht 2004)

(28) Mul **oli lihtne töö üle võtta**, sest ma tunnen kõiki neid poisse. (Eesti Päevaleht 2005)

Tulemus, et situatsiooni korduv iseloom soodustab partsiaalobjekti, on loogiline ja ootuspärane. Ometi paistab andmetest, et korduvuse mõju käändevalikule on suhteliselt nõrk; tabelis 6 esitatud vahe partsiaalobjekti osakaalus korduvate ja ühekordsete situatsioonide puhul on väiksem kui teistest eelkäsitletud teguritest tingitud erinevused. Nii korduvates kui ka ühekordsetes situatsioonides kasutatakse mõlemat käännet ning ühekordse situatsiooni puhul on partsiaal- ja totaalobjekti võimalused enam-vähem võrdsed. Kui vaadata näiteid, nagu 29 ja 30, mis on kõikide eespool käsitletud parameetrite poolest identsed ning milles esineb isegi sama *da*-infinitiivi vormis olev verb, ei paista olevat mingit põhjust, miks ühes lauses kasutataks partsiaalobjekti ning teises totaalobjekti.

(29) Siis hakkas silma, et sõiduki põrand on tavalisest kõrgem ning edasi **oli juba lihtne narkootikum avastada**. (Eesti Päevaleht 2000)

(30) Tehniliselt **oli politseil siiski lihtne keskust avastada**. (Eesti Päevaleht 2004)

Järeldus, et objekti käände varieerumine on mingil määral vaba, on välistatu. On võimalik, et objekti kääned mõjutavad ka teised parameetrid, mis on siin käsitlemata jäänud, kuid ei ole usutav, et oleks olemas selline tegur, mille abil võiks ära seletada *kogu* ülejäänud varieerumise.

4. Järeldused

Hinnangukonstruktsioonis esineva objekti käände oleneb suurel määral samadest teguritest, millest finiiitlauseteski: objekti ja tegevuse piiritletusest, kusjuures viimase all peetakse silmas eelkõige perfektiivsust. Määramatut hulka väljendav objekt või imperfektiivset tegevust väljendavat verbi laiendav objekt esineb osastavas käändes olenemata konstruktsioonist. Kui aga infiniitne verbifraas ei täida ühtegi eelmainitud partsiaalobjekti kasutamise tingimust, oleneb objekti käände tegureist, mis on mõnevõrra konstruktsioonispetsiifilised ning mida finiiitlause puhul pole üldse vaja arvestada. Artiklis on vaadeldud kõige tähtsamaid tegureid, mis mõjutavad objekti kääned hinnangukonstruktsioonis.

4.1. Hinnangukonstruktsioonis esineva objekti kääned mõjutavad tegurid

Hinnangukonstruktsioonis esineva objekti käände valikul on kõige otsustavam tegur üks konstruktsiooni komponent: hinnangut väljendav omadussõna, mis moodustab koos *olema*-verbiga predikaadi. Omadussõna mõju käändevalikule oleneb kolmest parameetrist:

1. Omadussõnaga väljendatud hinnangu tüüp (kas võimalikkus- või väärtushinnang)
2. Hinnangu jaatav või eitav tähendus
3. Omadussõna protsessi- või tulemuskesksus

Partsiaalobjekti soodustavad kõige tugevamini eitavat võimalikkushinnangut andvad omadussõnad; selles artiklis vaadeldud omadussõnadest täidavad need tingimused sõnad *võimatu* ja *raske*, mille puhul on totaalobjekti kasutamine peaaegu välistatud (partsiaalobjekti osakaal 94%). Seevastu nõuavad totaalobjekti tulemuskesksed väärtushinnangut andvad omadussõnad, nagu *parem* ja *tähtis* (partsiaalobjekti osakaal 1–3%). Kui omadussõnal on nii partsiaal- kui ka totaalobjekti soodustavad omadused, leiavad kasutust mõlemad objekti käändevariandid.

Tähtsusest teine tegur on lause sõnajärg, mis peegeldab infostruktuuri. Mida eespoolsem on objekti asend lauses, seda tõenäolisem on partsiaalobjekti kasutamine. Hinnangukonstruktsioonis omadussõnaga *lihtne* on partsiaalobjekti osakaal koguni 96% sel juhul, kui objekt eelneb nii omadussõnale kui ka infiniitverbile. Kui objekt paikneb omadussõna ja verbi järel, on partsiaalobjekti osakaal ainult 26%. Seega on sõnajärje mõju käändevalikule selgelt väiksem kui omadussõna mõju, kuid siiski üsna tugev.

Kolmandaks käändevaliku mõjuriks on latiivse kohamääruse olemasolu lauses. Latiivne kohamäärus väljendab sihtkohta ehk tegevuse lõpp-punkti, soodustades seega perfektiiivset situatsioonitõlgendust ning selle tõttu totaalsoobjekti kasutamist. Kui analüüsitud materjalis on partsiaalobjekti osakaal latiivse kohamäärusega lausetes 67%, siis latiivse kohamääruse olemasolu korral on partsiaalobjekti osakaal ainult 23%. Kuigi vahe on küllaltki suur, tuleb veel kord rõhutada, et nii latiivse kohamääruse olemasolul kui ka selle puudumise korral leidub palju varieerumist objekti käändes, nii et tegemist ei ole kaugeltki otsustava teguriga.

Neljas objekti käänat mõjutav tegur on situatsiooni korduvus või ühekordsus. Partsiaalobjekt on märgatavalt sagedasem korduva situatsiooni puhul kui ühekordse situatsiooni puhul, kuid saadud tulemuste põhjal on korduvus vaadeldud käändevaliku mõjuritest kõige nõrgem.

4.2. Aspekti mõju objekti käändele

Nii situatsiooni korduvus kui ka latiivsed kohamäärused mõjutavad lause aspektilist tõlgendust ning nende tähtsus objekti käände valimisel näitab, et ka infiniitsetes konstruktsioonides on aspektil arvestatav mõju objekti käändele. Veel üks aspektilise informatsiooni allikas on hinnangukonstruktsioonis esinev omadussõna, mis võib olla kas protsessi- või tulemuskeskne, soodustades vastavalt imperfektiiivset või perfektiiivset tõlgendust. Seega on selge, et ajaline piiritletus, mis on finiiitlauses käändevalikut määrav parameeter, on väga tähtis ka hinnangukonstruktsioonis esineva objekti käände varieerumise seletamiseks, kuigi selle väljendusviisid on hinnangukonstruktsioonis teistsugused. Samas ei ole situatsiooni korduvus finiiitlauses sama oluline kui hinnangukonstruktsioonis; finiiitlauses on tähtis üksiku korduse ajaline struktuur, mitte see, et situatsioon kordub. Näiteks võib vaadata järgmisi lauseid.

- (31) Paljud mehed ostavad **kihlasõrmuse**?/**kihlasõrmust** pangalaenu abil.
(32) Jaan ostab igal hommikul **ajalehe**?/**ajalehte**.

Kui eeldada, et iga üksik kordus on perfektiivne (st tegevust ei jäeta pooleli), siis korduvusest hoolimata on totaalobjekt nendes lausetes loomulikum. On isegi juhtumeid, kus ühekordse situatsiooni puhul (33) on olenevalt aspektitõlgendusest võimalikud mõlemad objekti käänded, kuid situatsiooni kordumine (34) soodustab totaalobjekti.

- (33) See usin doktorant kirjutab **uue artikli** / **uut artiklit**.

- (34) See usin doktorant kirjutab igal semestril **uue artikli** / **?uut artiklit**.

Hinnangukonstruktsioonis soodustavad korduvad situatsioonid partiaalobjekti, kuid finiiitlauses 34 on korduvusel hoopis vastupidine mõju; kuna situatsioon kordub (st igale kordusele järgneb uus kordus), tajutakse iga kordust lõpuleviidavana ehk perfektiivsena, mis tingib totaalobjekti kasutamise. Seega ei määra finiiitlauses esineva objekti käänat situatsiooni korduvast iseloomust tulenev piiritlematus, vaid situatsiooni üksiku korduse ehk komponentsituatsiooni omadused (sama on täheldanud Tuomas Huomo (2009: 100) soome keele kohta).

4.3. Objekti käänat mõjutavate tegurite konstruktsioonispetsiifilisus

Kui aspekti puhul on tegemist situatsiooni piiritletust määrava parameetriga, mis mängib olulist rolli nii finiiit- kui ka infiniitverbi laiendava objekti käändevormi varieerumisel, siis on ka teisi tegureid, mis ei ole seotud piiritletusega, kuid siiski mõjutavad *da*-infinitiiviga hinnangukonstruktsioonis esineva objekti käänat üsna tugevalt. Nendeks on lause sõnajärg ning mõned hinnangut andva omadussõna semantilised omadused.

Artiklis esitatud tulemustest paistab, et hinnangukonstruktsioonis esineva objekti käänat oleneb suurel määral sellest, kas predikaadis esinev omadussõna väljendab väärtus- või võimalikkushinnangut. Esimese puhul on partiaalobjekti kasutus haruldane (eeldusel, et tegevuse või objekti piiritlematus seda ei tingi), teise puhul on see aga väga sagedane. Seejuures on oluline, et hinnangu tüüp mõjutab käändevalikut ainult artiklis vaadeldud *da*-infinitiiviga hinnangukonstruktsioonis, mitte teistes konstruktsioonides. Mainitud kriteeriumit ei ole võimalik rakendada kõikides lausemallides, kuna enamikus lausetes puudub hinnangut väljendav element. On olemas aga ka finiiitverbiga hinnangukonstruktsioon, milles

pealause väljendab hinnangut kõrvallauses kirjeldatud situatsiooni kohta, nt *On tore, et ta on leidnud sobiva töökohta*. Selles konstruktsioonis pole objekti vormivahelduse seisukohalt tähtis, milline hinnang antakse. Kui *da-*infinitiiviga hinnangukonstruktsioonis on olemas selge seos hinnangu tüübi ja objekti käände võimaluste vahel (*on võimalik leida sobivat töökohta / sobiv töökoht*, kuid *on tähtis leida sobiv töökoht / *sobivat töökohta*), siis finiiitverbiga hinnangukonstruktsioonis ei olene objekti kääne üldse hinnangu tüübist (*on võimalik/tähtis, et ta leiab sobiva töökohta / *sobivat töökohta*). Finiitverbiga hinnangukonstruktsioonis pole oluline ka see, kas väljendatud võimalikkushinnang on jaatav või eitav; käändevalik oleneb ainult kõrvallauses kirjeldatud situatsiooni piiritletusest, nii et ka eitava hinnangu puhul kasutatakse totaalobjekti ning hinnangu muutus jaatavast eitavaks või vastupidi ei too kaasa käändevaliku muutust (*on võimalik/võimatu, et ta leiab sobiva töökohta / *sobivat töökohta*). Seevastu on *da-*infinitiiviga hinnangukonstruktsioonis võimalikkushinnangu jaatav või eitav tähendus üks tähtsamatest käändevaliku mõjuritest (*on lihtne leida sobiv töökoht / sobivat töökohta*, kuid *on raske leida sobivat töökohta / ?sobiv töökoht*).

Ka lause infostruktuuri ei saa pidada piiritletuse ilminguks. Oleks raske põhjendada väidet, et lauses *sobivat töökohta on lihtne leida* on tegemist piiritlemata situatsiooniga, samal ajal kui lauses *on lihtne leida sobiv töökoht* on situatsioon piiritletud. Situatsioon on mõlemas lauses sama, erinev on ainult see, millisest vaatenurgast situatsiooni kirjeldatakse, mida fokuseeritakse, millist infot peetakse uueks ja millist tuntuks. Just nendest kriteeriumitest olenebki lause sõnajärg ja nagu näitavad käesolevas artiklis esitatud tulemused, on olemas üsna tugev seos hinnangukonstruktsiooni sõnajärje ja objekti käände vahel. Ometi on selline sõnajärjest ehk infostruktuurist tulenev objekti käände varieerumine omane ainult infiniitsetele konstruktsioonidele; finiiitlausetes ei olene objekti kääne üldse lause sõnajärjest. Selline finiiitlause, milles sõnajärje muutus tooks kaasa objekti käände vahelduse, on tõenäoliselt võimatu (*eile leidsin huvitava raamatu .. huvitava raamatu leidsin eile .. *eile leidsin huvitavat raamatut .. *huvitavat raamatut leidsin eile*). Finiitlauses esineva objekti käändevormi seletamiseks piisab üldaktsepteeritud piiritletuse kriteeriumist, mille kõrval sõnajärjel mõju pole.

Nagu eespool osutatud, ei tule hinnangukonstruktsioonis esineva objekti käände varieerumise seletamiseks arvestada mitte ainult partsiaal-

ja totaaloobjekti vastanduse põhikriteeriumeid, vaid ka teisi, konstruktsioonispetsiifilisi tegureid. Perfektiivsus jääb ikka primaarseks; kui tegevus on imperfektiivne ja/või objekt on piiritlemata, kasutatakse partsiaalobjekti, isegi kui konstruktsioonispetsiifilised tegurid viitavad totaaloobjekti kasutamisele (nt lause *on tähtis armastada oma naabrit/*naaber*, kus hoolimata väärtushinnangut andvast omadussõnast ning objekti lauselõpulisest asendist on võimalik ainult partsiaalobjekt). Konstruktsioonispetsiifilised tegurid tulevad mängu alles siis, kui kõikides lausemallides kehtivad kriteeriumid (imperfektiivsus, eitus) ei nõua partsiaalobjekti. Küll leidub infiniit- ja finiiitverbi laiendava objekti käände valiku kriteeriumite vahel palju sarnasusi; peale perfektiivsuse esmajärgulisuse võib mainida ka seda, et mõni hinnangukonstruktsioonile omane kriteerium (situatsiooni korduvus, omadussõna tulemus- või protsessikesksus) on ilmselt seotud ajalise piiritletusega. See annab lootust, et on võimalik määrata mõningaid üldiseid objekti käände valiku kriteeriumeid, mis kehtiksid igasuguste lausete kohta, olenemata üksikute konstruktsioonide eripärast. Ometi selgub siin esitatud näidetest ja tendentsidest, et perfektiivsusest ja piiritletusest selleks ei piisa, kuna nende mõju objekti käändele ei ole *da*-infinitiiviga hinnangukonstruktsioonis sama tugev kui finiiitlausetes.

Käesoleva uurimuse kõige olulisem järeldus on see, et finiiitlause objekti käände reeglistik ei sobi hinnangukonstruktsioonis toimuva kirjeldamiseks ning vastupidi; käändevaliku varieerumise seletamiseks on vajalik konstruktsioonipõhine lähenemine, mis võtab eri konstruktsioone omaette semantilis-süntaktiliste keskkondadena, milles võivad kehtida eri tingimused ja piirangud ühe või teise keeleüksuse (nt teatud käände) kasutamise kohta. Selliseid lähenemisviise on pakkunud muu hulgas Adele Goldberg (1995) ja William Croft (2001). Konstruktsioonipõhise lähenemise rakendamise võimalustest eesti keele kirjeldamiseks on kirjutanud Heete Sahkai (2005, 2006, 2011), kes keskendub konstruktsioonide süntaktilisele mittekompositsionaalsusele ehk sellele, et konstruktsiooni tähendust ja selles kehtivaid süntaktilisi piiranguid ei ole võimalik ennustada konstruktsiooni komponentide tähenduste ja süntaktilise käitumise põhjal. Käesolev artikkel näitab, et konstruktsioonipõhine lähenemine võib abiks olla ka sellistel juhtudel, kus konstruktsioon on kompositsionaalne selle koostisosade funktsioonide, tähenduste ja omavaheliste süntaktiliste suhete poolest, kuid mõni konstruktsiooni koostisosa (antud juhul objekt) käitub ebatavaliselt.

Lõpuks tuleb veel kord rõhutada, et artiklis esile toodud tendentsid ongi ainult tendentsid, mitte reeglid. Pole leitud ühtegi parameetrit, mille teatud väärtuse korral oleks partsiaalobjekti osakaal kas 0% või 100%. On küll võimalik, et mõned erandliku objektikäände kasutamise juhud on lihtsalt hooletusvead, mis autor ise võimaluse korral ära parandaks; seetõttu ei tuleks välistada võimalust, et mõned leitud tendentsid on tugevamad, kui siin esitatud tulemustest paistab. Siiski tuleks hoiduda absoluutseid reegleid postuleerimast. Sellest, et leitud tendentsid ei ole absoluutsed, järeldeb ka, et objekti käände varieerumine hinnangukonstruksioonis on mõnevõrra vaba. Selle vaba varieerumise võib omistada tavaliste objekti käännet määravate tunnuste (st aspekti) ebamäärasele väärtusele, mis on tingitud verbivormi infiniitsusest.

5. Kokkuvõte

Artiklis kirjeldati objekti käände varieerumist *da*-infinitiiviga hinnangukonstruksioonis ning pakuti sellele seletusi. Partsiaalobjekti kasutamise tingimused finiiitlausetes (eitus, piiritlemata tegevus, piiritlemata objekt) kehtivad ka hinnangukonstruksioonis. Ometi ei olene objekti käände valik hinnangukonstruksioonis ainult objekti ja tegevuse piiritletusest nagu finiiitlausetes, vaid ka teistest teguritest, mis finiiitlausetes ei mõjuta käändevalikut üldse. Erinevus hinnangukonstruksiooni ja finiiitlause objekti vormivahelduse vahel seisneb selles, et hinnangukonstruksioonis on partsiaalobjekt võimalik isegi siis, kui nii objekt kui ka tegevus on piiritletud. Sellistel juhtudel on partsiaal- ja totaalobjekti kasutus ebajärjekindel ning sama ülesehituse ja semantiliste põhiparameetritega lausetes võib kohata mõlemat objekti käännet. Sellest ebajärjekindlusest hoolimata on aga võimalik tuvastada erinevaid tegureid, mil on tugev mõju objekti käändele. Artiklis toodi välja neli sellist parameetrit:

- 1) Hinnangut väljendava omadussõna semantilised omadused
- 2) Lause sõnajärg
- 3) Latiivse kohamääruse olemasolu või puudumine
- 4) Kirjeldatud situatsiooni korduvus või ühekordsus

Ülalmainitud parameetrid on esitatud tähtsuse järjekorras ehk selle järgi, kui suur osa käändevaliku varieerumisest on igast kriteeriumist tingitud. Artiklis esitatud tulemuste põhjal aga ei saa väita, et ühte neist teguritest võetakse arvesse enne teist; sel juhul oleks leitud absoluutseid reegleid,

mitte ainult statistilisi tendentse. Kuigi kõik mainitud tegurid ei ole võrdselt tähtsad, toimivad nad kõik koos, mitte üks teise järel.

Hinnangukonstruksioonis esineva objekti käänat mõjutavate tegurite paljusus ning nende omavaheliste suhete keerulisus võrreldes finiidlausetes kehtivate käändevaliku põhimõtetega osutavad vajadusele konstruksioonipõhise lähenemise järele. Selles artiklis uuritud käändevaliku varieerumist ei saa seletada üldaktsepteeritud reeglistikku täiendades, kuna need täiendused, mis oleksid vajalikud hinnangukonstruksiooni tulemuste seletamiseks, viiksid finiidlausete puhul valedale järeldustele. Samas, kui püüelda võimalikult üldiste reeglite poole, jääks selles artiklis kirjeldatud varieerumine täiesti seletamata. Seega tuleb uurida eri infinitiiviga konstruksioone eraldi, et leida neis tähtsamad objekti käänat mõjutavad tegurid. Alles siis saab teha üldistusi infinitiivi laiendava objekti käände kohta ning neid üldistusi omakorda võrrelda finiidlausetes kehtivate reeglitega.

Artikli valmimist on toetanud projekt „Kirjakeele morfosüntaksi varieerumise integreeritud mudel: pilootuuring eesti keele näitel” (PUT 475).

Kirjandus

- Aavik, Johannes 1936.** Eesti õigekeelsuse õpik ja grammatika. Tartu: Noor-Eesti kirjastus.
- Croft, William 2001.** Radical Construction Grammar. Syntactic Theory in Typological Perspective. New York: Oxford University Press. <http://dx.doi.org/10.1093/acprof:oso/9780198299554.001.0001>.
- EKG II** = Mati Erelt, Reet Kasik, Helle Metslang, Henno Rajandi, Kristiina Ross, Henn Saari, Kaja Tael, Silvi Vare 1993. Eesti keele grammatika. II. Süntaks. Lisa: Kiri. Peatoim. Mati Erelt, toim. Tiiu Erelt, Henn Saari, Ülle Viks. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut.
- EKSS** = Eesti keele seletav sõnaraamat. 1–6, 2009. „Eesti kirjakeele seletussõnaraamatu” 2., täiendatud ja parandatud trükk. Toim. Margit Langemets, Mai Tiits, Tiia Valdre, Leidi Veski, Ülle Viks, Piret Voll. Eesti Keele Instituut. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus. <http://www.eki.ee/dict/ekss/>.
- Goldberg, Adele E. 1995.** Constructions. A Construction Grammar Approach to Argument Structure. Chicago: University of Chicago Press.
- Huomo, Tuomas 2009.** Nominal aspect, quantity, and time: the case of the Finnish object. – Journal of Linguistics 46 (1), 83–125.
- Kaalep, Heiki-Jaan, Kadri Muischnek 2002.** Eesti kirjakeele sagedussõnastik. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

- Kont, Karl 1963.** Käändsõnaline objekt läänemeresoome keeltes. (= Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituudi uurimused IX.) Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.
- Lindström, Liina 2006.** Infostruktuuri osast eesti keele sõnajärje muutumisel. – Keel ja Kirjandus 11, 875–888.
- Mihkla jt 1974** = Karl Mihkla, Lehte Rannut, Elli Riikoja, Aino Admann. Eesti keele lauseõpetuse põhijooned I. Lihtlause. Toim. Ernst Nurm. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn: Valgus.
- Muischnek, Kadri 2006.** Verbi ja noomeni püsiühendid eesti keeles. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Ogren, David 2013.** Objekti käändevalik *da*-infinitiiviga konstruktsioonides. Tartu. Magistritöö. Käsikiri Tartu Ülikooli eesti keele osakonnas. http://dSPACE.utlib.ee/dSPACE/bitstream/handle/10062/30857/Ogren_MAG2013.pdf.
- Penjam, Pille 2008.** Eesti kirjakeele *da*- ja *ma*-infinitiiviga konstruktsioonid. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Pihlak, Ants 1985a.** Eesti ühendverbid ja perifrastilised verbid aspektitähenduse väljendajana. – Ars Grammatica 1985. Eesti NSV Teaduste Akadeemia, Keele ja Kirjanduse Instituut. Toim. Mati Erelt, Henno Rajandi. Tallinn: Valgus, 62–93.
- Pihlak, Ants 1985b.** Tähelepanekuid kursiivsusest ja terminatiivsusest eesti keeles. – Keel ja Kirjandus 3, 149–158.
- Rajandi, Henno, Helle Metslang 1979.** Määramata ja määratud objekt. Tallinn: Valgus.
- Rätsep, Huno 1978.** Eesti keele lihtlausete tüübid. (= Eesti NSV Teaduste Akadeemia Emakeele Seltsi toimetised 12.) Tallinn: Valgus.
- Sahkai, Heete 2005.** Teonimi perifrastilises verbivormis. – Keel ja Kirjandus 10, 790–807.
- Sahkai, Heete 2006.** Konstruktsioonipõhise keelekirjelduse võimalustest adhesiivse viisi- ja põhjusmääruse näitel. – Keel ja Kirjandus 10, 816–831.
- Sahkai, Heete 2011.** Eesti keele genitiivse agendifraasi süntaks. – Keel ja Kirjandus 1, 12–30.
- Tamm, Anne 2004.** Relations between Estonian Verbs, Aspect, and Case. Budapest: Eötvös Loránd University.

David Ogren
 eesti ja üldkeeleteaduse instituut
 Tartu Ülikool
 Jakobi 2
 51014 Tartu
 ogren@ut.ee

Object case variation in the Estonian assessment construction

David Ogren

The article analyzes object case variation in the Estonian *da*-infinitive assessment construction, consisting of a *da*-infinitive phrase in subject position and an adjectival predicate expressing the speaker's assessment of the activity described by the infinitive phrase. Four factors influencing object case in the assessment construction are discussed in the article. To begin with, it is shown that object case is affected by three properties of the adjectival predicate; first, whether the assessment is a value judgment or a judgment of possibility; second, whether the assessment is result-oriented or process-oriented; and third, for judgments of possibility, whether said judgment is affirmative or negative. Secondly, object case depends heavily on word order; in sentence-initial position, the object almost always appears in the partitive, while in sentence-final position the total object is far more common. It is hypothesized that this is related to the information-structural properties of the object; focused objects appear in the total object case, while backgrounded objects take the partial object case. Thirdly, the presence of a goal adverbial dramatically increases the likelihood that the total object will be used. Finally, the total object is used more often in definite, non-repeating situations than in generic, repeating situations.

Although some of the factors outlined above are related to the criterion of boundedness, which drives the choice of object case in finite clauses, not all of them are; in particular, word order and certain relevant properties of the adjectival predicate cannot reasonably be seen as influencing the boundedness of the situation described. Furthermore, those factors which are clearly related to boundedness, more specifically to aspect (repeating vs. non-repeating situations, goal adverbials, process- vs. result-orientation of the adjectival predicate) affect object case differently in the *da*-infinitive assessment construction than they do in finite clauses. With this in mind, it is clear that the rules governing object case in Estonian vary from one construction to another. Further investigation is required in order to determine which of the factors discussed in this article are specific to the assessment construction and which are common to non-finite constructions in general.

Keywords: infinitives, constructions, corpus linguistics, aspect, word order

MÕNEST NAHATÖÖTLUST MÄRKIVAST MURDESÕNAST¹

VILJA OJA

Annotatsioon. Eesti kirjakeelne nahatöötlustermine *parkima* märgib põhjaeesti murretes igasugust toornaha töötlusprotsessi üldiselt. Lõunaeesti murretes tähendab *parkima* peamiselt toornaha hapendamist puukooreleotises, kuid karusnaha saamiseks pidi nahka *pesmä*, st jahusegus hapendama. Hiiu- ja Muhumaal ning kohati Saaremaal tähistab toornaha parkaines ehk *tammes* leotamist *tamm*-tüveline verb. Kasukanaha jaoks aga *mäidati* toornahka *mädis*. Artiklis antakse ülevaade nende sõnade kasutusest eesti murretes, esitades võrdlusainest ka kontaktkeeltest. Seejuures analüüsitakse sõnade tähendussuhteid ja päritolu.
Võttesõnad: eesti murded, nahaparkimine, *tamm*, *mädi*, *mäitama*, *peksma*

1. Sissejuhatuseks

Kuna tänapäeval kodust nahaparkimist üldiselt ei harrastata, siis alustuseks väga lühike ülevaade vanaaegsest nahatöötlusprotsessist (täpsemalt vt Aamissepp 1920; Nugis 1943; Viikberg 1980; MTÜ Maavillane koduleht). Naha valik ja töötlemise viis olenesid nahakasutuse eesmärgist. Kasukanahaks võeti harilikult lambanahad, harvem muud, nt vasikanahad. Karusnaha saamiseks hapendati toornahku rukki- või kaerajahust valmistatud püdelas segus lühikest aega – eri andmeil ööpäev kuni nädal. Elastseks muutunud nahad kuivatati ja koogitseti (kaabiti nahakooguga puhtaks ja klopiti pehmeks).

Jalanõude ja paljude tarbeesemete jaoks kasutati enim veisenahka. Toorelt loomanahalt irrutati lubja- või tuhaleotises esmalt karvad. Seejärel pandi nahk mitmeks nädalaks või isegi kogu talveks puukooreleotisse hapnema. Murdekogus leiduvate andmete kohaselt on eestlased parkimissegu teinud paju-, kuuse-, pihlaka-, toominga-, tamme-, lepa-, pärna- ning kase-

¹ Uurimistööd on rahastatud projektidest ETF9367 ja SF0050037s10.

koortest. Parginõus nahku aeg-ajalt liigutati, pöörati, tambiti jms. Lõplik viimistlus toimus olenevalt naha otstarbest. Näiteks tallanahka rasvatati, siluti, siis kuivatati ja pressiti (rulliti). Puukooreleotisega taimparkimist tunti juba Vana-Indias ja -Egiptuses u 3000 aastat e.m.a. Eestis olid taimsed vahendid parkainena levinud veel XX sajandi algul (EE 7: 202).

Eesti kirjakeelsetest terminitest *parkima* ja *park* ning murretes laialt tuntud nimetustest *peksma* ja *hapatus* jms on artiklis juttu üksnes põgusalt. Põhjalikumalt käsitletakse saarte murdes nahatöötlust väljendavaid sõnu *tamm* ja *tammema* ning *mädi* ja *mäitama*, mis on tõenäoliselt paljudele eestlastele uudiseks. Analüüsitakse sõnade omavahelisi suhteid ja päritolu. Eesti murdematerjal on saadud eesti murdesõnavara kogust (EMSUKA) ja murdetekstide väljaannetest. Näited esitatakse enamasti lihtsustatud transkriptsioonis, kus III vältet osutab pikkusmärk (graavis) sõna ees ja palatalisatsiooni vastav märk (akuut) konsonandi juures ning lõunaeeesti ülipikki kõrgenenud vokaale tähistab erimärk tähe all. Sõnaraamatutest võetud teiste keelte aines esitatakse muutmata kujul.

2. Nahka *parkima* ja *peksma*

Tööprotsessi, mille tulemusel toornahast saadakse tarbeesemete valmistamiseks sobiv materjal, nimetatakse enamikus põhjaeesti murrakutes nagu kirjakeeleski *parkimiseks* ja selle töö kutselist tegijat *parkaliks*, *parkmeisteriks*, *parksepaks* või *parkijaks* (EKSS 4: 181; EMSUKA). Näiteks Hää *Igaüks isi* `kõike `nahka ei `parkinu, `ollid `parkijad (MPH: 113); Vil *pargitud nahast* `tehti mõlemid, `pallid (‘paljaid’) ja `rõõvaga *kasukid* (EMM: 91). Samamoodi nagu eesti keeles, kasutatakse soome murretes verbi *parkata* või *parkita*, karjala keeles *parkita* või *parkittaa* ja vadjä keeles *parkita* (vt nt ALFE 3: 324, 328–330). Kitsamalt, tähenduses ‘toornahka parkainega töötlemä’ esineb *park*-tüveline verb kõikides läänemeresoome keeltes peale vepsa ja liivi. Murdematerjalis on sageli raske täpselt kindlaks määrata, kumba tähendust on silmas peetud, seepärast pole nende levikualad keeleatlase kaardil teineteisest eristatud (vt ALFE 3: 327). Vanemas lõunaeeesti murdes märgib *parkma* harilikult protseduuri jalatsite ja tarbeesemete naha valmistamiseks, mitte aga karusnaha saamiseks, nt Rõu [Sepalõõts] *oll tett pargitust eläjānahast* (‘veisenahast’) (KVVE: 326). Uuemas murdes on see verb levinud üldises (kirjakeelses) tähenduses, nt Rõu *Kitsõnahast tet’ti* `kindiid ja kasukiid. *Tyy par’giti är nigu* `lambanahk (KVVE: 593).

Eesti nagu ka soome ja karjala verbide aluseks on noomen *park* (sm *parkki*), mida mõlemal pool Soome lahte peetakse rootsi (< rts *bark* 'puukoor; park(aine)') laenuks (EES: 354; SKES: 493). Sama tüvega verb väljendab rootsi keeles, sh soomerootsi murretes, mõisteid '(puud) koorima' ja 'parkima (parkainega immutama)': rts *bark*, *barka* < germ *barku- (Hellquist 1922: 31; OFSF 1: 123; SAOB: s.v. *bark*). Julius Mägiste esitas eesti sõna võimaliku allikana küsimärgiga ka alamsaksa sõna *bark* (EEW: 1940–1941). Alamsaksa sõnaraamatus leidub küll märksõna „bark”, kuid puukoorenimetuse sõnakujuks on märgitud *borke* (Grimm 2: 243; Schiller-Lübben 1: 397). Vadja murretesse on sõna tõenäoliselt laenatud eesti keele vahendusel ning karjala lüüdi murdesse soome keele kaudu (SSA 2: 316). Kutselise nahaparkija nimetused, eesti *parkal* ja soome *parkkari*, on varasemad laenud vanarootsi keelest (< vrts *barkare* id.; EES: 354; SSA 2: 316).

Kasukanaha töötlemise kohta öeldi vanemas lõunaeeesti murdes 'pesmä' 'peksma' ning parkal oli (*naha*) 'pesjä', nt Krk [tuleks] 'lambanaha är 'pesje kätte viia; Hel *naha* 'pesjä, venelise ('venelased') 'pesseve; Nõo vanast, ku 'kaska 'nahku 'pesti, sis 'olli aput 'aisu kõik ilm täis; Ote *mud'u ei saa* 'nahka 'kaskass tetä, ku ei pessetä (EMSUKA); Rõu [Kasukanahad] 'lašti *naha* 'pesjäl 'pessä (KVVE: 326). Vahel on sama verbi kasutatud laiemalt, ka karvadeta naha parkimise kohta, nt Rõn *nahk* 'lašti *parksepäl ärä* 'pessä, sai *tšuvvanahass* ('pastlanahaks'); Räp *Pargite* - - 'rahkess *härä* 'nahko vägi 'pestölt 'pargiti rangiroomade jaoks härjanahku rasvaga töödeldult' (KVVE: 225). Võimalik, et varem on 'pesmä lõunaeeesti murdes käibinud üldnimetusena tähenduses 'nahka parkima' ning 'parkma väljendas pigem mõistet 'peksma, nüpeldama, kolkima'.

Samamoodi nagu lõunaeeesti murdes, väljendatakse karusnaha töötlemist liivi ja vepsa keeles: vrd liivi *p'ekseä*, vepsa *peksta* 'toornahast kasukanahka valmistada' (Kettunen 1938: 299; SVJ: 406). Karjala keeles, päriskarjala ja Aunuse murdes kasutatakse *pieks*-tüvega verbi (*piekšüä*, *pieksie*, *pieksta*) igasuguse naha kogu töötlusprotsessist rääkides, samuti nagu eesti kirjakeeles kasutatakse sõna *parkida* (KKS 4: 260–261; Makarov 1990: 264). Verb *peksma* pärineb uurali tüvest *peksä-, karjala sõna esisilbi diftong *-ie-* (< *ē) on sekundaarne (EES: 360; EEW: 1982–1983; SKES: 536–537; SSA 2: 349; UEW: 368–369). Enamikus Uurali keeltes esinevad selle vasted tähenduses 'lööma, kloppima'. Mõistet 'nahka parkima' väljendatakse peale eelmainitud läänemeresoome keelte nõnda veel mari, permi ja samojeedi keeltes.

Karusnaha hapendamiseks tehtud jahusegu nimetati eesti murretes *apand, apandis, apandus, apants, (h)apatus, hapendis, hapendus, apetes, hapnik*. Näiteks Lüg *kus `lambda nahad sies õlid, sie õli appatuss, tõist `üeldi `rohkemb park* (EMS I: 382); Mar *naha apendes, `nahka apendasse seal sees* (EMS I: 383); Se *naha `peśmise `hapńik* (EMS I: 385).

3. Tamm ja tammema

Hiiumaal tavaliselt ei *pargita* ega *peksta* nahka. Hiiu murdest on küll kirja pandud üksikud teated verbi *parkima* kohta, kuid murdepärane tegusõna on hoopis *tammema*. Selline verb tuleneb puunimetusest *tamm* (< **tammi*), mille koor on teatavasti suure tanniinisaldusega ning seetõttu väga hea aine nahaparkimissegu valmistamiseks. Julius Mägiste arvates võib eesti verbi tuletusmall olla mõjutatud analoogilisest venekeelsest konstruktsioonist, mis lähtub samuti tammepuu nimetusest², vrd vn *дыбѣ* 'parkima' < *дыбѣ* 'tamm' (EEW: 3069–3070). Mandri-Eestis ei ole tamm sage puuliik, kuid kasvab rammusas mullas hästi suureks ning seda võimast puud on lausa pühaks peetud. Läänesaartel kohtab tammi tunduvalt enam kui mujal ning siinsed asukad on neid ka rohkem tarbepuuna kasutanud (vt nt Viires 1975: 105 jj).

Parkainet ja parkimisvedelikku märgib nimisõna *tamm* Hiiumaal, Lääne-Saaremaal ja Muhus, nt Khk *tamm `tõmbas tä (naha) punaseks ning kõvamaks `jälle*; Põi *tamm tegi naha `sitkeks ja `pehmeks*. Sõna muutevormides on türevokaaliks *-e* (Jäm Muh Emm Rei Phl), *-i* (Khk Kaa Mus) või *-a* (Käi Phl). Näiteks Rei *nahad `panta sügise `tamme, kevade vööda `välja*; Phl *tammetõrs*; Khk *nahad on `tammis*; Kaa *katsuti tammi `kangust*; Käi [Kuus nädalat hoiti] *tammas*; Phl *tamma tinn*; [Poisid käisid tõrres] *tamma `sõtkumas*. Tammepuu nimetus on obliikva-käänetes *e*-tüveline. Kuidas siis seletada *i*- ja *a*-lõpulisi parginimetusi? Kui nahaparkimiseks kogutud puukoori ja neist valmistatud parkimissegu tähistav noomen tuleb puunimetusest, võivad *i*- ja *a*-lõpulised vormid lähtuda mitmuse tüvest. Sisuliselt saab seda põhjendada nii, et parkaine allikast, purustatud puukoortest räägitakse mitmuse vormis ning selle järgi

² Vrd vn *дыбѣ*, *-a* ja *-y*. m. 'mõnede puuliikide (tamme, kase, paju jt) koor, mida kasutatakse nahaparkimiseks, aga ka millegi värvimiseks'; *дыба*, *-ы*. f. 'pajukoor, mida kasutatakse naha parkimiseks', nt Leningrad: *А мама дубу драť ушѣдиш.*; Aunuse murdes Karjala alal: *песню пели пока не стали дубу драť* (SRNG: 231, 232).

nimetatakse mitmuslikuna ka pargisegu. Näiteks Hiiumaal Reigi murra-kus on pargisegust jutustades kasutatud ka *de*-mitmust: *nahad toodagse är*, *‘pantakse tamme. - - toodagse kaeust vett ja ‘pantags jälle ‘nahkade ‘pääle, ‘tammede ‘pääle. - - kaks kolm kuud on, siis akedags ‘vaatama, et kas siis nahad on ‘apnemas ja kas sis nahad on ‘tammes ka* (SMT: 540). Teiselt poolt on arvatud, et sõnakuju *tamme*- tuleneb algläänemeresoome *a*-tüvelisest noomenist < ? **tom(m)a* (Itkonen 1977: 5, 11–12).

Samal alal on levinud ka *e-*, *i-* ja *a*-tüvega verbid: *t a m m e m a* (või *tammetama*), nt Muh *nee nahad o sandist* (‘kehvasti’) *tammetot*; Emm *Nahku tammema*; *t a m m i m a* (või *tammitama*), nt Khk *puu koordega tammidase*; Mus *ma pole ‘kuuland, et pares enam ‘keskid kodu tammidaks*; *t a m m a m a*, nt Phl *‘Nahka ‘tammama; tammadi elutoas*. Noomeni ja verbi ühendit, nagu *tammes olema, tamme sisse* (või *‘tamme) panema*, kasutatakse võrdväärsena *tamm*-sõnast tuletatud verbiga (*‘tammema jt*). Mõnikord vahelduvad need ühes tekstis, nt Khk *nahad on ‘tammis, ‘nahku tammitasse*; Muh *veisse nahk tammetati ää, ‘pandi tamme ‘sisse*; Emm *Peaks nahad ‘tamme panema, Jüiril juba tammet*.

Ehkki *tamme* nimetusest moodustatud sõna viitab sellele, nagu oleks parkaine allikaks *tammekoor*, on parkimissegu sageli valmistatud hoopis paju, pihlaka või mõne muu puu koorest, nt Khk *paneב paeu koordega ‘tamme*; Põi *Paju kordega tammetati ää, ‘liutati paar kuud paju korde vee sihes*. Sama verb, *tammema* vms, võib märkida nii karusnaha kui ka karvadeta (jalatsite, sepalõõtsa jm) naha töötlust, nt Jäm *vana tammet pelts* (‘poolkasukas’) *oli seljas*; Muh *vassika nahad tammetatse tamme koordega ää, ühna punaseks ‘lähtvad; tammetet (~ tammet) ‘nahka ‘paslid*; Phl *tammedod nahast ‘saapad*. Ferdinand Johann Wiedemanni sõnaraamatus (1973: 1116–1117) on registreeritud *tamm* tähenduses ‘parkaine, puukoortest parkimissegu’ koos näitefraasiga „paju-okse tamme-kooreks tooma” ning verbid *tammema, tammetama* seletusega ‘parki panema’ ja *tammima* ‘parkima (koorepargis)’.

Eesti läänepiiril pole parki ja parkimist väljendavad sõnad siiski unikaalsed. Analoogilised nahatöötlusteterminid, mis lähtuvad *tamme* nimetusest, esinevad liivi keeles. Tammepuu on liivi keeles *tām*, g sg *taṁ*, pl liI *tōmāD*³, liL *tāmāD*. Parkainet ja puukoortest valmistatud parkimis-

³ Vokaal *ā* nimetavas ja *a* omastavas käändes osutab sõna varasemale kujule: *tammi : *tammō-. Idaliivi mitmuse vormis *toomōd* (< *tammōt) on toimunud reeglipärane häälikumuutus, kus helilise geminaatkonsonandi ees olev *a* > *aa* > *oo* (vt Kettunen

vedelikku nimetatakse *tamm* ja *tōma*, pl *tōmad* (Sjögren 1861: 111, 115, 230). Sellest on moodustatud pargianumaid märkivad liitsõnad *tōma-bõl'a* ja *tōma-moļ'd*, nt *tōma-bõl'as* .. *tōmiñt'ist nō'gidi* 'pargianumas tammiti nahku'. Nahaparkimise jaoks varutud paju- ja kuusekoori nimetati *tōma kùorâd* 'pargi koored', nt *tōma kùorât saittâ kùorštâi alabâst un paistâ un kûzâst* 'pargi koored sai kooritud halapajust⁴ ja pajust ja kuusest' (Kettunen 1938: 430). Liivi laused *panâb nō'gât tammmâ* (Kettunen 1938: 408) ja *panâb nō'gât tammmâz* (Kettunen 1938: 430) vastavad struktuurilt ja sisult täpselt eesti saartemurdelisele: *pane nahka(d) tamme*. Eesti verbi *tammida* vastena annab liivi sõnaraamat *tōmattâ* ja *tōmiñt'â*, pr *-b*, nt *nō'gât sōbât tōmiñt'ât* 'nahad saavad pargitud' (Kettunen 1938: 343, 430).

4. Mädi, mädima ja mäitama

Nimisõna *mädi* esineb saarte murdes ning selle naabruses Hanila ja Karuse murrakus tähendustes 'märg mass, pori; sodi, mustus; oksarisu; viljapraht (tuulamisel)'. Kitsamas mõistes märgib *mädi* püdelat (jahu)segu naha parkimiseks, nt Põie *pani nahad mädise*; Muh *kui 'lamba nahad mädis oo*. Puukoortega parkides värvub nahk (punakas- või kollakas-) pruuniks. Kui taheti valget nahka, kasutati parkimisel *mädi*. Pealegi sai *mädi* abil teha kvaliteetsema karusnaha.

Mädi koostist on Jämaja murrakus kirjeldatud nii: 'vööti kaks 'naela rugi jahu ning poolteist 'naela 'soola vana 'lamba naha 'peeie ning 'tehti sedine *mädi*. Värskest segatud *mädi* ei sobi parkimiseks. Muhus õpetati nõnda: *kahessa 'päeva enne mädi seisab nõu sees, et ta ea apu oo*. Hanila keelejuht selgitab, kuidas *mädi* mõjub: *Mädi sihes lasti kasukanahad apneda, siis läksid nad koogitsedes pehmes*. Hapendusseguga nõu on Hiiumaal nimetatud *mädipiütt*, Karuse murrakus *mäditoor* (*toor* 'toober'). Parkali kohta on öeldud Mustjalas 'nahka 'vaander ehk va *mädi* 'mihkel, kes 'nahka mädiks teeb. Viimases lauses esineb ühtlasi noomen *mädi* adjektiivses tähenduses 'pehme, painduv' vms (EMSUKA).

1960: 127–131). Erkki Itkonen (1977: 5, 11–12) aga oletas esisilbis algupärasest *o-d: tamm* < ? **tom(m)a*; pl *tammii- < *tommei- ja *toomii- < *tomei-.

⁴ Võib-olla räägitakse hanepaju ja liivpaju või ka hundipaju hübriidist (*Salix repens, phyllicifolia* või *pentandra*) (SSA 1: 132). Kuramaa liivased rannalad peaksid liivpaju hübriididele olema soodsam kasvukoht kui halapajudele (vt nt TVM: 350).

Denominaalne verb *mädima* märgib saarte murdes peamiselt hautades pehmenemist või ligunemist, nt Muh *õunad pani mädima* [kerisele]; *lapsed soavad 'karjas mädida* [vihma käes]; *ma pane tubaka mädima; lase pudrul veel natuke mädida; tael 'pandi kirisele mädima, vee 'sisse, et ta 'easte 'pehmeks läks; ta (tael) mädis palava vee sees, ta pole keen mette*. Naha „mädimisest” räägitakse Mustjala murraku näites: *mädis va lubjaste tooreste nahkadega*, mida võib mitmeti tõlgendada – seda verbi kasutatakse ka tähenduses 'määrima, mätserdama'. Teise sama tüvega verbi *mädistama* (nt Kse '*nahkur mädistab 'nahka*) tähenduseks on koguja märkinud 'parkima' (EMSUKA).

Kausatiivses tähenduses 'pehmitama, leotama; nahku jahusegus hautama' ning 'võidma, määrima' esineb tavaliselt verb '*mäitama* (Jäm Khk Muh) või '*mädida* : '*mäid-*, '*mäit-* (Hi). Näiteks Khk *akkame 'nahku 'mäitama, 'nahku mädisse panema*; Muh *mädiga 'mäititse 'nahku; ma ole ise 'mäitan koa, jahudega 'mäitasse*; Rei *Nüüd pole ulgal ajal änam 'nahku kodu 'mäidat*; Phl '*lamba 'nahku mädidi mädi 'tooris*. Siiski pole verbikasutus piirdunud üksnes kasukanahkade hapendamisega jahusegus, vaid mõnikord on nõnda nimetatud ka karvadeta naha töötlemist. Näiteks Muh *lõhmuspuu koordega 'mäitasse 'nahku; kui nahad ää 'mäititse, siis kile kord peal o naha ind*; Rei *Kiņnarõhmad 'tehti vanal ajal vinnat voi mädidat nahast* (EMSUKA).

F. J. Wiedemanni sõnaraamatus esineb noomen kujul *mädi*, *g mädi*, *mäe* 'meski; segu valgeks parkimiseks, parkaine', *mädi-nahk* 'valge pargitud nahk' ning Hiiumaalt verb *mäitama* 'valget nahka parkima; tubakat parkima' (Wiedemann 1973: 583–584). Varasemad õigekeelsussõnaraamatud annavad noomeni *mädi*, *g mädi* 'soga, lõga' ja sellest tuletatud adjektiivi *mädine* märgendiga „murdeline” (nt ÕS 1976: 440). Uuemates kirjakeele sõnaraamatutes (sh EKSS) seda sõna ei mainita.

J. Mägiste on eesti sõna *mädi* seostanud deskriptiivse verbiga *mätsima* ning soome sõnadega *mäsä*, *mäsy* (EEW: 1609, 1624). Eesti murdesõna *mädi* täpne häälikuline vaste soome keeles oleks Lääne- ja Põhja-Soome murretes kalamarja (või -niiska) tähistav noomen *mäti*. Nii eesti *mädi* kui ka soome *mäti* on levinud keeleala läänepoolses osas. Tähenduselt ei jää need teineteisest samuti kaugele – mõlemad tähistavad mingit pehmet ollust või pudrutaolist massi. Soome *mäti* on päritolult ühendatud sõna-perega *mähnä* (? eesti *mõhn*) (SSA 2: 194; SKES 360). Ka „Läänemere-soome keeleatlases” kalamarjanimetuste kaardil on märksõna *mäti* alla

koondatud ühtlasi soome kalamarjanimetused *määhnä*, *mähnä*, karjala *mähnä*, *mähändä*, *mädähn*, *mädähmō* ning põhjavepsa *mädahm* (ALFE 3: 245–246). On muidugi võimalik, et soome *mäti*, *mähnä*, *mädähn* jms lähtuvad ühest juurest, ehkki välistada ei saa ka teistsugust lahendust, ent seda oskavad soome keele asjatundjad täpsemini otsustada. Eesti sõna *mädi* saab häälikuliselt ja tähenduse poolest seostada saartemurdelise verbiga *mäitama*. Mõlemal sõnal on lähedased vasted rootsi keeles, vrd rts *smet* 'määre, sodi' ja 'taigen', *smeta* 'määrima', 'võõpama', *smetig* 'must, määrdunud' (RES: 334). Nii nagu meie saarte murdes, on soome keeles Lääsipohja murdealal ja Peräpohjala lääneosas kasutatud sõnu *meitto* 'jahusegu naha parkimiseks' (nt Täräntö *ensin om piettä nahka meitossa* 'esmal on hoitud nahka jahusegus haudumas'), *meitota* 'hautada, valgena parkida', *meittoaminen* jms (SMSA). Etümoloogiasõnaraamatute kohaselt on soome sõnad laenatud vanarootsi või rootsi keelest, vrd vrts *smēta* (< germ **smeitan*), rts *smeta*, murd *smeita* jm, sm-rts *smeta*, *smäit* 'määrida, võida; värvida' ja *smet*, *smeta* 'puderjas mass, lõga, jahukört, tainas' ning eraldi laenuna rootsi keelest on siinjuures mainitud eesti saarte murde verbi *mäidata* (EEW: 1613; SAOB: s.v. *smet*; SSA 2: 139, 157; SKES: 464).

Saksa keeles esinevad samatüvelised sõnad lühikese vokaaliga, märkides muu hulgas tähendusi 'puder v kliister kanga ja lõime tugevdamiseks' ja 'kleepuva kliistriga immutama': *Schmitze*, *schmitzen* < (k)asks *smette*, *smitte*, *smetten*, *smitten* (Grimm: 15, 1104; Gutzeit: 144–145; Schiller, Lübben: 4, 265). Tänapäeva eesti kirjakeeles tuntakse alamsaksa laenudena termineid *mett* 'kleepuv vedelik lõimelõngade immutamiseks' ja *mettima* 'lõnga metiga immutama' (EEW: 281; EKSS 3: 416; ÕS 2013: 540). Murretes on linaseemneõlist tehtud kangamääret nimetatud *mett* (Koe) ja sellega töötlemist *mettima* (Tor Plt KJn, 'met'mä Kod) või *mitt* (*mit't*) ja *mittima* (Vig Aud, 'mit'mä eL). Saare- ja Muhumaal ning naabruses (Var) on verbi *mättima* (Han *mettima*) kasutatud üldisemas tähenduses 'määrima' (näiteks määrima saviga, poriga, toiduga, kritseldustega vm), lisaks on Muhust kirja pandud verb *metitama* 'immutama'. Noomeni kohta on saarte murdest vaid paar teadet: Jäm *mett*, g *meti* 'rukkijahust nõrk kliister', Muh *mitt*, g *miti* 'jahu-pärmi segu' (EMSUKA). Tõenäoliselt pärineb saarte murde *mädi* eelkäsitletutega samast juurest, ent täpsem etümoloogia on ebaselge.

5. Kokkuvõte

Enamikus põhjaeesti murretes väljendab verb *`parkima* nii nahkade hapendamist parginõus kui ka toornaha kogu töötlusprotsessi. Vanemas lõunaeesti murdes märgib *`parkma* üksnes jalatsite jt tarbeesemete jaoks naha töötlemist puukoorepargiga. Nagu põhjaeesti murdes nii kasutatakse *park*-tüvelist verbi laias tähenduses ka soome, karjala ja vadja murretes. Kitsamalt, tähenduses 'toornahka parkainega töötlemine' esineb *park*-tüveline verb kõigis läänemeresoome keeltes peale vepsa ja liivi. Karusnaha valmistamise protseduuri, kus toornahka jahusegus hapendatakse, nimetatakse lõunaeesti murdes *`pesmä*. Võimalik, et varem on see sõna siin käibinud üldisemalt tähenduses 'nahka parkima'. Samamoodi nagu lõunaeesti murdes, väljendab *peks*-tüveline verb karusnaha töötlemist liivi ja vepsa keeles. Karjala murretes kasutatakse *pieks*-tüvega verbi tähenduses 'parkima' igasuguse naha kogu töötlusprotsessist rääkides.

Hiiumaal, Lääne-Saaremaal ja Muhus märgib parkainet ja parkimisvedelikku *tamm* (g -e, -i või -a) ning nahatöötlust sama tüvega verb. Selle aluseks peetakse tammepuu nimetust. Parki ja parkimist väljendavad *i*- ja *a*-tüvelised sõnad võivad lähtuda mitmuse vormist. Teiselt poolt võib tüvevokaali varieerumine kajastada varasemat sõnakuju. Analoogilised tamme nimetusest tulnud sõnad esinevad liivi keeles. Karusnaha parkimist tähistab Hiiu- ja Muhumaal ning Lääne-Saaremaal verb *`mäitama*, *`mäidama* ning selleks tarvitavat püdelat jahusegu nimetatakse saarte murdes *mädi*. Sõnad *mädi* ja *`mäitama*, *`mäidama* võiksid pärineda ühisest algtüvest, vrd rts *smet*, *smeta* (murd *smeita*, *smäito* jt), kaks *smette*, *smitte*, *smetten*, *smitten*.

Kirjandus

Aamisepp, Julius 1920. Kodune nahaparkimine. Wiljandi: H. Leokese raamatu-kauplus.

ALFE = Atlas Linguarum Fennicarum. ALFE 3. 2010. Itämerensuomalainen kielikartasto. Läänemeresoome keeleatlas. Ostseefinnischer Sprachatlas. Лингвистический атлас прибалтийско-финских языков. Päätoim. Tuomo Tuomi. 3. osan vastaava toimittaja Vladimir Rjagoev. Toimetus: Anneli Hänninen, Raimo Jussila, Helmi Neetar, Vilja Oja, Seppo Suhonen, Tiit-Rein Viitso, Nina Zaitseva. Kartat: Anneli Hänninen; saksankielinen käännös: Klaas Ph. Ruppel, venäjänkielinen käännös: Vladimir Rjagojev, Nina Zaitseva, vironkielinen käännös: Helmi Neetar

- (= Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1295, Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 159.) Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.
- EE** = Eesti Entsüklopeedia. 7, 1994. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus.
- EES** = Iris Metsmägi, Meeli Sedrik, Sven-Erik Soosaar 2012. Eesti etümoloogiasõnaraamat. Eesti Keele Instituut. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- EEW** = Julius Mägiste 1982–1983. Estnisches etymologisches Wörterbuch. I–XII. Helsinki: Finnisch-Ugrische Gesellschaft.
- EKSS** = Eesti keele seletav sõnaraamat. 1–6, 2009. „Eesti kirjakeele seletussõnaraamatu” 2., täiendatud ja parandatud trükk. Toim. Margit Langemets, Mai Tiits, Tiia Valdre, Leidi Veski, Ülle Viks, Piret Voll. Eesti Keele Instituut. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- EMM** = Ennemustitsel Mulgimaal. 2008. Toim. Helju Kaal, Mari Must, Eevi Ross. (= Valimik korrespondentide murdetekste VII.) Eesti Teaduste Akadeemia Emakeele Selts. Tallinn: Emakeele Selts.
- EMS** = Eesti murrete sõnaraamat. I (A–J), 1994–1997. Koost. Anu Haak, Evi Juhkam, Mari Must, Mart Mäger, Helmi Neetar, Salme Nigol, Ellen Niit, Vilja Oja, Valdek Pall, Eevi Ross, Aili Univere, Helmi Viies. Käsikirja ühtlustanud ja täiendanud Mari Must. Trükki toimetanud Helmi Neetar, Ellen Niit, Eevi Ross. Eesti Teaduste Akadeemia Eesti Keele Instituut. Tallinn: Eesti Keele Instituut.
- ERL** = Gea Troska, Ants Viies, Ellen Karu, Lauri Vahtre, Igor Tõnurist 2000. Eesti rahvakultuuri leksikon. 2., täiendatud ja parandatud trükk. Koost. ja toim. Ants Viies. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus.
- Gutzeit** = Woldemar von Gutzeit 1898. Wörterschatz der deutschen Sprache Livlands. Nachträge zu A–V. Riga: In Commission bei N. Kymmell.
- Hellquist, Elof 1922**. Svensk etymologisk ordbok. Lund: C. W. K. Gleerups Förlag.
- Itkonen, Erkki 1977**. Die Umwandlung einiger *a*- und *ä*-Stämme zu *e*-Stämmen in Urfinnischen. – Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirja 75, 5–30.
- Kettunen, Lauri 1938**. Livisches Wörterbuch mit grammatischer Einleitung. (= Lexica Societatis Fenno-Ugricae V). Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Kettunen, Lauri 1960**. Itämerensuomalaisten kielten luonteensomaiset piirteet. (= Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 119.) Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- KKS** = Karjalan kielen sanakirja. 4, 1993. (= Lexica Societatis Fenno-Ugricae XVI, Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 25.) Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- KVVE** = Kuiss vanal Võromaal eleti. 2005. Toim. Helju Kaal, Mari Must, Eevi Ross. (= Valimik korrespondentide murdetekste VI.) Eesti Teaduste Akadeemia Emakeele Selts. Tallinn: Emakeele Selts.

- Makarov 1990** = Г. Н. Макаров. Словарь карельского языка (Ливвиковский диалект). Карельский научный центр Академии наук СССР. Институт языка, литературы и истории. Петрозаводск: Карелия.
- Nugis, Elmar 1943.** Tähtsamate nahaliikide kodune parkimine: pastlanaha parkimine, kasukanaha parkimine, raagnaha parkimine. Tallinn: Agronoom.
- MPH** = Minevikupärandit Häädemeestelt. 2012. Kogunud Marta Mäesalu. Koost. ja toim. Helju Kaal, Evi Ross. (= Valimik korrespondentide murdetekste VIII.) Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Emakeele Selts.
- OFSF** = Ordbok över Finlands svenska folkmål. I (A–E), 1982. Red. Olav Ahlbäck. (= Forskningscentralen för de inhemska språken. Skrifter 1.) Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- RES** = Rootsi-eesti sõnaraamat. 1979. Koost. Ülev Aaloe, Ilmar Mullamaa, Tiina Mullamaa, Anu Saluäär, Juhan Tuldava, Enno Turkmen. Toim. Henrik Sepamaa. Tallinn: Valgus.
- Saareste, Albert 1924.** Leksikaalseist vahekordadest eesti murretes. I. Analüüs 60 kaardi ja 1 skeemiga. Résumé: Du sectionnement lexicologique dans les patois estoniens. I. Analyse avec 60 cartes et 1 esquisse schématique (= Acta et Commentationes Universitatis Dorpatensis. B VI, 1.) Tartu.
- Schiller, Lübben** = Karl Schiller, August Lübben 1877–1917. Mittelnieder-deutsches Wörterbuch. I–IV. M. Bremen: J. Kührtmann.
- Sjögren, Andreas Johan 1861.** Livisches-deutsches und deutsches-livisches Wörterbuch. Im Auftrage der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften, bearbeitet von Ferdinand Joh. Wiedemann. St Petersburg: Kaiserliche Akademie der Wissenschaften.
- SKES** = Erkki Itkonen, Yrjö H. Toivonen, Aulis J. Joki 1955–1981. Suomen kielen etymologinen sanakirja. I–VII. (= Lexica Societatis Fenno-Ugricae XII, 2. Tutkimuslaitos „Suomen Suvun” julkaisuja III). Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- SMS** = Suomen murteiden sanakirja. 4, 1994. 6, 1999. (= Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 36.) Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Painatuskeskus/Edita.
- SRNG** = Словарь русских народных говоров. 8, 1972. Академия наук СССР. Институт русского языка, словарьный сектор. Ленинград: Наука.
- SSA** = Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja. 1–3, 1992–2000. Päätoim. Erkki Itkonen, Ulla-Maija Kulonen. (= Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 556, Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 62.) Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.
- SVJ** = М. И. Зайцева; М. И. Муллонен 1972. Словарь вепсского языка. Академия наук СССР. Карельский филиал. Институт языка, литературы и истории. Ленинград: Наука.

- TVM = Maret Kask, Vilma Kuusk, Liivia Laasimer**, Aino Mäemets, Haide-Ene Rebassoo, Silvia Talts, Linda Viljasoo 1972. Taimede välimäärja. Käsiraamat kõrgemate taimede tundmaõppimiseks. Koost. Vilma Kuusk. Tallinn: Valgus.
- UEW** = Karoly Rédey 1986–1988. Uralisches etymologisches Wörterbuch. Unter Mitarbeit von Marianne Bakró-Nagy, Sándor Csúcs, István Erdélyi, László Honti, Éva Korenchy, Éva K. Sal und Edit Vértes. Wiesbaden: Harrassowitz.
- Viikberg, Jüri 1980**. Nahaparkimine. – Kodumurre 14. Toim. Heino Ahven. Tallinn: Eesti NSV Teaduste Akadeemia Emakeele Selts, 63–67.
- Viires, Ants 1975**. Puud ja inimesed. Puude osast eesti rahvakultuuris. Tallinn: Valgus.
- VMS** = Väike murdesõnastik. II, 1989. Eesti NSV Teaduste Akadeemia. Keele ja Kirjanduse Instituut. Toim. Valdek Pall. Koost. Anu Haak, Evi Juhkam, Marja Kallasmaa, Ann Kask, Ellen Niit, Piret Norvik, Vilja Oja, Aldi Sepp, Jaak Simm, Jüri Viikberg. Tallinn: Valgus.
- Wiedemann, Ferdinand Johann 1973 (1893)**. Eesti-saksa sõnaraamat. Estnisch-Deutsches Wörterbuch. Neljas, muutmata trükk teisest, Jakob Hurda redigeeritud väljaandest. Tallinn: Valgus.
- ÕS 1976** = Õigekeelsussõnaraamat. Toim. R. Kull, E. Raiet. Tallinn: Valgus.
- ÕS 2013** = Eesti õigekeelsussõnaraamat ÕS 2013. Toim. Maire Raadik. Koost. Tiit Erelt, Tiina Leemets, Sirje Mäearu, Maire Raadik. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.

Elektroonilised allikad

- Grimm** = Jacob Grimm, Wilhelm Grimm 1854–1960. Das deutsches Wörterbuch von Jacob und Wilhelm Grimm. Leipzig: S. Hirzel, auf CD-ROM und im Internet. Ein Projekt des Kompetenzzentrums für elektronische Erschließungs- und Publikationsverfahren in den Geisteswissenschaften an der Universität Trier in Verbindung mit der Berlin-Brandenburgischen Akademie der Wissenschaften Berlin. <http://woerterbuchnetz.de/DWB/>.
- MTÜ Maavillane koduleht**. <http://www.maavillane.ee/?57>.
- SAOB** = Svenska Akademien Ordbok. <http://g3.spraakdata.gu.se/saob/>.

Sõnavarakogud

- EMSUKA** = Eesti murrete ja soome-ugri keelte arhiiv Tallinnas Eesti Keele Instituudis.
- SMSA** = Soome murrete sõnaarhiiv Helsingis Kodumaa Keelte Keskuses.

On some dialect words related to hide processing

Vilja Oja

In North Estonian dialects the verb *parkima* covers the whole process of hide processing. In South Estonian dialects *parkma* refers to a procedure where hides were tanned with bark to get leather for footwear and other commodities, whereas for furs the pelts had to be fermented using flour and water, the respective verb being *pesmä*. It is possible that earlier the verb *pesmä* was used in South Estonian dialects in a general sense of ‘tan hides’. The wide sense applies to the *park*-stem in Finnish, Karelian and Votic dialects. The narrower sense ‘treat hides with a tanning substance’ is conveyed by a verb with the stem *park*- in all Finnic languages except Veps and Livonian, where fur processing is referred to by a verb with the stem *peks*- as in South Estonian.

In the insular dialect (Hiiumaa, Western Saaremaa, Muhu), the leather tanning substance and fluid are called *tamm*, with the stem vowel *-e*, *-i* or *-a* (< ‘oak’), while the verb describing the treatment is formed from the same stem. Analogous words occur in Livonian. Fur processing is referred to by the verb *mäitama/mäidama* in these island subdialects and the necessary flour mixture is called *mädi*. The verb *mäitama/mäidama* is probably a Swedish loan, cf. Sw. *smeta*. The etymology of the noun *mädi* is not entirely clear.

Keywords: Estonian dialects, tanning, *tamm*, *mädi*, *mäitama*, *peksma*

Vilja Oja
keeleajaloo ja -teaduse osakond
Eesti Keele Instituut
Roosikrantsi 6
10119 Tallinn
Vilja.Oja@eki.ee

ARGITELEFONIVESTLUSE LÕPETAMISEL KASUTATAVAD KEELELISED VAHENDID¹

ANDRIELA RÄÄBIS

Annotatsioon. Artiklis vaadeldakse eesti argitelefonivestluste lõpetussegmenti, keskendudes selle esimesele ning viimasele osale: lõpumärguande- ja hüvastijätusekventsile. Uuritakse nende sekventside keelelist vormistust ning keeleliste vahendite valiku seoseid sotsiaalsete ja situatiivsete teguritega (osalejate vanus, sugu, suhted ja sotsiaalsed rollid, kontaktide sagedus, vestlustüüp). Analüüsi aluseks on 209 argitelefoni-kõnet Tartu Ülikooli suulise eesti keele korpusest.

Võttesõnad: suuline kõne, telefonivestluse lõpetamine, lõpumärguanne, hüvastijätt, eesti keel

1. Sissejuhatus

Institutsionaalsed telefonikõned (nt intervjuud, häirekeskuse kõned, infoküsimised) on tüüpiliselt kindla struktuuriga. Argised telefonivestlused on aga ülesehituselt üsna eripalgelised: teemade vahel ei pruugi olla selgeid piire ning juba käsitletud teemade juurde võidakse tagasi pöörduda. Neis vestlustes on selgelt struktureeritud ainult algused ja lõpud. Eesti argitelefonivestluste sissejuhatusi on vaadeldud siinkirjutaja väitekirjas (Rääbis 2009), lõpetamist käsitletakse käesolevas artiklis. Artikkel seostub eesti institutsionaalsete telefonikõnede lõpetamise käsitlusega (Rääbis 2002), milles võeti vaatluse alla lõpetussegmenti kaks esimest vooru (lõpumärguanne ja reaktsioon sellele) ega analüüsitud lõpetamist mõjutavaid sotsiaalseid ja situatiivseid tegureid. Institutsionaalsete info-dialoogide lõpetamist on lühidalt käsitletud ka dialoogiaktide tüpoloogia

---

¹ Artikli valmimist on toetanud Euroopa Regionaalarengu Fond Eesti Arvutiteaduse Tippkeskuse kaudu, Eesti Teadusfond (grant 8558), Haridus- ja Teadusministeerium (projektid SF0180078s08 ja EKT8), Alfred Kordelini Sihtasutuse Eesti Fond. Autor on nõuannete eest tänulik Tiit Hennosteale.

raames (Hennoste, Rääbis 2004: 48). Käesolevas artiklis uuritakse eesti argitelefoni vestluste lõpetussegmente: lõpetussegmenti struktuuri, eri sotsiaalsete tegevuste sooritamiseks kasutatavaid keelelisi vahendeid ning tegevuste ja keeleliste vahendite valiku seoseid osalejate sotsiaalsete omaduste ja situatiivsete teguritega. Keskendutakse lõpumärguande- ja hüvastijätusekventsile. Artikli viimases osas võrreldakse argi- ja institutsionaalsete telefonikõnede lõpetamist.

2. Varasemad uurimused

Telefoni vestluste lõpetamist on uuritud vestlusanalüüsi, viisakusteooria, kvantitatiivse diskursuseanalüüsi ja sotsiolingvistika raames. Vestlusanalüütilised uurimused on keskendunud lõpetussegmenti struktuurile. Viisakusteooriast (Brown, Levinson 1987) lähtudes rõhutatakse, et vestlus tuleb lõpetada viisil, mis ei ohusta vestluskaaslase nägu (*face*). Sotsiolingvistika raamistikus on välja toodud lõpetamist mõjutavaid situatiivseid ja sotsiaalseid tegureid.

Telefoni vestluste uurijad on näidanud, et lõpetussegment koosneb kolmest osast (Schegloff, Sacks 1973; Kurhila 1996; Placencia 1997; Coronel-Molina 1998; Pavlidou 1998; Takami 2002; Sun 2005; Etehadieh 2011).

1. Lõpumärguanne ja reaktsioon sellele. Lõpumärguanne osutab, et ühe kõneleja jaoks on teemad ammendatud ja vestluse võib lõpetada. Teisel kõnelejal on lõpumärguande järel kaks põhimõttelist võimalust: lõpetamisega nõustuda või vestlust jätkata.

Lõpumärguandeid on kaht tüüpi: implitsiitsed ja eksplitsiitsed. Implitsiitsed lõpumärguanded ei viita otseselt lõpetamisele. Need jagunevad omakorda kaheks: lühivariandid (*okei*; *selge*) ja pikemad variandid (nt kokkuvõtted eelnevast jutust, kokkulepped jms). Eksplitsiitsed märguanded osutavad otseselt lõpetamisele (*kule=ma 'lõpetan siis 'ära.*). Nendega võidakse viidata nii enda kui ka vestluskaaslase olukorrale, samuti välistele asjaoludele, mis lõpetama sunnivad.

Eri tüüpi märguannete kasutamisel tulevad esile kultuurilised erinevused. Anthony J. Liddicoat (2007: 261) väidab, et ingliskeelsetes vestlustes lõpetamist enamasti eksplitsiitselt ei algatata. Hao Sun (2005) on aga leidnud, et Hiina telefonivestlustes kasutatakse valdavalt (90%) just eksplitsiitseid lõpumärguandeid.

2. Vaheosa: käsitletud teemade ja kokkulepete kokkuvõtmine, vestluse tulemuse sõnastamine, vestluse üle heameele väljendamine, helistamise põhjuse kordamine ja seletamine, järgmise kontakteerumise lubamine, tänamine, vabandamine, tervituste saatmine, soovimine jm. Osalt võidakse samu vahendeid kasutada ka lõpetamise algatamiseks.

3. Huvastijätud.

Eri kultuurides on välja toodud lõpetussegmenti ülesehitusega seotud kontekstuaalseid tegureid.

1. Vestlustüüp. Vestlustüübi all mõistetakse suhtluse põhieesmärki: infovestlused on kindlal eesmärgil tehtud kõned (soovitakse midagi küsida, kokku leppida, esitada kutse jms); sutehoidmisvestlused on sõprade või pereliikmete regulaarsed kõned, mille puhul pole muud helistamise põhjust kui sotsiaalseid suhteid hoida, igapäevastest asjadest lobiseda (vt Drew, Chilton 2000; Rääbis 2009: 30–31). Ecuadori hispaaniakeelseid vestlusi uurinud Maria Placencia (1997) on leidnud, et sutehoidmisvestlust lõpetades tehakse filosoofilisi kokkuvõtteid (*see on elu; nii see on*), infovestlustes väljendatakse eksplitsiitselt, et rohkem pole millestki rääkida, korratatakse helistamise põhjust. Hiina telefonikõnesid uurinud Hao Sun (2005) seevastu väidab, et info- ja sutehoidmisvestluste lõpetamine ei erine üksteisest.

2. Osalejate vanus. Noored lõpetavad vestluse lühidalt, vanemad inimesed kasutavad palju viisakusväljendeid isegi siis, kui omavahel sageli kohtutakse (Placencia 1997).

3. Osalejate sugu. Jaapanikeelseid ema-tütre ja isa-tütre telefonikõnesid võrrelnud Emiko Kamimoto (2010) toob esile, et ema ja tütre vestluste lõpetussegmentid on pikemad, lõpetamine katkestatakse korduvalt.

4. Osalejate suhted ja sotsiaalne distants. Lühike lõpetussegment on iseloomulik võõrastele ja lähedastele suhtlejatele, neutraalse suhtlusdistanti puhul lisanduvad tänamised, vabandused ja nende tagasilükkamised (Placencia 1997).

5. Kontaktide sagedus. Serafin Coronel-Molina (1998) on analüüsinud Ladina-Ameerikast pärit hispaania emakeelega kõnelejate argitelefonivestlusi ja leidnud, et rahvusvaheliste kõnede lõpetussegment on pikem kui kohalikel kõnedel, kuna esimesed toimuvad harvem ning otsitakse põhjusi kontakti võimalikult pikalt hoida.

6. Suhtluse argisus või institutsionaalsus. Välismaalaste soomekeelseid kõnesid uurinud Salla Kurhila (1996) osutab, et argikõnedes on raskem

määrata lõpetussegmendi algust ning neis viidatakse alati järgmisele kontaktile.

Kui telefonivestluste sissejuhatusi on palju uuritud Euroopa maades (Holland, Kreeka, Inglismaa, Šveits, Saksamaa, Rootsi, Soome, Eesti), siis lõpetussegmendi ülesehitusega seotud kontekstuaalseid tegureid on esile toodud eelkõige Eesti kultuuriruumist kaugete kultuuride puhul (Ecuador, Hiina, Jaapan, Ladina-Ameerika). Võib oletada, et samad tegurid mängivad rolli ka eesti telefonikõnede lõpetamisel. Käesolevas artiklis vaadeldaksegi, kuidas lõpetussegmendis kasutatavad keelelised vahendid on seotud osalejate vanuse, soo, suhete ja sotsiaalsete rollidega, kontaktide sagedusega ning vestlustüübiga.

3. Materjal

Analüüsi aluseks on 209 argitelefoniõnet Tartu Ülikooli suulise eesti keele korpusest. Kõned on salvestatud aastail 1997–2010. Omavahel suhtlevad pereliikmed, sugulased, sõbrad ja tuttavad (kolleegid, ülikooli- ja huviringikaaslased). Osalejaid on 215 vanuses 2–85 aastat, neist 74 meest ja 141 naist (vt tabel 1).

Tabel 1. Osalejate vanusegrupid

Vanus aastates	Mehed	Naised	Kokku
2–10 (lapsed)	3	4	7
11–18 (teismelised)	11	20	31
19–35 (noored täiskasvanud)	39	56	95
36–50 (keskealised)	14	30	44
51–65 (vanemad)	5	19	24
üle 65 (eakad)	2	12	14
Kokku	74	141	215

Kuna suulise keele korpus ei ole sotsiolingvistikilises mõttes tasakaalus, siis ei ole seda ka argitelefoniõnede korpus. Korpuse koostamisel on püütud kaasata ja tasakaalustada erinevaid grupe, kuid siiski on ülekaalus noorte naiste vestlused, kõige vähem on esindatud vanemad mehed. Samas esindab korpus kõiki vanuserühmi.

Analüüsi keskmeks on 140 lauatelefonikõnet. 25 kõne puhul kasutab üks osaleja lauatelefoni ja teine mobiili, mobiililt mobiilile kõnesid on 38. Telefoni tüüp pole teada 6 juhul.

171 telefonikõnes on kaks osalejat, 38 telefonikõnes kolm või rohkem osalejat ning need kõned koosnevad mitmest dialoogist. Kokku oli analüüsitavas materjalis 331 lõpetussegmenti, millest 217 juhul vestlus lõpetati ning 114 segmenti jäeti pooleli. 46 vestluses oli kaks, 19 vestluses kolm, 4 vestluses neli, 2 vestluses viis ja 2 vestluses kuus lõpetussegmenti.

Analüüsitud korpuses on 118 infovestlust, 47 suhtehoidmisvestlust ja 43 vestlust, mille jooksul suhtlustüüp muutub. Suhtlustüübi muutuse puhul läheb infovestlus peaaegu alati üle suhtehoidmisvestluseks: kui info on edastatud või saadud, lobisetakse veel igapäevastel teemadel; vastupidise suhtlustüübi muutuse kohta on vaid kolm näidet. Sellest liigitusest jääb välja 9 dialoogi, milles küsiti ainult kedagi teist ega suheldud pikemalt.

Meeste ja poiste omavaheliste vestluste eesmärk on peaaegu alati info vahetamine, kusjuures pooled vestlused kestavad alla minuti. Naistel ja tüdrukutel on suhtehoidmisvestlusi veidi enam kui infovestlusi ning vestlused on tunduvalt pikemad.

Vestlused on transkribeeritud vestlusanalüüsi transkriptsiooni kasutades (vt Hennoste 2000a), transkriptsioonimärgid on esitatud artikli lõpus.

TÜ suulise eesti keele korpuse iga teksti juurde kuulub taustakirjeldus (vt Hennoste 2000a), milles on antud tehniline info salvestamise ja lüüsi- reerimise kohta, situatsiooni kirjeldus, andmed suhtlejate kohta, vestluse ainestik, teema jm. Käesolevas töös on kasutatud infot suhtlussituatsiooni ning suhtlejate omaduste (sugu, vanus) ja nende omavaheliste suhete kohta.

Materjali analüüsitakse nii kvalitatiivselt kui ka kvantitatiivselt.

4. Lõpetussegmenti ülesehitus eesti argitelefonivestlustes

Eesti argitelefonivestluste lõpetussegment koosneb kolmest osast, mis on enamasti üles ehitatud naabruspaaridena või pikemate sekventsidenä.

1. Esimene osa on lõpumärguanne + reaktsioon (*noh, olgu 'nii. – ää= 'küll.').*

2. Sellele võib järgneda vaheosa, milles sooritatakse järgmisi tegevusi (analüüsitud materjali põhjal):

- korratakse varasemat kokkulepet või plaani (*kule 'omme 'kõlla= sis, ma püüan ise ka sealt poest 'läbi käia, vaatan mis 'räägivad. – no oleme 'rääkind.').*

- tehakse vestlusest kokkuvõte (*nüüd ma olen sis`ära rääkind nüüd=on=sis*),
- lepitakse kokku vestluse jätkamine (*ma pärast`tulen s=vel`räägib. – davai.*),
- väljendatakse soovi uuesti suhelda (*`näeme ja`kuuleme äkki. – jah.*),
- antakse vestlusele hinnang (*väga`kena oli vahepeal`lobiseda.*),
- soovitakse head (*`olge sis`tublid=ja(.) ja`saage`terveks. – nojah, te ise`kah olge`tublid sis.*),
- saadetakse teistele tervitusi (*tervita`kõiki keda`mina tean ja::: kes`mind teavad=ja(.) kõiki.=h – o:kei. o:kei.*),
- tänatakse (*aitäh. – noh võta`eaks.*),
- küsitakse vestluskaaslase nõusolekut vestluse lõpetamiseks (*`kõik vist jah? – mhmh*),
- viidatakse sellele, et helistamine on kallisk (*nojah ma arvan=et sul akkab mhemhe .hhhhh tulema mõnus`arve. – noo las ta`tuleb.*),
- antakse mingi soovitus (*tee`määmmi nüüd lastele=ja – jah*),
- räägitakse oma järgmisest tegevusest (*no ma olen`ikka nüüd ma pean`minema (0.5) õõõ kule kell`kümme tehakse`pood`lahti=näed, tolle`tädile peab`saia ja`leiba viima.*).

Vaheosa tegevused jagunevad üldjoontes kaheks: info vahetamine (kokkuleppe kordamine, vestluse jätkamise kokkuleppimine) ja suhte alalhoidmine (nt tervituste saatmine, soovi avaldamine uuesti suhelda).

3. Vestlus lõpeb hüvastijäätude vahetamisega (*no tšauka. – no tšau*).

Analüüsitud materjalis tuli esile nende osade kaheksa kombinatsiooni:

- ainult lõpumärguandesekvents (20 näidet),
- lõpumärguandesekvents + vaheosa (8 näidet),
- lõpumärguandesekvents + vaheosa + hüvastijätud (62 näidet),
- lõpumärguandesekvents + hüvastijätud (83 näidet),
- ainult hüvastijätud (13 näidet),
- lõpumärguandesekvents ja hüvastijätt samas voorus (27 näidet),
- hüvastijätud + vaheosa + hüvastijätud (2 näidet),
- lõpumärguandesekvents ja hüvastijätt samas voorus + vaheosa + hüvastijätud (2 näidet).

Lõpetussegmendi pikkus varieerub ühest voorst kuue sekventsini.

Näites 1 on venna (H) ja õe (V) vestluse lõpetussegment.

- (1) 1. V: vot.=h (.) no=e-e nii=et `ma siis `elistan ku=ma akkan `sinnapoole
2. `liikuma=või (0.4) või järsku `keegi `sõidab või `kuskile
3. `sinnakanti=ja=eks=siss: eks=sis võtame`ühendust.
4. (.)
5. H: noh, (.) anna `mär[ku.]
6. V: [jah] (0.3) noh, olge=sis `terved=ja
7. (0.3)
8. H: teie ka?
9. (0.5)
10. V: `tervita=sis `lapsi=ja `Lead minu poolt=ja
11. (0.3)
12. H: nnn sama `siitpoolt `teile=[sis.] hhhh
13. V: [jaa,]
14. V: jaa, (.) `jõudu teile sis kõigile=ja
15. (.)
16. H: okei.
17. (0.5)
18. V: [no] `olgu. (.) [kõi]ke `häd=sis.
19. H: [tš-] [tš-]
20. H: tšau. .nhhhh

V algatab lõpetamise kokkuleppe kordamisega (read 1–3), mis on tüüpiline lõpumärguanne. Lausung algab keelendiga *nii et*, mis alustab eesti keeles tihti kokkuvõtet ja ühtlasi uut vestlusfaasi (vt Keevallik 2000). *eks=sis võtame`ühendust* viitab tulevasele tegevusele väljaspool käimas olevat vestlust. 5. real nõustub H ettepanekuga ning 6. real lõpetab V lõpumärguandesekventsi partikliga *jah*. Järgneb vaheosa (read 6–18), mille esimene järjend on soovimine ja vastus soovimine 6.–8. real. 10. real saadab V pereliikmetele tervitusi, 12. real vastab H samaga. Sekvents lõpetatakse partiklitega *jaa, jaa* 13.–14. real. 14.–18. real esitab V jälle soovid: *`jõudu teile sis kõigile=ja; kõike`häd=sis*. 19. real püüab H alustada hüvastijätu. Vestlus lõpeb H hüvastijätuga *tšau*, mis jääb vastuseta.

5. Lõpumärguanded

Selles osas vaadeldakse kõigepealt eri tüüpi lõpumärguandeid, seejärel käsitletakse lõpumärguande positsioonis kasutatavaid hüvastijätte ning lõpuks mitmeosalisi lõpumärguandevoore.

5.1. Implitsiitsed lõpumärguanded

Implitsiitsed lõpumärguanded jagunevad kaheks: lühivariandid ja pikemad variandid.

Lühivariantidest on analüüsitud materjalis kesksed *hea/hää/ää küll* (74 korda) ja *okei* (65; vt näide 2); vähem kasutatud on *olgu* (24), *selge* (20), *ega (siis muud) midagi* (18), *tavai* (10), *nii* (8); muud üksikud näited: *teeme nii* (4), *mis siis ikka* (2), *hüva* (2), *tore* (2), *kena* (2), *noh* (2), *hästi* (1), *okidoki* (1), *oolrait* (1), *eks siis näeb* (1).

Pikemad implitsiitsed lõpumärguanded on kokkulepped, kokkuvõtted, soovivormelid, tervituse saatmised ja tänuavaldused.

Kesksed on nende hulgas **kokkulepped**. Lõpumärguandena kasutatavaid kokkuleppeid on kolme tüüpi.

Esiteks korratatakse varasemat kokkulepet või plaani edasise tegevuse kohta (37 näidet; vt näide 1): *.hh > aga `minu juures < kell `kolm kolmandal; sa sis `anna ned `allkirjad `ära ja anna paber emmega `kaasa*. Vana materjali sissetoomine võib näidata, et võimalikud uued vestluse teemad on ammendatud (Liddicoat 2007: 265).

Teiseks osutatakse, et praegune vestlus jääb pooleli ning öeldakse konkreetselt, millal seda jätkatakse (8 näidet): *ma `õhtul `elistan sis mis ma sulle `kaasa `panen jah?; no=kule mul on `tunne=et ma elistan sulle `minuti pärast `tagasi; a=ma `räägin sulle `lähemalt, ku=ma `üles tulen*.

Kolmandaks räägitakse üldsõnaliselt järgmisest helistamisest või kohtumisest, väljendatakse soovi uuesti suhelda, aga midagi konkreetset kokku ei lepita (16 näidet): *noh, (.) `varsti `nääme=sis; ma `elistan sis; `elista `koju ka vahel kuule; `teinekord `räägime=sis jälle*.

Kokkulepe loob seose praeguse ja tulevase vestluse vahel ja on sel viisil orienteeritud sotsiaalsete suhete hoidmisele (Liddicoat 2007: 262). Kokkulepe väljendab, et järgmine kontakt osalejate vahel on korrapärane, mitte juhuslik, ja näitab, et järgmist kohtumist soovitakse ja oodatakse (Button 1991). Teiseks võimaldavad kokkulepped praeguse vestluse

lõpetada, pannes ette, et järgmisi võimalikke teemasid võidakse arutada järgmine kord (Button 1987).

Kokkuvõte osutab vestluse piiritlemisele, seda võidakse tõlgendada kui ettepanekut vestlus lõpetada. Kokkuvõtete kasutamise kohta lõpumärguandena on 9 näidet. Tavaliselt tehakse kokkuvõtte kogu vestlusest (*no`nii=et=hhhhh (0.4) et (0.4) ma arvan=et=hhh midagi`oskasin`õelda.*), lõpetamisele võib viia aga ka käsiloleva teema kokkuvõtte (*igal=juhul ma ootan pikisilmi seda tulevat nädalat.*).

Soovivormeliga (*`olge=sis` tublid;` lõbutse siis; ead`isu` sulle*) või **tervitude saatmisega** (*`tervita=sis teisi`ka; kule`patsuta oma`papagoisid sis=ja*) algatati lõpetamine vastavalt 15 ja 7 korda. Nendega minnakse käimas oleva vestluse teemadest välja, võidakse osutada partneri järgmisele tegevusele, mis toimub pärast vestluse lõppu.

Tänamist kasutati lõpetamise algatamiseks 17 korda. Valdavalt tänatakse saadud info eest (*kule`Virve ma väga`tänan sind selle`info eest; lühikestes infovestlustes aitäh*), paaris vestluses ka helistamise eest (*aitäh=et (0.6)`helistasid*).

Kokkuleppeid, kokkuvõtteid ja tänuavaldusi esineb ka vestluse sees. Siin on vaadeldud ainult selliseid juhtumeid, kui osalejad tõlgendavad neid lõpumärguandena.

5.2. Eksplitsiitsed lõpumärguanded

Eksplitsiitsed lõpumärguanded lähtuvad kõnelejast endast, vestluskaaslasest või kellestki kolmandast sisse toodud isikust.

Kõnelejast lähtuvad märguanded on järgmised.

Kõneleja teeb otsese ettepaneku vestlus lõpetada (5 näidet): *lõpetame;` lõpetame siis`ära; kule`aitab nüüd; tead, (.)`äkki me`rohkem ei`räägi; kule=ma`lõpetan siis`ära.*

Kõneleja annab teada, et tal ei ole enam millestki rääkida (15 näidet): *a=kule=ega=ma=sis noh, ei=`oskagi midagi; ma=i`oskagi muud; < e:ga`miskit`muud ma::::: praegu`ei >`tahtnud.* Sellega viidatakse teemade ammendumisele.

Ma lähen-tüüpi teated, millele võidakse lisada ka järgmine tegevus (8 näidet): *ea=kül ma`lähen; kuule olgu, ma lähen siis teen`kartuliputru ja; no=nii ma`lähen e`lektriku`järgi.* Järgmisest tegevusest võib olla varem juttu olnud või tuuakse see alles nüüd sisse. Seda tüüpi teated on

eri tugevusega: nõrgemal juhul järgmist tegevust ei nimetata, *kule ma pean `kõõki=minema mul=on seal `liha* osutab aga möödapääsmatule vajadusele vestlus kohe lõpetada.

Vestluskaaslasest lähtuvad järgmised lõpumärguanded.

Küsitakse vestluskaaslase nõusolekut lõpetada (20 näidet): *präegu sis `kõik sis jah; `kõik=vä; `praegu nagu `räägitud nüd=võ*. Eraldi alarühma moodustavad eeldused, et vestluskaaslasel enam uudiseid ei ole (*`sul ei=ole=vist `nii ruttu mit- `mingit uudiseid jah; muud `eriti ei ole sis `jah*). Need on vormistatud kinnitust ootava küsimusena, mille lõpus on partikkel *jah* või *eksju*. Niisugused lõpumärguanded osutavad teemade ammendumisele.

Antakse hinnang oma helistamisele või pikaksveninud kõnele kui vestluskaaslast segavale või tüütavale tegevusele (6 näidet): *ma=i=`akka sind `kiusama; ma sul sis `rohkem `tööd ei `sega; ma jätan su `rahule nüd=sis; `ma=ei `sega sind sis enam. (0.4) `lobisemisega*.

Kui vestluse käigus on selgunud, millega vestluskaaslane enne telefonikõnet tegeles, **pakutakse võimalust varasema tegevuse juurde tagasi pöörduda** (5 näidet): *`akkad sis `tööle jah; ma `lasen sul sis `duši alla minna=et; kas sa lähed sis nüüd `mängima `tagasi*.

Omaette rühma moodustavad vastaja viited sellele, et **helistamine on kallis** (8 näidet): *sul läheb `kalliks; ära `raiska `raha; ah `sina `elistad `vabandust sinu `raha `läheb; kule `lapsekene ma ära `raiska oma `raha rohkem*.

Kolmandal juhul **osutatakse kellelegi juuresolijale, kes sunnib vestlust lõpetama** (4 näidet): *kule `need räägivad Tommi ja Terri `akkavad sis ma pean varsti `lõpetama; nüüd ta `ajab mind siit `välja kule*). Selle võttega pehmentatakse lõpetamist, veeretades „süü” teisele.

Sellesse rühma kuuluvad ka **viited tehnilistele probleemidele**: mobiilikõnenedes hoiatatakse, et aku saab tühjaks (2 näidet): *mul saab `aku ka `tühjaks kohe.; mul akkab `aku `tühjaks saama, varsti `katkeb*. Erinevalt teistest algavad mõlemad sellised märguanded pealerääkimisega teise osaleja vooru ajal. Ennetatakse seda, et kõne katkemist võib vestluskaaslane tõlgendada soovimatusena edasi rääkida.

Kokkuvõttes näeme, et lühimärguanded osutavad piirile vestluses, pikemad lõpumärguanded (nii implitsiitsed kui ka eksplitsiitsed) on aga üldjoontes kaht tüüpi: ühed osutavad teemade ammendumisele, teised aga viivad dialoogist välja: räägitakse sellest, mis toimub pärast kõne lõppu.

5.3. Huvastijätud lõpumärguande positsioonis

Huvastijätud on tavaliselt vestluse viimane sekvents (Schegloff, Sacks 1973), millele eelneb lõpumärguande ja selle aktsepteerimine.

Selle kõrval on ka niisuguseid lõpetusi, kus kõneleja lisab lõpumärguandele samas vóorus kohe huvastijátu (nt *no=okei=noh=’tšau.*; 36 näidet). Sel juhul ei oota ta lõpumärguandele reaktsiooni. 16 vestluses jäeti lõpumärguande ära ning esitati kohe huvastijätt. Mõlemad kasutused viitavad soovile vestlus kohe lõpetada vestluskaaslase nõusolekut ootamata. Püütakse välistada võimalus lõpetussegment katkestada, kuna huvastijätt kui naabruspaari esiliige ootab järelliikmeks samuti huvastijättu (vt Button 1987: 135–137). Enamik lõpumärguande positsioonis huvastijätte tuleb esile lühikestes infovestlustes, mille helistaja lõpetab kohe, kui on vajaliku info saanud või edastanud (vt näide 2). Huvastijättu võidakse kasutada ka ebameeldiva või liiga pikaks veninud vestluse lõpetamiseks.

5.4. Mitmeosalised lõpumärguanded

Sageli esitatakse samas vóorus järjest mitu lõpumärguannet, millele võib lisanduda veel huvastijätt. Analüüsitud vestlustes koosneb ühest komponendist 202, mitmest 129 lõpumärguandevóoru. Eesti vestlustes on üldine tendents, et liigutakse nõrgemalt vahendilt tugevama poole (lühimärguande > pikem implitsiitne märguande > eksplitsiitne märguande), huvastijätt on peaaegu alati vóoru lõpus. Peamiselt tulevad esile kaheosalised järjendid, näiteks *okei, samal ’ajal siis ’kohtume. ; kuule olgu, ma lähen siis teen ’kartuliputru ja.*

Materjali hulgas on ka mõned kolmeosalised järjendid, näiteks *hea=’küll, me ’tuleme õhtul ’sinna, ma sul sis ’rohkem ’tööd ei \$ ’sega.=hhh \$.* Vóor algab lühimärguandega *hea=’küll*, millele järgneb implitsiitne märguande *me ’tuleme õhtul ’sinna*, ning vóor lõpeb eksplitsiitse märguandega *ma sul sis ’rohkem ’tööd ei \$ ’sega.=hhh \$.*

Siiski on ka näiteid (kokku 9), kus enne kasutatakse tugevamat ja seejärel nõrgemat vahendit: *aga okei ’tšau, ’mõnikord saame ’kokku ja ’räägime.; ’lõpetame siis ’ära. ’elista ’koju ka vahel kuule.* Valdavalt on sel juhul vóoru lõpus viide järgmisele kontaktile, millega pehmendatakse käesoleva vestluse lõpetamist.

6. Lõpumärguande tüübi ja keelelise vormistuse valiku seletused

Lõpumärguanded jagunevad keeleliselt vormistuselt kahte rühma: osa on suhteliselt püsivad vormelid, teised mitte. Vormeleid on üsna vähe: lühimärguanded (*hea küll; ega midagi*), tänuavaldused (*aitäh; suur tänu sulle*), osa sooviavaldusi uuesti suhelda (*varsti näeme; ma helistan sis; teinekord räägime*), enamik soove (*ole sis tubli / olge sis tublid; hoidke ennast; ela hästi; head aastavahetust*), osa tervitusi (*tervita NIMI / teisi ka / kõiki*), mõni eksplitsiitne lõpumärguanne (*ma ei oskagi muud/midagi; ma lähen*). Enamik pikemaid lõpumärguandeid on „siin ja praegu” moodustatud laused, kõik on eri viisil vormistatud ning konkreetseid keelelisi vahendeid ei saa nimetada.

Lõpumärguannetes kasutatakse palju partikleid *no, noh, kule/kuule, sis/siis*, harvem *a/aga, tead, nojah, vat*. Ilma nende partikliteta on ainult veerand lõpumärguannetest. Sageli kasutatakse mitut partiklit koos (*no=kule ä= `küll=sis=ä; noh, kuule ega ega `midagi; aga okei no `tšau pärast `näeme*). Partiklit *kule* on kirjeldatud kui vooru alguses paiknevat piiripartiklit (Hennoste 2000b: 1801; 2000c: 2468–2469). Leelo Keevallik (2003: 59–60; 2005: 544) osutab, et *kule* projitseerib järgmist tegevusfaasi, sh vestluse lõpetamist, ning kollokatsioonil *no kule* on tugevam liigendav funktsioon kui ainult partiklil *kule*. Ka partiklite *no* ja *noh* üks funktsioone on vestlusteema üleminekule osutamine (Hennoste 2000b: 1802; 2001: 188). Partiklite kasutust käesolevas artiklis lähemalt ei käsitleta.

Sotsiaalsete tegurite mõju tuleb esile eeskätt selles, kas valitakse lühike või pikem märguanne. Käsitletakse ka seda, missuguste teguritega on seotud lühimärguandena kasutatava sõna valik. Pikemate märguannete tüübi valikul ei moodustu selgeid sotsiaalseid gruppe, mõne tüübi kohta on ka liiga vähe näiteid.

Vanus

Laste ja teismeliste omavahelistele vestlustele on iseloomulik see, et lõpetussegmendi esimeses voorus esitatakse kohe hüvastijätt: kas lõpumärguande järel või ilma lõpumärguandeta (2/3 juhtudest). Sellele vastatakse samuti hüvastijätuga või ei vastata üldse. Kui vestluskaaslane on vanem, kasutatakse pikemaid lõpumärguandeid veidi enam, kuid ülekaalus on siiski lühimärguanded.

Näite 2 ridadel 4–6 on tüüpiline teismeliste vestluse lõpusegment. Räägivad 11- ja 13-aastane poiss.

- (2) 1. H: sis=ma elistan `sulle=vä.
2. (0.7)
3. V: ei ma `tean, kuna `Kark `tuleb.
4. H: aa, no=okei tšau.
5. (0.4)
6. V: tšau.

Keskealised kasutavad omavahel ja noorema inimesega vesteldes lühikesi ja pikemaid märguandeid enam-vähem ühepalju. Vanema vestluskaaslase korral on aga lühimärguandeid 1/3 ja pikemaid märguandeid 2/3. Vanemad ja eakad inimesed kasutavad peaaegu alati pikemaid lõpumärguandeid.

Seega on näha, et noored kasutavad lühimärguandeid palju rohkem kui vanemad. Lõpumärguande tüübi valik oleneb ka vestluskaaslasest: vanema inimesega rääkides kasutatakse pikemaid lõpumärguandeid enam kui eakaaslasega või endast nooremaga vesteldes.

Ühe- ja mitmeosaliste lõpumärguandevoorude kasutust võrreldes ilmneb, et kõikides vanusegruppides on üheosalisi veidi rohkem. Mitmeosalised vood on kaht tüüpi:

- teine osa on hüvastijätt, mis viitab soovile vestlus kiiresti lõpetada,
- teine osa on info vahetamiseks (*ma panen 'riidesse akkan 'tulema.*) või suhte hoidmiseks (*näeme siss*).

Missugune tegevus voo lõpus sooritatakse, see on suurel määral seotud osaleja vanusega. Noored lõpetavad voo enamasti hüvastijätuga, vanemad eelistavad infole või suhtele suunatud tegevusi.

Lühimärguannetest on lastel ja teismelistel kasutusel peaaegu ainult *okei* (86%), muid vorme (id (*tavai, hea küll, ega midagi, olgu, hüva*) on tarvitatud vaid üks kord. Mida vanemate osalejatega on tegu, seda vähem *okei*’d kasutatakse: vanusegruppides 19–50 esineb seda 23%, vanematel puudub, eakatel üks kord. Täiskasvanutel on kõige sagedasemaks lõpumärguandeks *hea küll*, sellele järgnevad *selge* ja *olgu*.

Sugu

Naised kasutavad pikemaid ja mitmeosalisi lõpumärguandeid veidi rohkem kui mehed. Olulisim erinevus ilmneb mitmeosaliste märguandevoorude kasutuses: meestel on viimaseks komponendiks hüvastijätt 55% juhtudel, naistel 23% juhtudel.

Sõnavalikus märkimisväärsed erinevusi ei ilmnenud. Nii meestel kui ka naistel on kesksed *okei* ja *hea küll*.

Osalejate suhted ja kontaktide sagedus

Esile tuli kaks rühma. Skaala ühe otsa moodustavad pereliikmed ja sõbrad, kes kasutavad lõpetamise algatamiseks peamiselt lühimärguandeid ja hüvastijätte. Eraldi elavad pereliikmed ja kaugemad sugulased kasutavad pigem pikemaid lõpumärguandeid. Muud rühmad (õed-vennad, tuttavad) on heterogeensed.

See on korrelatsioonis suhtlemise sagedusega: kui kohtutakse (peaaegu) iga päev, kasutatakse pigem lühikesi lõpumärguandeid. Harvemate kontaktide korral eelistatakse pikemaid märguandeid.

Vestlustüüp

Lühimärguanded ja kokkuleppe kordamine on iseloomulikud infovestlustele. Sutehoidmisvestlustes eelistatakse muid pikemaid lõpumärguandeid. Kui infovestlus läheb üle sutehoidmisvestluseks, kasutatakse lõpetamisel pigem infovestlusele omaseid võtteid: lühimärguandeid on rohkem kui sutehoidmisvestlustes ning sageli pöörduakse lõpetades infoosa juurde tagasi, koratakse vestluse esimeses osas sõlmitud kokkulepet, tehakse saadud infost kokkuvõte või tänatakse info eest. See võib osutada sellele, et esmane vestlustüübi määratus on olulisem.

Infovestlustes kasutatakse üheosalisi lõpumärguandeid enam kui sutehoidmisvestlustes. Mitmeosalise märguandevooru teine osa on infovestlustes tavaliselt hüvastijätt või kokkuleppe kordamine, sutehoidmisvestlustes muu pikem lõpumärguanne.

Okei ja *hea küll* jaotuvad info- ja sutehoidmisvestlustes erinevalt. Infovestlustes on esikohal *okei* (33%), talle järgneb *hea küll* (22%). Sutehoidmisvestlustes domineerib *hea küll* (44%), *okei* on teisel kohal (23%). Info vastuvõtmist või kokkuleppele jõudmist markeeriv *selge* esineb peaaegu ainult infovestlustes.

Kokkuvõtteks

Lühimärguanded on iseloomulikud pigem noortele, sõpradele ja pereliikmetele ning esinevad ennekõike sagedaste kontaktide puhul ja infovestlustes. Pikemaid märguandeid kasutavad pigem vanemad inimesed,

harvemini kohtuvad sugulased, eeskätt suhtehoidmisvestlustes. Eri tegurid kombineeruvad omavahel: näiteks on teismelised omavahel sõbrad, kes kohtuvad sageli ja suhtlevad peamiselt info vahetamiseks; vanemad ja eakad suhtlevad eeskätt sugulastega ning vestluse eesmärk on suhte hoidmine jne.

Lühimärguandena kasutatava sõna valikul mängib kõige suuremat rolli vanus. *Okei* on iseloomulik eelkõige lastele ja teismelistele, vanematel inimestel see peaaegu puudub, neil domineerib *hea küll*. *Selge* on omane eelkõige infovestlustele.

7. Hüvastijätud

Hüvastijättude puhul on tegu vormelitega. Need jagunevad kahte rühma: osa on neutraalsed, osa argised (neid ei kasutata institutsionaalses suhtluses). Neutraalsesse rühma kuuluvad *head aega*, *head/hüva õhtut*, *nägemist/nägemiseni*, *kohtumiseni*, *homseni*, *kuulmiseni*, *õhtuni*. Argised on *adaa/aidaa/adah/aidah/tadaa/taidaa*, *tšau*, *tšauka/tšauki*, *hüva*, *nägudeni*, *pakaa*. *Tšau* erineb teistest, kuna on kasutusel ka tervitusena. Fulvio Meguschari (2004) hinnangul on *ciao* eesti keelde tulnud ajavahemikul 1950–1970 Itaalia filmide või laulude kaudu. Sõna pragmaatiline tähendus eesti keeles ei erine oluliselt algupärandi omast, sest ka itaalia sõnaraamatud esitavad *ciao* põhiliselt hüvastijätusõnana, kuigi itaalia keeles kasutatakse seda ka tervitusena.

Samamoodi nagu lõpumärguannete puhul, eelneb või järgneb ka hüvastijätule sageli partikkel. Kõige sagedasem on *no* (87 korda), kasutatud on ka partikleid *noh* (31 korda), *siis/sis* (23 korda), *kule* (1 kord). *No* eelneb tavaliselt sõnale *tšau* (esiliikmele) ja on sellega kokku hääldatud, moodustades intonatsioonilise terviku (*no=tšau*). Järelliikmele enamasti partiklit ei eelne (*no=tšau – tšau*). Partiklid kaasnevad eelkõige argiste hüvastijättudega, neutraalsete puhul kasutatakse neid harva. Kõik kümme vormelit *head aega* olid ilma partiklita, *nägemist/nägemiseni* 4/5 juhtudel ilma partiklita, vormeliga *head õhtut* kaasnes mõnikord partikkel *siis* + saatelause (*präegu ma soovin sulle sis ead õhtut*; üva *õhtut siis ütleme nii*). Üks partiklite funktsioon näib seega olevat sotsiaalse läheduse märkimine ja lõpetamise pehmendamine.

Hüvastijätud esinevad enamasti naabruspaaridena. Tüüpiliselt vastatakse sama sõnaga (116 näidet) või neutraalsuse-argisuse skaalal sama

tasandi sõnaga, nt *head aega* – *nägemist*; *adah* – *tšau* (24 näidet). Vähestel juhtudel on teine hüvastijätt esimesest argisem (*head aega* – *tšau*) või ametlikum (*adah* – *nägemist*), kummagi kohta on 7 näidet. Reageerida võidakse ka partikliga *mhmh*, *mh*, *jah*, *noo* (13 näidet²).

Vastuhüvastijätt puudub 27 näites. Reaktsiooni puudumise põhjusi pole sageli võimalik ei teksti ega taustainfo põhjal seletada. Osa näiteid selgitab asjaolu, et vestluse lõpus lepitakse kokku varsti uuesti kohtuda või helistada: kuna suhtlus jätkub peagi, ei jäeta vahepeal hüvasti. Maria Placencia (1997) on eksplitsiitsete hüvastijättude puudumist seletanud nende asemel kasutatavate väljendite (nt tänamine) polüfunktsionaalsusega.

8. Hüvastijättude keelelise vormistuse valiku seletused

Järgnevalt vaadeldakse, millega on seotud hüvastijätuvormeli valik.

Vanus

Tšau on omane eelkõige noorematele suhtlejatele (kuni 18-aastastel 86% hüvastijättudest). Vanemad inimesed kasutavad seda vähe ning eeskätt järelliikmena, vastuseks kaasvestleja *tšau*'le. *Hüva* tuleb enim esile keskealistel ja vanematel. Eakate puhul domineerib *nägemist*. *Pakaa*'d (4 näidet) kasutavad keskealised ja vanemad suhtlejad – tegu on jäänukiga nõukogude ajast, mida nooremad pole omandanud.

Sugu

Ainus erinevus on *adah*-sarja kasutamisel: naised 20 korda, mees 1 kord (+ üks kolmeaastane poiss). Tegu on lastekeele sõnadega, mis on kasutusel eeskätt pereringis. Ainuke mehe *adah* oli järelliikmeks tädi öeldud *adah*'ile.

Osalejate suhted

Nagu võiski eeldada, kasutavad lähedased rohkem argiseid hüvastijätuvorme kui tuttavad (kolleegid, ülikooli- ja huviringikaaslased, sõbra ema). Lähedastel on argiseid vorme 86%, tuttavatel 60%.

---

² Naabruspaari *hüva=jah* / *mhmh* kasutas üks suhtlejatepaar 7 vestluses, ülejäänud näited on eri osalejatelt.

Vestlustüüp

Info- ja suhtehoidmisvestlustes erineb eelkõige sõna *tšau* kasutus, mis moodustab infovestlustes 75%, suhtehoidmisvestlustes 51% hüvasti-jättudest. Üks niisuguse kasutuse seletus võib olla seos osalejate vanusega: vanemad inimesed, kes *tšau*'d vähem kasutavad, vestlevad eelkõige suhte hoidmise eesmärgil.

9. Argiste ja institutsionaalsete telefonivestluste lõpetamise võrdlus

Võrdluse aluseks on institutsionaalsete telefonikõnede lõpetussegmenti kaht esimest vooru käsitlev artikkel (Rääbis 2002). Selle uurimuse materjaliks oli 85 telefonikõnet: 48 korral helistati infotelefonile, 37 korral minigisse ettevõttesse või ametiasutusse (nt bussijaam, reisibüroo, ehitusfirma, polikliinik, kauplus, autoremonditöökoda, sotsiaalabi osakond). Analüüsi helistaja algatatud lõpetamisi, mida oli kokku 84.

Kõige sagedasem lühimärguanne oli analüüsitud institutsionaalsetes kõnedes sõna *selge* (35 korda), *hästi* esines kolmel korral ja *kena* kahel korral. Siin saab paralleeli tõmmata argiste infovestlustega, kus *selge* markeerib samuti info vastuvõtmist või kokkuleppele jõudmist. Suhtehoidmisvestlustes *selge* sama hästi kui puudub.

Teine lõpualgatus vahend institutsionaalses suhtluses on tänamine, mis sisaldus enamikus lõpetussegmenti alustavates voorudes, aga võib paikneda ka hilisemas voorus. Vastajat ei tänatud ainult ühes dialoogis, kuid tänamist asendas sel juhul soovivormel. Tänatakse ka siis, kui soovitud infot ei saadud. Argisuhtlusega võrreldes saab jällegi paralleeli tõmmata infovestlustega, kus info eest tänatakse, aga seda tehakse tunduvalt harvem kui institutsionaalses suhtluses. Suhtehoidmisvestlustes võidakse tänada helistamise eest.

Eksplitsiitseid lõpumärguandeid (*no aitab; aitab ka vist*) leidis kahes institutsionaalses dialoogis, kui helistaja ei soovinud rohkem infot.

Mitmeosalisi lõpumärguandevoores oli institutsionaalsetes telefonikõnedes veidi enam kui argistes. Samamoodi liigutakse nõrgemalt vahendilt tugevama poole (*selge aitäh nägemist.*).

Hüvastijätte oli institutsionaalsetes dialoogides märksa vähem kui argivestlustes (vastavalt 37% ja 87% vestlustes) ning need tulid esile eelkõige ettevõtetesse ja asutustesse (mitte infotelefonile) helistamisel.

Infotelefoni kõnede lõpetussegment koosnes üldjuhul vaid kahest voorust: tänamine ja reaktsioon sellele.

Seega on näha, et argiste ja institutsionaalsete telefonikõnede lõpetamine erineb suurel määral nii lõpetussegmendi pikkuse, lõpumärguande tüübi kui sõnavaliku poolest. Esile tulevad mõned sarnasused argiste infovestlustega: lõpumärguanne *selge* ning info eest tänamine.

10. Kokkuvõte

Eesti argitelefoni vestluste lõpetussegment koosneb kolmest osast: lõpumärguanne ja reaktsioon sellele, vaheosa ning hüvastijätud. Käesolev artikkel keskendus lõpumärguannete ja hüvastijätude keelelisele vormistusele.

Telefonivestluste uurijad on toonud välja rea lõpetussegmendi ülesehitusega seotud kontekstuaalseid tegureid: vestlustüüp, osalejate vanus ja sugu, nende omavahelised suhted ja sotsiaalne distants, kontaktide sagedus, suhtluse argisus või institutsionaalsus. Hüpoteesiks oli, et need tegurid mängivad rolli ka eesti telefonivestluste lõpetamisel kasutatavate keeleliste vahendite valikul.

Esiteks vaadeldi seda, missuguseid keelelisi vahendeid lõpetamissoovi väljendamiseks kasutatakse. Lõpumärguandeid on kaht tüüpi: implitsiitsed ja eksplitsiitsed. Keeleliselt vormistuselt jagunevad lõpumärguanded kahte rühma: osa on vormelid, osa mitte. Erinevaid vormeleid on suhteliselt vähe (nt *aitäh, varsti näeme, ole sis tubli, ela hästi, tervita teisi ka*). Enamik pikemaid lõpumärguandeid on konkreetset vestluskaaslast ja olukorda arvestades moodustatud laused, mille keelelise vormistuse kohta on raske üldistusi teha. Seetõttu käsitleti artiklis ainult lühikese või pikema märguande ning lühimärguandena kasutatava sõna valikuga seotud tegureid.

Lapsed ja teismelised kasutavad enamjaolt lühimärguandeid (nendest omakorda domineerib *okei*), vanemad ja eakad peaaegu ainult pikemaid märguandeid. Üle 50-aastastel esineb *okei* ainult üks kord. Täiskasvanutel on sagedasemad lõpumärguanded *hea küll, selge, olgu*.

Kui ühes voorus esitatakse järjest mitu komponenti, lõpetavad lapsed ja teismelised voo enamasti hüvastijätuga (*okei tšau*), vanemad mingi infot vahetava või suhet alalhoidva tegevusega (*hea* = 'küll. *eks me siis arutame* 'asja = vel.). Sama tendents ilmneb meeste ja naiste vestluste võrdluses: naised kasutavad pikemaid ja mitmeosalisi lõpumärguandeid veidi enam kui mehed; meestel lõpeb mitmeosalistest lõpumärguannetest

hüvastijätuga üle poole, naistel umbes veerand. Konkreetse sõna valikul meeste ja naiste vahel olulist erinevust ei ole.

Rolli mängivad ka osalejate suhted ja kontaktide sagedus. Koos elavad või (peaaegu) iga päev kohtuvad pereliikmed ja sõbrad kasutavad peamiselt lühimärguandeid, eraldi elavad pereliikmed ja kaugemad sugulased pigem pikemaid lõpumärguandeid.

Infovestlustes kasutatakse lõpetamise algatamiseks enam lühimärguandeid ja kokkuleppe kordamist, sutehoidmisvestlustes muid pikemaid lõpumärguandeid. Lühimärguannetest on infovestlustes esikohal *okei*, sutehoidmisvestlustes *hea küll*. *Selge* on iseloomulik eelkõige infovestlustele.

Erinevalt lõpumärguannetest on hüvastijättude puhul tegu vormelitega, mis jagunevad kaheks: neutraalsed (*head aega*, *nägemist*, *kohtumiseni*) ja argised (*adah*, *tšau*, *nägudeni*, *pakaa*). Ka hüvastijätusõna valikul mängib rolli osaleja vanus: lapsed ja teismelised kasutavad peaaegu ainult *tšau*'d, mille osatähtsus vanematel inimestel on väiksem (üle 65-aastastel vaid üks näide). Eakatel prevaleerib *nägemist* ka lähedastega suheldes. *Tšau* domineerib infovestlustes (75% hüvastijättudest), sutehoidmisvestlustes on *tšau* hüvastijätusõnaks pooltes näidetes. Sooline erinevus ilmneb *adah*-sarja kasutusel: ainus mehe *adah* oli järelliikmeks naise *adah*'ile.

Kuidas eri vahendid ja tegurid omavahel kombineeruvad? Esiteks võib välja tuua komplekti *okei* + *tšau*, mis on omane eelkõige noortele, sõpradele, sagedaste kontaktide puhul ning infovestlustele. Vanematel suhtlejalatel niisugune kombinatsioon sama hästi kui puudub: eelistatakse pikemaid lõpumärguandeid ning neutraalsemaid hüvastijätusõnu.

Teiseks saab esile tuua eri tegurite kombinatsioonid, mis töötavad koos ja ühes suunas. Meeste omavaheliste vestluste eesmärk on peaaegu ainult info vahetamine. Naised peavad nii info- kui ka sutehoidmisvestlusi, kusjuures viimaseid oli korpuses veidi enam.

Lapsed ja teismelised suhtlevad omavahel sageli, peamiselt info vahetamiseks, on sõbrad. Kõik need tegurid on seotud pigem lühimärguannete ja vestluse kiire lõpetamisega. Vanemad inimesed seevastu suhtlevad peamiselt sugulastega, kontaktid on harvemad, helistamise eesmärk on eelkõige suhte hoidmine. Lõpetamise algatamiseks kasutatakse sel juhul pikemaid märguandeid, lõpetussegment katkestatakse sageli ja pöördutakse teema juurde tagasi – kogu lõpetusprotsess on pikem.

Artiklis keskenduti lõpumärguande- ja hüvastijätusekventsidele. Edasi tuleks täpsema vaatluse alla võtta vaheosa tegevused ja nende keeleline

vormistus. Teiseks näitas esmane analüüs, et umbes kolmandik lõpu-
algatusi ei viinud vestluse lõpetamisele. Lõpetussegmendi katkestamise
põhjused ja viisid vajavad samuti analüüsimist.

Keeleühiskonnas ilmnevate suhtlusmodelite tuvastamine annab
väärtuslikku infot eesti keele kui võõrkeele õpetamisel, aidates arendada
keeleõppijate pragmaatilist pädevust.

Transkriptsioonimärgid ja lühendid

.	langev intonatsioon
,	poollangev intonatsioon
?	tõusev intonatsioon
(.)	mikropaus (0,2 sek või lühem)
(0.5)	pausi pikkus sekundites
`sõna	rõhutamine
[ ]	pealerääkimine
=	kahe iseseisva üksuse kokkuhääldamine
<>	aeglustatud lõik
><	kiirendatud lõik
\$ \$	naerev hää
:	hääliku venituse
-	sõna poolelijäämine
.hh	sissehingamine
hh	väljahingamine
mhemhe	naer
H	helistaja
V	vastaja

Kirjandus

- Brown, Penelope, Stephen Levinson 1987.** Politeness. Some Universals in
Language Usage. Cambridge: Cambridge University Press.
- Button, Graham 1987.** Moving out of closings. – Talk and Social Organization. Ed.
Graham Button, John R. E. Lee. Clevedon: Multilingual Matters, 101–151.
- Button, Graham 1991.** Conversation-in-a-series. – Talk and Social Structure.
Studies in Ethnomethodology and Conversation Analysis. Ed. Deirdre
Boden, Donald H. Zimmerman. Cambridge: Polity Press, 251–277.
- Coronel-Molina, Serafin M. 1998.** Openings and closings in telephone conversa-
tions between native Spanish speakers. – Working Papers in Educational
Linguistics 14 (1), 49–68.

- Drew, Paul, Kathy Chilton 2000.** Calling just to keep in touch. Regular and habitualised telephone calls as an environment for small talk. – Small Talk. Ed. Joustine Coupland. London: Longman, 137–162.
- Etchadieh, Elaheh 2011.** Closings of Persian telephone conversation: A CA perspective. <http://langfest.anu.edu.au/index.php/als/alaa-alanz/paper/view/3261> (22.04.2014).
- Hennoste, Tiit 2000a.** Suulise eesti keele uurimine: transkriptsioon, taust ja korpus. – Keel ja Kirjandus 2, 91–106.
- Hennoste, Tiit 2000b.** Sissejuhatus suulisesse eesti keelde IV. Suulise kõne erisõnavara 3. Partiklid. – Akadeemia 8, 1773–1806.
- Hennoste, Tiit 2000c.** Sissejuhatus suulisesse eesti keelde VI. Lausung suulises kõnes 1. – Akadeemia 10, 2223–2254.
- Hennoste, Tiit 2001.** Sissejuhatus suulisesse eesti keelde IX. Lausung suulises kõnes 4. – Akadeemia 1, 179–206.
- Hennoste, Tiit, Andriela Rääbis 2004.** Dialoogiaktid eesti infodialoogides: tüpoloogia ja analüüs. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Kamimoto, Emiko 2010.** You can't just hang up – Differences in Japanese family phone conversations. – Society for Gender Studies in Japanese annual convention 2010. http://www.gender.jp/journal/no11/12_kamimoto.html (22.04.2014).
- Keevallik, Leelo 2000.** Keelendid *et* ja *nii et* vestluses. – Keel ja Kirjandus 5, 344–358.
- Keevallik, Leelo 2003.** From Interaction to Grammar. Estonian Finite Verb Forms in Conversation. (=Acta Universitatis Upsaliensis. Studia Uralica Upsaliensia 34.) Uppsala.
- Keevallik, Leelo 2005.** Suhtluskeele uurimine partiklistunud verbivormide näitel. – Keel ja Kirjandus 7, 535–548; 8, 630–642.
- Kurhila, Salla 1996.** Puhelinkeskustelujen aloituksista ja lopetuksista. – Kakkoskieli 1. Toim. Salla Kurhila. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos, 127–152.
- Liddicoat, Anthony J. 2007.** An Introduction to Conversation Analysis. New York: Continuum.
- Meguschar, Fulvio 2004.** Mõningaid tähelepanekuid sõnast *tšau*. – Keel ja Kirjandus 3, 213–215.
- Pavlidou, Theodossia-Soula 1998.** Greek and German telephone closings. Patterns of confirmation and agreement. – Pragmatics 8, 79–94.
- Placencia, Maria Elena 1997.** Opening up closings – the Ecuadorian way. – Text 17 (1), 53–81. <http://dx.doi.org/10.1515/text.1.1997.17.1.53>.
- Rääbis, Andriela 2002.** Ametlike telefonikõnede lõpetamine: kuidas helistaja lõpetamise algatab. – Emakeele Seltsi aastaraamat 47 (2001). Tallinn, 107–125.

- Rääbis, Andriela 2009.** Eesti telefonivestluste sissejuhatus: struktuur ja suhtlusfunktsioonid. (= Dissertationes linguisticae Universitatis Tartuensis 13.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Schegloff, Emanuel A., Harvey Sacks 1973.** Opening up closings. – *Semiotica* 8, 289–327. <http://dx.doi.org/10.1515/semi.1973.8.4.289>.
- Sun, Hao 2005.** Collaborative strategies in Chinese telephone conversation closings: balancing procedural needs and interpersonal meaning making. – *Pragmatics* 15 (1), 109–128.
- Takami, Tomoko 2002.** A study on closing sections of Japanese telephone conversations. – *Working Papers in Educational Linguistics* 18 (1), 67–85.

Andriela Rääbis
eesti ja üldkeeleteaduse instituut
Tartu Ülikool
Jakobi 2
51014 Tartu
andriela.raabis@ut.ee

The linguistic means used in Estonian telephone conversation closings

Andriela Rääbis

The article studies closing sections in Estonian everyday telephone conversations. The research questions are as follows: What are the structural patterns of closing? What particular linguistic means are used in pre-closing and leave-taking sequences? Which factors can motivate the use of different social actions and linguistic forms?

The data for the study come from the Corpus of Spoken Estonian of the University of Tartu. A total of 209 everyday telephone calls were analysed.

The closing section consists of three parts:

- the pre-closing sequence,
- affiliation sequences (e.g. greetings to the family, promises to talk again, expressions of pleasure of the encounter etc.),
- the leave-taking sequence.

Pre-closings are linguistic expressions that indicate one's intention to terminate a conversation. They can be implicit or explicit. Implicit pre-closings involve minimal variants (*okay, alright*), arrangements, sum-ups, well-wishes, regards to other family members and expressions of appreciation. The other categories of expressions make explicit one's intention to end the call: "nothing else"-type utterances, mentioning external factors such as the reason for having to hang up the phone, references to the interlocutor's interests (*I'll let you go*) etc. Pre-closings are formed as either formulas (e.g. *okay, thank you, see you soon, give my love to...*) or longer sentences. Minimal tokens are preferred by children and teenagers (*okay* dominates), family members, and friends; they are typically used in information-seeking dialogues. Longer variants of pre-closings are characteristic of older participants, separately living family members and collateral relatives, and are generally used in 'keeping-in-touch' conversations.

Leave-takings are neutral or familiar formulas. Among younger people the dominant expression is *ciao*, which is hardly used at all by seniors, who appear to use more formal forms even with close friends and relatives.

Future studies could analyse which sequence types and linguistic means are used in affiliation sequences of closing sections.

Keywords: spoken Estonian, telephone conversation, closing section, pre-closing, leave-taking

VEEL ÜHEST KANNIKESE SINISEST

MEELI SEDRIK

Annotatsioon. Lääne-Eestis on eeskätt sinise ja lilla värvitooni ühe murdenimetusena kirja pandud tüvi *panksee* ~ *pankse(-)* ~ *panksi(-)* ~ *pank-* ~ *ponks(i)-*. Sellist värvitooni saadi kodus lõnga, riidet vm poevärviga värvides. Tüvi on eesti murretesse laenatud. Võimaliku laenuallika leiab saksa ja rootsi keelest, saksa *Pensee*, rootsi *pensé* 'aedkannike, võõrasema', mõlemas keeles saab sama sõnaga nimetada ka lille õite iseloomulikku värvi. Tõenäolisem laenuallikas on saksa keel, eesti murretes on teisi saksa laenudest värvisõnu.

Võtmesõnad: eesti murded, keelekontaktid, leksikoloogia, etümoloogia, laensõnad

1. Sissejuhatuseks

Lääne-Eestist on ühe sinise ja lilla värvitooni nimetusena eesti murrete üldsõnavara kartoteegis kirja pandud *pankse(e)* ja *panksi* ning *pankse-*, *panksi-* ja *panksinine* (Eesti Keele Instituudi eesti murrete ja sugulaskeelte arhiiv, EMSUKA). Hiiumaalt leiab nende kõrvale esisilbi *o*-ga *ponks(i)-sinine* ja lisaks veel variandid *punksisinine* ja *prõnkssinine*. Teateid on saarte murdest Hiiumaalt kõikidest kihelkondadest ja Muhust ning läänemurde alalt Lääne-Nigula, Vigala, Kirbla, Karuse, Hanila, Varbla, Mikhli, Tõstamaa ja Pärnu-Jaagupi kihelkonnast, lisaks ka läänemurde naabrusest Risti kihelkonnast. Järgmisena esitan variantide ja kasutuse kohta näiteid eesti murrete üldsõnavara kartoteegist (lihtsamas, eesti murrete sõnaraamatus kasutatud transkriptsioonis, vt EMS I: 29–32). Ühest kihelkonnast pärit näited on kogutud eri keelejuhtidelt.

Muh *panksee sinine* 'teat. tumesinine värv'. *panksee sinine värm oo*
'sõuke tume põle' 'sõuke ere sinine mitte

Emm *ponks sinine* 'lillakas sinine'. *Ponks sinisel kut oleks* 'kulda seas
olad

Emm *ponksi sinine on sinililla*

Emm *panksi sinine* = *prönks sinine* (teat. tumesinine poevärv)

Käi *Poest osteti veel kahesugust sinist* [värvi]: *tumedamat punksisinist ja heledamat leinpuusinist*

Käi *ponksi sinine* 'teat. poest toodav sinine värv'. *ponksi sinine* 'toodi 'poodist. äi nüit pole seda änam

Käi *Ponkssinine* 'lilla' ja *neiblasinine* 'helesinine', *olid ostetud värvist*

Käi *ponkssinine* 'lilla' [küütkuue värv]

Rei *ponks sinine* 'lillakassinine'

Phl *ponksisinine* 'teat. sinine värv'. *ponksi sinine pole ta hele, pole ta tume kaa*

LNg *panksinine*

Vig *'panksi sinine* 'ilus tumesinine' (poevärv)

Vig *panksisinine* ~ *panksi* 'ultramariin'. üksvahe oli *'panksisinist*, värmiti sukki ja *'lõnga. panksi* oli 'veltse värm. *panksi sinine* - vašk 'katla sees värmitti, 'lahtiselt müüasse sedä, tärä ja 'vääkse natukse kaupa, loe 'viisi, kuda 'keegi tahtis võtta. *panksi* ja *lellaga* sai lenast 'värmi - aga läks peält ää, ei seisnd. mool oo neid vanaaeksid 'kot'ta koa sii, saa arugi, kas oo värmitud või põlegi. *panksi* oo 'veltse värm, 'soola pandi sesse, sis seesäb änam peäl, ei leekidä ää

Kir *pankse. kui sa 'tahtsid 'mitmed 'värvi* [lõnga] *siis sëo siit linadega .. 'kiinni. siis see tups värvi isi 'värvi, kas kollast või rohelest. ja siis see teene tups sëo siit vahelt 'jälle 'kiinni, see tee siis niukses pankses. (kuidas?) pankse, pankse*

Kse *'panksi sinine* 'mingi poe värv'. *'panksi sinine* oo üks teras värm. arjuskid ja venelased tõid

Kse *'panksisinine* oo lillakas; *'panksisinine* oo tume sinine 'riide värm

Han *panksee* 'lilla värvus'. *panksee* põhaga seelikud olid vanaste 'kangeste 'moodis

Han *panksee* 'lillakassinine värvus' van. *'panksee* 'värvi osteti puest

Han *panksisinine* 'värv, lillakas sinine?'

Var *panksinine* oo isemoodi sinine, lillakas sinine

Mih *'panksesinine* 'lilla'

Tõs *'panksi värm* oo sinikas lilla; *'panksi värmiga* värviti 'lõngu ja 'körtä; *'panksi sinist osteti linnast puest hrl*

Tõs `panksi sinine taevas; `panksisinine läheb õege ruttu ää; `panksi-sinine oo erk hrl

Tõs *panksinine* 'tume lillakassinine'. *kiudu* `kõrtide `aegas olid poevärvid. *üiks* `üiti *panksinine*. *see oli naa lillakas sinine, tume oli*

Tõs *panksinine* 'lillakassinine'. *panksinine* - tä oli, kui sa ete vähä panid, siis tuli roosa, ele roosa. aga kui `rohkem panid, siis tuli tumedam sinine, aga roosa käib `ikke üle

Tõs *panksinine* 'lillakassinine'. *panksinist sai poest. olid lillakad sinised tükid, neid keedeti ja värviti, kui taheti teha vahel `kanga lõimi ja*

PJg *panksinine* ... rukkilille sinine 'mingi poevärv'

Ris `panksee 'teat. endine sinine värv'

Ris `pankse sinine, täis elgass, ilus sinine

Eraldi on kartoteegis paigutatud Kihelkonnalt pärit teade, mis on märgitud kui murrete sõnaraamatu käsikirjast välja jäetud sedel.

Khk *ponks* g. *ponksi* 'poe-värv, mis olnuvat plekk-karpides müügil'

ponks = *lekk-kaŗp*, *ponksi kaŗp* ('kompvekikarp') *värv sihes, sē o ponksi värv*

Nimetus on kirja pandud ka Andrus Saareste mõistelises sõnaraamatus: *panksesinine* 'violetne' (Mihkli) peatükis „Lilla” ja *ponksisinine* '?’ (Põhja-Pärnumaa) peatükis „Sinine” (EKMS 2: 584, 3: 847).

Murdenäidete valikust on näha, et seletusena on pakutud sinise toone (tumesinist, lillakassinist, ultramariini), lillat ja ka roosat. Vilja Oja (1997: 14) on varem kokku võtnud, et selle tüvega väljendatud sinist on kirjeldatud roosast tumesiniseni, olenevalt värvaine kontsentratsioonist saadakse mitmesuguseid toone, mis võivad kanda sama nimetust. Sinise värvi nimetust kasutatakse lilla kohta eesti keeles ja ka teistes lääneme-resoome keeltes (Oja 2011a: 156).

Kõnealune värvinimetus on seni veel konkreetse etümoloogiata. Vilja Oja (1997: 14) on märkinud, et spetsiifilist värvitooni kirjeldavad nime-tused lähtuvad substantiivist, mis viitab värvainele või selle päritolule, selle seisukoha näitena on *madarase*, *hiina sinise*, *purpuri*, *košenill*- ehk *koosenipunase*, *potisinise* ja *-rohelise* ning *liinaka* kõrval esitatud ka *panksee* 'tumesinine' (konkreetset allikat ei ole nimetatud). Kümme-kond aastat hiljem on V. Oja (2007: 205) kirjutanud värvinimetuste variantide

kohta, et aja möödudes võib sõna päritolu kasutajate jaoks hämarduda ja primaarseks saab omadussõnaline (värvuse) tähendus. Selle näitena on esitatud *pronksi-* ~ *ponksi-* ~ *panksinine*, mille juures seletusvõimalus-tena nimetatud sõnad *pronks* '(metall)', *ponks* 'kompvek' ja *pank* 'tükk, kamakas'. Sinise ja punase segatooni jaoks on V. Oja andmetel (2011: 167) eesti ja soome murretes laennimetused, aga kasutatakse ka sinise ja punase nimetusi ning liitsõnu.

Ants Viires märgib eestlaste värvimaailma analüüsides, et sinise varjundite eristamiseks polnud meie esivanematel kaua vajadust, neid tähistatakse seniajani peamiselt liitsõnadega ning alles XIX–XX sajandil saadi eesti keelde saksa keele eeskujul *lilla* ja *violett*. Sinise saamiseks ei andnud kohalikud taimed püsivaid värvusi, hiliste värvinimetuste kasutusele võtmise aluseks oli odavate vabrikuvärvide laialdane levimine rahva hulgas. (Viires 1983: 298–299)

Murdenäidetest tuleb välja, et kõnealuse tüvega (*panksee*, *pankse(-)*, *panksi(-)*, *pank-*, *ponks(i)-*) nimetatud sinist või lillat tooni saadi (poest) ostetud värviga, st ajal, mil olid levima hakanud vabrikuvärvid. Uuemale laenule viitab ka ühe variandi, *panksee* rõhuline teine silp. Võimaliku laenuallika võib leida rootsi ja saksa keelest.

2. Rootsi keeles

Rootsi keeles on sõna *pensé* [paŋse:], mis on Rootsi Akadeemia sõnaraamatu (SAOB) järgi kirja pandud ka kujul *pangse*. Sõnal on kaks tähendust: 1) 'tanke .. [mõte]', 2) 'växten *Viola tricolor* Lin., styvmorsviol; numera nästan bl. dels om (blomma av) den odlade, storblommiga, gm korsning av flera arter av släktet *Viola* Lin. uppkomna trädgårdsviolen *Viola wittrockiana* Gams (*Viola tricolor* Lin. f. *maxima* Hort.), dels ../ om (blomma av) den odlade, ur hybrider till *Viola cornuta* Lin. uppkomna, i olika former uppträdande, fleråriga växten *Viola Williamsii* Wittr. [aedkannike, vöðras-ema; praegu peaaegu ainult suureõeline kultuurtaim, perekonna *Viola* Lin. liikide ristamise teel saadud aedkannike *Viola wittrockiana* Gams ja kultuurtaime *Viola cornuta* Lin. hübriididest saadud mitmeaastane *Viola Williamsii* Wittr.]'. Teise tähenduse all on nimetatud, et sõna kasutatakse ka värvuse iseloomustamiseks: „om den i rödbrunt (l. blått) skiftande violetta färg som är utmärkande för många penséer” [punakaspruuni (v sinise) vahelduva violetse värvuse kohta, mis on iseloomulik paljudele

aedkannikestele, võõrasemadele]. Samas sõnaartiklis on nimetatud nt liitsõnad *pensébrun* [aedkannikese-, võõrasemapruun], *penséfärgad* [aedkannikese, võõrasema värvi] ja *pensésammet* [aedkannikese, võõrasema värvi samet]. „Nationalencyklopedins ordbok” (NEOB: 569) annab lille tähenduse esmaesinemuseks 1802. aasta.

SAOB-s ja Elof Hellquisti (1922: 570) rootsi keele etümoloogilises sõnaraamatus on sõna märgitud prantsuse laenuks (< pr *pensée*). Rootsi (ja ka prantsuse) keele tähendused on omavahel seotud, kannike on rootsi keele etümoloogilise sõnaraamatu järgi meenutuseks antud lill (Hellquist 1922: 570). Prantsuse Akadeemia sõnaraamatus (DAF: 389) on aedkannikest, võõrasema tähistava märksõna *pensée* all esitatud väljend *couleur de pensée, couleur pensée* 'certain violet brun, tel que celui der fleurs de pensée [teatav pruunikaslilla, mis on iseloomulik aedkannikese, võõrasema õitele]'. Prantsuse keeles on kasutatud ka väljendit *bleu de pensée* 'bleu violet, bleu pourpre [lillakassinine, purpursinine]' (Jones 2013: 2038).

Sõna *pensé* on taime tähenduses antud ka uuemates rootsi keele sõnaraamatutes, nt Rootsi Akadeemia sõnastikus (SAOL: 679) tähendusega 'växt [taim]' ning Norstedtsi kirjastuse 1996. aastal välja antud suures rootsi keele sõnaraamatus (SSOB: 901) seletusega 'en odlad växt av violsläktet [kultuurtaim kannikese perekonnast]'. Rootsi-eesti sõnaraamatus (RES: 761) on esitatud *pensé* 'aedkannike, võõrasema' märgendiga „kõnekeelne”. Eraldi värvuse tähendust ei ole nimetatud sõnaraamatutes antud.

Rootsi keeles ei näi sõna värvuse tähenduses olevat väga levinud. Uusi värvisõnu XIX–XX sajandi rootsi keeles on uuritud Rootsi Akadeemia sõnaraamatu (SAOB) ja „Nationalencyklopedins ordbok'i” (NEOB) põhjal (Lange 2002), ainestiku põhiosa moodustavad sellised liitsõnalised nimetused, milles on ühe osisena põhivärvinimetused. Sellest materjalikogust tuleb välja ka SAOB-s olev *pensébrun* ['aedkannikese-, võõrasemapruun'] (Lange 2002: 22, 43). Interneti abiga leidsin ühe ilukirjandusnäite, kus on looduskirjelduses moodustatud liitsõna sinisega (Angered Strandberg 1905: 24).

Då dagen lider blir det till detta djupt penséblå mot gammalt guld, bekant från gamla mästaress taflor.

[Päeva edenedes muutub see sügavaks kannikesesiniseks vanakuldsel taustal, tuntud vanade meistrite maalidelt.]

Margareta Westman (1995: 120–124) on analüüsinud rootsi värvinimetuste *lila*, *violett* ja *gredelint* tähendusnüansse ja kasutust, lähedase tähendusega sõna *pensé* ta oma kirjatöös ei nimeta. Sellegi põhjal võib arvata, et praeguses rootsi kirjakeeles sõna aktiivselt ei kasutata.

3. Saksa keeles

Teise võimaliku laenuallikana tuleb kõne alla saksa keel. Saksa keeles on kasutusel sama prantsuse keelest laenatud tüvi *Pensee*, *pensee*. Saksa värvinimetuste leksikoni järgi on prantsuse keeles selle sõnaga tähistatud värvitooni juba näiteks 1667. a ilmunud raamatus ja varsti pärast seda, aastast 1683 on teada prantsuse sõna kasutamine juba saksakeelses (tölke-) tekstis (Jones 2013: 2038).

Grimmide sõnaraamatust (DWB) sõna saksa vastet ei leia. Küll on sõna olemas Johann Georg Krünitzi (1773–1858) entsüklopeedias: *Pensée* 'das dreyfarbige Veilchen, *Viola tricolos* Linn. [kolmevärviline kannike]'. Sõna on olemas Duden'i sõnaraamatutes: kuueköitelises suures saksa keele sõnaraamatus (DGWB 5: 1968) *pensee* 'von dunklem Lila [tumedam lilla]', *Pensee* 'Bezeichnung für Gartenstiefmütterchen [aedkannike, võõrasema]', *penseefarbig* ['võõrasema värvi']; üheköitelises universaalsõnaraamatus (DUWB: 1133) *pensee* 'dunkelviolet [tumelilla]', *Pensee* 'Bezeichnung für Stiefmütterchen [aedkannike, võõrasema]' ja võõrsõnade sõnaraamatus (DFWB: 608) *pensee* 'dunkelviolet [tumelilla]', *Pensee* 'Bez. für: Stiefmütterchen [aedkannike, võõrasema]'. Saksa värvinimetuste leksikonis (Jones 2013: 2038) on antud omadussõna *pensée* 'violet' ja nimisõna *Pensée* 'violetter Ft. [violetne värvitoon]'. Saksa-eesti sõnaraamatusse (Kibbermann jt 2007) ei ole sõna võetud.

Nagu oli näha juba eesti murdematerjalis, on ka saksakeelsetes seletustes kirjeldatud värvitooni eri nüanssidega, sagedamini esineva lilla-violetse kõrval on nt Eva von Hollanderi (1990: 303) võõrsõnade raamatus seletuseks antud „rötlich braun, dunkellila [punakaspruun, tumelilla]”.

Saksa keele värvinimetuste leksikoni järgi (Jones 2013: 2038–2039) on saksa keeles kasutatud ka liitsõnu *penséelila*, *Penseeipurpur* ja *Penseeiviolet*.

Kõrvalepõikena võib nimetada, et inglise keeles on võõrasemaga võrreldud rohkemgi värve, lilla varjundeid tähistavate nimetuste *pansée* ~ *pansy*, *pansy-maroon*, *pansy purple*, *pansy violet* kõrval on lillele iseloomuliku rohelise ja kollase kohta nimetused *pansy green*, *pansy yellow* (DCN).

4. Häälikuline mугanemine

Kõige lähedasem laenuallikale on eesti murrete variant *pankse*. Eesti keelele omaselt on sõnarõhk mугanemisel liikunud esimesele silbile: *pankse(sinine)*, *panksi(sinine)*, *ponksisinine*. Saksa ja rootsi keeles on säilitatud prantsuse keele esimese silbi ortograafia, *-en-* (v.a üks kirjapanek SAOB-s, *pagse*, 1892. a), sellele on sõnaraamatutes lisatud hääldus: rootsi [paŋse:] (SAOL; NEOB: 569), saksa [pā'se:] (DGWB 5: 1968, DFWB: 608; DUWB: 1133) ja ka [pañβê] (Hollander 1990: 303). Eesti keeles on uuemates laensõnades *ns*-ühendisse lisatud klusiil, selliseid näiteid on leida Ferdinand Johann Wiedemanni sõnaraamatust (1973: 767): **pañsiõn (pañsjõn)* .. (*pañksiõn, pañksjõn, pañgsiõn, pañgsjõn*), **pañsionär (pañgsjonär)* [vrd **pensiõn* (Wiedemann 1973: 800)].

Kui läänemurdes, Muhus ja Risti kihelkonnas on laenamisel *a* säilinud, siis Hiiumaalt on kirjapanekud enamasti (ühe erandiga) *o*-ga. Paul Ariste (1939: 19) on oma doktoritöös nimetanud, et Hiiumaal võib labialiseeritud *a* olla isikuti kas peaaegu või täiesti *o*, labiaalsus on üldisem ja tugevam just vanemate kõnelejate puhul. Lisaks on Hiiu murretes sõnu, milles *a* ja *o* vahelduvad, näiteks *pastivahe* 'postivahe' ja *kajandus* ~ *kojandu* 'asterik aiast üleminekuks'; sellist segunemist on võimaldanud samuti labialiseeritud *ä* (Ariste 1939: 33).

Võib ainult oletada, kas ja kui palju on hääldust mõjutanud rahvaetümoloogia võimalus, mida saab aimata Kihelkonna teatest: ponks kui poevärv, mida müüdi plekk-karpides ehk ponksi-, kompvetikarpides. See on olnud arvatavasti üks viis muuta võõrast sõna enda jaoks arusaadavamaks.

Järgsilbis on *e* sageli asendunud *i*-ga (*panksi-*, *ponksi-*) või on *e/i* hoopiski kadunud (*ponks(sinine)*). Läänemurdes Lääne-Nigulas, Varblas, Tõstamaal ja Pärnu-Jaagupis on täiendsõna veelgi lühenenud ja alles on jäänud *pank(sinine)*. Hiiumaal kirja pandud variandid *punksisinine* ja *prõnkssinine* on tõenäoliselt juhuslikumad. Ka teistele laenatud värvinimetustele (nagu üldse laensõnadele) on murretes iseloomulik variantide rohkus, vrd oranž värvaine, nn *orlean* (vrd saksa *Orlean(s)*) ja mugandatud variandid `ordjan, `ordjon, `ordjom, ordijuan, ordijuuñ, ordejaan, ört, liitnimetustes ka `ordeni-, `ordani-, ordjani- jt (Oja 2001: 29; 2011b: 138) ning *neiblu-*, *neiblasinine*, *neibu*, *neinpuu*, *leinpuusinine* (vrd saksa *Neublau*) (Oja 2001: 29). Kindlasti on soodustanud variantide tekkimist värvisõnale liidetud täiendsõna ähmaseks jäänud tähendus.

5. Täendus

Värvitoonide nimetamine taimede ja taimeosade järgi on väga levinud (saksa keele näiteid vt nt Oksaar 1988: 15, rootsi keele näiteid Lange 2002: 22). Kannikese ja sinililla värvitooni kõrvutusega leiab eesti keeleski moodustusviisilt analoogilisi nimetusi: kirjakeeles *kannikesesinine*, eesti murretes *viuლისinine*, *viulde sinine* (Oja 2011b: 126, 134), vrd saksa *Viol(en)blau* 'kannikesesinine', *Viole* 'lõhnav kevadlill (*Viola martis*, *Viola odorata*)', *Violettblau* (DWB), rootsi *violblå* 'kannikesesinine', *viol* 'kannike' (SAOB: *blå*). Kirjakeelne *violett* on laenatud saksa keelest (< saksa *Violette* 'kannike', *violett* 'violetne, kannikesevärvi'; EEW XII: 3870; DWB).

Teateid *panksi*-, *ponksi*-tüve või selle variantide kohta kannikese ja võõrasema nimetusena eesti murretes ei ole. Saksa- ja rootsikeelse sõna tähendustes nimetatud liigi *Viola tricolor* L. kohta on Gustav Vilbaste (1993: 666–667) märkinud, et sellel on kõige rohkem naaberkeeltest tõlgitud nimetusi ja nende moonutusi. Nende hulgas ega ka mitte teiste kannikeseliikide nimetuste hulgas saksa *Pensee*-, rootsi *pensé*-tüve mugandusi ei ole. Küll on aga saksa sõnade *Stiefmütterchen* 'aedkannike, võõrasema', *Viole* ja *Veilchen* 'kannike' mugandusi ja tõlkeid (vt Vilbaste 1993: 666–667).

Eesti murrete üldsõnavarakartoteegis (EMSUKA) ei ole värvitooni iseloomustamisel kordagi kannikest nimetatud, ühes teates on värvitooni kirjeldatud kui rukkilillesinist. Nii võib arvata, et värvitooni tähenduses on sõna saadud eesti murretesse koos poevärviga. See poevärv oli tõenäoliselt saadaval juba XIX sajandil, kui valmistati ja kanti triibulisi rahvariideseelikuid.

1900. aastal ilmunud Kristiane Frisacki raamatus on antud õpetusi kodus värvimiseks, kasutades nii taimi kui ka poest ostetavaid aineid, lisatud on värvitabel; eestikeelses tõlkes on sinise värvitooni iseloomustamiseks kasutusel tavapäraselt liitsõnad ja sõnaühendid: *pottsinine*, *tumesinine*, *keskmine sinine*, *hele sinine*, *weekarwa sinikas*, *rohikas-sinine*, *sinikas-wiolet*, *tume rohikas-sinine*, *õige mustjas-sinine* (Frisack 1900a: 38–42). Peatükis „Wiolet värvid” on loetletud *tume-punakas wiolet*, *punakas-wiolet*, *punane wiolet*, *sinikas-wiolet*, *pruunikas hall-wiolet* (Frisack 1900a: 42–44). Moodustuselt analoogilised on nimetused ka sama raamatu saksakeelses tõlkes: *Pottisini*, *Dunkelblau*, *Mittelblau*, *Hellblau*, *Wasserblau*, *Grünblau*, *Blau mit Übergang in's Violette*, *Dunkles Grünblau*, *Tiefes*

Dunkelblau, Dunkle Mittelfarbe in Grünblau ning Dunkles Rotviolett, Rotviolett, Blauviolett, unbestimmtes Braun-Grauviolett (Frisack 1900b: 40–46). Võib arvata, et värvinimetused *panksi-* ~ *ponkssinine* jt jäid siiski teatud piirkonna rahvakeelde, nagu kinnitavad ka murdeandmed.

6. Kas rootsi või saksa laen?

Kas *panksee*, *pankse(sinine)*, *panksi(sinine)*, *pank-*, *ponks(i)sinine* on laenatud saksa või rootsi keelest? Häälikuliselt ja tähenduslikult sobivad laenuallikaks mõlemad keeled. Nii saksa kui ka rootsi keeles võib sõnaraamatute järgi kasutada taimenimetust värvuse tähenduses ilma värvisõna lisamata; eesti murretestki on üksikuid teateid, kus sõna *panksee* tähistab värvust ilma täpsustava värvisõnata.

Rootsi keeles on sõna taimenimetusena tänapäeval ilmselt tavalisem kui saksa keeles, kui arvestada, et see on võetud näiteks rootsi-eesti sõnaraamatusse (RES: 761). Tüve levik Lääne-Eestis on tüüpiline rootsi laenude leviala. Aga soome murretes, kus rootsi laene on ka värvinimetuste seas (nt (*p*)*ruuni*, *liusi*, *kretliini*, (*k*)*rööni*, vt Oja 2011a: 149, 154, 157, 165), ei ole rootsi *pensé*-tüvest saadud laenu nimetanud ei Vilja Oja (2011a) ega ka Mauno Koski (1983). Kui soome murretes ja kõnekeeles on lilla tähenduses tuntud rootsi laen *kretliini* koos oma variantidega (Oja 2011a: 157), siis selle võimaliku vaste kohta eesti murretes teateid ei ole.

Hiiumaal oli *ponks(i)sinine* kindel rahvariideseeeliku ehk küüdu triibu värvus; Erna Ariste (ERM EA 18: 26, 305) on 1933. aastal keelejuhilt üles kirjutanud järgmised näited.

Küit-kuuel, nom. küit-kuub, oli punane päävärv. Pääle selle olid: liinepunane, roheline, ponkssinine, neilbåsinine, kollane, ehtmust. Päävärv oli kalevipunane. Liinepunane on violett, ponkssinine – lilla ja neilbåsinine – helesinine. Viimase ja varema aja küitkuubede värvides oli ainult toonivahesid.

Ponkssinine 'lilla' ja neiblasinine 'helesinine' olid ostetud värvist.

Hiiumaal võiks oodata sõnavaras rootsi mõjusid, aga näites esinevad värvinimetused on eesti murretes mujalgi tuntud. Nii *neilbå-*, *neiblasinine* kui ka *liinepunane* on laenatud nimetused.

Neibla-, *neiblu-*, *neilbu-*, *neinpuu-*, *leinpuusinine* jt on saadud saksa keelest (< saksa *Neublaue*; Oja 2007: 205). Saksa värvinimetuste leksi-

kon annab saksa *Neublau* tähendusteks 'Sächsischblau [Saksi sinine]; Waschblau, blaugefärbte Stärke [pesusine, siniseks värvitud tärklis]; Berliner Blau-Sorte oder -Verschnitt [Berliini sinine või siniste segu]; Meldolas Blau [Meldola sinine]; Indigoblau(lack) [indigosinine (lakk)]' (Jones 2013: 1959). Saksi sinise tähenduses leidub samas allikas näide ka 1781. aastal ilmunud sõnaraamatust: „Blautinktur, (Färberey) eine blaue Farbe, womit man das sogenannte sächsische Blau oder Neublau färbet. Sie ist vor einigen Jahren vom Herrn Barth in Großenhayn in Sachsen erfunden worden [aus Vitriol, Kobalt u. Indigo] [Sinine tinktuur, sinine värv, millega värvitakse nn Saksi sinist ehk uussinist. Selle on leiutanud mõne aasta eest härra Barth Großenhaynist Saksimaal [vitriolist, koobaltist ja indigost]” (Jones 2013: 1959).

Sõnade *liina*, *liine* puhul on variante rohkesti (vt nt Oja 2011b: 134–135; EMS V: 196–197), on arvatud, et nende lähtekohaks võib olla värvaine nimetus *aniliin* (Oja 2011a: 159–160; 2011b: 135) või vene *малина* 'vaarikas' (Must 2000: 191), on võimalik ka nimetatud kahe allika segunemine (Oja 2011b: 135). *Aniliin* kui üks oluline poevärvi koostisosa on nii saksa kui ka rootsi keeles värvinimetuste täiendosa: nt saksa *Anilinfarben* ['aniliinvärvid'] (DGWB 1: 141), *Anilinrot* ['aniliinpunane'] (BW: 232), rootsi *anilinblå*, *-brun*, *-grå*, *-gul*, *-röd*, *-svart* jt ['aniliinsinine, -pruun, -hall, -kollane, -punane, -must'] (SAOB).

Oranži värvaine järgi, mis on saksa keeles *Orlean(s)*, on saadud eesti murrete variandid *`ordjan*, *`ordjon*, *`ordjom*, *ordijuan*, *órt*, liitnimetused *`ordeni(kollane)* jt (Oja 2011b: 138). Saksa keeles on *Orlean (Orleans)* 'gelbes, aus der Umhüllung der Samenkörner des Rukubaumes (*Bixa orellana*) gewonnenes Fm. (enthält Bixin u. Orellin) [värvibiksa (*Bixa orellana*) puu seemnekestadest valmistatud kollane värvaine (sisaldab biksiini ja orelliini)]' (Jones 2013: 2009).

Selliste murretes tuntud värvinimetuste hulgas leiab saksa päritolu laene kindlasti veelgi.

Kas laenuandjakeel võib olla rootsi või saksa keel, peab otsustama tõenäoliselt keeleväliste tegurite järgi, selle järgi, kas poevärvid jõudsid Eestisse peamiselt Saksamaalt või Rootsist. Võib arvata, et kaubandus-sidemed Saksamaaga olid selles valdkonnas tihedamad, sellele viitavad ka teised saksa päritolu värvinimetused, nt nimetatud *neiblasinine* ning *ordenikollane* koos variantidega.

7. Kokkuvõtteks

Värvinimetus *panksee* ~ *pankse(sinine)* ~ *panksi(sinine)* ~ *panksinine* ~ *ponks(i)sinine* on tuntud Lääne-Eestis saarte ja läänemurdes, lisaks Risti kihelkonnas, ning tähistab eeskätt mitmesuguseid sinise ja lilla toone. *Panksee*, *pankse(-)*, *panksi(-)*, *pank-*, *ponks(i)-* on eesti murretes uuem laen. Laenuallikaks sobib saksa *Pensee* või rootsi *pensé* 'aedkannike, võõrasema', sama sõnaga tähistatakse mõlemas keeles ka lille õite iseloomulikku (lillat) värvust. Nimetus on laenatud tõenäoliselt koos poest ostetud värviga, sest taimenimetusena kasutamise kohta eesti murretes teateid ei ole. Tõenäolisem on laenamine saksa keelest, seda võib eelistada seepärast, et saksa keelest on laenatud teisigi uuemaid värvinimetus.

Nii on *panksee* ~ *pankse(sinine)* ~ *panksi(sinine)* ~ *panksinine* ~ *ponks(i)sinine* eesti murretes veel üks kannikese õite järgi antud värvinimetus.

Kirjandus

Angered Strandberg, Hilma 1905. Under söderns sol. Stockholm: Wahlström & Widstrands Förlag. <http://runeberg.org/ashsoderns/> (04.01.2014).

Ariste, Paul 1939. Hiiu murrete häälikud. (= Acta et Commentationes Universitatis Tartuensis B XLVII, 1. 1940.) Tartu.

BW = Brockhaus-Wahrig Deutsches Wörterbuch in sechs Bänden. I (A–Bt), 1980. Hrsg. von Gerhard Wahrig, Hildegard Krämer, Harald Zimmermann. Wiesbaden: F. A. Brockhaus, Stuttgart: Deutsche Verlags-Anstalt.

DAF = Dictionnaire de l'Académie française. II (I–Z), 1879. Septième édition. Paris: Firmin-Didot.

DCN = ISCC-NBS Dictionary of Colo(u)r Names. 1955. <http://tx4.us/nbs/nbs-p.htm> (02.01.2014).

DFWB = Duden: Fremdwörterbuch. 1997. Hrsg. und bearb. vom Wissenschaftlichen Rat der Dudenredaktion. 6., auf der Grundlage der amtlichen Neuregelung der deutschen Rechtschreibung überarbeitete und erweiterte Auflage. Mannheim–Leipzig–Wien–Zürich: Dudenverlag.

DGWB 1 = Duden: Das große Wörterbuch der deutschen Sprache in sechs Bänden. 1 (A–Ci), 1977. Hrsg. und bearb. vom Wissenschaftlichen Rat und den Mitarbeitern der Dudenredaktion unter Leitung von Günther Drosdowski. Mannheim–Wien–Zürich: Bibliographisches Institut.

DGWB 5 = Duden: Das große Wörterbuch der deutschen Sprache in sechs Bänden. 5 (O–So), 1980. Hrsg. und bearb. vom Wissenschaftlichen Rat

- und den Mitarbeitern der Dudenredaktion unter Leitung von Günther Drosdowski. Mannheim–Wien–Zürich: Bibliographisches Institut.
- DUWB** = Duden: Deutsches Universalwörterbuch. 1996. Bearb. von Günther Drosdowski und der Dudenredaktion. 3., neu bearbeitete und erweiterte Auflage. Mannheim–Leipzig–Wien–Zürich: Dudenverlag.
- DWB** = Das Deutsche Wörterbuch von Jacob und Wilhelm Grimm auf CD-ROM und im Internet. <http://germazope.uni-trier.de/Projekte/DWB> (02.01.2014).
- EEW** = Julius Mägiste 1982–1983. Estnisches etymologisches Wörterbuch. I–XII. Helsinki: Finnisch-Ugrische Gesellschaft.
- EKMS** = Andrus Saareste 1958–1963. Eesti keele mõisteline sõnaraamat. I–IV. Dictionnaire analogique de la langue estonienne. Avec un index pourvu des traductions en français. (= Eesti Teadusliku Seltsi Rootsis väljaanne nr. 3.) Stockholm: Vaba Eesti.
- EMSI** = Eesti murrete sõnaraamat. I (A–J), 1994–1997. Trüki toim. Helmi Neetar, Ellen Niit, Eevi Ross. Eesti Teaduste Akadeemia. Eesti Keele Instituut.
- EMS V** = Eesti murrete sõnaraamat. V (L–M), 2009–2013. Toim. Mari-Liis Kalvik, Mari Kendla, Vilja Oja, Tiina Tärk, Jüri Viikberg. Eesti Teaduste Akadeemia. Eesti Keele Instituut. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- ERM EA 18** = Erna Ariste 1933. Etnograafilisi märkmeid Hiiumaalt, 11–480.
- Frisack, Kristiane 1900a**. Kristiane Frisack'i Norra wärwiraamat, ühes 100 wärwilmistamise eeskirja ja üks wärwitabel. Tõlge. Wälja andnud Liiwimaa Selts naisterahwa töö edendamiseks. Jurjew (Tartu): H. Laakmann.
- Frisack, Kristiane 1900b**. Übersetzung des Norwegischen Färbebuches von Cristiane Frisack, enthaltend 100 Recepte und eine Farbentafel. Hrsg. vom „Livländischem Verein zur Förderung der Frauen-Arbeit“. Jurjew (Dorpat): H. Laakmann.
- Hellquist, Elof 1922**. Svensk etymologisk ordbok. Lund: C. W. K. Gleerups Förlag. <http://runeberg.org/svetyim/> (02.01.2014).
- Hollander, Eva von 1990**. Das tägliche Fremdwort. Hamburg: Xenos.
- Jones, William Jervis 2013**. Historisches Lexikon deutscher Farbbezeichnungen. IV, Frühneuhochdeutsch–Neuhochdeutsch, L–R. Berlin: Akademie Verlag. <http://dx.doi.org/10.1524/9783050063225>.
- Kibbermann jt 2007** = Elisabeth Kibbermann, Salme Kirotar, Paula Koppel. Saksa-eesti sõnaraamat. Toim. ja täiend. Anne Arold, Mari Tarvas, Mari-Ann Palm. Valgus.
- Koski, Mauno 1983**. Värien nimitykset suomessa ja lähisukukielissä. (= Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 391.) Savonlinna: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Krünitz, Johann Georg 1773–1858**. Oeconomische Encyclopädie, oder allgemeines System der Staats- Stadt- Haus- und Landwirthschaft, in alphabetischer Ordnung. <http://www.kruenitz1.uni-trier.de/> (02.01.2014).

- Lange, Sven 2002.** Om nya färgord i svenskan under 1800- och 1900-talet. (= Rapporter från ORDAT. Det svenska ordförrådets utveckling 1800–2000.) Göteborg. <http://spraakdata.gu.se/ordat/pdf/ORDAT16.pdf> (04.01.2014).
- Must, Mari 2000.** Vene laensõnad eesti murretes. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- NEOB** = Nationalencyklopedins ordbok. 1996. 1 [Hå-Reko]. Utarbetad vid Språkdata, Göteborgs universitet. Bokförlaget Bra Böcker.
- Oja, Vilja 1997.** Värvinimetuste moodustamine eesti murretes. Preprint. Eesti Teaduste Akadeemia. Eesti Keele Instituut. Tallinn: Teaduste Akadeemia. Eesti Keele Instituut.
- Oja, Vilja 2001.** Linguistic studies of Estonian colour terminology. (= Dissertationes philologiae Estonicae Universitatis Tartuens 9.) Tartu University Press.
- Oja, Vilja 2007.** Colour naming in Estonian and cognate languages. – Anthropology of Color. Interdisciplinary multilevel modeling. Ed. Robert E. MacLaury, Galina V. Paramei, Don Dedrick. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins, 189–209.
- Oja, Vilja 2011a.** Kromaatiliste värvide nimetustest läänemeresoome murretes. – Värvinimede raamat. Koost. ja toim. Mari Uusküla, Urmas Sutrop. (= Töid antropoloogilise ja etnolingvistika vallast 5.) Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 143–167.
- Oja, Vilja 2011b.** Põhivärvinimetuste vasted eesti murretes. – Värvinimede raamat. Koost. ja toim. Mari Uusküla, Urmas Sutrop. (= Töid antropoloogilise ja etnolingvistika vallast 5.) Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 121–140.
- Oksaar, Els 1988.** Fachsprachliche Dimensionen. (= Forum für Fachsprachen-Forschung 4.) Tübingen: Gunter Narr Verlag.
- RES** = Rootsi-eesti sõnaraamat. Svensk-estnisk ordbok. 2004. Koostanud / utarbetad av Mari Aidla, Signe Cousins, Maiu Elken, Madis Kanarbik, Kristina Mullamaa, Tiina Mullamaa, Marina Pertšjonok, Mai Praizner, Raimo Raag, Virve Raag, Juhan Tuldava. Valgus.
- SAOB** = Svenska Akademiens ordbok. <http://g3.spraakdata.gu.se/saob/> (02.01.2014).
- SAOL** = Svenska akademiens ordlista över svenska språket. 2006. Trettonde upplagan, tredje tryckningen. Stockholm: Norstedts Akademiska Förlag. http://www.svenskaakademien.se/svenska_spraket/svenska_akademiens_ordlista/saol_pa_natet/ordlista (02.01.2014).
- SSOB** = Stora svenska ordboken. 1996. Utarbetad vid Språkdata, Göteborgs universitet. Norstedts.
- Viies, Ants 1983.** Eestlaste värvimaailm. – Keel ja Kirjandus 6, 290–302.
- Vilbaste, Gustav 1993.** Eesti taimenimetused. Nomina vernacula plantarum Estoniae. (= Eesti Teaduste Akadeemia Emakeele Seltsi toimetised nr 20 (67).) Tallinn.

Westman, Margareta 1995. Språket och verkligheten. – Språkets lustgård och djungel. (= Skrifter utgivna av Svenska språknämnden 79.) Norstedts, 111–129.

Wiedemann, Ferdinand Johann 1973 (1893). Eesti-saksa sõnaraamat. Neljas, muutmata trükk teisest, Jakob Hurda redigeeritud väljaandest. Tallinn.

Sõnavarakogud

EMSUKA = Eesti murrete ja sugulaskeelte arhiiv Tallinnas Eesti Keele Instituudis.

About one more violet blue

Meeli Sedrik

The stem variants *panksee*, *pankse(-)*, *panks(i)-*, *pank-*, *ponks(i)-* ‘certain blue, violet colour’ have been recorded in the western dialect of Estonian, in the island dialect of the parishes on Hiiumaa and in Muhu and Kihelkonna parishes (according to the card catalogue of Estonian dialect words, held at the Institute of the Estonian Language in Tallinn, EMSUKA). This shade of colour was achieved by a dye bought from a shop and it was used for colouring yarn, fabric etc. The same word was used as a name for the dye itself as well.

The stem may have been borrowed from Swedish or German, Swedish *pensé* [paŋse:] ‘pansy’, German *Pensée* [pãːse:] ‘pansy’, *pensée* [pãːse:] ‘dark violet’. Swedish and German sources fit both phonetically and semantically. There is no record of the Estonian dialectal stem as a plant name. Thus the stem is borrowed only as a colour word, probably as the name of a dye shade bought from a shop.

It is more likely that the stem in question is borrowed from German. There are other colour terms in Estonian dialects, e. g. *neibla-*, *neiblusinine* (German *Neublau*), *ordjan*, *ordjon*, *ordenikollane* (German *Orlean(s)*) which are German loanwords as well.

Keywords: Estonian dialects, language contacts, lexicology, etymology, loanwords

Meeli Sedrik
soome-ugri keelte ja murrete osakond
Eesti Keele Instituut
Roosikrantsi 6
10119 Tallinn
meelisedrik@hotmail.ee

EVIDENTSIAALID: KAS USKUDA VÕI MITTE? TEABE VORMI MÕJU EESTI KOOLIEELIKUTE KÄITUMISELE

ANNE TAMM, REILI ARGUS,
KADRI SUURMÄE

Ülevaade. Artikli eesmärk on selgitada kommunikatsioonis kasutatavate grammatikavahendite mõju laste käitumisele. Artiklis antakse esmane ülevaade psühholingvistikulise katse abil saadud andmetest evidentsiaalsele teabele reageerimise kohta. Katses uurisime, kas grammatika mõjutab nelja-kuueaastaste lasteaialaste käitumist uute esemete ja omaduste avastamisel, kuidas grammatilised keelevahendid mõjutavad teabe kategoriseerimist, ja mõõtsime seda järgneva tegevuse kaudu. Katse käigus anti lastele ühe uue eseme eksemplari omaduste kohta kahel kujul informatsiooni: algtingimuse puhul indikatiivis lihtlausega (42 katset) ja evidentsiaalitingimuse puhul kaudse kõneviisi markerit (*-vat*) kasutades (43 katset). 85 lapsega tehtud katse tulemustest võib järeldada, et evidentsiaalide kasutamine laste üldistusprotsesse ei pärssinud ehk teisisõnu: vahendatud teave ei tekitanud lastes tunnet, et see informatsioon on oluliselt vähem üldistamist väärt. Nelja-aastaste lastega tehtud katsete tulemustest võib järeldada, et lapsele suunatud keeles kasutatud evidentsiaalid tekitavad lastes uute esemete omaduste või uue grammatika tähenduse vastu huvi. Arvame, et uue grammatika kasutamine tekitab lastes soovi teada saada, mis mõju sellel on. Kuueaastaste puhul evidentsiaalidega tehtud katsete tulemused suurenenud huvi enam ei näidanud ja olid sarnased algtingimuse tulemustega.

Võttesõnad: evidentsiaalsus, õppimine, lastekeel, hoidjakeel, eksperimentaalsed meetodid

1. Sissejuhatuseks

Artikli eesmärk on vaadelda, kas grammatiline info mõjutab eesti nelja- ja kuueaastastel lastel ümbritseva tajumist ja õppimist, täpsemalt seda, kas grammatilised vahendid, nagu indikatiiv ja evidentsiaalsus (kaudne kõneviis), võivad mõjutada õppimisprotsessi ja kategoriseerimist erinevalt ning kas nende tajumine on nelja- ja kuueaastastel erisugune.

Evidentsiaalsus on keeleliselt vormistatud viide info allikale ning evidentsiaalid seega grammatilised markerid, mis näitavad, kas öeldu kohta on olemas tõendus ja milline see on. Evidentsiaalsus võib olla otsene, st et kõneleja räägib millestki, mille otsene tunnistaja ta on olnud, või vahendav, kaudne või järelaluslik, st et kõneleja vahendab kelleltki teiselt saadud infot või järeldeb sellest infost midagi (vt nt Aikhenvald 2004: 3; Erelt 2013: 121).

Evidentsiaalsust väljendatakse paljudes keeltes ning selleks on kasutusel mitmesuguseid võimalusi, nii grammatilisi kui ka leksikaalseid (vt nt Aikhenvald 2004: 10). Mitte kõikides keeltes ei ole evidentsiaalsuse kategooria grammatiliselt väljendatud, samuti ei ole sugulaskeeltest läänemeresoome keelteski (peale liivi keele) eesti keele evidentsiaalsuse sarnaseid ehk siis grammatilisi vahendeid, nt kaudse kõneviisi vasteid (Kehayov 2004: 812). Otsese evidentsiaalsuse väljendamiseks ei ole eesti keeles grammatikavahendeid, kaudse evidentsiaalsuse väljendamiseks saab kasutada leksikaalsete vahendite ja evidentsiaalsusstrateegiatega kõrval ka grammatilisi (Kehayov 2004: 829; Erelt 2013: 121). Nii saab kaudse kõneviisi vormiga märkida väite vahendatust näiteks lauses *Sinine lasteaele olevat parem*, kus *vat*-lõpu abil annab kõneleja märku, et info allikas ei ole tema ise ja et ta ei saa ise selle väite tõesuses täiesti kindel olla. Eesti evidentsiaal väljendab nii kaudsust (seda, et info pärineb kelleltki teiselt) kui ka episteemilist modaalsust (seda, et rääkija ei ole väites täielikult kindel) (vt nt Tamm 2009: 376–379; Erelt 2013: 126).

Ekspperimentaalse andmestiku põhjal on selgunud, et evidentsiaale kasutatakse kognitiivse dissonantsi puhul kui strateegilist suhtlusvahendit (Arguse jt ettekanne¹; Kütt jt 2014). Situatsioonid, kus kognitiivne dissonants esineb, on näiteks need, kus on konflikt kõneleja enda sotsiaalsete huvide (kõneleja soovib olla inimene, keda saab teabe allikana usaldada) või enesehinnagu (kõneleja soovib olla enese silmis aus) ja teisalt mingit tüüpi materiaalsete huvide vahel. Kui näiteks tuleb suhtlejail mingite ressursside (lapse lasteaiakoht vms) pärast võistelda, pakuvad evidentsiaalid (kaudses kõneviisis või *pidama*-verbi konstruksioone sisaldavad laused) võimaluse küll rääkida tõtt, kuid hägustada teavet ja peita info allikas. Situatsioonides, kus millegi pärast võistelda ei tule, kasutatakse evident-

---

¹ Reili Argus, Airi Kapanen, Andra Kütt, Sirli Parm, Kadri Suurmäe, Anne Tamm, Evidentsiaalidel on täiskasvanute ja laste seas erinev funktsioon. Ettekanne konverentsil „Teoreetiline keeleteadus Eestis IV” 17. detsembril 2013 Tartus.

siaale tunduvalt vähem. Näiteks võib tuua katse (Giardini jt ilmumas), kuidas jagavad eesti ja türgi keele kõnelejad infot eri tüüpi situatsioonides. Situatsioonis, kus tuli oma tuttavaga lasteaiakoha pärast võistelda ehk kus mängus olid mitmesugused, nii sotsiaalsühholoogilised kui ka materiaalsed huvid, kasutasid katsealused tihti evidentsiaale. Seega pakuvad evidentsiaalid võimaluse vaadelda lähemalt sotsiaalse taju (ingl *social cognition*) ja keele suhteid. Nende suhete arenemise algetapi kohta on võrdlemisi vähe teada.

Kokkuvõtvalt võib öelda, et evidentsiaalsus on kategooria, mille puhul tuleb arvestada, et kategooria episteemiline olemus hõlmab kõnelejat ja kuulajat erinevalt. Evidentsiaalsus on selle poolest teistsuguse tähendusstruktuuriga grammatiline kategooria kui näiteks mitmus, ta on seotud tihedamalt kultuuritavade ja pragmaatikaga. Kui mitmuse kasutamisega tahab kõneleja väljendada, et midagi on rohkem kui üks ja see on midagi loendatavat, siis kuulaja saab sellest ka nii aru. Evidentsiaalide puhul kõneleja ja kuulaja teadvus teabe edasiandmise järel ideaalpildis kattuvad, aga üldjuhtudel ei ole kattumine täielik. Viimasel juhul esitab kõneleja teavet nii, et see oleks kuulaja jaoks optimaalselt informatiivne, aga vastaks ka ta enda suhtluseesmärkidele. Mitmuse ja ainsuse kasutamise puhul on suhtluseesmärgid tagaplaanil. Evidentsiaalide puhul tõlgendab kuulaja kuuldut oma seisukohast, aga üritab ka mõistatada, miks kõneleja mingit kindlat vormi kasutab. Kõneleja üritab omalt poolt kuulajale teadaolevat mõistatada ja selle järgi oma öeldut vormida. Seega ei ole öeldu evidentsiaalide puhul selgesti tajutav, vastupidi näiteks mitmusele, ning kõneleja ja kuulaja tähendus (lausega seostatud semantika) ei pruugi alati ühte langeda (Hendriks, Hoop 2001: 1–32). Evidentsiaalide puhul võib kõneleja soovida end teabest distantseerida (nt *Eestlane olevat laisk, aga mina sellele nii julgelt alla ei kirjutaks*).

Kuna evidentsiaalsusega antakse teada varasemas kõnesituatsioonis kuuldud informatsiooni, mida kõneleja ei ole piisavalt omaks võtnud, et enda seisukohana esitada, oleneb selle kategooria mõistmine palju kuulaja kognitiivsest arengust. On väidetud, et lapsed hakkavad kolmeaastaselt pilgu, näoilme ja hääletooni alusel mõistma ümbritsevate käitumist. Teiste inimeste mõtete ja kavatsuste mõistmine hakkab lastel arenema koolieelses eas, kusjuures rohkem varjatud kavatsuste mõistmiseks olulised sotsiaalsed oskused kujunevad välja alles 7–12 aasta vanuses (Kolk jt 2010: 726). Seetõttu võib väita, et evidentsiaalsuse omandamine peegeldab sotsiaal-

psühholoogilist arengut. Evidentsiaalsuse väljendusvahenditega annab kõneleja märku, et teadmine võib olla pärit mitmest allikast. See teeb öeldu tahemata lünklikuks, sest evidentsiaal sisaldab enne kõnehetke toimunud teabe edastamist ühelt isikult teisele – tegevust, millest saab midagi järeldada või mille tunnistajaks (kas siis visuaalsel või muul moel) kõneleja oli. Seetõttu eeldab evidentsiaal kuulnud lausungi analüüsimist ning arusaama, et mitmest allikast pärit info peaks viima üldistusele, see protsess toetub aga kuulaja kognitiivsele arengule.

Siinse uuringu eesmärk oligi teada saada, kas eelnimetatud kaalutlustel põhinev hüpotees teabe kategoriseerimise kohta peab paika ning kuidas need protsessid tekivad ja arenevad. Täpsemalt vaatlesime, kas nelja- ja kuueaastased lapsed tõlgendavad evidentsiaali eesti keeles filtrina, mis näitab, et kuna teave tuleb kelleltki teiselt ega pruugi tõene olla, siis on see seetõttu vähem üldistatav ning takistab saadud teabe üldkehtivate (geneeriliste), õppimisele-omandamisele kuuluvate teadmistena kategoriseerimist. Sel eesmärgil on uuringus rakendatud Lucas Butleri ja Ellen Markmani (2012) plikititesti, mida nad kasutasid osutava (ostensiivse) suhtlemise uurimisel. Osutavaks ehk ostensiivseks nimetatakse suhtlemist siis, kui suhtlemise eesmärk on anda edasi teavet „See, mida ma nüüd ütlen või teen, on oluline, pane tähele”. Butleri ja Markmani katse näitas, et osutava-pedagoogilise, ent mittekeelelise info edastamisel üldistasid lapsed rohkem kui juhuslikult vaatluse teel omandatud info puhul.

Katses antakse lastele näha uut mänguasja nimega *plikit* (ingl *blicket*), millele omistatakse keelelisel teel mingi omadus, ning uuritakse teabe kategoriseerimist selle kaudu, kuidas laps ühe eksemplari kohta saadud teavet teistele eksemplaridele laiendab ja rakendab. Täpsem uurimisküsimus on: kas lapsed reageerivad otsesele ja vahendatud informatsioonile (ehk evidentsiaalidele) erinevalt? Kuna türgi keelt omandavate lastega tehtud katsete (Tamme jt ettekanne²) põhjal on teada, et eri eagruppide lapsed reageerisid evidentsiaalidega esitatud infole mõnevõrra teisiti kui indikatiivis ja geneerikutega esitatud infole, võib oletada, et sarnased tulemused võib saada ka eesti keelt omandavate laste katsetel. Mõlemal puhul vaadeldi, kui võrd visad on lapsed info paikapidavust katsetama. Samas tuleb aga

---

² Anne Tamm, Ayhan Aksu-Koç, Leyla Roksan Caglar, Gergely Csibra, Do Turkish indirect evidential sentences provide information but thwart generalization? Konverentsiettekanne Nijmegeni Radboudi Ülikoolis 9. jaanuaril 2014.

arvestada, et türgi evidentsiaali tähendusruum ja kasutusreeglid on eesti omadest erinevad ning seetõttu võivad eesti ja türgi tulemused ka erineda.

Kasutatud katse on eesti evidentsiaalsuse omandamise uurimise plaanitud sarjas esimene ning sellega ei saa otsest vastust küsimusele, kuidas eesti lapsed evidentsiaalsuse markeriga edastatud teavet täpselt mõistavad. See annab ainult infot selle kohta, kas nad niimoodi esitatud teabele kuidagi eripäraselt (eri vanuses) reageerivad. Sarja järgmise katsega vaadeldakse seda, kas ja kuidas eesti nelja-, kuue- ja üheksa-aastased lapsed kaudses kõneviisis edastatud info allikat mõistavad. Seotud uuringutest (Argus jt ilmunas) selgub, et hoolimata evidentsiaali harvaesinevusest saavad lapsed aru, et evidentsiaal väljendab kaudsust. Kui näiteks katses kasutatud nukk teatas „Ema töö juures olevat punaste plikititega arvutimäng”, siis arvas 63% kuueaastastest lastest juba, et info arvutimängu kohta on kaudne.

2. Evidentsiaalsuse omandamisest eri keeltes

On teada, et kolmeaastased lapsed oskavad usaldada oma taju: mingi tegevuse otsene nägemine tekitab teadmise, et see on tõene (Zufferey 2010: 88), verbaalsele infole oskavad lapsed toetuda alles hiljem, nelja-viieaastaselt, ning verbaalne info paistab olevat keerukam tõestuse allikas kui vahetu visuaalne taju. Arusaam sellest, et info allikas võib olla ka vahendatud ehk info võib tulla kas järelduse või kuulujutuna, areneb Sandrine Zufferey sõnul välja kõige varem kuueaastaselt (Zufferey 2010: 88).

Umbes kolmeaastaselt on lastel omandatava keele grammatika põhituum enamasti omandatud. Katherine Nelson (1996) väidab, et kognitiivne ja keeleline areng on keeleomandamises põimunud ning et kõigepealt vormivad lapsed sellest, mida on konkreetsetes situatsioonides vahetult kogunud, nn sündmuste mentaalsed esitused (ingl *representations*). Seejärel kannavad lapsed sündmuse mentaalse esituse osad verbaalsesse vormi, et neid saaks suhtluses kasutada. Kui grammatika on omandatud, võimaldab see verbaalsete vormide teisendamist keelelisteks esitusteks (ingl *linguistic representations*) ning lapsed suudavad suhtluses ka teiste kaasvestlejate keelelisi üksusi tõlgendada ja sulatada sealt saadud elemente iseenda mentaalsetesse esitustesse. Samas ei pruugi lapsed eristada ise oma kogemuse kaudu omandatud esitusi neist, mis on omandatud kaudselt. Arengu järgmisel astmel on laps juba võimeline looma uusi mentaalseid esitusi ka teiste vestluskaaslaste keeleliste esituste põhjal. Erinevus eelmisest etapist

seisneb selles, et need esitused võivad olla säilitatud pikaajalises mälus ja seega suudavad lapsed eristada neid esitusi, mis põhinevad nende enda kogemustel, neist, mis on omandatud kaudselt, ning mitte segi ajada nende teadmiste allikat. Selle tulemusena areneb välja nn metaesituste võime (ingl *metarepresentational capacity*), mis võimaldab eristada kogemuste-põhiseid sündmuse esitusi kaudselt omandatud esitustest.

Evidentsiaalsuse omandamise kognitiivseid aspekte on näiteks uuritud korea ja türgi keeles (Papafragou jt 2007). Mõni eri keelte evidentsiaalsussüsteeme, keele ja taju üksteisest sõltuvat arengut käsitlev kirjutus on samuti juba ilmunud (nt Villiers jt 2009). On leitud, et keeltes, kus evidentsiaalsuse väljendamine on kohustuslik (nt türgi), omandatakse see varem (Aksu-Koç 1988; Choi 1995). Lisaks on teada, et kuigi lapsed õpivad evidentsiaalsuse markereid kasutama suhteliselt vara, võib nende markerite täielik mõistmine tekitada probleeme veel kuueaastastelgi (Zufferey 2010: 88). Igal juhul on teiste keelte omandamise andmetest teada, et evidentsiaali omandatakse suhteliselt hilja (Aksu-Koç 1988: 25; Zufferey 2010: 88), vahel alles isegi üheksa-kümneaastaselt (Villiers jt 2009: 44). Eri tüüpi evidentsiaali omandatakse ise vanuses: näiteks türgi järeldusliku evidentsiaali omandavad lapsed pooleteise-kahe aasta vanuses, nn *hearsay* ehk meie eesti kaudsele evidentsiaalile paremini vastava indirektaali alles kahe-kolme aasta vanuselt. Dan Slobin ja Ayhan Aksu-Koç väidavad, et türgi laste keelelises arengus kujuneb meie evidentsiaalile vastav evidentsiaal välja hiljem, umbes nelja aasta vanuses (Slobin, Aksu 1982; Aksu-Koç, Slobin 1986; Fitneva 2001). Aksu-Koç käsitleb evidentsiaalide all ka geneerikut *-Dir* ja märgib, et kahe-kolme aasta vanuses areneb välja ka selle markeri õige kasutamine (Aksu-Koç jt 2009). Geneerik on kõnealuses uurimuses paigutatud evidentsiaalide sekka, sest nii geneerikud kui ka muud türgi evidentsiaali omandavad informatsiooni info allika kohta, ainult et evidentsiaalide puhul on info allikas olemas ja geneerikutega edastatakse infot, millel üldse mingit allikat ei ole (vt geneerikute ja nende tüüpide kohta Carlson jt 1995).

Eesti keele evidentsiaalsuse omandamise kohta andmed puuduvad. Samas võib eelkirjeldatud keelte andmete põhjal oletada, et ka eesti keele evidentsiaalsuse omandavad lapsed pigem pärast kolmeaastaseks saamist. Pikiuuringu materjalidest (kõikidest eesti lastekeele alamkorpustest, mis on koondatud andmekogusse CHILDES) võib leida ainult kaks näidet *vat*-vormi kasutamise kohta.

*EMA: päris maitsev jogurt paistab **olevat**.

(CHILDES, Vija; lindistus lapse vanusest 2;1.7³)

*EMA: ta miskipärast rääkis, et sa **olevat** lubanud.

(CHILDES, Vija; lindistus lapse vanusest 3;0.25)

Pidama-verbiga evidentsiaalsust väljendavaid konstruktsioone kasutatakse samuti harva ja näiteid leiab alles 11 aastase lapsega lindistatud dialoogist.

*EMA: ega sa ei peagi päikest võtma ega ma ei mõtlegi et sa pead kuskil rätiku peal lamama ja päikest võtma sa jooksed ringi selle Jakobiga ja Gregoryga ja seal on teisi lapsi ka vist **pidi olema**. (Harley 11;11)

*LAPS: lõhkus arvuti ära sellest **pidi tulema** tulevane arvuti minul ja Gregoryl pealegi see oli väga hea arvuti. (Harley 11;11)

See, et evidentsiaalsust väljendavad vormid on harvad, on põhjendatav sellega, et keeleelementide sagedusel on mitu pragmaatilist ja kognitiivset piirangut. Pragmaatilisest piirangutest on oluline kahtlemata see, et tihti ei räägita asjadest, mille kohta on kuuldud mujalt; kui ka räägitakse, siis tõstetakse esile seda, et kuuldu mõtet täielikult ei jagata. Veelgi enam, lapsevanemal ei ole vajadust lapsele edastada infot, millesse ta ise päris kindlalt ei usu. Oma lapsega rääkimisel on kommunikatsiooni eesmärk jagada teadmisi eelkõige maailmas hakkama saamiseks, mitte näiteks edastada kuskilt kuuldud kahtlast infot, millest ise peetakse oluliseks end distantseerida. Kognitiivsest vaatepunktist võib arvata, et lapsevanem ei kasuta lapsega suheldes keelendeid, mida ta peab lapse arengu seisukohast mõttetuks. Lapsel ei ole kolmeaastaselt veel piisavalt kognitiivseid oskusi, et eristada enda ja teise inimese teadmisi, seetõttu on keeleliste katsete tegemisega parem alustada veidi hiljem. Lapse seisukohast on see, mida tema teab, teada ka teistele situatsioonis osalejatele ja kognitiivselt ei saada evidentsiaalist kui kaudsust väljendavast markerist lihtsalt aru.

Samuti on eesti keelele iseomane, et evidentsiaal on valikuline, st et sama tähendussisu saab väljendada ka ilma kaudse kõneviisi markerita (*Ta rääkis, et sa oled lubanud / Sa olid lubanud, et ..*). Nii puudub lastel tegelikult õige ettekujutus, millistel juhtudel evidentsiaali üldse kasutatakse, see aga erineb näiteks ettekujutusest mitmuse kasutuse kohta.

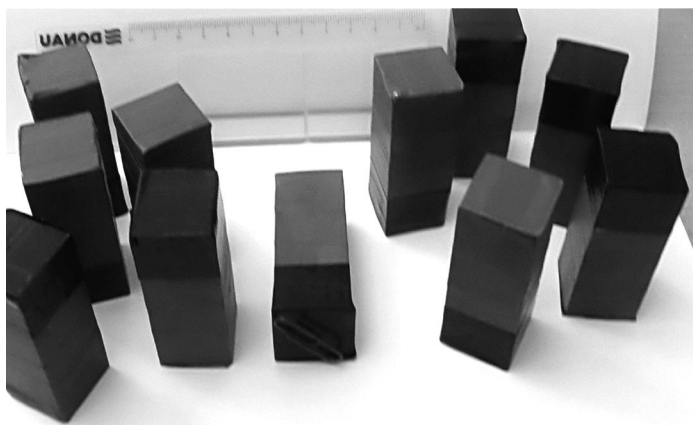
³ Laste vanust 2;1.7 tuleks lugeda 2 aastat, 1 kuu ja 7 päeva.

Eelõeldu põhjal võib arvata, et eksperimentaalse andmestiku kasutamine eesti evidentsiaalsuse omandamise ja mõistmise uurimiseks on ilmselt ainuvõimalik uurimismeetod, sest spontaanse kõne materjalist ei ole evidentsiaalsuse kohta andmeid lihtsalt leida.

3. Meetod

Uurimismeetodina on siinses uuringus kasutatud Butleri ja Markmani eeskujul avastamismängu (Butler, Markman 2012). Katse on olemuselt psühholingvistiline käitumisuuring, milles vaadeldakse teate vormi ja sisu mõistmist käitumise kaudu.

Katses tutvustatakse lastele uut eset. Kõigepealt öeldakse selle eseme nimetus ja seejärel tutvustatakse eraldi selle omadust. Seejärel ühendatakse uus ese ja omadus lause abil. Lastel lubatakse uue eseme teiste eksemplaridega mängida, ent neil puudub esemele omistatud omadus. Hiljem mõõdetakse digisalvestatud materjali põhjal, kuidas uusi esemeid ja nende omadusi mängus proovitakse.

Joonis 1. Plikitid

Katse käigus oli lastele tutvustatavaks uueks esemeks klotsiga sarnanev 5 cm pikkune ja 2,5 cm jämedune puust ja värvilise teibiga kaetud mänguasi (nn *plikit*, vt joonis 1). Eseme omadusi ehk seda, mis on magnetilisus, tutvustati külmkapimagnetite abil ning nii sai laps ka ise soovi korral

katsetades aru, mida tähendab magnet ja magnetilisus. Kõik plikid olid välimuselt identsed. Seejärel anti lapsele ühe demonstreeritava plikiti omaduste kohta sõnalist teavet, aga ei näidatud visuaalselt, kas demonstreeritaval plikiti need omadused ka tõesti on. Katses kasutati teabe edastamiseks kaht viisi ehk tingimust, mis varieerusid keelelise vormi poolest.

Tingimus 1 (algtingimus):

Plikit on magnet. (n = 42)⁴

Tingimus 2 (evidentsiaal):

Plikit olevat magnet. (n = 43)

Eesmärk oli teada saada, kas ja kuidas kasutavad lapsed klotsidega mängimisel klotside kohta varem saadud teavet ja kas evidentsiaaliga esitatud laused tekitavad lapses uute mänguasjade vastu rohkem huvi või hoopis pärsivad seda. Mängimine filmiti. Tulemused digisalvestati andmetöötluse tarbeks. Salvestisi kasutati mängutegevuse osade mõõtmiseks.⁵ Katse tehti läbi kokku 85 lapsega, kelle vanus oli neli–kuus aastat. Kuna oluline oli ka, kas meetod on usaldusväärne ja toimib, toimusid proovikatsed. Üks katse toimus visuaalsel moel, kus tingimus oli sõnaliselt väljendatud: *Plikit on magnet*, millele lisandus visuaalne demonstratsioon magnetilise plikitiga (n = 10).⁶ Sõnalise (täpsemalt: leksikaalse) ja üldistava väljenduse mõju uurimiseks tehti katse läbi ka geneerilise tingimusega (n = 25).⁷ Tulemuste osas arutletakse, kuivõrd usaldusväärne on katse, et vanusegruppides ilmnevaid erinevusi uurida. Siinses artiklis ei käsitleta pikemalt kahe lisatingimusega seotud tulemusi, seda nii teoreetilise ainese mahukuse kui ka piisavateks järeldusteks vajaminevate katsete ebapiisavuse tõttu.

⁴ n märgib katsete arvu.

⁵ Katse tegijad olid Airi Kapanen, Andra Kütt, Sirli Parm ja Kadri Suurmäe. Katse tingimused jaotati katsetajate vahel proportsionaalselt. Katsed tehti ajavahemikus 1. maist 2013 kuni 1. aprillini 2014 Tallinna lasteaedades Karikakar, Kiikhobu, Kullerkupu, Mikumanni ning Männi ja Pirita-Kose lasteaia; Saku lasteaedades Päikesekild ja Terake, Värskas lasteaia ning Viljandi lasteaia Mesimumm. Lapse isikuandmed ja salvestised hoitakse eraldi failides. Digimaterjali kasutatakse rangelt vaid mänguasjade mõõtmiseks ja filmid hävitatakse, kui uurimus on valmis.

⁶ Visuaalse tingimuse lisasime, et kontrollida katses esitatud info modaalsuse toimet mängule. Kui õppida on vaja esemete, näiteks tööriistade funktsioone, siis oletasime, et visuaalne teave võib sõnalisest olulisemaks osutuda, samuti omandatakse infot visuaalsel teel teistsuguste kognitiivsete protsesside kaudu.

⁷ Geneerilise tingimuse lisasime, et kontrollida katses esitatud info leksikaalse vormi toimet üldistamisele. Kui õppida on vaja kiiresti, siis oletasime, et geneerilisena esitatud info aitab lastel kiiremini orienteeruda, millist infot tasub üldistada.

3.1. Katse protseduur

Katse koosnes kolmest faasist: *MIS ON MAGNET – UUS SÕNA – MÄNG*. Kõigepealt tutvustati lapsele magneteid, st erinevaid magnetiliste omadustega materjale ja esemeid. Uuringu tegija pani lauale viis külmkapimagnetit ja väikese karbi kirjaklambritega ning ütles: „Kuigi need asjad on kõik erinevad, on nad kõik magnetid. See tähendab, et nad saab kodus näiteks külmkapi külge panna.” Seejärel võttis katse tegija väikesest karbist osa kirjaklambreid välja ja pani lauale: „Või saab nende külge kirjaklambreid tõmmata.” Seejärel võttis ta ühe magneti ja tõmbas veidi kirjaklambreid selle külge. Siis sai ka laps magneteid proovida: „Nüüd saab magneteid proovida, kui sina ka soovid neid proovida.” Seega sai laps õppida selgeks, mida tähendab magnet ja mida see teeb. Seejärel sai laps katse tegijalt uut teavet ühe täiesti uue mänguasja kohta, talle öeldi, et selle nimi on „plikit”.

Uuringu tegija tõi lauale kaks karbikest, mõlemas viis eset, millest üks oli plikit ja ülejäänud nn segajad, st muud esemed. Katse toimus järgmise stsenaariumi järgi.

- Katse tegija tõstis plikiti ühest karbikesest välja ja ütles: „See on plikit.”
- Kui laps ei näinud, pani katse tegija karbi ära ja kordas tegevust teise karbikesega.
- Siis võttis katse tegija uuesti esimese karbikese viie esemega, öeldes: „Vaata karpi. Kas oskad öelda, milline neist on plikit?”
- Seejärel kordas katse tegija plikiti leidmise katset teise karbikesega.

Niisiis paluti lapsel kaks korda valida nelja muu väikesemõõdulise värvilise eseme seast (nt külmkapimagnetid) nn plikit, et kindlaks teha, kas laps on eseme nimetuse edukalt selgeks õppinud.

Seejärel andis katse tegija plikiti omaduste kohta teavet, kasutades üht kahest eeltoodud tingimusest. Kui see tehtud, siis hakkas katse tegija muid mänguasju koristama ja ütles: „Ma pean nüüd natuke koristama, sina mängi plikititega, kui tahad.” Katse tegija asetaski lauale 10 plikitit. Välimuselt sarnanesid need plikitid varem näidatud plikititega, aga väitest hoolimata ei tekitanud nad mingit magnetvälja. Katse tegija pani plikitid lapse ette kirjaklambrite juurde lauale ja ütles: „Siin on mõned plikitid. Mängi nendega, kui soovid. Ma seni koristan siin.” Lapsel lasti 60 sekundit plikititega mängida.

3.2. Andmete kodeerimine

Katseid kodeeriti ainult nende 60sekundiliste ajalõikude jooksul, mil lapsele anti võimalus plikititega mängida. Kodeerimisaja jooksul vaadeldi laste mängu kolme näitaja põhjal: aeg, mis lapsel kulus plikitite magnetiliste omaduste katsetamiseks; konkreetsete magnetiliste omaduste katsetamiseks tehtud liigutuste ja proovitud plikitite arv. Kui laps ütles pärast mängimist, et plikitid ei töötanud korralikult, anti talle üks õige plikiti ning vaadati, kas ja mitu korda laps selle magnetilisi omadusi proovib.

Plikitite magnetiliste omaduste proovimisena arvestati ainult neid kordi, mil laps üritas näiteks kirjaklambrit plikiti külge tõmmata või kaht plikiti omavahel horisontaalselt kokku panna. Neid kordi, kui laps kasutas plikiteid ainult ehitamiseks ehk latus näiteks plikitid üksteise otsa torniks, arvesse ei võetud. Proovitud plikititena loendati neid mänguklotse, mille külge laps üritas kirjaklambreid või teisi plikiteid tõmmata, mille peale ta asetas klambreid või mida ta üritas teise plikitiga ühendada. Mõnikord, kui oli raske aru saada, kas laps katsetab plikiti magnetilisi omadusi või pigem lihtsalt mängib, aitas ka lapse vastuse kuulamine selle kohta, mis ta plikitite kohta teada sai. Katse loeti õnnestunuks, kui tegemist oli ükskeelse lapsega, lapse vanus oli katseks sobiv ja katse tegemisel oli stsenaariumist, näiteks mõõtmisajast, täpselt kinni peetud.

Katse tulemusi mõõtis kaks inimest ja töö toimus teineteisest sõltumatult. Hiljem tulemusi võrreldi. Kahel kodeerijal oli eri tõlgendusi vähe: 26 korral, kui kodeerijate tulemused erinesid, oli tegemist ühe sekundi piiresse jääva eriarvamusega mängimise alguse aja arvestamisel. Kõik sellised kohad vaatasid kodeerijad filmil koos üle ning tegid algusaja kohta ühise otsuse. Plikitite ja katsetamiste arvu erimeelsused ei mõjutanud.

4. Katse tulemused

Järgnevalt on tulemused esitatud kolme näitaja alusel: mõõdetud on katsetamiste arvu (ehk seda, mitu korda laps plikitite magnetilisi omadusi proovis), mängimisel kasutatud plikitite arvu ja mängu kestust sekundites eraldi kahe katsetingimuse ehk kahte tüüpi keelelise (laiemalt: nelja tüüpi keelelis-visuaalse) sisendi kaupa. Tulemuste kirjeldused hõlmavad nii keeleliste kui ka keelelis-visuaalsete tingimustega tehtud katsete mõõtmiste tulemusi, ent täpsemad kirjeldused ning arutelu puudutab vaid algtingimust ja evidentsiaalset tingimust.

Esimene hüpotees oli, et lapsed katsetavad rohkem ja suuremal arvul plikiteid ning mängivad kauem neutraalse ehk algtingimuse puhul, sest evidentsiaaliga esitatud teabesse peaksid lapsed suhtuma kui millessegi, mis on vahendatud ega pruugi seega tõsi olla ning mis võib kehtida vaid ühe plikiti kohta. Teise hüpoteesina oletasime, et vanuse kasvades laste reageerimine eri viisil esitatud teabele muutub. Seepärast on järgnev analüüs esitatud nelja-aastaste ja kuueaastaste laste tulemusi võrreldes.

Mõlema vanusegrupi kohta võib öelda, et algtingimuse ehk indikatiivis lause puhul katsetatakse plikite omadusi vähem kui evidentsiaalidega lause puhul. Vahe ei ole siinjuures statistiliselt oluline ($= 0,78$) – vanemad lapsed olid üldse aktiivsemad. Oluline on pigem see, et nelja-aastaste laste puhul oli aga vahe tingimusesti olulisem kui kuueaastaste puhul. Võib väita, et nelja-aastased lapsed katsetavad plikiti omadusi siis, kui nende omaduste kohta antakse teave indikatiivis lausega, selgelt vähem, kui siis, kui see teave antakse evidentsiaaliga (vahe statistiline olulisus oli 0,016). Kui algtingimuse ja evidentsiaalse tingimuse vaheline erinevus on LCD *post-hoc*-testi järgi oluline (0,016), siis samade tingimuste erinevust kuueaastaste laste puhul märgata ei ole (erinevuse olulisus oli vaid 0,964).

Selle näitaja küllalt suurest standardhälbest võib näha, et lapsed käitusid grupi sees erinevalt, kõige rohkem erinesid tulemused evidentsiaalse tingimuse puhul.

Tabel 1. Katsetamiste arv, nelja-aastased lapsed

Tingimus	Keskmine katsetamiste arv	Laste arv	Standardhälve
Algtingimus	2,3333	27	3,07596
Evidentsiaalid	6,6190	21	9,16229
Kokku/keskmine	4,2083	48	6,75076

Tabel 2. Katsetamiste arv, kuueaastased lapsed

Tingimus	Keskmine katsetamiste arv	Laste arv	Standardhälve
Algtingimus	7,0000	15	9,00793
Evidentsiaalid	7,1364	22	9,03061
Kokku/keskmine	7,0811	37	8,89562

Tabelist 2 nähtub, et katsetatud plikiteid arvestades ei erine kuueaastaste laste tulemused alg- ja evidentsiaalse tingimuse poolest kuigivõrd (vahe olulisus oli 0,985).

Tabelites 3 ja 4 on esitatud magnetiliste omaduste katsetamiseks **kasutatud plikitite arv** eri tingimuste kaupa.

Tabel 3. Plikitite arv, nelja-aastased lapsed

Tingimus	Keskmine plikitite arv	Laste arv	Standardhälve
Algtingimus	1,3704	27	1,75736
Evidentsiaolid	2,0952	21	2,16575
Kokku/keskmine	1,6875	48	1,95868

Tabel 4. Plikitite arv, kuueaastased lapsed

Tingimus	Keskmine plikitite arv	Laste arv	Standardhälve
Algtingimus	2,4667	15	2,26358
Evidentsiaolid	2,4545	22	1,59545
Kokku/keskmine	2,4595	37	1,86480

Magnetiliste omaduste katsetamiseks kasutatud plikitite arv ei erine oluliselt ei laste vanust ega kasutatud tingimusi arvestades.

Tabelites 5 ja 6 on esitatud plikitite magnetiliste omaduste **katsetamiseks kulunud aeg (mängu kestus)** sekundites eri tingimuste kaupa.

Tabel 5. Mängu kestus, nelja-aastased lapsed

Tingimus	Keskmine	Laste arv	Standardhälve
Algtingimus	12,5556	27	19,90619
Evidentsiaolid	17,9048	21	20,93539
Kokku/keskmine	14,8958	48	20,32003

Tabel 6. Mängu kestus, kuueaastased lapsed

Tingimus	Keskmine	Laste arv	Standardhälve
Algtingimus	21,2000	15	23,66190
Evidentsiaolid	19,2273	22	19,19060
Kokku/keskmine	20,0270	37	20,82131

Magnetiliste omaduste katsetamiseks kulunud aeg ei erine oluliselt ea- ja tingimusegruppides.

Kaasates proovikatsetest saadud andmed, ilmneb, et vanus mängib mängu kestuse, katsetamiste ja plikitite arvu puhul (vt tabel 7) olulist rolli. Suuremad lapsed mängivad oluliselt rohkem (kestuse vahe olulisus ehk $p = 0,005$), katsetavad rohkem kordi (katsetamiste vahe olulisus ehk $p = 0,002$) ja suuremal hulgal plikiteid (vahe olulisus ehk $p = 0,002$).

Tabel 7. Vanusegruppide tulemuste võrdlus kolme tingimuse põhjal

Vanus		Mängu kestus	Katsetamiste arv	Plikitite arv
Nelja-aastased	Keskmine	15,6324	4,1912	1,7500
	N	68	68	68
	Standardhälve	19,92291	6,16504	1,81515
Kuueaastased	Keskmine	27,0385	8,6923	2,8846
	N	52	52	52
	Standardhälve	23,20832	9,18767	2,18420
Kokku/ keskmine	Keskmine	20,5750	6,1417	2,2417
	N	120	120	120
	Standardhälve	22,05747	7,91159	2,05388

Seega võib arvata, et eri näitajatel on üldplaanis vanusegrupiti selge efekt: nooremad lapsed mängivad oluliselt vähem intensiivselt igas mõõtnes. Evidentsiaalide ja algtingimuse võrdlusel mingeid tugevaid erinevusi plikitite arvus ja mängu kestuses aga ei esinenud. Küll aga osutus katsetamiste arv evidentsiaalse ja algtingimuse puhul kõnekaks näitajaks.

5. Arutelu

Katsealustes gruppides on kognitiivse arengu seisukohast juba võimalik teateid mõtestada vahendatud infona. Seega peaks olema ka võimalik evidentsiaalidest aru saada. Kui teave on vahendatud, siis saab oletada, et see on ka vähem usaldusväärne. Selle eelduse kohaselt ei sobi teave üldistamiseks.

Seevastu saadud katseandmete analüüs näitas, et kui info antakse evidentsiaali kujul, siis võrreldes algtingimusega on nelja-aastased lapsed

visamad plikite omadusi katsetama, seda näitas katsetamiste arv. Kui väide esitatakse evidentsiaaliga, siis ajendab see lapsi intensiivsemalt mängima ja välja uurima, kas öeldu peab paika, kui mängu käigus selgub, et väide ei pea katseesemete teiste eksemplaride puhul paika. Selle asemel et evidentsiaali tõlgendada hoiatusena, et teave ei tule ütlejalt, võivad nelja-aastased lapsed hoopis järeldada, et kui täiskasvanu juba seda infot, mida ta on mujalt teada saanud, peab tarvilikuks edastada, siis peab see olema tavalisest olulisem. Veel tõenäolisem on aga, et kui tegemist on lapse jaoks täiesti uue morfeemiga, siis võib see lapses just huvi tekitada kui miski, mis on uus huvitav grammatika (kuigi ilmselt arusaamatu) ja justkui keeleavastamine. Selle kasuks räägib fakt, et kuueaastaste laste tulemused alg- ja evidentsiaalse tingimuse puhul oluliselt ei erinenud. Ka pikiuuringutega on kindlaks tehtud, et keeltes, kus on rikkam muute-morfoloogia, pööravad lapsed morfoloogiale varem tähelepanu kui neis keeltes, kus morfoloogiat on vähem (Laaha, Gillis 2007).

Kuigi erinevus kahe tingimuse vahel on kuueaastastel lastel juba kadunud, ei üldista kuueaastasedki evidentsiaaliga antud info põhjal alg-tingimusest vähem. Sellel võib olla vähemalt kaks põhjust. Üks neist on pragmaatiline – situatsioon ei võimalda info kaudsusest järeldada selle ebausaldusväärsust. Teine põhjus on võimalus, et kuueaastased ei saa evidentsiaalide tähendusest päris nii aru nagu täiskasvanud keelekasutajad.

6. Kokkuvõte

Eesti evidentsiaalsuse mõistmise arenemise algetapi kohta võime oletada, et uus ja lastele suure tõenäosusega tundmatu grammatiline element tekitab rohkem huvi kui tavapärased ja tuttavamad grammatika, ent see efekt kaob lapse ja tema keele arengu jooksul. Edasises uuringus tuleks keskenduda kontrollkatsetele ja vanematele eagruppidele. Tasub mõelda ka sellele, miks lapsed evidentsiaalidega väljendatud infot just sellisel moel tõlgendavad ja mida saadud andmed teiste keeltega võrreldes eesti keele evidentsiaalide kohta ütlevad.

Kirjandus

- Aikhenvald, Alexandra Y. 2004.** Evidentiality. Oxford: Oxford University Press.
- Aksu-Koç, Ayhan 1988.** The Acquisition of Aspect and Modality. The Case of Past Reference in Turkish. (= Cambridge Studies in Linguistics. Supplementary Volume.) Cambridge: Cambridge University Press. <http://dx.doi.org/10.1017/CBO9780511554353>.
- Aksu-Koç, Ayhan, Dan Slobin 1986.** A psychological account of the development and use of evidentials in Turkish. – Evidentiality: the Linguistic Coding of Epistemology. Ed. Wallace Chafe, Johanna Nichols. (= Advances in Discourse Processes 20.) Norwood, New Jersey, 159–167.
- Aksu-Koç jt 2009** = Ayhan Aksu-Koç, Hale Ögel-Balaban, I. Ercan Alp. Evidentials and source knowledge in Turkish. – New Directions in Child and Adolescent Development 125, 13–28. <http://dx.doi.org/10.1002/cd.247>.
- Argus jt ilmumas** = Reili Argus, Kadri Suurmäe, Andra Kütt, Anne Tamm. Eesti keele evidentsiaalsuse omandamisest: mõistmiskatse tulemused. – Tallinna ülikooli eesti keele ja kultuuri instituudi toimetised 16. Tallinna Ülikool.
- Butler, Lucas P., Ellen M. Markman 2012.** Preschoolers use intentional and pedagogical cues to guide inductive inferences and exploration. – Child Development 83, 1416–1428. <http://dx.doi.org/10.1111/j.1467-8624.2012.01775.x>.
- Carlson, Gregory N., Francis Jeffry Pelletier 1995.** The Generic Book. Chicago: University of Chicago Press.
- Choi, Soonja 1995.** The development of epistemic sentence-ending modal forms and functions in Korean children. – Modality in Grammar and Discourse. Ed. Joan Bybee, Susanne Fleischman. (= Typological Studies in Language 32.) Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 165–204.
- Erelt, Mati 2013.** Eesti keele lauseõpetus. Sissejuhatus. Õeldis. (= Tartu Ülikooli eesti keele osakonna preprintid 4.) Tartu.
- Fitneva, Stanka 2001.** Epistemic marking and reliability judgments: evidence from Bulgarian. – Journal of Pragmatics 33 (3), 401–420.
- Giardini jt ilmumas** = Francesca Giardini, Stanka A. Fitneva, Anne Tamm. Source manipulation and strategic information giving: an experimental study on epistemic markers in competitive and cooperative contexts.
- Hendriks, Petra, Helen de Hoop 2001.** Optimality theoretic semantics. – Linguistics and Philosophy 24, 1–32.
- Kehayov, Petar 2004.** Eesti keele evidentsiaalsussüsteem mõne teise keele taustal. Morfosüntaks ja distributsioon. – Keel ja Kirjandus 11, 812–829.
- Kolk jt 2010** = Anneli Kolk, Triin Raud, Mariliis Kaldoja. Sotsiaalsete oskuste ja n-õ mõtete lugemise võime areng lastel nooremas koolieas. – Eesti Arst 89 (11), 725–732.

- Kütt jt 2014** = Andra Kütt, Anne Tamm, Reili Argus. Evidentsiaale kasutame strateegilise suhtlusvahendina. – *Oma Keel* 1, 51–58.
- Laaha, Sabine, Steven Gillis (ed.) 2007.** *Typological Perspectives on the Acquisition of Noun and Verb Morphology.* (= *Antwerp Papers in Linguistics* 112.) Antwerp: University of Antwerp.
- Nelson, Katherine 1996.** *Language in Cognitive Development. The Emergence of the Mediated Mind.* Cambridge: Cambridge University Press. <http://dx.doi.org/10.1017/CBO9781139174619>.
- Papafragou jt 2007** = Anna Papafragou, Peggy Li, Youngo Choi, Chung-hye Han. Evidentiality in language and cognition. – *Cognition* 103, 253–299. <http://dx.doi.org/10.1016/j.cognition.2006.04.001>.
- Slobin, Dan, Ayhan A. Aksu 1982.** Tense, aspect, and modality in the use of the Turkish evidential. – *Tense-Aspect: Between Semantics and Pragmatics.* Ed. Paul J. Hopper. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 185–200. <http://dx.doi.org/10.1075/tsl.1.13slo>.
- Zufferey, Sandrine 2010.** *Lexical Pragmatics and Theory of Mind. The Acquisition of Connectives.* (= *Pragmatics & Beyond New Series* 201.) Amsterdam: John Benjamins Publishing Company. <http://dx.doi.org/10.1075/pbns.201>.
- Tamm, Anne 2009.** The Estonian partitive evidential. Some notes on the semantic parallels between the aspect and evidential categories. – *Papers from TAM TAM. Cross-linguistic Semantics of Tense, Aspect, and Modality.* Ed. Lotte Hogeweg, Helen de Hoop, Andrei Malchukov. (= *Linguistics Today* 148.) Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 365–401.
- Villiers jt 2009** = Jill de Villiers, Jay Garfield, Harper Gernet-Girard, Tom Roeper, Margaret Speas. Evidentials in Tibetan: acquisition, semantics, and cognitive development. – *Evidentiality: A Window into Language and Cognitive Development.* Ed. Stanka A. Fitneva, Tomoko Matsui. (= *New Directions for Child and Adolescent Development* 125.) San Francisco: Jossey-Bass, 29–47.

Evidential sentences guiding Estonian preschoolers' exploration of novel objects and their properties

Anne Tamm, Reili Argus,
Kadri Suurmäe

The article focuses on the effect of the Estonian evidential on preschoolers' exploratory play, contrasting it with the effect of normal indicative sentences. The methods involved a behavioral experiment, where 4 and 6-year-old children were presented with one single instance of a new object ("a blicket"). A property was demonstrated ("being a magnet") with other objects. The experimenter then ascribed the magnetic property to the demonstrated novel object in two different ways. In Condition 1, the magnetic property was ascribed to the object by means of a neutral, indicative statement. Condition 2 used an evidential sentence. Inert, non-magnetic blickets and paperclips were placed in front of the children, who were then asked if they wanted to play with blickets. The duration of their play, the number of attempts to test the properties of the object, and the number of blickets were measured on the basis of the videotaped material. We found that the evidential sentences increased the number of attempts to explore the properties among 4-year-olds, but not among 6-year-olds. The increased play that occurred with evidentials may tentatively be attributed to the novelty of the grammar for the children and their expectations of its effect.

Keywords: evidentiality, acquisition of Estonian grammar, caregiver language, experimental methods

Anne Tamm
kognitiivteaduste osakond
Kesk-Euroopa Ülikool (Central European University, CEU)
Hattyú utca 14
1015 Budapest
TammA@ceu.hu

nederlandistika osakond
humanitaarteaduskond
Gáspár Károli Kalvinistlik Ülikool (Károli Gáspár Református Egyetem, KRE)
Reviczky utca 4
1088 Budapest
tamm.anne@kre.hu

Reili Argus
eesti keele ja kultuuri instituut
Tallinna Ülikool
Narva mnt 25
10120 Tallinn
reili.argus@tlu.ee

Kadri Suurmäe
eesti keele ja kultuuri instituut
Tallinna Ülikool
Narva mnt 25
10120 Tallinn
kadri.suurmae@gmail.com

RINGVAADE

EMAKEELE SELTSI 94. TEGEVUSAASTA (2013)

I. Üritused

1. Konverentsid

Emakeele Selts korraldas 2013. aastal 3 konverentsi, ettekandeid esitati kokku 31.

24. ja 25. aprillil peeti Väike-Maarja rahvamajas rahvusvahelist konverentsi „Emakeelne Eesti, emakeelne Euroopa II”, mis oli pühendatud Ferdinand Johann Wiedemanni keeleauhinna asutamise 25. aastapäevale. Konverentsi avas ja keeleauhinna asutamise aastapäeva puhul istutas tamme president Toomas Hendrik Ilves.

Kahepäevase konverentsi kavas oli 21 ettekannet viies plokis: õpilas- ja üliõpilasettekanded, keeleauhinnavaldkondade, leksikograafia-, fenno-ugristika- ja keeleplaneerimisttekanded. Esinemiskeeled olid konverentsi nimetuse kohaselt emakeeled: eesti, liivi, mari, udmurdi, komi, saami, saksa ja ungari keel. Võõrkeelsetest ettekannetest oli tehtud kirjalik tõlge eesti keelde.

Tavakohaselt esines ja istutas keeletammikusse puu konverentsi-aasta laureaat, seekord Valve-Liivi Kingisepp. Esitleti raamatuid „Ferdinand Johann Wiedemanni keeleauhind 25” ja „Kas siis selle maa keel ...?”, Väike-Maarja Õppekeskuses oli avatud keeleauhinna teemaline näitus.

Konverentsi korraldasid Eesti Keele Instituut, Eesti Keele Sihtasutus, Eesti Rakenduslingvistika Ühing, Emakeele Selts, Haridus- ja Teadusministeerium, Väike-Maarja Gümnaasium, Väike-Maarja Vallavalitsus ja Väike-Maarja Õppekeskus. Konverentsi toetasid Eesti Kultuurkapital ja Hasartmängumaksu Nõukogu. Veebiülekanne tegi Tartu Ülikooli meediakeskus.

27. juunil toimus Tartus traditsiooniline Johannes Voldemar Veski pühendatud keelekonverents. XLVI Veski päeva teema oli „Eesti keel ja erivajadustega keelekasutaja”, kavas oli 4 ettekannet. Avaettekande

„Kõnepuute olemus ja avaldumine” pidas Karl Karlep. Marika Padrik pidas ettekande „Kui laps õpib emakeelt nagu võõrkeelt...”. Ingrid Rummo kõneles teemal „Düspraksia – kõnetu inimene suhtluses” ning Meelis Mihkla lõpetas päeva ettekandega „Subtiitrite helindamine – kas, kuidas, kellele ja miks?”.

Iga-aastane üliõpilaskonverents, millega Emakeele Selts tähistab Euroopa keelte päeva, toimus 27. septembril Tallinna Ülikoolis. Oma keeleuurimistööst rääkisid Tallinna ja Tartu Ülikooli bakalaureuse- ja magistriõppe üliõpilased, kes pidasid kokku 6 ettekannet.

2. Kõnekoosolekud, väliskeelepäevad ja keelepäevad Eesti koolides

Emakeele Selts korraldas 2013. aastal 9 kõnekoosolekut, 5 väliskeelepäeva ja 4 keelepäeva Eesti koolides. Ettekandeid esitati kokku 65.

9 kõnekoosolekul (5 Tallinnas, 3 Tartus ja 1 Pärnus) peeti 29 ettekannet.

27. veebruaril pidasid eesti sõnamoodustuse teemalisel kõnekoosolekul ettekande Reet Kasik, Silvi Vare ja Grethe Juhkason.

8. mail esinesid Einar Meister, Lya Meister ja Einar Kraut teemal „Kuidas keel kõlab?”.

23. mail toimus Tartus kõnekoosolek teemal „7. raamprogrammi projekt ELDIA – uus lähenemine Euroopa keelelisele mitmekesisusele”, kus esinesid Helle Metslang, Kristiina Praakli ja Kadri Koreinik.

27. augustil keelemees Raimo Raagi 60 aasta juubelile pühendatud kõnekoosolekul kõnelesid Jüri Viikberg, Päivi Juvonen, Pirkko Nuolijärvi, Kristiina Ross ja Marje Joalaid.

10. septembril Jüri Viikbergi 60 aasta juubeli puhusel kõnekoosolekul esinesid Jüri Viikberg, Annika Kilgi ja Lembit Vaba.

8. oktoobril toimus kõnekoosolek teemal „Alusepanijad”, kus esitleti J. Gutsloffi piiblitõlget ning sel puhul kõnelesid Külli Habicht ja Külli Prillop ning Marju Lepajõe.

17. oktoobril esinesid „Häälikuvälte müüdi” teemal ettekandega Mati Hint, Martin Ehala ja Karl Pajusalu.

31. oktoobril Jaak Peebo 80 aasta juubeli auks peetud kõnekoosolekul Tartus esinesid Kai Tafenau, Ann Metslang ja Valve-Liivi Kingisepp.

Aasta viimasel kõnekoosolekul, Pärnu Muuseumi ja Emakeele Seltsi ühisel keelepäeval 5. detsembril Pärnus tutvustati Pärnuga seotud estofile. Ettekannetega esinesid Aldur Vunk, Karl Pajusalu, Külli Habicht ja Katrin Nielsen.

Emakeele Selts jätkab edukalt koolide keelepäevade korraldamist. 2013. aastal toimus 4 keelepäeva kokku 13 ettekandega, igas õppeasutuses peeti 2–4 ettekannet. Koolides esinesid eri alade eesti filoloogid ning keelepäevad olid eeskätt suunatud äärealade kooliõpilastele. Võru Kreutzwaldi Gümnaasiumis räägiti allkeeltest, Jüri Gümnaasiumis etümoloogiast, Pühajärve Põhikoolis lugemisest, Haljala Keskkoolis emakeelest, lisaks tutvustati Suure-Jaani Gümnaasiumis keele kaudu mõjutamist.

21.–23. oktoobril toimus Käsmus noorte kolmepäevane keelelaager „Sõnavara, sõnavarandus”. Kokku said 28 gümnaasiuminoort ning Emakeele Seltsi, Eesti Keele Instituudi, Tallinna Ülikooli ja Tartu Ülikooli keeleinimesed.

Kõlas 7 ettekannet, milles eri põlvkondade keeleinimesed tutvustasid oma eriala, korraldati arutelusid, mängu, võistlusi, vahetati mõtteid ja tundi rõõmu suhtlemisest. Lähemalt kõneldi eesti sõnavara päritolust ja selle uurimisest, tutvustati eesti keele sõnaraamatuid ja räägiti nende koostamisest, samuti eestikeelse terminoloogia arendamisest, eesti sõnamoodustusest ja selle uurimisest, eesti isikunimedest, nende uurimisest ja korraldamisest.

Emakeele Seltsi aastakoosolekul 22. märtsil Eesti Keele Instituudi suures saalis kõlas Krista Kerge akadeemiline ettekanne „Emakeele Seltsi keeleteoimkonna otsuste taustast”. Seltsi 93. tegevusaasta (2012) aruande esitas teadussekretär Killu Paldrok.

Väljaspool Eestit peeti HTMi ning kohapealsete eesti seltside kaas- korraldusel 5 keelepäeva (Berliinis, Helsingis, Londonis, Budapestis, Moskvast). Eriti väärib rõhutamist 1.–3. märtsini Berliinis toimunud emakeelepäevad väljaspool Eestit asuvate eesti koolide õpetajatele ja juhtidele (70). Ettekannete teemad olid väga erinevad, arvestades kohapealsete kuulajate ettepanekuid ja ootusi. Tavapäraselt on ettekannete hulka kuulunud ülevaade Eesti keelepoliitikast, tänavu muu hulgas Eesti keelepoliitilistest suundumustest välismaal ja Eesti keeleelus ning rahvuskaaslaste programmist. Ettekandeid peeti ka keele omandamisest, kirjutamisest, mitmekeelsusest, lõimõppest, identiteediküsimustest, etümoloogiast, eesnimedest, eesti kirjandusest, keelesugulusest.

Ettekannete kõrval toimusid keeleõppeseminarid ja töötoad ning tutvustati uusi keeleõppemänge ja -metoodikaid, samuti eesti keele õppimise võimalusi ja stipendiume. Kokku peeti väliskeelepäevadel 20 ettekannet ja tehti 3 töötuba.

II. Muu tegevus

Emakeele Selts korraldas koostöös Haridus- ja Teadusministeeriumiga 2012. aasta keeleteo valimise. Aasta keeleteo tiitli pälvis Silvi Vare kahekõitelise sõnaraamatu „Eesti keele sõnapered” eest. Selts oli kaaskorraldaja keeleteo lõppüritusel, mis toimus 14. märtsil 2013 Kadrina Keskkoolis.

Koostöös Haridus- ja Teadusministeeriumi, Emakeele Seltsi, Eesti Rahva Muuseumi, Eesti Kirjandusmuuseumiga toimus lasteaednike koolitusseminar „Mis su nimi? – Nipitiri”. Seminar toimus kokku kolmel päeval: Tartus 30.-31.01.2014 ja Narvas 05.02.2014 ning selle eesmärk oli tutvustada võimalusi emakeelepõhiste kultuuriväärtuste kujundamisel. Ehkki koolitus sai teoks 2014. aastal, arvestame seda plaanide järgi siiski 2013. aasta ettevõtmiseks. Ettekannetega esinesid Annika Hussar, Kaspar Jassa, Mare Kõiva, Aadu Must, Peeter Päll, Siiri Sinijärv, Virve Tuubel, Lehte Tuuling ja Ell Vahtramäe – kokku kõlas 8 ettekannet.

Haridus- ja Teadusministeeriumi toetusel valmis sovetikeele sõnastiku käsikiri, koostanud Uno Liivaku kirjastuse Monokkel kaudu.

Veel ettevõtmisi:

1) Jätkus töö eesti keele kolme valdkonna akadeemiliste tervikkäsitlustega, autorid Eva-Liina Asu, Pärtel Lippus, Karl Pajusalu ja Pire Teras (foneetika), Reet Kasik (sõnamoodustus) ning Mati Ereht (süntaks).

2) Teist aastat (27. ja 28. septembril) toimus kokkuvõttevõistlus Tuum, milles iga osaleja sai panna proovile oma oskuse teha kuni 200-sõnaline kokkuvõte žürii antud tekstist. Alustekstiks oli Jaak Urmeti „Mineviku käes vangis: eestlastel on liiga palju rahvustunnet”. Võitjad kuulutati välja Tartu Ülikooli aulas hõimupäevade kontserdil 17. oktoobril.

3) Jätkusid traditsioonilised ettevõtmised: emakeelepäeva etteütetus Vikerraadios; 52 keelesäutsu Vikerraadios, 6 keeleviktoriini Keele Infolehes ja ajakirjas Oma Keel kokku 30 keeleülesandega, üliõpilaste õppekäigud Tartusse ja Tallinna.

4) Haapsalu linna, HTMi, Emakeele Seltsi ja Eesti Keele Sihtasutuse koostöös avati 26. septembril Haapsalus Väikese viigi kaldal nimelised

pingid Wiedemanni keeleauhinna laureaatile. Esialgu paigaldati pingid elusolevatele laureaatile, kuid edaspidi lisanduvad viigi kaldale pingid ka neile laureaatile, kes on meie hulgast lahkunud.

III. Kirjastamine

2013. aastal on trükkis ilmunud

- Emakeele Seltsi aastaraamat 58 (2012). Peatoimetaja Mati Ereht, toimetaja Sirje Mäearu. Eesti Teaduste Akadeemia Emakeele Selts. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus, 2013. 359 lk;
- keeleajakiri Oma Keel nr 1. Toimetaja Reili Argus. 119 lk;
- keeleajakiri Oma Keel nr 2. Toimetaja Reili Argus. 96 lk.

IV. Raamatukogu

ESi raamatukogu täienes 2013. aasta jooksul 41 trükisega, mis on saadud vahetuse, annetuse või ostu teel. Raamatukogus on arvel 6364 inventeeritud trükist.

Raamatumuük on sujunud väga hästi. ESTERisse on kantud 209 meie raamatut.

Alustasime ESi murdekogumike digitaliseerimist. RRI andmebaasi DIGAR kaudu on kättesaadavad 5 varasemat murdekogumikku, töö jätkub.

Digitteeritud raamatud:

- 1) Valimik Emakeele Seltsi korrespondentide muredetekste. Eesti NSV Teaduste Akadeemia, Emakeele Selts. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1956;
- 2) Pajatusi põhjarannikult. [Kirde-Eesti rannikumurre]. Eesti NSV Teaduste Akadeemia, Emakeele Selts. Tallinn: [Eesti NSV Teaduste Akadeemia], 1957;
- 3) Tuulik, kadakas ja leib. Emakeele Selts. Tallinn: Valgus, 1969;
- 4) Lahemaa lugusid. Eesti NSV Teaduste Akadeemia, Emakeele Selts. Tallinn: Eesti NSV Teaduste Akadeemia, 1989;
- 5) Tartumaa saja-aastaste jutud. Eesti Teaduste Akadeemia Emakeele Selts. Tallinn: Eesti TA Emakeele Selts, 1995.

V. Keeletoimkond

Emakeele Seltsi Keeletoimkonna vanem on alates 23. märtsist 2012 kaheks aastaks Krista Kerge. Keeletoimkonda kuuluvad Reili Argus, Külli Habicht, Reet Kasik, Katrin Kern, Einar Kraut, Helika Mäekivi, Urve Pirso, Peeter Päll, Maire Raadik ja Arvi Tavast.

Keeletoimkond pidas 6 istungit ning lahendas aktuaalseid keeleprobleeme, sh kujundati seisukohti ÕS 2013 detailide suhtes (valmis soovitus väliskohanime esitamiseks uus ÕSis) ning anti õigekirja puudutavaid soovitusi (ürituse- ja virtuaalüksuste nimetamine ja nimetuste õigekiri). Samuti diskuteeriti avalikkusega, esineti ajalehtedes ja raadios ning vastati nii inimeste kui ka asutuste pöördumistele.

VI. Annetused

2013. aastal tegi Emakeele Seltsile annetuse Priit Järve.

VII. Liikmeskond

2013. aasta algul kuulus Emakeele Seltsi 355 tegev- ja 12 auliiget, 31. detsembri 2013 seisuga 353 tegevliiget ja 13 auliiget: Mati Erelt, Mati Hint, Helju Kaal, Reet Kasik, Valve-Liivi Kingisepp, Uno Liivaku, Viivi Maanso, Helmi Neetar, Jaak Peebo, Huno Rätsep, Ülo Tedre, Ellen Uuspõld ja Tiit-Rein Viitso.

Tegevusaasta jooksul võeti vastu 9 uut tegevliiget: Tiina Kattel, Pärle Raud, Tiina Rüütmaa, Jekaterina Trainis (siis Mištšenko), Maria Tuulik, noorliikmed Stella Raudsepp, Elena Selge, Elery Teor, Eliisa Ülevain.

Omavalitsuslikult seltsi liikmete hulga vähendamiseks ei avaldanud soovi üksi tegevliige.

Surma läbi lahkus 2013. aastal 9 liiget: auliige Valdek Pall († 17.04.2013) ning tegevliikmed Aino Jõgi († 15.01.2013), Heino Kiik († 22.02.2013), Silvia Laul († 23.03.2013), Juta Raielo († 27.04.2013), Maret Raud († 29.06.2013), Ülo Parbus († 15.07.2013), Maie Kalda († 08.11.2013), Madis Norvik († 20.12.2013).

VIII. Juhatus

Eelmisel aastakoosolekul märtsis 2013 sai selts korralisel valimisel uue juhatuse, mille esimees on Helle Metslang, abiesimehed Reili Argus ja Jüri Valge ning liikmed Kersti Lepajõe, Miina Norvik, Hille Pajupuu ja Karl Pajusalu. Seltsi juhatus käis 2013. aastal koos 5 korda, sh üks kord arutleti e-posti teel.

2006. aastast esindab Emakeele Seltsi juhatust Eesti Keele Instituudi teadusnõukogus Karl Pajusalu. Wiedemanni keeleauhinna komisjonis esindab seltsi Helle Metslang. Riiklikus programmis „Eesti ühiskonna väärtusarendus 2009–2013” esindas seltsi Kersti Lepajõe. Reili Argus on ESi esindaja programmi „Eestikeelsed kõrgkooliõpikud 2013–2017” juhtkomitees.

IX. Töötajad

Teadussekretärina töötab Killu Paldrok ja raamatukogu juhatajana Annika Oherde. Raamatupidaja on Tiia Vajak. Seltsi kodulehte kujundab Maria-Maren Sepper.

X. Üldiseloostus

94. tegevusaastat võib iseloomustada kui tegevusterohket. Oleme korraldanud konverentse (3), kõnekoosolekuid (9), koolide keelepäevi (4), väliskeelepäevi (5), noorte keelelaagri, jätkunud on keeleajakirja ja aastaraamatu väljaandmine. 2013. aastal peeti Emakeele Seltsi üritustel 115 ettekannet.

Rahaliselt oli 2013. aasta Emakeele Seltsile soodne. Teaduste Akadeemia tegevustoetus on küll vähenenud, kuid seltsi tegevusi (väljaannete ettevalmistamist, publitseerimist ja taseme parandamist, keelepäevade jm keeleürituste korraldamist, keeleteoimkonna tegevust) on toetanud Haridus- ja Teadusministeerium.

KILLU PALDROK

2013. AASTAL EMAKEELE SELTSI ÜRITUSTEL PEETUD ETTEKANDED

1. Andero Adamson – Eesti keele e-õppe kursus „Keeleklikk”. Keelepäeval Londonis 16. märtsil.
2. Andero Adamson – Uus rahvuskaaslaste programm ja eesti keele e-õppe kursus „Keeleklikk”. Keelepäeval Moskvast 24. novembril.
3. Reili Argus – Eestikeelsed keeleomandamist toetavad veebimängud FREPY. Keelepäeval Londonis 16. märtsil.
4. Reili Argus – Keeleõppemängud FREPY. Keelepäeval Budapestis 6 oktoobril.
5. Martin Ehala – Our daily language ecology (Meie igapäevane keele-ökoloogia). Keelepäeval Londonis 16. märtsil.
6. Martin Ehala – Välte käsitlemisest üldhariduses. Kõnekoosolekul „Häälikuvälte müüt” Tallinnas 17. oktoobril.
7. Valts Ernštreits – F. J. Wiedemann ja lülvizt (F. J. Wiedemann ja liivlased). F. J. Wiedemanni keeleauhinna asutamise 25. aastapäevale pühendatud konverentsil „Emakeelne Eesti, emakeelne Euroopa II” Väike-Maarjas 24.–25. aprillil.
8. Külli Habicht, Külli Prillop – Heinrich Stahli teoste sõnastik. Eesti Keele Instituudi ja Emakeele Seltsi kõnekoosolekul „Alusepanijad” 8. oktoobril Tallinnas.
9. Külli Habicht – Rosenpläneri „Beiträgede” tähtsus omas ajas ja tänapäeval. Pärnu Muuseumi ja Emakeele Seltsi ühisel keelepäeval Pärnus 5. detsembril.
10. Tiit Hennoste – Allkeeltest üldse. Allkeelte päeval Võru Kreutzwaldi Gümnaasiumis 11. märtsil.
11. Katrin Hiieam – Language preservation, change and acquisition in an immigrant community. The case of Estonian in the UK (Keele säilitamine, omandamine ja muutused immigrantkogukonnas. Eesti keel Suurbritannias). Keelepäeval Londonis 16. märtsil.
12. Mati Hint – Grenzstein ja Veske, Ariste ja Lehist. Kõnekoosolekul „Häälikuvälte müüt” Tallinnas 17. oktoobril.

13. Annika Hussar – Uue sajandi eesnimed Eestis. Keelepäeval Helsingis 14. märtsil.
14. Annika Hussar – Nimedest. Noorte keelelaagris „Sõnavara, sõnavarandus” Käsmus 21.–23. oktoobril.
15. Eha Jakobson – Emakeele õpetamise metoodikast liitklassides. Keelepäeval Berliinis 2.–3. märtsil.
16. Kaspar Jassa, Virve Tuubel – Keelemängud. Lasteaiaõpetajate koolitusseminaril Tartus 30.–31.01.2014
17. Marje Joalaid – Raagist, Raagi külast ja Vahtsõlinast. Kõnekoosolekul „Keelemees Raimo Raag 60” Tallinnas 27. augustil.
18. Marjatta Jomppanen – Davvisámegiela čállingiela historjá (Põhjasaami kirjakeele ajalugu). F. J. Wiedemanni keeleauhinna asutamise 25. aastapäevale pühendatud konverentsil „Emakeelne Eesti, emakeelne Euroopa II” Väike-Maarjas 24.–25. aprillil.
19. Grethe Juhkason – Võru momentaanide ja frekventatiivide struktuurist ja produktiivsusest. Kõnekoosolekul sõnamoodustuse teemal Tartus 27. veebruaril.
20. Päivi Juvonen – Så lika men ändå så olika. Om kanssa, kans och kaa i talad finska. Kõnekoosolekul „Keelemees Raimo Raag 60” Tallinnas 27. augustil.
21. Karin Kaljumägi – Internetikeelest. Noorte keelelaagris „Sõnavara, sõnavarandus” Käsmus 21.–23. oktoobril.
22. Karl Karlep – Kõnepuuete olemus ja avaldumine. XLVI J. V. Veski päeval „Eesti keel ja erivajadustega keelekasutaja” Tartus 27. juunil.
23. Reet Kasik – Spontaanset sõnaloomest tekstiprotsessis. Kõnekoosolekul sõnamoodustuse teemal Tartus 27. veebruaril.
24. Krista Kerge – Emakeele Seltsi keeleteoimkonna otsuste taustast. Emakeele Seltsi aastakoosolekul Tallinnas 22. märtsil.
25. Krista Kerge – Eesti inimese ja ühiskonna keel. F. J. Wiedemanni keeleauhinna asutamise 25. aastapäevale pühendatud konverentsil „Emakeelne Eesti, emakeelne Euroopa II” Väike-Maarjas 24.–25. aprillil.
26. Annika Kilgi – Eduard Ahrensi piiblikeele kriitika. Kõnekoosolekul „Jüri Viikberg 60” Tallinnas 10. septembril.
27. Valve-Liivi Kingisepp – Eesti kirjakeele sõnavara kujundajate ja uurijate jälgedel läbi sajandite. F. J. Wiedemanni keeleauhinna asutamise 25. aastapäevale pühendatud konverentsil „Emakeelne Eesti, emakeelne Euroopa II” Väike-Maarjas 24.–25. aprillil.

28. Valve-Liivi Kingisepp – Meenutusi koostööst tänase juubilariga. Kõnekoosolekul „Jaak Peebo 80” Tartus 31. oktoobril.
29. Toomas Koitmäe, Merli Mändul – Poiste ja tüdrukute õigekeele-
oskuse erinevusest põhikooli- ja gümnaasiumiastme kirjatööde põhjal.
F. J. Wiedemanni keeleauhinna asutamise 25. aastapäevale pühendatud
konverentsil „Emakeelne Eesti, emakeelne Euroopa II” Väike-Maarjas
24.–25. aprillil.
30. Riina Koolmeister – Välis-Eesti laste ja noorte sidustamine Eestiga.
Keelepäeval Budapestis 6. oktoobril.
31. Anne Koppel, Kaja Lepik – Lugemismängud väikestele lastele.
Lugemisteemalisel emakeelepäeval Pühajärve Põhikoolis 14. märtsil.
32. Kristina Koppel – Sõnaraamatutest. Noorte keelelaagris „Sõnavara,
sõnavarandus” Käsmus 21.–23. oktoobril.
33. Kadri Koreinik – Murretest. Allkeelte päeval Võru Kreutzwaldi Güm-
naasiumis 11. märtsil.
34. Kadri Koreinik – ELDIA tulemustest Setu- ja Võrumaal. Kõnekoos-
olekul „7. raamprogrammi projekt ELDIA – uus lähenemine Euroopa
keelelisele mitmekesisusele” Tartus 23. mail.
35. Einar Kraut – Eluskõne ja keelenorm ringhäälingu kohtamisplatsil.
Kõnekoosolekul „Kuidas keel kõlab?” Tallinnas 8. mail.
36. Anatoli Kuklin – Ф. Й. Видеманн да мариий йылме наука
(F. J. Wiedemann ja mari keeleteadus). F. J. Wiedemanni keeleauhinna
asutamise 25. aastapäevale pühendatud konverentsil „Emakeelne Eesti,
emakeelne Euroopa II” Väike-Maarjas 24.–25. aprillil.
37. Nikolay Kuznetsov – Мед олас коми кыв (Elagu komi keel).
F. J. Wiedemanni keeleauhinna asutamise 25. aastapäevale pühendatud
konverentsil „Emakeelne Eesti, emakeelne Euroopa II” Väike-Maarjas
24.–25. aprillil.
38. Nikolay Kuznetsov – Komi keel ja selle eripärad. Keelepäeval Haljala
Gümnaasiumis 10. oktoobril.
39. Piret Kärtner – Eesti keelepoliitika ja eesti keele poliitika. Keele-
päeval Berlinois 2.–3. märtsil.
40. Piret Kärtner – Mängime ja keel saab selgeks. Keelepäeval Helsingis
14. märtsil.
41. Andra Kütt – Eesti liitsõnade omandamisest kõne varase arengu
perioodil. F. J. Wiedemanni keeleauhinna asutamise 25. aastapäevale
pühendatud konverentsil „Emakeelne Eesti, emakeelne Euroopa II”
Väike-Maarjas 24.–25. aprillil.

42. Kairi Lehis – GAPS-testi kasutamisest Eesti laste keelelise arengu mõõtmiseks. Emakeele Seltsi üliõpilaskonverentsil Tallinnas 27. septembril.
43. Kersti Lepajõe – Kuidas keel meid mõjutab? Ilusa emakeele päeval Suure-Jaani Gümnaasiumis 14. märtsil.
44. Kersti Lepajõe – Kirjutamise raskus. Keelepäeval Budapestis 6. oktoobril.
45. Marju Lepajõe – Gutsclaffi kasust. Eesti Keele Instituudi ja Emakeele Seltsi kõnekoosolekul „Alusepanijad” 8. oktoobril Tallinnas.
- Kaja Lepik, vt Anne Koppel.
46. Katrin Maiste – Tuhat tudengit ja sada seltsi välismaal eesti keelt õppimas. Keelepäeval Moskvast 24. novembril.
47. Margit Maran – Oskuskeelest. Allkeelte päeval Võru Kreutzwaldi Gümnaasiumis 11. märtsil.
48. Ave Mattheus – Nukitsa konkursist. Lugemisteemalisel emakeelepäeval Pühajärve Põhikoolis 14. märtsil.
49. Einar Meister – Eesti keeletehnoloogia *anno* 2013. F. J. Wiedemanni keeleauhinna asutamise 25. aastapäevale pühendatud konverentsil „Emakeelne Eesti, emakeelne Euroopa II” Väike-Maarjas 24.–25. aprillil.
50. Einar Meister – Uusi suundi artikulaatoorses foneetikas – 44 aastat hiljem. Kõnekoosolekul „Kuidas keel kõlab?” Tallinnas 8. mail.
51. Lya Meister – Korpuspõhine eesti keele häälduse uurimine. Kõnekoosolekul „Kuidas keel kõlab?” Tallinnas 8. mail.
52. Ann Metslang – Osastava käände vormide kasutamisest eesti kirja-keeles. Kõnekoosolekul „Jaak Peebo 80” Tartus 31. oktoobril.
53. Helle Metslang – Keelekorralduse ja keeleuurimise suhetest läbi aegade. F. J. Wiedemanni keeleauhinna asutamise 25. aastapäevale pühendatud konverentsil „Emakeelne Eesti, emakeelne Euroopa II” Väike-Maarjas 24.–25. aprillil.
54. Helle Metslang – Soome-ugri vähemused luubi all. Kõnekoosolekul „7. raamprogrammi projekt ELDIA – uus lähenemine Euroopa keelelisele mitmekesisusele” Tartus 23. mail.
55. Iris Metsmägi – Eesti sõnade päritolurühmad. Etümoloogiapäeval Jüri Gümnaasiumis 13. märtsil.
56. Meelis Mihkla – Subtiitrite helindamine – kas, kuidas, kellele ja miks? XLVI J. V. Veski päeval „Eesti keel ja erivajadustega keekekasutaja” Tartus 27. juunil.

57. Veronika Mitting – Muusika ja eesti keele lõimõpe (töötuba). Keelepäevaldel Berliinis 2.–3. märtsil.
58. Sirje Mäearu – Keelenõu sõnamoodustusküsimustest. Noorte keelelaagris „Sõnavara, sõnavarandus” Käsmus 21.–23. oktoobril.
– Merli Mändul, vt Toomas Koitmäe.
59. Katrin Nielsen – Keeleküsimusest Koidula ja Kreutzwaldi kirjavahetuses 1867–1873. Pärnu Muuseumi ja Emakeele Seltsi ühisel keelepäeval Pärnus 5. detsembril.
60. Miina Norvik, Eva Saar – Vadjalaste ja isurite isikunimed. Keelepäeval Haljala Gümnaasiumis 10. oktoobril.
61. Pirkko Nuolijärvi – Kieli, yksilö ja yhteiskunta. Kõnekoosolekul „Keelemees Raimo Raag 60” Tallinnas 27. augustil.
62. Eduard Odinets – Kirjutamisoskuse arendamine täiskasvanute eesti keele kui teise keele tunnis. Emakeele Seltsi üliõpilaskonverentsil Tallinnas 27. septembril.
63. Vilja Oja – Läänemeresoo meelteatlas. Keelepäeval Haljala Gümnaasiumis 10. oktoobril.
64. Kert Ojasaar – Tsitaatsõnad noortekeeles. F. J. Wiedemanni keeleauhinna asutamise 25. aastapäevale pühendatud konverentsil „Emakeelne Eesti, emakeelne Euroopa II” Väike-Maarjas 24.–25. aprillil.
65. Karl Pajusalu – Eesti murrete uurimine Wiedemannist Viitsoni. F. J. Wiedemanni keeleauhinna asutamise 25. aastapäevale pühendatud konverentsil „Emakeelne Eesti, emakeelne Euroopa II” Väike-Maarjas 24.–25. aprillil.
66. Karl Pajusalu – Eesti välted läänemeresoo me taustal. Kõnekoosolekul „Häälikuvälte müüt” Tallinnas 17. oktoobril.
67. Karl Pajusalu – Pärnumaa kohanimed ja keelendid S.H. Vestringi sõnaraamatus. Pärnu muuseumi ja Emakeele Seltsi ühisel keelepäeval Pärnus 5. detsembril.
68. Renate Pajusalu – Mitmekeelsus ja keele omandamine (töötuba). Keelepäevaldel Berliinis 2.–3. märtsil.
69. Marika Padrik – Kui laps õpib emakeelt nagu võõrkeelt... XLVI J. V. Veski päeval „Eesti keel ja erivajadustega keeletekasutaja” Tartus 27. juunil.
70. Tiina Paet, Tuuli Rehema – Wiedemannist Väärini. F. J. Wiedemanni keeleauhinna asutamise 25. aastapäevale pühendatud konverentsil „Emakeelne Eesti, emakeelne Euroopa II” Väike-Maarjas 24.–25. aprillil.

71. Killu Paldrok – Emakeele Seltsi 93. tegevusaasta (2012) ülevaade. Emakeele Seltsi aastakoosolekul Tallinnas 22. märtsil.
72. Triin Pappel – Tõlkimisest. Noorte keeletaagris „Sõnavara, sõnavarandus” Käsbus 21.–23. oktoobril.
73. Mall Pesti – Ülemaks kui hõbevara tunnistame sõnavara. Vaateid leksikakesksele õpetusele. Keelepäevadel Berliinis 2.–3. märtsil.
74. Maarja-Liisa Pilvik – Ulatumise ulatus. Soome keele verbi *ulottua* tähendused kontekstis. Emakeele Seltsi üliõpilaskonverentsil Tallinnas 27. septembril.
75. Kristiina Praakli – Eesti keele kestlikkusest Soomes ja Saksamaal (ELDIA uurimistulemuste valguses). Kõnekoosolekul „7. raamprogrammi projekt ELDIA – uus lähenemine Euroopa keelelisele mitmekesisusele” Tartus 23. mail.
- Külli Prillop, vt Külli Habicht.
76. Helin Puksand – Eesti õpilaste lugemisharjumustest. Lugemisteemalisel emakeelepäeval Pühajärve Põhikoolis 14. märtsil.
77. János Puszta – Nyelvfeljesztés, terminológia, nyelvek jövője (Keelearendus, terminoloogia ja keelte tulevik). F. J. Wiedemanni keeleauhinna asutamise 25. aastapäevale pühendatud konverentsil „Emakeelne Eesti, emakeelne Euroopa II” Väike-Maajas 24.–25. aprillil.
- Tuuli Rehema, vt Tiina Paet.
78. Raina Reiljan – Töötuba projektikirjutamisest koolide juhtkondadele (töötuba). Keelepäevadel Berliinis 2.–3. märtsil.
79. Kadri Remmet – Johannes Aavik eesti keele emotsioonisõnavara rikastajana. 100 aastat hiljem. F. J. Wiedemanni keeleauhinna asutamise 25. aastapäevale pühendatud konverentsil „Emakeelne Eesti, emakeelne Euroopa II” Väike-Maajas 24.–25. aprillil.
80. Kristel Ress – Tänavusest (2013) emakeeleolümpiaadist. Noorte keeletaagris „Sõnavara, sõnavarandus” Käsbus 21.–23. oktoobril.
81. Irina Rešetnikova – Котыр улонлэн но удмурт кыл тодэмлэн герраськемзы (Keelekeskkonna mõju udmurdi keele oskusele). F. J. Wiedemanni keeleauhinna asutamise 25. aastapäevale pühendatud konverentsil „Emakeelne Eesti, emakeelne Euroopa II” Väike-Maajas 24.–25. aprillil.
82. Kristiina Ross – Johannes Gutsloff, 17. sajandi keelekujundaja. F. J. Wiedemanni keeleauhinna asutamise 25. aastapäevale pühendatud

- konverentsil „Emakeelne Eesti, emakeelne Euroopa II” Väike-Maarjas 24.–25. aprillil.
83. Kristiina Ross – Henricus Stahell, Raimo Raag ja teised tähtsad mehed. Kõnekoosolekul „Keelemees Raimo Raag 60” Tallinnas 27. augustil.
  84. Andra Rumm – *mis*-küsimustega tehtavad suhtlustegevused suulises argivestluses. Emakeele Seltsi üliõpilaskonverentsil Tallinnas 27. septembril.
  85. Ingrid Rummo – Düspraksia – kõnetu inimene suhtluses. XLVI J. V. Veski päeval „Eesti keel ja erivajadustega keeletekasutaja” Tartus 27. juunil.
  86. Klaas Ruppel – Das Deutsche im estnisch-deutschen Wörterbuch Wiedemanns (Saksa keel Wiedemanni eesti-saksa sõnaraamatus). F. J. Wiedemanni keeleauhinna asutamise 25. aastapäevale pühendatud konverentsil „Emakeelne Eesti, emakeelne Euroopa II” Väike-Maarjas 24.–25. aprillil.
  87. Tiina Rütmaa – Eesti ja ungari keele sugulusest. Keelepäeval Budapestis 6. oktoobril.
  88. Elena Ryabina – Ф. Й. Видеманн – удмурт кылэз эскерись тодосчи (J. Wiedemann udmurdi keele uurijana). F. J. Wiedemanni keeleauhinna asutamise 25. aastapäevale pühendatud konverentsil „Emakeelne Eesti, emakeelne Euroopa II” Väike-Maarjas 24.–25. aprillil.
  - Eva Saar, vt Miina Norvik.
  89. Reili Saar – Pühajärve põhikooli õpilaste lugemisharjumustest. Lugemisteemalisel emakeelepäeval Pühajärve Põhikoolis 14. märtsil.
  90. Itesh Sachdev – Speaking in tongues: benefits of multilingualism (Keelte kõnelemine: mitmekeelsusest tõusvad kasud). Keelepäeval Londonis 16. märtsil.
  91. Meeli Sedrik, Sven-Erik Soosaar – Etümoloogiast. Noorte keelesaagris „Sõnavara, sõnavarandus” Käsmus 21.–23. oktoobril.
  92. Olle Sock – Osalauseite rinnastamine konjunktsiooniga kuid. Emakeele Seltsi üliõpilaskonverentsil Tallinnas 27. septembril.
  93. Sven-Erik Soosaar – Mis on etümoloogia ja kuidas seda tehakse? Etümoloogiapäeval Jüri Gümnaasiumis 13. märtsil.
  94. Sven-Erik Soosaar – Etümoloogiasõnaraamat – milleks ja kellele? Keelepäeval Moskvast 24. novembril.
  - Sven-Erik Soosaar, vt ka Meeli Sedrik.
  95. Urmas Sutrop – Wiedemanni sõnaraamat, seletav sõnaraamat ja keelekorralduslik sõnaraamat. F. J. Wiedemanni keeleauhinna asu-

- tamise 25. aastapäevale pühendatud konverentsil „Emakeelne Eesti, emakeelne Euroopa II” Väike-Maarjas 24.–25. aprillil.
96. Kai Tafenau – *Habent sua fata manuscripta* – Johannes Gutsلاffi piiblitõlke saatusest. Kõnekoosolekul „Jaak Peebo 80” Tartus 31. oktoobril.
97. Tõnu Tender – Sotsiaalsetest keelevariantidest. Allkeelte päeval Võru Kreutzwaldi Gümnaasiumis 11. märtsil.
98. Triin Todesk – Verbi augmentatiivne võrdlusaste komi keeles. Emakeele Seltsi üliõpilaskonverentsil Tallinnas 27. septembril.
- Virve Tuubel, vt Kaspar Jassa.
99. Lembit Vaba – Mida Siber meile õpetas. Kõnekoosolekul „Jüri Viikberg 60” Tallinnas 10. septembril.
100. Jüri Valge – Eesti ja hajaeestlased: elu ja ootused. Keelepäeval Londonis 16. märtsil.
101. Jüri Valge – Kool ja keeleõpe. Aga pärast? Noorte keelelaagris „Sõnavara, sõnavarandus” Käsms 21.–23. oktoobril.
102. Aune Valk – Kakskeelselt üleskasvava lapse identiteet. Keelepäevadel Berliinis 2.–3. märtsil.
103. Arvo Valton – Tõlge – väärtus ja kultuurisild. F. J. Wiedemanni keeleauhinna asutamise 25. aastapäevale pühendatud konverentsil „Emakeelne Eesti, emakeelne Euroopa II” Väike-Maarjas 24.–25. aprillil.
104. Silvi Vare – Eesti keele sõnapereade koostamise käigust. Kõnekoosolekul sõnamoodustuse teemal Tartus 27. veebruaril.
105. Mart Velsker – Uuem eesti kirjandus. Keelepäeval Londonis 16. märtsil.
106. Jüri Viikberg – Kaalul on rohkem kui Saareste murdeatlas. Kõnekoosolekul „Keelemees Raimo Raag 60” Tallinnas 27. augustil.
107. Jüri Viikberg – Alamsaksa laensõnadest Johannes Gutsلاffi grammatikas. Kõnekoosolekul „Jüri Viikberg 60” Tallinnas 10. septembril.
108. Aldur Vunk – Estofilid ja Pärnu. Pärnu Muuseumi ja Emakeele Seltsi ühisel keelepäeval Pärnus 5. detsembril.

KILLU PALDROK

2013. AASTAL EMAKEELE SELTSILE SAADETUD VÕI KINGITUD KIRJANDUS

Ajakirjad, kogumikud ja aastaraamatud

Avain. Kirjallisuudentutkimuksen aikakausslehti. Helsinki: Kirjallisuudentutkijain Seura, **2012.** 4; **2013.** 1, 2, 3.

Eesti Teaduste Akadeemia aastaraamat. XVIII. (45). 2012. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus, 2013. 255 lk.

Estonian Academy of Sciences Year Book. XVIII. (45). 2012. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus, 2013. 197 lk.

Kansalliskirjasto. Helsinki: Helsingin yliopiston kirjasto, 2013. 1.

Neuphilologische Mitteilungen. Helsinki: Neuphilologischer Verein. **CXIII.** 2012. 4; **CXIV.** 2013. 1, 2, 3.

Sananjalka. 54. 2012. Suomen Kielen Seuran vuosikirja. Turku. 229 lk.

Studia Fennica. Ethnologica. Helsinki: Finnish Literature Society.

15. Hirvi Laura. Identities in practice: a trans-Atlantic ethnography of Sikh immigrants in Finland and in California. 2013. 185 lk.

Studia Fennica. Folkloristica. Helsinki: Finnish Literature Society.

20. Mythic discourses: Studies in Uralic traditions. 2012. 485 lk.

Suomalais-ugrilaisen seuran aikakauskirja. 94. Helsinki: SUS, 2013. 419 lk.

Virittäjä. Kotikielen Seuran aikakausslehti. Helsinki: Kotikielen Seura, **2013.** 1, 2, 3, 4.

Muud väljaanded

Beiträge zur genauern Kenntniss der esthnischen Sprache. 1813. Faksiimiletrükk.

Dissertationes linguisticae Universitatis Tartuensis. Tartu: Tartu University Press.

16. Mihkels, Krista. Keel, keha ja kaardikepp: õpetaja algatatud parandussekventsides multimodaalne analüüs. 2013. 241 lk.

17. Parm, Sirli. Eesti keele ajasõnade omandamine. 2013. 190 lk.

- Dissertationes philologiae Estonicae Universitatis Tartuensis.** Tartu: Tartu University Press.
- 32.** Hennoste, Tiit. Grammatiliste vormide seoseid suhtlustegevustega eestikeelses suulises vestluses. 2013. 236 lk.
- 33.** Metslang, Helena. Grammatical relations in Estonian: Subject, object and beyond. 2013. 443 lk.
- Erelt Mati. **Eesti keele lauseõpetus. Sissejuhatus. Õeldis.** 2013. 252 lk.
- Eesti Vabariigi teaduspreemiad. 2013.** Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus, 2013. 195 lk.
- Eesti õigekeelsussõnaraamat ÕS 2013.** Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2013. 1222 lk.
- Kasik Reet. **Komplekssete sõnade struktuur.** 2013. 256 lk.
- Ferdinand Johann Wiedemanni keeleauhind 25.** 2013. 318 lk.
- Haridusleksikon.** Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2013. 282 lk.
- Mémoires de la Société Néophilologique de Helsinki.** Helsinki: Société Néophilologique.
- LXXXVI.** Comparing and contrasting syntactic structures: from dependency to quasi-subordination. 2013. 270 lk.
- LXXXVII.** La variation et le changement en langue: blangues romanes. 2013. 527 lk.
- LXXXVIII.** Riikonen, Hannu Kalevi. Im Dienste von Sprache und Literatur: La Société Néophilologique – Der Neuphilologische Verein – The Modern Language Society of Helsinki 1887–2012. 2013. 236 lk.
- LXXXIX.** Représentations des formes d'adresse dans les langues romanes = Representaciones de las formas de tratamiento en las lenguas románicas = Rappresentazioni di forme allocutive nelle lingue romanze. 2013. 328 lk.
- LC.** Ex philologia lux: essays in honour of Leena Kahlas-Tarkka. 2013. 509 lk.
- LCI.** Hintikka, Marianna. The well-being of the body as metaphor for society and mind: a corpus-based comparison of Early Modern and Present-day English. 2013. 227 lk.
- Mäetagused: hüperajakiri.** Tartu: EKM rahvausundi ja meedia töörühm, 1998. 6, 8.
- Vende, Kullo. **Sahtlitest kogutud värsid.** 2012. 148 lk.

Кемпи Кярл. **Salats joug kolm aġa = Salatsi jõe kolm kallast = Salacas upes trīs krasti.** Tartu: Liivi Sõprade Selts, 2013. 152 lk.

Suomalais-Ugrilaisen Seuran toimituksia. Helsinki: Suomalais-ugrilainen seura.

265. Networks, interaction and emerging identities in Fennoscandia and beyond: papers from the conference held in Tromsø, Norway, October 13–16, 2009. 2012. 298 lk.

266. A linguistic map of prehistoric Northern Europe. 2012. 370 lk.

267. Siegl, Florian. Materials on Forest Enets, an indigenous language of northern Siberia. 2013. 523 lk.

268. Moksha prosody. 2013. 165 lk.

269. Rydving, Håkan. Words and varieties: lexical variation in Saami. 2013. 218 lk.

Suomi. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

201. Verbit ja konstruktiot. Toimittaneet Ilona Herlin ja Lari Kotilainen. 2012. 268 lk.

202. Koivisto, Vesa. Suomen sanojen rakenne. 2013. 387 lk.

Teadusmõte Eestis. (VIII). Teaduskultuur. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia, 2013. 159 lk.

Tietolipas. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

238. Johdatus kirjallisuusanalyysiin. Toimittaneet Aino Mälikalli ja Liisa Steinby. 2013. 418 lk.

239. Ahvenjärvi, Kaisa. Kirjallisuuden opetuksen käsikirja. 2013. 234 lk.

240. Kaikille lapsille: lastenkirjallisuus liikkuvassa monikulttuurisessa maailmassa. Toimittanut Anna Rastas. 2013. 318 lk.

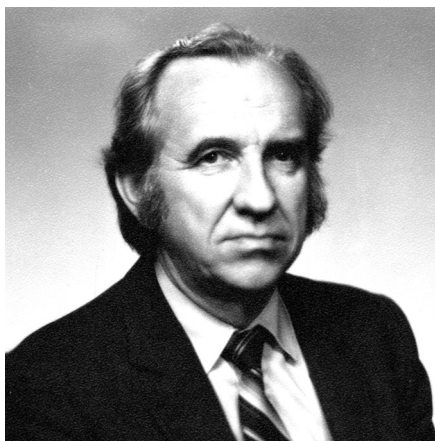
242. Dialogi kaunokirjallisuudessa. Toimittaneet Aino Koivisto ja Elise Nykänen. 2013. 242 lk.

Uurimusi Lahemaa ajaloolistest maastikest: teadusartiklid kultuuri-pärandist. 2010. 192 lk.

ANNIKA OHERDE

2013. AASTAL MANALATEELE LÄINUD EMAKEELE SELTSI LIIKMED

Aino **Jõgi** (02.10.1922–15.01.2013)
Heino **Kiik** (14.05.1927–22.02.2013)
Silvia **Laul** (04.12.1931–23.03.2013)
Valdek **Pall** (30.06.1927–17.04.2013)
Juta **Raielo** (06.10.1928–27.04.2013)
Maret **Raud** (15.12.1930–29.06.2013)
Ülo **Parbus** (08.05.1929–15.07.2013)
Maie **Kalda** (19.06.1927–08.11.2013)
Madis **Norvik** (04.01.1932–20.12.2013)

IN MEMORIAM
VALDEK PALL
30. VI 1927 – 17. IV 2013

Lahkunud on eesti keeleteadlane professor Valdek Pall, silmapaistev dialektoloog ja kohanimeuurija ning teenekas õppejõud. Oleme kaotanud erudeeritud keelemehe ja hea kolleegi.

Valdek Pall sündis 30. juunil 1927 Tartumaal Laius-Tähkvere vallas Pedasi külas põllumehe pojana. Ta lõpetas Mustvee Keskkooli (1943), Tartu Õpetajate Seminari (1947) ja Tartu Riikliku Ülikooli ajaloo-keeleteaduskonna soome-ugri keelte eriharu (1952). Paul Ariste juhendatud üliõpilane osutus andekaks ja töökaks noormeheks. 1955. aastal lõpetas ta fennougristina aspirantuuri mordva keelte alal, kaitses edukalt kandidaadi-väitekirja „Ajad ja kõneviisid mordva keeltes” ning asus vanemõpetajana tööle tollasesse Eduard Vilde nimelisse Tallinna Pedagoogilisse Instituuti. 1957. aastal siirdus ta sealt Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituuti, kus arenes mitmekülgseks ja produktiivseks teadlaseks. Keele-instituudi ning Tallinna Pedagoogikaülikooliga jäi Valdek Pall seotuks kogu oma edasise keelemeheelu vältel. Keeleuurijana KKI-s sai temast

toponüümikarühma juht (1972–1975), murdesektori juhataja (1975–1990) ning peateadur (1990–1992), õppejõuna TPedI-s/TPÜ-s valiti ta professoriks (1978–1996) ja nimetati seejärel emeriitprofessoriks (1997).

Valdek Palli laiaulatuslikus teadustegevuses seisis kesksel kohal kohanimeuurimine, millega ta KKI-s 1960. aastail teerajajana alustas – tolleks ajaks murdearhiivi kogutud nimeaines alles ootas analüüsimist-publitseerimist. Eesti kohanime päritolu ja muutumise selgitamiseks pani V. Pall aluse kohanime regionaalse uurimise suunale. Ta jõudis seisukohale, et alles siis, kui on valminud kohanime piirkondlikud ülevaated, tekivad eeldused tervet Eestit haaravateks üldistavateks töödeks. V. Palli enese uurimisobjektiks sai ta kodumaakond Tartumaa. Pikaajalist tööd kroonis sisutihe monograafia „Põhja-Tartumaa kohanimed” I-II (1969, 1977), mille alusel kaitses ta Tartus filoloogiadoktori kraadi (1975). Monograafiast sai eeskujuteos kõigile kohanimedega tegelejaile. Oma arvukates teadusartiklites on V. Pall põhjalikult käsitlenud eesti kohanime häälikulist ja grammatilist struktuuri, liht- ja liitnimede vahekorda, nimeandmisprintsiipe ning kohanime seoseid asustasajalooga. Tema kirjutisi iseloomustab rohke alusmaterjali kasutamine ja oskus seostada arhiivandmeid kohanime varasemate kirjapanekute ning murdeandmetega. Teoreetiliste käsitluste kõrval on ta sageli peatunud ka üksiknimede etümologiseerimisel, 1970. aastail tegeles ta seoses Eesti asulanime korrastamisplaanidega ka kohanime õigekirjutuse küsimustega. V. Pallilt on õppinud kõik järeltulevad kohanimeuurijad.

KKI murdesektori juhatajaks saades (1975) langes Valdek Palli tegevuse raskuspunkt eesti dialektoloogiale ja eeskätt akadeemilise „Eesti murrete sõnaraamatu” (EMS) koostamise korraldamisele. 1960. aastail oli ta juba tegelnud kartoteegitööga, sõnaraamatu prospekti (1968) ning sõnaartiklite koostamisega, ent murdesektori juhataja oli sisuliselt ka murdesõnaraamatu peatoimetaja. Tollaste trükitehniliste probleemide tõttu jäid EMS-i valmiva käsikirja kaustad riulisse paremaid aegu ootama. Koostöös KKI arvutilingvistidega suutis V. Pall trükki toimetada sõnaraamatu märksõnastiku koos levikuandmetega, nõnda sündis „Väike murdesõnastik” I–II (1982, 1989). 1983. aastal valminud EMS-i avavihiku eessõnas mainib V. Pall, et käsikiri on jõudnud *n*-alguliste sõnadeni. See eessõna – nagu ka 1. vihik – ilmus aga alles 1994. aastal, kui arvutiajastu tegi lõpuks trükiraskustele lõpu. Sealtpäele algas EMS-i vihikute järjepidev ilmumine. Arvutiajastu vastseid vilju oli ka V. Palli enese koostatud

„Idamurde sõnastik” (1994), millele lisati tollal uudsed viidete loend ning märksõnade pöördloend.

Suurte kogemustega ja vaheda mõistusega kolleegi arvamusega arvestati nii KKI-s kui ka laiemalt. Ta valiti instituudi teadusnõukokku, kutsuti ajakirjade Keel ja Kirjandus ja SFU / Linguistica Uralica toimetuskolleegiumi ning vabariiklikku õigekeelsuskomisjoni, ta osales kaitsmis-komisjonides ja oponeeris väitekirju, toimetas ja peatoimetas kolleegide väljaandeid. Ka oma 70. eluaastatel püsis Valdek Pall suurepärase töövormis ning juhtis aastail 1998–2002 soome-eesti suursõnaraamatu koostamist („Suomi-viro suursanakirja” I-II, 2003).

Valdek Palli võimekus ja silmapaistvad töötulemused ei püsinud vaka all. Ta oli kutsutud Soome-Ugri Seltsi välisliikmeks (1971), Kalevalaseltsi välisliikmeks (1979), Soome Kirjanduse Seltsi kirjavahetajaliikmeks (1982) ja Soome Teaduste Akadeemia välisliikmeks (1991), ta oli valitud Eesti Nimeseltsi auliikmeks (1999). Valdek Palli tööd tunnustati Eesti Vabariigi Valgetähe IV klassi teenetemärgiga (2001) ja Wiedemanni keeleauhinnaga (2002). Soome Lõvi Rüütelkonna komandöriiristi pälvis ta 2010. aastal.

Emakeele Seltsi tegevliige oli Valdek Pall 1954. aastast alates. Ta oli seltsi muredetoimkonnas ning seltsi juhatuses, 1982–1986 ka seltsi abiesimees. Aastaid kuulus ta Emakeele Seltsi aastaraamatu ja Kodumurde toimetuskolleegiumi. 1998. aastal valiti Valdek Pall Emakeele Seltsi auliikmeks.

Eesti keeleteaduse suurkuju professor Valdek Pall saadeti viimsele teekonnale 23. aprillil 2013 Tallinnas Pärnamäe kalmistul.

JÜRI VIKBERG

EMAKEELE SELTSI JUUBILARID 2013. AASTAL

JAANUAR	08.01	Järvi Lipasti	45
	12.01	Reet Vääri	70
	17.01	Piret Joalaid	50
	20.01	Edgar Saar	75
VEEBRUAR	12.02	Ülo Tedre	85
	27.02	Iris Metsmägi	45
	28.02	Hans Jürman	90
	29.02	Vally Tamm	65
MÄRTS	04.03	Tiit-Rein Viitso	75
	09.03	Andres Langemets	65
	14.03	Virve-Anneli Vihman	40
	16.03	Monika Salo	50
	21.03	Maire Raadik	50
APRILL	19.04	Anne Romet	70
	24.04	Ülle Viks	65
MAI	03.05	Kersti Lepajõe	55
	23.05	Nikolai Repän	85
	26.05	Sirje Hassinen	45
	31.05	Anna Verschik	45
JUUNI	08.06	Mart Orav	55
	13.06	Alo Malt	45
	17.06	Age Salo	45
	20.06	Karl Pajusalu	50

JUULI	01.07	Ivan Tarakanov	85
	06.07	Andres Mihkels	60
	12.07	Inge Käsi	50
	13.07	Ellen Kross (Niit)	85
	15.07	Nele Reimann-Truija	50
	22.07	Margit Maran	60
		Annekatriin Kaivapalu	50
		Rein Undusk	45
	24.07	Liina Lindström	40
AUGUST	01.08	Tiiu Ojanurme	75
	06.08	Nansi Leppik	45
	12.08	Tiit Hennoste	60
	15.08	Katrin Aava	50
	16.08	Anu Ilus	50
	20.08	Raimo Raag	60
	24.08	Katrin Hiietam	40
SEPTEMBER	01.09	Eevi Ross	75
	03.09	Sirje Rammo	60
		Silvi Tenjes	55
	10.09	Jüri Viikberg	60
	16.09	Anu Saluäär	65
	23.09	Endel Vingissar	85
OKTOOBER	02.10	Hannu Remes	70
	04.10	Maeve Leivo	65
	07.10	Meeli Sedrik	45
	13.10	Reeli Torn-Leesik	40
	16.10	Sirje Ratso	50
	19.10	Jane Lepasaar	45
	21.10	Jüri Valge	65
	25.10	Jaak Peebo	80
	28.10	Karin-Maria Rooleid	50

NOVEMBER	04.11	Kaja Eenlaid	75
	08.11	Killu Paldrok	40
	12.11	Sven-Erik Soosaar	40
	13.11	Renate Pajusalu	50
	14.11	Jaan Undusk	55
	19.11	Kari Aro	45
	24.11	Ruth Mirov	85
	27.11	Asta Õim	70
DETSEMBER	20.12	Martin Ehala	50
	23.12	Ants Viires	95
	25.12	Peeter Olesk	60
	31.12	Lehte Tavel	75

ASTA ÕIM 70

27. novembril 2013 oli juubelisünnipäev tunnustatud leksikoloogil ja mitme olulise sõnaraamatu autoril Asta Õimul. Lõpetanud 1970. a Tartu Riikliku Ülikooli vene filoloogina, asus ta samal aastal tööle Keele ja Kirjanduse Instituuti, kuhu jäi tervelt kolmeks aastakümneks, läbides kogu sealse karjäärihierarhia laborandist direktorini. Keelekontaktide sektoris sai temast neljakõitelise „Vene-eesti sõnaraamatu” (1984–1994) koostajaid ja hiljem vastutav toimetaja. Praktilise sõnaraamatutöö kõrval jõudis ta kirjutada ja 1981. a kaitsta kandidaativäitekirja „Sõna semantika kakskeelses sõnaraamatus”. Peale kõrvutava leksikograafia hakkas teda järjest rohkem huvitama eesti keele enda sõnavara, eriti selle leksikaalsed suhted ning fraseoloogia. Üksteise järel ilmusid „Sünonüümisõnastik” (1991, 2. tr 2007), „Fraseoloogiasõnaraamat” (1993, 2. tr 2000), „Antonüümisõnastik” (1995) ning „Väljendiraamat” (1998, 2. tr 2008), igaüks oma tüübi esimene. Seejuures sünonüümisõnastik osutus nii tähelepanuväärseks, et see hinnati 1992. a nii Eesti Kultuurifondi aastapreemia kui ka Eesti Vabariigi teaduspreemia vääriliseks.

1988. a sai Asta Õimust instituudi teadussekretär ning 1991. a direktor. Neil rasketel aastatel, kui vaesus oli suur ning valitses üldine erastamis-

ärastamis- ja lammutamismeeleolu, õnnestus instituudil suhteliselt väheste kaotustega iseseisvana püsima jääda ning küllap oli selles suuri teeneid ka direktoril. Keele ja Kirjanduse Instituudist sai küll Eesti Keele Instituut ja instituudi tegevuses hakkas varasemast rohkem domineerima sõnaraamatutöö, kuid see oli juba paratamatus.

2001. a ametisse asunud instituudi uuel juhtkonnal Asta Õimule meelepärast tegevust pakkuda polnud ja nii sai 2002. a tema uueks tööpaigaks Eesti Kirjandusmuuseum, kus ta sai jätkata fraseoloogiaalast uurimistööd. Fraseologismidele lisandusid kõnekäänud ning valmis esinduslik fraseologismide ja kõnekäändude andmebaas. Ilmusid artiklid, sõnaraamatute täiendatud trükid ja muud üllitised, nt kaks vihikut „Komistusi metafooridega” (2011 ja 2013).

Viljaka leksikograafi ja tõhusa teadusjuhi töid on tunnustatud peale teaduspreemiate ka Eesti Teaduste Akadeemia medaliga (1997) ning Valgetähe V klassi teenetemärgiga.

Tänulik Asta Õimule on ka Emakeele Selts. Nii tema töö eest Emakeele Seltsi teadussekretärina (2001–2003) ja juhatuse liikmena (2011–2013) kui ka ettekannete eest teadusüritustel ja kirjutiste eest seltsi väljaannetes.

Õnne ja edu Sulle, Asta!

MATI EREL'T

HANNU REMES 70

2. oktoobril 2013 tähistas oma 70. sünnipäeva Soome keeleteadlane ja teenekas estofiil, Emakeele Seltsi välisliige Hannu Remes, kelle teaduslik tegevus on keskendunud eesti ja soome keele kontrastiivsele uurimisele.

Hannu Remes töötas 40 aastat (1971–2011) Joensuu ülikooli eesti ja soome keele lektorina. Tema esimene eesti keele alane suurtöö oli 1983. aastal ilmunud mahukas, ligi 300-leheküljeline teos „Viron kielioppi”. See raamat sündis eeskätt õppetöö vajadustest ja selle taustaks oli rohkem kui kümneaastane kogemus eesti keele õpetamisest soomlastele. Grammatika on süstemaatiline, raamatu ülesehitus järgib põhijoontes traditsioonilisi grammatikaid, aga olulisel kohal on võrdlused vastavate soome keele nähtustega ning erilist tähelepanu pööratakse keeleseikadele, mis soome keelest erinevad ja võivad põhjustada õppimiskursusi. Raamatu põhiosa keskendub morfoloogiale, autor on kirjeldanud nii noomenite kui ka verbide muutmiskategooriaid ja muuttüüpe, võrreldes neid kontrastiivselt soome keelega. Aastate jooksul süvenes Hannu Remes üha põhjalikumalt soome ja eesti keele morfoloogia uurimisse, arendades välja süstemaatilise noomenite ja verbide kontrastiivse muutemorfoloogia teoreetilise käsitluse.

Hannu Remes oli 1983. aastal loodud eesti ja soome keeleteadlaste ühisprojekti „Suomen ja viron kieliopillinen vertailu” üks algatajaid. Projekti tulemusena sündis nüüdseks 30 aastat jätkunud kontrastiivseminaride traditsioon, mida peeti (ja peetakse üha) kordamööda kõigis Soome ülikoolides, kus eesti keelt õpetatakse. Kui organiseerijaks oli Joensuu ülikool, oli Hannu Remes alati põhikorraldaja ja seminari juhataja. 1990. aastatel kasvas ühistööst välja järgmine projekt – „Viro ja suomi kohdekielinä” (VIRSU). Valdkonna uurimistööst võrsunud artiklid on koondatud sarja „Lähivertailuja. Lähivõrdlusi”, mida tänaseks on ilmunud juba 23 köidet. Hannu Remes on autorina esindatud peaaegu igas kogumikus ning on neist mitu ka ise koostanud ja toimetanud. Eesti ja soome keele kontrastiivne uurimine arenes algusest peale kahes suunas: ühelt poolt eesti ja soome keele struktuuri võrdlemine, teiselt poolt õppimiskeskustele keskenduv vigadeanalüüs. Viimane on aastakümnete jooksul avardunud, hõlmates mitmesuguseid aspekte, mis puudutavad soome-ugri keelte õppimist teise keele ja võõrkeelena. Täna on väljaandest „Lähivertailuja. Lähivõrdlusi” saanud Eesti Rakenduslingvistika Ühingu perioodiline ajakiri, mida indekseeritakse rahvusvahelistes andmebaasides ja mille rahvusvahelisse toimetuskolleegiumi Hannu Remes üha kuulub.

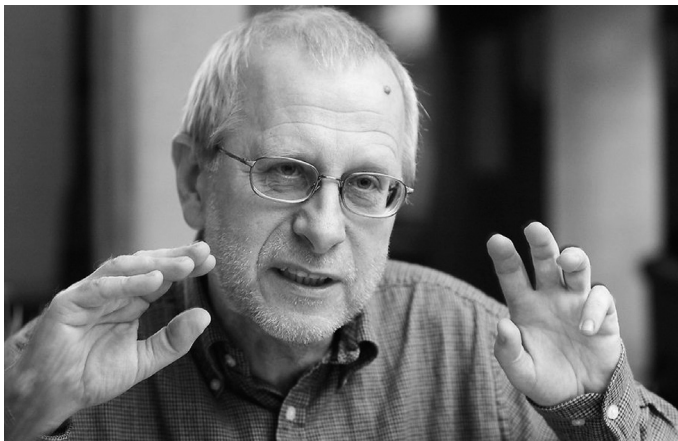
Oma uurimistöös on Hannu Remes keskendunud peamiselt struktuurivõrdlusele. Traditsiooniliselt on juba Lauri Kettunen töödest alates olnud keskseid uurimisobjekte soome ja eesti keele häälikuloo võrdlus, sõnamuutmissüsteemi kontrastiivse uurimise valdkonnas on Hannu Remes teerajaja. Kuigi kontrastiivse uurimise aluseks on tavaliselt kahe keele sünkrooniline võrdlemine, on Remese uurimustes oluline roll ka diakroonilisel lähenemisviisil, kuivõrd lähedaste sugulaskeelte hääliku- ja vormiloo tundmine aitab selgitada praeguste morfoloogiliste erinevuste põhjusi.

Teatud vahekokkuvõtteks avaldas Hannu Remes 1995. aastal Oulu ülikooli väljaandena uurimuse „Suomen ja viron vertailevaa taivutus-typologiaa”. See raamat koosneb kahest osast. Esimeses osas antakse ülevaade soome ja eesti keele kontrastiivsest uurimisest, käsitletakse morfoloogiliste erinevuste põhjusi, muutmissüsteeme, noomenite ja verbide tüvesuhteid, muutetunnuseid ja keelte paradigmatuüpide suhteid. Teise osa moodustavad seitse varem ilmunud artiklit eesti ja soome muutemorfoloogia üksikküsimuste kohta. Raamat on väärtuslik abivahend soomlastele eesti keele õpetamisel, eriti ülikoolide keeleteaduskondade filoloogilise taustaga üliõpilastele.

Filosoofiadoktori kraadi kaitses Hannu Remes 2009. aastal Oulu ülikoolis uurimusega „Muodot kontrastissa. Suomen ja viron vertailevaa taivutusmorfologiaa”. Teoreetilisest aspektist kirjeldab ta kahe keele morfoloogilisi erinevusi ja nende põhjusi ning osutab, kuidas need ilmnevad tüpoloogiliselt. Tööl on ka suur rakenduslik väärtus, kuivõrd ta pakub teadmisi, millest on kasu nii soomlastele eesti keele kui ka eestlastele soome keele õpetamisel. Soomlasena vaatleb autor eesti keelt soomlase vaatepunktist. See võimaldab näidata, et suur osa vormierinevusi tuleneb eesti keeles toimunud muutustest: teatud häälikumuutused on avaldanud mõju sõnamuutmisele ja selle tulemusena on kahe lähedase sugulaskeele grammatiline struktuur arenenud erinevalt ning tänapäeva eesti ja soome keel on tüpoloogiliselt selgesti erinevad keeled.

Hannu Remes on aastakümnete jooksul tihedalt suhelnud Eesti ja eestlastega. Ta on Joensuu Soome–Eesti Ühingu asutajaliige ja selle esimene esimees, samuti on ta olnud Soome Eesti Instituudi sihtasutuse volikogu liige. Ta on korduvalt töötanud Eestis teadlasvahetuse korras ja esinenud regulaarselt külalisloengutega Eesti ülikoolides. Paljud meist võivad pidada teda mitte ainult lähedaseks ja sõbralikuks kolleegiks, vaid ka alati abivalmis ja toetavaks sõbraks. Eesti Vabariik on Hannu Remese teeneid kahe riigi teadussuhete arendamisel tunnustanud Maarjamaa Ristiga. Õnnitleme Emakeele Seltsi teenekat ja lugupeetud välisliiget tema juubeli puhul ning soovime tegutsemisindu ja suhtlemistahet ka tulevikus.

REET KASIK

TIIT HENNOSTE 60

12. augustil 2013 tähistas oma 60. sünnipäeva Tiit Hennoste, keda tänu mitmekesistele huvidele ja tegevusaladele tuntakse niihästi keele-, kirjandus- kui ka ajakirjandusringkondades.

Eesti suuline suhtlus, ajakirjandustekstide ehitus ja funktsioneerimine ühiskonnas, modernism eesti kirjanduses – need on vaid mõned märksõnad, mis annavad aimu Tiit Hennoste eripalgelisest huvideringist.

Tiit Hennoste on töötanud eesti keele ja kirjanduse uurija, õpetaja ja õppejõuna alates 1982. aastast, mil ta lõpetas õpingud Tartu ülikoolis eesti filoloogia alal. Ülikoolitöö algas Tartu ülikooli eesti keele kateedris õpetajana. Aastatel 1989–1993 juhtis Tiit Hennoste Tartu ülikoolis eesti keele laborit. Alates 1996. aastast on ta töötanud Tartu ülikooli eesti ja üldkeeleteaduse instituudis teaduri ametikohal ning juhtinud samas eesti suulise keele uurimiserühma, praegust suulise ja arvutisuhtluse laborit.

Tiit Hennoste on tuntud ka väljaspool Eestit. Ta on töötanud eesti kirjanduse ja kultuuri lektorina Amsterdami ja Helsingi ülikoolis, pidanud loenguid ja ettekandeid paljudes maailma ülikoolides.

Uurija- ja õppejõutöö kõrvalt on ta teinud tänuväärte tööd ajakirjade Akadeemia, Keel ja Kirjandus, Oma Keel ja Loomingu Raamatukogu

toimetuskolleegiumis; Kultuurkapitali kirjanduse sihtkapitali nõukogus; haridusministeeriumi eesti keele, kirjanduse ja meedia ainenõukogus ja Eesti ajalehtede eetikakomisjoni pressinõukogus.

Eesti keeleteaduse seisukohalt on kahtlemata olulisimad Tiit Hennoste uurimused suulisest eesti keelest ja suhtlusest. Ei ole sugugi liialdatud väide, et Tiit Hennoste algatas eesti suulise keele uurimises oma 1980.–1990. aastate vahetusel Tartu ja Helsingi ülikoolis peetud loengusarjaga uue ajajärgu. Varasemad suulist keelematerjali kasutavad tööd on valdavalt murdeuurimused või keskenduvad foneetikale. Tiit Hennostet aga huvitab eeskätt, kuidas suulisus mõjutab seda, milline keel on; missugused on need mustrid, mida inimesed suuliselt suheldes alateadlikult järgivad. Alates 1996. aastast loeb Tiit Hennoste Tartu ülikoolis igal aastal suulise keele loengukursust, mis on inspireerinud nii mõndagi praegust eesti suulise suhtluse uurijat. Samast aastast käivitas ta koos Riina Kasterpalu, Liina Lindströmi, Andriela Rääbise ja Piret Toometiga Eesti linnakeelte uurimise projekti, mille raames alustati eesti suulise keele korpuse kogumist ja litereerimist. Praeguseks on Tartu ülikooli suulise eesti keele korpusest saanud mahukas süstematiseeritud kogu reaalsete suhtlussituatsioonide salvestustest ja litereeringutest (ligi 1 890 000 sõna), mis on väärtuslik uurimismaterjal kõigile suulisest suhtlusest huvitatutele. Alates 2009. aastast on Tartu ülikooli suulise ja arvutisuhtluse laboris koostatud Tiit Hennoste eestvedamisel internetikeele korpust, mis sisaldab nii kirjaliku kui ka suulise internetikeele materjale.

Tiit Hennoste on avaldanud suulise eesti keele kohta arvukalt artikleid nii eesti kui ka inglise keeles. Mainimata ei saa jätta näiteks mahukat uurimust „Sissejuhatus suulisesse eesti keelde” (Akadeemia 2000, 5–12; Akadeemia 2001, 1), kus ta käsitleb suulisele eesti keelele omaseid jooni, lähtudes keele eri tasandeist: hääldusvariante, erisõnavara, teksti planeerimise ja teksti muutmise seotud erijooni, pikemaid suulise teksti ülesehitustüksusi.

Aastatepikkuse töö tulemused võtab kokku Tiit Hennoste doktoriväitekirja „Grammatiliste vormide seoseid suhtlustegevustega eestikeelses suulises vestluses” (2013, Tartu ülikool), mis on keskendunud keele abil tehtavate sotsiaalsete tegevuste (nt küsimine, käskimine) keelelisele vormistamisele ja eri vormivariantide valiku põhjustele suulises spontaanses eestikeelses suhtluses.

Omaette teemadering, mis Tiit Hennostet huvitab, on enese paran-
dused nii suulises (Pivot constructions in Spoken Estonian. – Journal of
Pragmatics 2013, 54, lk 73–91) kui ka internetisuhtluses (Enda algatatud
enese paranemine eestikeelsetes MSN-i dialoogides. – Eesti Rakendusling-
vistika Ühingu aastaraamat 2012. Tallinn: lk 37–54).

Huvi suulise suhtluse vastu on viinud Tiit Hennoste ja tema kolleegid
Tartu ülikooli suulise ja arvutisuhtluse laborist pikaajalise koostööni Tartu
ülikooli arvutiteaduse instituudi keeletehnoloogidega, kõige enam keele-
tehnoloogia professori Mare Koiduga. Koos on avaldatud palju artikleid,
mille laiem eesmärk on välja selgitada loomulikus spontaanses suulises
suhtluses kasutatavaid mustreid ja seaduspärasid, mida saaks rakendada
eesti keeles suhtleva arvutidialoogsüsteemi loomisel.

Tiit Hennostet ei saa kindlasti pidada ainult suhtluse uurijaks. Sama-
võrd hinnatud on ta tekstide kirjutamise ja stiili uurija ning õpetajana. Tema
sulest on ilmunud „Uudise käsiraamat: kuidas otsida, kirjutada, toimetada
ja serveerida ajalehe uudist” (2001, 2009) ning koos Roosmari Kurvitsaga
kirjutatud käsiraamat „Ajalehe kujundamine” (1994). Kirjandusuurimise
seisukohast ei saa esile tõstmata jätta eesti kirjandusajaloo mahukat
analüüsi modernismi perspektiivist, mis ilmus artiklisarjana „Hüpped
modernismi poole” ajakirjas Vikerkaar aastatel 1993–1998 ning vallandas
elava diskussiooni.

Tiit Hennoste lai haare ja silmaring ei ole tänapäeva keeleteaduses
tavalised. Huvitavad tähelepanekud saavad sageli alguse eri teadusharude
piirialadel. Just nendel piirialadel on olnud võimalus viibida ka Tiit
Hennostel. Jätkugu inspiratsiooni ja uurimisrõõmu ka edaspidi! Soovime
heale ja säravale kaaslaslele edu kõigis ettevõtmistes!

OLGA GERASSIMENKO, RIINA KASTERPALU,
MARE KOIT, KIRSI LAANESOO,
KRISTA MIHKELS, ANDRIELA RÄÄBIS

RAIMO RAAG 60

20. augustil 2013 sai 60-aastaseks Rootsi-Eesti keeleteadlane, teadus- ja kultuuriloolane ning (välis)eestluse hoidja ja arendaja Raimo Raag. Rootsis Torshällas 1953. a rootsi-eesti perekonnas sündinud Raag lõpetas Stockholmi eesti algkooli ning seejärel Stockholmi Eriksdalsskolani keskastme kooli ja Uppsala toomkooli. Õpingud jätkusid Uppsala ülikooli humanitaarteaduskonnas (peaaineks soome-ugri keeled, eelkõige eesti keel; kõrvalaineteks vene ja Skandinaavia filoloogia). Uppsala ülikoolis algas 1978. a ka Raagi õppejõutöö – algul õpetajana, nüüd juba aastaid professorina.

Raimo Raagi teaduslike huvide keskmes on olnud eesti ja rootsi keel ning nende suhted, tema teaduslik-pedagoogiline looming käsitleb kolme põhivaldkonda. Olulise osa sellest moodustavad õppematerjalid eesti keele foneetika, põhisoonavara ja lauseõpetuse kohta: „Estnisk fonetik” (1981), „Estnisk basordförråd. Basic Estonian Vocabulary” (1986, 6. tr 1994), „Elementär estnisk satslära” (1997, 2. tr 2001). Koostamisel on rootsikeelne eesti keele grammatika. Kindlasti täiendavad seda osa Raagi

loomingust tema juhtimisel Uppsala ülikoolis loodud ja rakendatud, kogu maailmas kasutatava eesti keele virtuaalõppe süsteemi jaoks koostatud materjalid (helifailid ja muud multimeediapõhised õppevahendid). Paljud Raagi uurimused käsitlevad eesti keele ja eesti kirjakeele ajalugu. Nende krooniks on mahukas ülevaade eesti kirjakeele kujunemisest XIX sajandi keskpaigast tänapäevani – „Från allgemål till nationalspråk. Språkvård och språkpolitik i Estland från 1857–1999” (1999). Selle eesti lugejale kohandatud versioon „Talurahva keelest riigikeeleks” ilmus 2008. a ja ilmmas ingliskeelne versioon. Tähtsal kohal Raagi uurimisteede seas on mõistagi olnud rootsieestlaste keel, nimetatagu 1981. a kaitsitud väitekirja „Lexical Characteristics in Swedish Estonian” ning uurimusi „Some Aspects of Swedish Estonian” (1981), „Estoniskan i Sverige” (1983), „Lexical Variation in Swedish Estonian” (1985), „Linguistic Tendencies in the Estonian Language in Sweden” (1991).

Kuid Raimo Raagi tegevus ei piirdu kaugeltki nende põhivaldkondadega. Väga tänuväärne on olnud osalemine Andrus Saareste „Eesti keele mõistelise sõnaraamatu” indeksi koostamises. Raag on tema enda sõnul arvatavasti ainus inimene maailmas, kes on indeksi kolm korda algusest lõpuni läbi lugenud. Sama oluline on olnud osavõtt suure „Rootsi-eesti sõnaraamatu” koostamisest. Raag on avaldanud arvukalt teadus- ja kultuuriloolisi kirjutisi eesti keele uurimisest ja harimisest Rootsis, rootsieestlaste ja teistegi väliseestlaste minevikust ja olevikust ning paljust muustki.

Raimo Raag on tõlkinud ja toimetanud paljusid väljaandeid, ta on kuulunud ja kuulub nende toimetuskolleegiumidesse, välis- ja kodumaisesse teadusseltsidesse ja nõukogudesse. Tal on suuri teeneid hinnalise eesti raamatuvara säilitamisel Rootsis ning võitluses eesti keele püsimise eest Rootsi kõrgharidussüsteemis. Raag oli juhtivalt tegev eesti keelele Rootsis ametliku staatuse taotlemisel ning on aidanud Eestis kaasa eesti keele arengukava koostamisele.

Filoloogilise tegevuse kõrval on Raimo Raag korraldanud Eesti ja Rootsi teadus-, kultuuri- ja turismikontakte, olnud meie mees Rootsis ning väarikas Rootsi esindaja Eestis. Tema teeneid on tunnustatud ajakirja Keel ja Kirjandus aastapreemiaga, Haridus- ja Teadusministeeriumi aumärgiga ning Valgetähe V klassi teenetemärgiga.

Tunnustust väärib seegi, et koos keeleteadlasest abikaasa Virvega on ta kasvatanud eestikeelseks ja -meelseks lapsed Vaike ja Hannese.

Raimo Raag on Emakeele Seltsi liige 1989. aastast alates. Ta on esinenud seltsi üritustel ning Emakeele Seltsi aastaraamatu kolleegiumi liikmena kaasa aidanud aastaraamatu taseme hoidmisele. Emakeele Seltsi juhatuse nimel soovin teenekale ja tegusale juubilarile uurimis- ja õpetamisinnukuse jätkumist ka tulevikus.

JÜRI VALGE

JÜRI VIKBERG 60

10. septembril 2013 pidas oma 60. sünnipäeva Jüri Viikberg, meie tunumaid murrete ja diasporaa uurijaid. Lõpetanud 1976. a Tartu Riikliku Ülikooli soome-ugri keelte erialal ja töötanud paar aastat Juuru Keskkooli eesti keele ja kirjanduse õpetajana, asus ta tööle Keele ja Kirjanduse Instituudi murdesektorisse ning instituut on jäänud tema põhitöökohaks tänini. 1980. a-te lõpust alates on ta olnud ühtlasi Tallinna Ülikooli õppejõud, seejuures 2005–2011 korraline professor. Instituudis töötades, sellest seitse aastat Eesti Keele Instituudi murdesektori juhatajana, on ta koostanud ja 1990. a-test alates kuni 2013. a-ni toimetanud eesti murrete sõnaraamatut. Sõnaraamatutöö kõrval valmisid „Eesti murdeplaat” (2003) ning koos Tiit Hennoste, Ellen Niidi, Karl Pajusalu ja Peeter Pälliga kirjutatud kõrgkooliõpiku „Eesti mured ja kohanimed” (2002) osad. Juubilar on uurinud ka alamsaksa laene eesti keeles ja teoksil on nende laenude sõnastiku koostamine.

Jüri Viikbergi meelisteemaks on küllap siiski olnud eestlased ja eesti keel väljaspool Eestit ning muudegi rahvusvähemuste keel, kultuur ja ajalugu. 1980. a-te Siberi uurimisreisidelt kogutu põhjal valmis kandidaadi-väitekiri „Eesti keelesaared Siberis” (1990). Järgnesid ülevaateosed,

teatmikud, kogumikud, artiklid. Nii koostas ta koos Margus Kolga, Igor Tõnuristi ja Lembit Vabaga „Vene impeeriumi rahvaste punase raamatu” (1993), koos Lembit Vabaga teatmiku „Ohustatud uurali rahvad” (1995), ülevaateteose „Eesti rahvaste raamat” (1999) ning koos Kristiina Praakliga kogumiku „Eestlased ja eesti keel välismaal” (2011). Rahvuspoliitikaga on seotud ka mõnus anekdootide kogumik „Naeruga eilsest. Eesti anekdoot 1960–1990” (1997). Kui Emakeele Selts hakkas koos Haridus- ja Teadusministeeriumiga korraldama väliseestlastele keelepäevi, oli Jüri Viikberg neil üks põhiesinejaid. Tema sellealast huvi ja teadmisi arvestades on enesestmõistetav, et Eesti keelenõukogu liikmetest oli eelkõige tema ülesandeks koostada eesti keele arengukava väliseestlaste eesti keele peatükk.

Juubilar on kuulunud ja kuulub paljudesse nõukogudesse ja muudesse kogudesse. Peale Eesti keelenõukogu nimetatagu veel rahvuskaaslaste programmi nõukogu, Tallinna Ülikooli Eesti demograafia instituudi teadusnõukogu, Võru Instituudi teadusnõukogu, Eesti Keele Instituudi teadusnõukogu, Tallinna Ülikooli humanitaarteaduste doktorinõukogu, Wiedemanni keeleauehinna komisjoni. Ka Emakeele Seltsis on Jüri Viikberg olnud peaaegu veerand sajandit juhatuse liige, seejuures enamiku sellest ajast abiesimees, 1992–1993 ka esimees. 1989–1993 oli ta ühtlasi seltsi muredetöimkonna vanem. Ja muidugi on ta Emakeele Seltsi aasta-raamatu ja Oma Keele toimetuskolleegiumi liige.

Jüri Viikbergi teaduslikku ja teaduskorralduslikku tegevust hinnati 2006. a Valgetähe IV klassi teenetemärgiga.

Emakeele Seltsi juhatus soovib väarikale, kuid samas mõnusale selt-sikaaslastele palju õnne juubeli puhul ja edu nii siin kui ka mujal elavate eestlaste keele uurimisel!

EMAKEELE SELTSI LIIKMETE NIMESTIK

SEISUGA 31.12.2013

AULIIKMED

Mati **Erelt** (Tallinn)
Mati **Hint** (Tallinn)
Helju **Kaal** (Tallinn)
Reet **Kasik** (Tartu)
Valve-Liivi **Kingisepp** (Tartu)
Uno **Liivaku** (Tallinn)
Viivi **Maanso** (Tallinn)
Helmi **Neetar** (Tallinn)
Jaak **Peebo** (Elva)
Huno **Rätsep** (Tartu)
Ülo **Tedre** (Tallinn)
Ellen **Uuspõld** (Tartu)
Tiit-Rein **Viitso** (Tartu)

TEGEVLIKMED

Katrin Aava (Tallinn)	Martin Ehala (Tallinn)
Kai Adamson (Tallinn)	Pekka Erelt (Tallinn)
Aino Admann (Tallinn)	Tiiu Erelt (Tallinn)
Sirje Ainsaar (Saku)	Enn Ernits (Tartu)
Marit Alas (Tallinn)	Pille Eslon (Tallinn)
Tiina Alekõrs (Tartu)	Jingyi Gao (Tartu)
Jaan Alver (Tallinn)	Olga Gerassimenko (Tartu)
Ada Ambus (Tallinn)	Anu Haak (Tallinn)
Reili Argus (Tallinn)	Küllli Habicht (Tartu)
Madis Arukask (Tartu)	Paul Hagu (Tartu)
Eva Liina Asu-Garcia (Tartu)	Tiina Halling (Tartu)
Benita Brambat (Tallinn)	Andres Hallmägi (Tallinn)
August Eelmäe (Tallinn)	Anu-Reet Hausenberg (Tallinn)
Kaja Eenlaid (Tartu)	Heinike Heinsoo (Tartu)

Toomas **Help** (Tallinn)
 Ülle **Hendrikson** (Tartu)
 Kairit **Henno** (Tartu)
 Tiit **Hennoste** (Tartu)
 Mall **Hiemäe** (Tartu)
 Rutt **Hinrikus** (Tartu)
 Annika **Hussar** (Tallinn)
 Anu **Ilus** (Tallinn)
 Sulev **Iva** (Tartu)
 Tiit **Jaago** (Tartu)
 Lembit **Jaani** (Tallinn)
 Marje **Joalaid** (Tallinn)
 Piret **Joalaid** (Tallinn)
 Maris **Johannes** (Tallinn)
 Evi **Juhkam** (Tallinn)
 Kaleph **Jõulu** (Viiratsi)
 Priit **Järve** (Tallinn)
 Piret **Järvela** (Tallinn)
 Lea **Jürgenstein** (Tartu–Peterburi)
 Maria **Jüri** (Tartu)
 Anni **Jürine** (Tartu)
 Hans **Jürman** (Tallinn)
 Ain **Kaalep** (Elva)
 Üllar **Kadai** (Hargla)
 Mall **Kaevats** (Tallinn)
 Annkatrin **Kaivapalu** (Tallinn)
 Karin **Kaldamäe** (Tallinn)
 Aino **Kaljuste** (Viimsi)
 Marja **Kallasmaa** (Tallinn)
 Aldo **Kals** (Tartu)
 Mari-Liis **Kalvik** (Tallinn)
 Kalli-Merike **Karise** (Tallinn)
 Andres **Karjus** (Tartu)
 Karl **Karle** (Tartu)
 Ellen **Karu** (Tallinn)
 Aleks **Kasepalu** (Tartu)
 Ann **Kask** (Tartu)
 Riina **Kasterpalu** (Tartu)
 Tiina **Kattel** (Tartu)
 Petar **Kehayov** (Tartu)
 Mari **Kendla** (Tallinn)
 Krista **Kerge** (Tallinn)

Katrin **Kern** (Tartu)
 Tiit **Keskpaik** (Tartu)
 Liina **Kesküla** (Tallinn)
 Aili **Kiin** (Viljandi)
 Taima **Kiisverk** (Tallinn)
 Tiina **Kikerpill** (Tartu)
 Annika **Kilgi** (Tallinn)
 Leelo **Kingisepp** (Tallinn)
 Pille **Kippar** (Tallinn)
 Birute **Klaas-Lang** (Tartu)
 Aime **Klandorf** (Kehtna)
 Väino **Klaus** (Tallinn)
 Paul **Kokla** (Tallinn)
 Kristina **Koppel** (Tallinn)
 Ingrid **Krall** (Kuusalu)
 Einar **Kraut** (Tallinn)
 Mihhail **Kremez** (Tallinn)
 Arvo **Krikmann** (Tartu)
 Reet **Kroll** (Tartu)
 Ellen **Kross** (Niit) (Tallinn)
 Mervi **Kalmus** (Tartu)
 Valve **Kullus** (Tallinn)
 Ott **Kurs** (Tartu)
 Katrin **Kuusik** (Tabasalu)
 Külli **Kuusk** (Tallinn)
 Kristin **Kuutma** (Tallinn)
 Mare **Kõiva** (Tartu)
 Ottilie **Kõiva** (Tallinn)
 Helen **Kõrgesaar** (Tallinn)
 Inge **Käsi** (Kolkja)
 Ago **Künnap** (Tartu)
 Aili **Künstler** (Tallinn)
 Astrid **Küüts** (Laagri)
 Ilmar **Laan** (Tallinn)
 Heli **Laanekask** (Tartu)
 Helga **Laanpere** (Tallinn)
 Tiina **Laansalu** (Tallinn)
 Triin **Laar** (Tartu)
 Helje **Laas** (Tartu)
 Ilmari **Lahti** (Tallinn)
 Vahur **Laiapea** (Tallinn)
 Andres **Langemets** (Tallinn)

Margit Langemets (Tallinn)	Tiia Neuvonen (Tartu)
Olaf Langsepp (Tartu)	Helju Nigols (Tallinn)
Epp Lauk (Tartu)	Ellen Niit (Tartu)
Lilian Laur-Kurvits (Tallinn)	Sirje Nilbe (Tallinn)
Helle Leemets (Tallinn)	Miina Norvik (Tallinn)
Tiina Leemets (Tallinn)	Piret Norvik (Tallinn)
Maeve Leivo (Linte k, Põlvamaa)	Anu Nurk (Tartu)
Kersti Lepajõe (Tartu)	Anni Oja (Tartu)
Jane Lepasaar (Tallinn)	Vilja Oja (Tallinn)
Merle Leppik (Koigu k, Võrumaa)	Tiiu Ojanurme (Tartu)
Nansi Leppik (Tallinn)	Peeter Olesk (Tartu)
Peep Leppik (Helme)	Sirje Olesk (Tartu)
Tiina Lias (Tallinn)	Martin Ollisaar (Tallinn)
Sander-Alfred Liivak (Tallinn–Tartu)	Mare Onga (Tartu)
Liina Lindström (Tartu)	Sirje Ootsing (Tallinn)
Järvi Lipasti (Tartu)	Heili Orav (Tartu)
Aita Maasik (Tartu)	Mart Orav (Tartu)
Tiit Maksim (Tallinn)	Heido Ots (Tallinn)
Piret Malv (Tallinn)	Leelo Padari (Tartu)
Margit Maran (Tallinn)	Madis Paide (Tartu)
Tiia Margus (Tartu)	Elsa Pajumaa (Tallinn)
Mart Meri (Tallinn)	Hille Pajupuu (Tallinn)
Helle Mets (Randvere k, Harjumaa)	Jaan Pajupuu (Tallinn)
Mari Mets (Põlva)	Karl Pajusalu (Tartu)
Ann Metslang (Jõgevamaa)	Renate Pajusalu (Tartu)
Helena Metslang (Tallinn)	Killu Paldrok (Tallinn)
Helle Metslang (Tallinn)	Sirli Parm (Päkste k, Tartumaa)
Iris Metsmägi (Tallinn)	Toomas Paul (Tallinn)
Vilma Metstak (Tallinn)	Pille Penjam (Tartu)
Andres Mihkels (Tallinn)	Mare Piho (Tartu)
Krista Mihkels (Tähtvere v, Tartumaa)	Katrin Piller (Tartu)
Meelis Mihkla (Tallinn)	Veera Pino (Tartu)
Merilin Miljan (Tallinn)	Urve Pirso (Tartu)
Ruth Mirov (Tallinn)	Helen Plado (Tõravere)
Kadri Muischnek (Tartu)	Raili Pool (Tartu)
Argo Mund (Rakvere)	Vaike Potseps (Tartu)
Sirje Mäearu (Tallinn)	Kristiina Praakli (Tartu)
Helika Mäekivi (Tartu)	Esta Prangel (Tallinn)
Eleonora Mäger (Tallinn)	Külvi Pruuli (Tartu)
Marju Märtson (Tallinn)	Helin Puksand (Tallinn)
Peep Nemvalts (Uppsala–Tallinn)	Egle Pullerits (Tartu)
Silvi Nemvalts (Uppsala–Tallinn)	Leili Punga (Tartu)

Aivar **Põldvee** (Järvamaa)
 Peeter **Päll** (Tallinn)
 Maire **Raadik** (Tallinn)
 Liis **Raasik** (Tallinn)
 Marta **Raisma** (Tartu)
 Salme **Rajamets** (Olustvere)
 Helju **Rajando** (Tartu)
 Sirje **Rammo** (Tartu)
 Øyvind **Rangøy** (Tartu)
 Sirje **Ratso** (Tallinn)
 Pärle **Raud** (Tallinn)
 Stella **Raudsepp** (Pärnu)
 Tuuli **Rehemaa** (Tallinn)
 Nele **Reimann-Truija** (Võru)
 Nikolai **Repän** (Tartu)
 Kristel **Ress** (Tartu)
 Anne **Romet** (Tallinn)
 Karin-Maria **Rooleid** (Tallinn)
 Eevi **Ross** (Tallinn)
 Jaan **Ross** (Tallinn)
 Kristiina **Ross** (Tallinn)
 Margit **Ross** (Tallinn)
 Maia **Rõigas** (Tartu)
 Andriela **Rääbis** (Tartu)
 Ingrid **Rüütel** (Tartu–Tallinn)
 Tiina **Rüütmaa** (Tallinn)
 Edgar **Saar** (Tartu)
 Heete **Sahkai** (Tallinn)
 Age **Salo** (Tartu)
 Monika **Salo** (Tartu)
 Urve **Salus** (Tallinn)
 Anu **Saluäär** (Tallinn)
 Kristi **Salve** (Tartu)
 Joel **Sang** (Tallinn)
 Mari **Sarv** (Tartu)
 Mikk **Sarv** (Rapla)
 Õie **Sarv** (Obinitsa)
 Rein **Saukas** (Tartu)
 Meeli **Sedrik** (Tartu)
 Tõnu **Seilenthal** (Tartu)
 Elena **Selge** (Sindi)
 Arvi **Sepp** (Lalli k, Raplamaa)

Ene **Sepp** (Tallinn)
 Maria-Maren **Sepper** (Tallinn)
 Hanna **Sinijärv** (Tallinn)
 Siiri **Soidro** (Tallinn)
 Karin **Soodla** (Tartu)
 Sven-Erik **Soosaar** (Tallinn)
 Urmas **Sutrop** (Tallinn)
 Kadri **Sõrmus** (Tartu)
 Ele **Süvalep** (Tartu)
 Anastassia **Zabrodskaja**
 (Kohtla-Järve–Tallinn)
 Kaja **Tael** (Tallinn)
 Kadri **Tamm** (Elva)
 Vally **Tamm** (Valga)
 Mari **Tamme** (Tallinn)
 Eha **Tammo** (Võru)
 Kairi **Tamuri** (Tallinn)
 Mari **Tarand** (Tallinn)
 Lehte **Tavel** (Haabneeme)
 Tõnu **Tender** (Tartu)
 Silvi **Tenjes** (Tartu)
 Elery **Teor** (Pärnu)
 Maarika **Teral** (Tartu)
 Pire **Teras** (Põltsamaa–Tartu)
 Mai **Tiits** (Tallinn)
 Silva **Tomingas** (Saku)
 Ülle **Tomson** (Valga)
 Ilmar **Tomusk** (Tallinn)
 Maren **Toom** (Tallinn)
 Veljo **Tormis** (Tallinn)
 Reeli **Torn-Leesik** (Tartu)
 Peeter **Torop** (Tartu)
 Marju **Torp-Kõivupuu** (Tallinn)
 Szilárd Tibor **Tóth** (Tartu–Narva)
 Jekaterina **Trainis** (Tallinn)
 Gea **Troska** (Tallinn)
 Tuuli **Tuisk** (Tartu)
 Maria **Tuulik** (Tallinn)
 Igor **Tõnurist** (Tallinn)
 Udo **Uibo** (Tallinn)
 Jaan **Undusk** (Tallinn)
 Rein **Undusk** (Tallinn)

Mari **Uusküla** (Tallinn)
 Leo **Uuspõld** (Tartu)
 Lembit **Vaba** (Saku)
 Marja **Vaba** (Saku)
 Piret **Vahtra** (Tallinn)
 Elle **Vaimann** (Tartu)
 Ene **Vainik** (Tallinn)
 Annika **Valdmets** (Paikuse)
 Tiia **Valdre** (Tallinn)
 Jüri **Valge** (Tartu)
 Mare **Valge** (Tartu)
 Anu **Vane** (Tallinn)
 Silvi **Vare** (Tallinn)
 Andra **Veidemann** (Tallinn)
 Rein **Veidemann** (Tallinn)
 Ann **Veismann** (Tartu)
 Eva **Velsker** (Tartu)
 Kullo **Vende** (Tallinn)
 Anna **Verschik** (Tallinn)
 Leidi **Veskis** (Tallinn)
 Aime **Vettik** (Tabasalu)

Kadri **Vider** (Tartu)
 Helgi **Vihma** (Tallinn)
 Mati **Vihman** (Tallinn)
 Virve-Anneli **Vihman** (Tartu)
 Jüri **Viikberg** (Tallinn)
 Ants **Viires** (Tallinn)
 Maigi **Vija** (Tartu)
 Ülle **Viks** (Tallinn)
 Marju **Vilbaste** (Tallinn)
 Eha **Viluoja** (Tallinn)
 Endel **Vingissar** (Suure-Jaani)
 Piret **Voll** (Tallinn)
 Juta **Volmer** (Tartu)
 Kai **Võlli** (Tallinn)
 Maia-Ülle **Väkram** (Tallinn)
 Reet **Vääri** (Tartu)
 Asta **Õim** (Muraste)
 Haldur **Õim** (Tartu)
 Sirje **Õim** (Tartu)
 Jaan **Õispuu** (Saue)
 Eliisa **Ülevain** (Tartu)

Välisliikmed

Kari **Aro** (Turu, Soome)
 Rogier **Blokland** (Holland)
 Kersti **Boiko** (Riia, Läti)
 Valts **Ernštreits** (Carnikava, Läti)
 Ivan **Galkin** (Joškar-Ola, Marimaa)
 Sirje **Hassinen** (Vantaa, Soome)
 Katrin **Hiietam** (Manchester, Suurbritannia)
 Jussi **Kallio** (Helsinki, Soome)
 Tõnu **Karma** (Riia, Läti)
 Leelo **Keevallik** (Uppsala, Rootsi)
 Eino **Koponen** (Helsinki, Soome)
 Diana **Krull** (Stockholm, Rootsi)
 Johanna **Laakso** (Helsinki, Soome)
 Klaus **Laalo** (Helsinki, Soome)
 Kari **Laukkanen** (Helsinki, Soome)
 Irja **Lindström** (Vantaa, Soome)

Tauno **Lähteenkorva** (Oulu, Soome)
 Alo **Malt** (Luxembourg, Luksemburg)
 Leena **Nissilä** (Oulu, Soome)
 Matti **Puntila** (Vantaa, Soome)
 Raimo **Raag** (Uppsala, Rootsi)
 Virve **Raag** (Uppsala, Rootsi)
 Hannu **Remes** (Joensuu, Soome)
 Tiiu **Salasoo** (Roseville, Austraalia)
 Claudia Maria **Steinhardt** (Hamburg, Saksamaa)
 Helena **Sulkala** (Kempele, Soome)
 Tiina **Södermann** (Helsinki, Soome)
 Ivan **Tarakanov** (Iževsk, Udmurtia)
 Kalevi **Wiik** (Turu, Soome)
 Eberhard **Winkler** (Göttingen, Saksamaa)

LÜHENDID

a) Arhiivid, asutused, kogud, väljaanded

ACUT = Acta et Commentationes Universitatis Tartuensis (Dorpatensis), Tartu
EEW = J. Mägiste, Estnisches etymologisches Wörterbuch, Helsinki, 1982–1983, 2000

EK = Eesti Keel, Tartu

EKI = Eesti Keele Instituut

EKirj = Eesti Kirjandus, Tartu

EKG = Eesti keele grammatika (II – 1993, I – 1995), Tallinn

EKK = Eesti keele käsiraamat. 3. tr 2007, Tallinn

EKM = Eesti Kirjandusmuuseum

EKMS = A. Saareste, Eesti keele mõisteline sõnaraamat, Stockholm, 1958–1979

EKmS = Eesti Kirjameeste Selts

EKS = Eesti Kirjanduse Selts

EKSA = Eesti Keele Sihtasutus

EKSS = Eesti kirjakeele seletussõnaraamat, 1988–2007; Eesti keele seletav sõnaraamat [täiendatud uustrükk], 2009, Tallinn

EMS = Eesti murrete sõnaraamat, 1994–, Tallinn

ERA = Eesti Rahvaluule Arhiiv

ES = Emakeele Selts

ES KS = Emakeele Seltsi murdekorrespondentide sõnavarakogu (1940–1999) eesti murdearhiivis

ES KT = Emakeele Seltsi murdekorrespondentide tekstid (1941–2000) eesti murdearhiivis

ES MT = Emakeele Seltsi murdetekstide kogu (1923–1991) eesti murdearhiivis

ESA = Emakeele Seltsi aastaraamat, Tallinn–Tartu

EST = Emakeele Seltsi toimetised, Tallinn

EÕS = Eesti õigekeelsuse-sõnaraamat, Tartu, 1925–1937

EV = Eesti vanasõnad, Tallinn 1980–1983

FU = Fenno-ugristica, Tartu

FUF = Finnisch-ugrische Forschungen, Helsinki

Km = Kodumurre, Tallinn

KK = Keel ja Kirjandus, Tallinn

KKI = Keele ja Kirjanduse Instituut

KKIU = Keele ja Kirjanduse Instituudi uurimused, Tallinn

KM = ENSV TA F. R. Kreutzwaldi nim. Kirjandusmuuseum
KM KO = kirjandusmuuseumi käsikirjade osakond
KM RO = kirjandusmuuseumi rahvaluule osakond
LSFU = Lexica Societatis Fenno-Ugricae, Helsinki
LU = Linguistica Uralica, Tallinn
RAKA = ENSV Riiklik Ajaloo Keskariiv (praegu Eesti Ajalooarhiiv)
SKES = Suomen kielen etymologinen sanakirja, Helsinki, 1955–1981
SKS = Suomalaisen Kirjallisuuden Seura
SKST = Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia, Helsinki
SMS = Suomen murteiden sanakirja, Helsinki
SSA = Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja, Helsinki, 1992–2000
SUS = Suomalais-ugrilainen Seura
SUSA = Suomalais-ugrilaisen Seuran Aikakauskirja, Helsinki
SUST = Suomalais-ugrilaisen Seuran Toimituksia, Helsinki
СФУ = Советское финно-угроведение, Таллинн
TA = Eesti Teaduste Akadeemia
TLÜ = Tallinna Ülikool
TPÜ = Tallinna Pedagoogikaülikool
TRÜ = Tartu Riiklik Ülikool
TÜ = Tartu Ülikool
UAJb = Ural-altaische Jahrbücher, Wiesbaden
Ujb = Ungarische Jahrbücher, Berlin–Leipzig
VhGEG = Verhandlungen der Gelehrten Estnischen Gesellschaft, Dorpat (Tartu)
VI = Võru Instituut
Vir = Virittäjä, Helsinki
VÕS = E. Muuk, Väike õigekeelsus-sõnaraamat
Wied = F. J. Wiedemann, Ehstnisch-deutsches Wörterbuch
VVS = Ü. Viks, Väike vormisõnastik, Tallinn
ÕES = Õpetatud Eesti Selts
ÕEST = Õpetatud Eesti Seltsi toimetused, Dorpat (Tartu)
ÕS 1999 = Eesti keele sõnaraamat ÕS 1999
ÕS 2006 = Eesti õigekeelsussõnaraamat ÕS 2006
ÕS 2013 = Eesti õigekeelsussõnaraamat ÕS 2013

b) Keeled, murdered, murrakud

Amb = Ambla	bulg = bulgaaria keel
Ann = Anna	e = eesti keel
asks = alamsaksa keel	eL = Lõuna-Eesti murdered
Aud = Audru	Emm = Emmaste
bsks = baltisaksa keel	eP = Põhja-Eesti murdered

er (mdE) = ersa (~ ersamordva)
 keel
eR = eesti rannikumurre
 (~ kirderrannikumurre)
eRI = eesti rannikumurde idaosa
 (~ kirderrannikumurde idaosa)
germ = germaani keeled
h = handi keel
Hag = Hageri
Han = Hanila
Har = Hargla
Hel = Helme
Hi = Hiiumaa
hisp = hispaania keel
HJn = Harju-Jaani
Hlj = Haljala
Hls = Halliste
HMd = Harju-Madise
holl = hollandi keel
Hää = Häädemeeste
I (ePI) = idamurre
i-e = indoeuroopa keeled
Iis = Iisaku
ingl = inglise keel
is = isuri keel
isAL = isuri keele Alam-Lauga murre
isH = isuri keele Hevaha murre
isO = isuri keele Oredeži murre
isS = isuri keele Soikola murre
it = itaalia keel
Jaa = Jaani
JJn = Järva-Jaani
JMd = Järva-Madise
Juu = Juuru
Jõe = Jõelähtme
Jõh = Jõhvi
Jäm = Jämaja
Jür = Jüri
k = komi keel
K (ePK) = eesti keskmurre
Kaa = Kaarma

Kad = Kadrina
Kam = Kambja
kam = kamassi keel
Kan = Kanepi
kask = keskalamaksa keel
Kei = Keila
Khk = Kihelkonna
Kh = Kihnu
kholl = keskhollandi keel
Kir = Kirbla
KJn = Kolga-Jaani
Kod = Kodavere
Koe = Koeru
Kos = Kose
kr = kreeka keel
Kra = Kraasna
Krj = Karja
krj = karjala keel
krjA = Aunuse murre
krjK = Tveri murre ~ murrakud
krjL = lõunamurre (lõunakarjala m)
krjLü = lüüdi murre
krjP = põhjamurre (põhjakarjala m)
Krk = Karksi
Krl = Karula
Kse = Karuse
Ksi = Kursi
Kul = Kullamaa
Kuu = Kuusalu
Kõp = Kõpu
Käi = Käina
Kär = Kärla
küsks = keskülemsaksa keel
L (ePL) = eesti läänemurre
lad = ladina keel
Lai = Laiuse
ld = leedu keel
Lei = Leivu
Lih = Lihula
lms = läänemeresoome keeled
LNg = Lääne-Nigula

lp = lapi keel
lpN = Norra murre (norralapi m)
lt = läti keel
Lut = Lutsi
lv = liivi keel
Lüg = Lügänu
M (eLM) = Mulgi murre
Mar = Martna
md = mordva keeled
mdE vt er
mdM vt mo
Mih = Mihkli
MMg = Maarja-Magdaleena
mns = mansi keel
mo (mdM) = mokša (~ mokšamordva keel)
mr = mari keel
Muh = Muhu
Mus = Mustjala
Mär = Märjamaa
Nai = Naissaare
Nis = Nissi
Noa = Noarootsi
Nõo = Nõo
Ote = Otepää
ou = obiugri keeled
Pai = Paide
Pal = Palamuse
Pee = Peetri
Pha = Püha
Phl = Pühalepa
Pil = Pilistvere
PJg = Pärnu-Jaagupi
Plt = Põltsamaa
Plv = Põlva
pm = Permi keeled
pr = prantsuse keel
prov = provantsaal
Pst = Paistu
Puh = Puhja
Pä = Pärnumaa

Pär = Pärnu
Pöi = Pöide
Rak = Rakvere
Ran = Rannu
Rap = Rapla
Rei = Reigi
Rid = Ridala
Ris = Risti
rts = rootsi keel
Ruh = Ruhnu
Rõn = Rõngu
Rõu = Rõuge
Räp = Räpina
S (ePS) = saarte murre
Sa = Saaremaa
Saa = Saarde
sam = samojeedi keeled
San = Sangaste
Se = Setumaa
Sim = Simuna
SJn = Suure-Jaani
skr = sanskriti keel
sks = saksa keel
sm = soome keel
s-u = soome-ugri keeled
T (eLT) = Tartu murre
Tln = Tallinn
TMr = Tartu-Maarja
Tor = Tori
Trm = Torma
Trt = Tartu
Trv = Tarvastu
Tõs = Tõstamaa
Tür = Türi
udm = udmurdi keel
ug = ugri keeled
ukr = ukraina keel
ung = ungari keel
Urv = Urvaste
uu = Uurali keeled
V (eL) = Võru murre

Vai = Vaivara
Var = Varbla
Vas = Vastseliina
vdj = vadja keel
Vi = Virumaa
VId = Võru murde idaosa
Vig = Vigala
Vil = Viljandi
VJg = Viru-Jaagupi
vlg = Volga keeled
vlgyn = valgevene keel
Vll = Valjala
VMr = Väike-Maarja

vn = vene keel
VNg = Viru-Nigula
Vor = Vormsi
vpr = vanaprantsuse keel
vprs = vanapreisi keel
vprov = vanaprovanssaal
vps = vepsa keel
vrts = vanarootsi keel
Võn = Võnnu
Vän = Vändra
vüsk = vanaülemsaksa keel
Äks = Äksi

